

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PRAKSİS

AYLIK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ | SAYI 25 | 2011/1

EKOLOJİK KRİZE YANITLAR

Yayın Kurulu

Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ateş Uslu, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Besime Şen, Burak Gürel, Burak Sönmezer, Bülent Batuman, Cenk Saraçoğlu, Demet Özmen, Deniz Yıldırım, Ebru Deniz Özcan, Ecehan Balta, Emre Arslan, Erden Atilla Aytekin, Fuat Özdiç, Gökhan Atılğan, Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Koray Yılmaz, Mustafa Bayram Mısırlı, Mustafa Kemal Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazım Güveloğlu, Nazır Kapusuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Özgür Mehmet Kütküt, Selime Güzelcan, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırım, Şebnem Oğuz, Taylan Koç, Tolga Tören, Ümit Akçay, Yasemin Özgün

Danışma Kurulu

Ahmet Haşim Köse, Asuman Türkün, Berna Müftüoğlu, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinc Yeldan, Ferdan Ergut, Fuat Ercan, Galip L. Yalman, Gamze Yücesan Özdemir, H. Tarık Şengül, Hatice Kurtuluş, İşaya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Okyayuz, Mehmet Türkay, Mehmet Yetiş, Metin Altıok, Nail Satılğan, Neşe Özgen, Ömür Sezgin, Özgür Müftüoğlu, Pinar Bedirhanoğlu, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

25. Sayı Editörleri

Ali Ekber Doğan – Ecehan Balta

Sahibi: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti adına Emirali Türkmen

Sorumlu Yazışları Müdürü: Mustafa Bayram Mısırlı

Yayın Türü: Yılda üç sayı çıkan yerel, süreli, bilimsel, hakemli dergi

İdare Yeri: Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay/Ankara

Tasarım: Savaş Çekiç

Baskı Öncesi Hazırlık: Şendoğan Yazıcı

Baskı Yeri: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.

Adakale Sokak No: 32/27 Kızılay/Ankara - Tel: 0312 433 23 10

Web: www.praksis.org

E-posta: praksisdergi@yahoo.com

praksis@praksis.org

Satış ve Dağıtım Adresi

Dipnot Yayınları

Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay/Ankara

Tel: (0 312) 4192932 / Faks: (0 312) 4192532

e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

Sertifika No: 14999

Praksis Dergisinin bütün yayın dağıtım

satış hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

Abonelik Koşulları

YURTİÇİ ABONELİK: Yıllık Üç Sayı İçin Bireysel Abonelik bedeli olan 50 YTL, kurumsal abonelik bedeli olan 80 TL Yapı Kredi Bankası Meşrutiyet Şubesi 61253933 numaralı hesaba DİPNOT BAS. YAY. LTD.ŞTİ adına yatırılmalı ve dekont dergilerin teslim adresiyle birlikte Dipnot Yayınları adresine fakslanmalı ya da postalanmalıdır.

Yurtdışı Abonelik Bedeli: Avrupa için 50 Euro (dayanışma aboneliği 100 Euro), ABD için 70 (dayanışma aboneliği 100 USD) Amerikan dolarıdır.

İçindekiler

- 5 | Bu sayıda: Ekolojik Krize Yanıtlar *Klaus Engert, Ecehan Balta, Ali Ekber Doğan*
- 11 | Bir Politik Hareket Olarak Ekososyalizmin
Ayırd Ediciliği ve Birleştiriciliği *Ecehan Balta - Mustafa Bayram Mısır*
- 31 | Modernizm ve kapitalizm sarmalında ekoloji: Devlet, sermaye, sivil toplum *Gözde Orhan*
- 49 | Endüstriyel Tarımın Krizi ve Küba Tarımı *Özgür Kanbir*
- 69 | Karpuzlar ve insanlar hakkında: Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliğinin
ve tarımdaki neoliberal dönüşümün politik ekolojisi yolunda *Ethemcan Turhan*
- 87 | Coğrafi işaretler ve küresel piyasalarda yerleşen tarım ürünleri:
Ege pamuğu logosu üzerine bir saha çalışması *Derya Nizam*
- 117 | “Yenilenebilir enerji” vs. yenilenemeyen doğa: karbon ticareti *Selim Yılmaz - Gaye Yılmaz*
- 139 | Kimlik Politikaları ve sol hareketle ilişkisi *Evren Kocabıçak*
- 151 | Kapitalist devlet ve toplumsal polisliğin tarihi seyri:
Devlet-güvenlik ilişkisinde bir dönemlendirme denemesi *Evren Haspolat*

Bu sayıda:

Ekolojik Krize Yanıtlar

Klaus Engert, Ecehan Balta, Ali Ekber Doğan

Son iki yüzyıldır, kapitalist üretim tarzının doğa üzerindeki tüm yıkıcı etkileriyle birlikte Avrupa ve Kuzey Amerika'da başlayan ve oradan dünyaya yayılmasına tanık oluyoruz. Eric Hobsbawm'ın deyişiyle, "Kısa Yirmi Birinci Yüzyıl", kapitalist yaşam biçiminin tekleştiriciliği ve mutlaklığıyla, insanla insan ve insanla doğa arasındaki ilişkiyi hiyerarşikleştirici biçimiyle belirledi. Bu belirlenim, iki dünya savaşı ve gezegenin savaşı geçirdiği günlerin sayısının bir elin parmaklarını geçmeyecek ölçüde az olmasına yol açan bir vahşiliği içeriyordu. Kapitalizmi alt etmeye yönelik girişimler ise ne yazık ki eşitlik, kardeşlik ve demokrasi ile sonuçlanmadı. Rusya'nın mafya kapitalizmine, Çin'in ise devlet merkezli pazar ekonomisine geçişi, özel mülkiyete dayanmayan rejimlere inanmanın boş inançtan öteye gitmediği propagandasını güçlendirdi.

Son yirmi yıla damgasını vuran bu sürecin sonunda, ekolojik hareket içinde doğanın sınırsız sömürsünün yarattığı felaketlerle kırdaki kentteki emek sömürsünün, doğanın temellüküyle doğrudan üreticilerin mülksüzleşmesinin iç içe geçmişliğini kavrayan yeni bir damarın doğuşuna şahit oluyoruz. Doğanın talanına karşı, nükleer karşıtı hareket, baraj ve siyanür karşıtı mücadele, bugün Türkiye'de ve dünyanın pek çok yerinde emek hareketinin bir bileşeni olarak ortaya çıkıyor ve doğa ve insan ilişkisini yeniden tanımlama mücadelesi veriyor.

Friedrich Engels'in *Doğanın Diyalektiği*'nde yazdığı gibi, insanlık doğanın içsel bir parçasıysa ve onusuz yaşayamazsa, doğanın savunulması bugün insanlığın savunulması ile bir ve aynı şey olarak görülmeli.

Kapitalizmin iki yüzyıllık serüveni, tam bir kaos ve yıkım süreci olarak ortaya çıktı. Toprağın aşırı sömürsü gıda krizini yarattı, okyanuslar nükleer atıklarla doldu, ormansızlaştırma genişledi, türler yok oldu. Bunların en sarsıcısı ise, uzun zamandır devam eden ama niteliksel bir dönüşüme uğradığı için insanlığın varoluş-yokoluş mücadelesi haline dönüşen iklim krizi oldu.

Bu manzara, doğal dönüşümlerin bir sonucu değil, doğal kaynakların aşırı sömürsünün bir sonucu. Dolayısıyla bu yıkımın alternatif enerjilere yönelerek ortadan kalması da mümkün değil. Bugün bize gerekli olan, tamamen farklı bir üretim, tüketim ve yaşam biçimi. Bu ise, basitçe meta üretimine dayalı kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılmasını gerektiriyor. Marx'ın *Kapital*'de belirttiği gibi, meta fetişizmine dayalı bu üretim tarzı, malları insan ilişkilerinin de merkezine koyuyor. Daha çok ve daha fazla üretim, yapay ihtiyaçlar yaratılması ve son kalan fosil kaynaklarının da çıkartılıp satılması, 2010'da Meksika Körfezi'nde gözlemlediğimiz gibi ekolojik felaketler, uzun vadeli toplumsal ve ekolojik planlama doğasına aykırı olan kapitalizmin yapımı. Kapitalizmin uzun vadeli planlama yapabildiği tek alan, doğal kaynakların ve pazarların, enerji kaynaklarının ve ucuz emeğin, yani karına ne kar katacaksa onun, varlığını devam ettirmesini sağlamak. Bu planların uygulanması için de "ekonomik diplomasiyi", gerekirse de Ortadoğu ve Afrika'da gördüğümüz gibi, savaşları devreye sokmak. Yani,

kapitalizmden farklı bir medeniyete, onun rasyonalitesinden farklı bir mantığa geçmek, genelde doğa özeldir insanlık için bugün yakıcı bir ihtiyaç halini almıştır.

Kapitalizm, özü gereği burjuva çevreciliğinin vehmettiği gibi ekolojik açıdan sürdürülebilirlik yeteneğine sahip değildir. Kapitalizmin, hızlı tüketilen, yenilenemeyen, yeniden kullanılamayan ürünlere duyduğu ihtiyaç, sürdürülebilirlikle çelişir. Kapitalizmi sürdürülebilir olmaya zorlayan her girişimin, kapitalizmin krizini derinleştireceği de görülmektedir.

Neoliberal saldırının yeni dalgasında doğanın temellükü ve mülksüzleştirme

Bilindiği üzere neoliberal saldırının ilk dalgası devletin küçültülmesi, kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, emeğin örgütlülüğü ve pazarlık gücünün törpülenmesi biçiminde 1980'ler ve 1990'ların ortasına kadarki süreçte yaşandı. Onun kurduğu zemin üzerindeyse, geç kapitalistleşmiş coğrafyaların kırsal alanlarında yaşayanların mülksüzleştirilerek günümüz global kapitalizmine dahil edilmesi, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanların piyasalaştırılması, canlı türlerinin genetik özelliklerin patentlenmesi gibi yollarla doğanın metalaştırılması anlamında ikinci kuşak neoliberal saldırı dalgası geldi¹. "Mülksüzler" adlı kitabında bu konuyu ele alan Daniel Bensaid'in (2009: 104-105) işaret ettiği gibi, su gibi, toprak gibi ortak malların, fikri mülkiyet ve patent hakları adı altında toplumsallaşmış bilgi üretimlerinin ve canlıya ait özelliklerin (doğal moleküllerin ve gen dizilişlerinin patentinin alınması gibi yollarla) metalaştırılması söz konusudur.

Son yıllarda İstanbul'un uluslararası sermaye girişi için bir değerlendirme alanı haline getirilmesi anlamında dünya kenti yapılması önemli bir kalkınma vizyonuydu. Kriz sürecine girmekte olan uluslararası sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin bir parçası olarak, arsa spekülasyonu, emlak, inşaat, kentsel tüketim gibi kentsel rant alanlarına daha yoğun bir yabancı sermaye akışı söz konusu oldu. Bensaid (2009: 104), "sermayenin karlılığının nefesinin tükenmesine yanıt olarak gelişen" bu akışın, toprağın ve kentin kitlesel özelleştirilmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu akışın kanallarının genişletilmesi ve düzeltilmesi için gündeme gelen kentsel dönüşüm sürecinde barınma hakkının, HES'ler, barajlar, madencilik ve benzeri faaliyetlerle kırsal alanların sermaye-merkezi veya yerel devlet kuruluşları işbirliğiyle ihlal edilmesini, yaşam alanlarının (bu alanlardaki sosyo-kültürel ve ekolojik dokunun) ortadan kaldırılmasını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Örneğin barınmanın bir kamusal hak olarak gereğinin yerine getirilmesi ve sermaye birikiminin artı değer üretmeyen alanlarda kırılmaya uğramaması çerçevesinde arsa spekülasyonunun önlenmesi temelinde kent topraklarında özel mülkiyetin olup-olmaması konusu 1970'lerin sonlarına kadar hem Batı Avrupa ülkelerinde hem de Türkiye'de üzerinde ciddiyle durulan bir konuydu. Neoliberalizm yarattığı hakikat rejimi bugün bunun tartışılmasını imkânsızlaştırıyor gibi gözükse de kent topraklarının toplum yararı adına, kamunun tasarrufunda bulunması, sağlıklı ve nitelikli bir koşullarda barınma hakkının hayat bulmasının ön koşulu olmayı sürdürüyor. Kentsel dönüşümle barınma hakkının ihlal edilmesi, kent toprağı gibi toplumun ortak malları arasında sayılması gereken bir şeyin uç bir noktada metalaştırılmasından başka bir şey değildir. Bu metalaştırmayı, sermaye sahibi olmayanların mülksüzleştirilmesinin yeni ve yıkıcı biçimlerinden biri diye değerlendirmek gerekir.

1 Yaşam alanlarının global kapitalizmin hesapları uğruna yağmalanmasına, topraklarından edilmeye karşı, ekolojik yıkıma karşı çıkan Zapatistalar, MST (Topraksız Köylü Hareketi), Via Campesina gibi yerli halk dinamiğine dayanan hareketlerin tam da böylesi bir dönemde açığa çıktığı görüldü.

Toparlayacak olursak, kentsel dönüşüm kentin olanaklarından ve rant paylaşımından dışlanması anlamına geldiği için barınma hakkının, kent hakkının ihlali anlamına gelen yoksullaştırıcı bir saldırdır. Böyle bir saldırının siyasal aktörü, yoksullara yaptığı yardımlarla, fakir-fukara, garip-gurebaya sahip çıkmakla övünen hükümet partisi AKP'dir. Bu durumun, İslamcıların hayırseverlik, takva sahipliğiyle ilişkilendirdiği yardımlarının, cemaat faaliyetlerinin yarattığı sosyal ilişkileri tahrip ettiği söylenebilir. Çünkü bu ilişkiler onun beslendiği bir kamusal biçimiyle, siyasal arenada sahip olduğu ayırt edici bir avantaj olarak neoliberalizmin sosyalizasyonuna hizmet eden dindarlık, hayırseverlik, hemşerilik gibi piyasa-dışı ilişkiler alanlarının da zemini oluşturmaktadır. Bu zemin Türkiye'nin pek çok kentine yayılmış dönüşüm projelerine karşı tepki ve mücadelelerle tahrip olduğu ölçüde, günümüz kriziyle de birleşerek yoksullaştırılmış kent emekçilerini 1990'lardan beri kuşatan İslami tonlu/motifli muhafazakâr bir sosyal yeniden üretim modeli de miadını doldurmaya başlayacak, AKP kitle/taban ilişkileri bakımından sıradan bir burjuva partisine dönüşecektir. Bunun potansiyel sonucu, başta kentsel dönüşüm mücadelesinde yer alanlar olmak üzere kentin yoksul emekçi sınıflarının sosyal adaletçi bir mücadele hattına yönelmesinin önündeki en önemli engellerden birinin etkisinin kırılmasıdır.

Diğer yandan, kır temelli emek hareketleri 1990'lı yılların başında Bergama'da açığa çıkan altın madeni karşıtı hareketten beri, bir genişleme ve radikalizasyon dalgası yaşıyor. Türkiye'de özelleştirme/piyasalaşmanın hızlanması, bununla birlikte suyun da HES'ler aracılığıyla piyasalaşması, yeni bir mücadele alanı doğuruyor. Kuşkusuz, hidroelektrik santrallerle yapılmak istenen, su yollarına el konulması, buradan elde edilen enerjinin satılmasından öte, yeni bir ilksel sermaye birikimi alanı açılması anlamını taşımaktadır. Aynı biçimde madencilik sektörünün yeniden düzenlenmesi ve orman alanları başta olmak üzere tüm alanlarda madencilik yapılabilmesinin önünü açacak düzenlemelerin önümüzdeki günlerde giderek artacağı görülüyor. Ulukışla, Bergama, Uşak, Artvin'de hız kazanan altın madenciliği faaliyetleri sosyal ve iktisadi hayatta derinlemesine sömürü mekanizmalarını arttıracaktır.

Şiddete dayalı ilksel sermaye birikiminin, kapitalizmin başlangıç aşamasında özgü olmayıp, her zaman varolan, kapitalizmle iç içe bir olgu olduğu günümüz dünyasında daha katı biçimleriyle idrak ediliyor. Bilindiği gibi, ilksel birikim, emeğe el koyma, ücretsiz kölelik, doğanın sömürgeleştirilmesi gibi yoğun emek sömürsünü içerir. Bu bakımdan doğanın üretkenliğinin sömürsü, her zaman bir ilksel sermaye birikimi olarak iş görmekle birlikte, bugün bu alanlar çeşitlenmekte ve kırsal alanlarda şiddetini artırmaktadır. Sonuç olarak denebilir ki, kapitalizm, ekonomik krizine ekolojik krizi daha da büyütecek önlemler alarak yanıt verme çabasıdadır. Bu da kırsal alanda yaşayanların verdiği mücadeleyi, emek mücadelesinin bir bileşeni haline dönüştürüyor.

Sonuç itibarıyla, kapitalizmi mümkün olan en ucuz meta üretimi ve bunun sınırsızca üretilmesi ve kontrolsüzce satılması olarak anladığımızda, doğanın sömürsünü ancak tam olarak kavrayabiliriz. Kapitalizm emeği ücretli emeğe çevirmeye çalışmaz, emeği, yaşamı ve gezegenin kendisini, paraya ve metaya çevirmeye çalışır.

Bir Yanıt: Ekososyalizm

Praksis'in bu dosyasının konusunu oluşturan ekososyalizm, bir yaklaşım ve hareket olarak kapitalizmin ekolojik krizine Marksist bir yanıt verdiği iddiasında. Ancak, ekososyalizmin tanımı ve tartışmalı alanları konusunda sayıda yer alan makalelerde, konuya ilişkin farklı yaklaşımlar mevcut. En genel olarak ekososyalizm, üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması yolu ile insanın insan

üzerindeki egemenliğinin son bulması, toplumun kendi kendini yönetmesi ve adalet fikrinin yeniden gündemleştirilmesi ve insan ve doğa arasındaki etkileşim alanının sömürüden adalete doğru yer değiştirmesini imliyor.

Hiç kuşkusuz, ekososyalist bir toplumun temeli üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kalkması. Kâr güdüsü ortadan kalktığında ve ekolojik gereklilikler ve insan ihtiyaçları arasında bir denge söz konusu olduğunda, toplam olarak da değişim değeri değil, kullanım değeri ön plana çıktığında yeni bir üretim tarzından söz edilebilir olacak. Yine kuşkusuz, bunun için "ihtiyacın" demokratik bir ortamda yeniden tanımlanması gerekiyor.

Bu demokratik ortamın varlığının önkoşulu ise, zaman. İnsanların kolektif düşünmeye zaman ayırması, ancak iş saatlerinin azaltılması ile mümkün olabilir. Diğer yandan, hiç kuşkusuz katılımcı bir demokratik sürecin örgütlenmesi, "yaşam boyu öğrenmenin" gerçek anlamını kazanması ile mümkün olacaktır. Öğrenme, kapitalizmin sürekli değişen ihtiyaçlarına bir yanıt verme çabası olmaktan çıkacak, toplumun gerçek ihtiyaçlarını karşılama anlamı kazanacaktır. Diğer yandan, ölçek sorunu önemli bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Marksizm içi tartışmalardan biri olarak, demokratik planlamanın hangi ölçekte yapılacağı konusuna ilişkin, bugün Türkiye'de yürütülen baraj ve altın madenciliği karşıtı mücadele, planlamanın hem demokratik hem de ekolojik ilkeler gereği, ekosistemler ölçeğinde yapılması gerektiğine ilişkin ciddi bir kanıt sunuyor.

Aynı zamanda, kapitalizmin "zaman paradır" şiarına ve buna uygun olarak yarattığı "nefes kesici bir yarış olarak hayat" tanımına karşı, hayatın "yavaşlatılması" önemli bir talep olarak önümüzde duruyor. Tarım arazilerinin yağmalanması ve küçük aile işletmelerine dayalı tarımın ortadan kaldırılması, büyük ölçekli tarımın yarattığı ekolojik tahribat ve örneğin GDO'lu ürünler gibi konuların sağlık alanında açtığı yaralar, mücadele etmemiz gereken diğer gündem maddelerini oluşturuyor. Kuşkusuz, özellikle son yirmi yılda, bu alandaki tartışma, hareketlere paralel olarak, hatta çoğunlukla onların arkasından yükseliyor. Türkiye'nin küçüklü büyüklü pek çok noktasında, kentsel dönüşüm, doğanın talanına, HES'lere, nükleere, altın madenciliğine karşı yine irili ufaklı pek çok mücadele yürütülüyor. Bu sayımız, konuyu daha başka kesimlere de ulaştırmayı başarabilirse, bu mücadeleye ufak bir katkı sağlayacak diye umuyoruz.

Bu Sayıda...

Bu sayıdaki ilk yazımız, Ecehan Balta ve Mustafa Bayram Mısır tarafından kaleme alınan, "Bir Politik Hareket Olarak Ekososyalizmin Ayırt Ediciliği ve Birleştiriciliği" isimli makale. Yazarlar, 2001 yılında Michael Löwy ve Joel Kovel tarafından kaleme alınan Birinci Ekososyalist Manifesto'nun hem kuram hem de pratik açısından açığa çıkardığı olanakları inceliyorlar. Kapitalizmin birbiriyle ilişkili olmak üzere kar, rekabet, hız gibi yapısal unsurları dolayısıyla iç içe geçmiş ekonomik ve ekolojik krizden kapitalist bir çıkışın mümkün olmadığını göstermeye, bunun karşısında yine de Marksizm'in hem orijinal metinleri hem de belirli bir izlekte açığa çıkan potansiyelleri itibarıyla, ekososyalizme açık / yatkın / içinde barındıran bir yaklaşım, bu bağlamda tek yaklaşım olduğunu ileri sürüyorlar.

Arkasından, "Modernizm ve Kapitalizm Sarmalında Ekoloji: Devlet, Sermaye, Sivil Toplum" isimli yazısında Gözde Orhan'ın, modernleşme ve kapitalistleşme süreçlerinde ekolojinin konumlandırılışını incelediği makalesine yer verdik. Türkiye'nin kapitalizme eklemelenme sürecinde ekoloji politikası ve devletin ekoloji algısı ile ilgili bir tartışmaya da yer veren Orhan'ın çalışması, dosya bütünlüğünü sağlamak açısından son derece önemli bir işlevi yerine getiriyor.

Yaşanan ekolojik krizin önemli nedenlerinden biri genelde, günümüz kapitalizminde sermaye ilişkisinin kırsal alanlara daha fazla nüfuz etmesi, özelde de tarımda kapitalist üretim biçiminin yaygınlaşmasıdır. Bunun sayımızdaki yansıması, tarım konusundaki makalelerin ön plana çıkması oldu. Söz konusu makalelerden ilki, Özgür Kanbir'in "Endüstriyel Tarımın Krizi ve Küba Tarımı" başlıklı çalışması. Kanbir'in çalışmasında, tarımsal üretimin kapitalist biçiminin, ekolojik krize etkisinin ne olduğu ve nasıl gerçekleştiğiyle bu üretim biçiminin sürdürülemez yapısı ortaya konuluyor. Yazının en özgün yanı, alternatif bir üretim modeli olarak Küba'da yapılan tarımsal üretim konusunun ele alınması. Kanbir, kent tarımı biçiminde uyguladığı tarımsal üretim yapısı ile Küba'nın, kapitalist üretimin dünyanın geri kalanında derinleştirmiş olduğu kır-kent ayrımını ortadan ayrımını ortadan kaldırma yolunda adımlar attığını söylüyor.

Ethemcan Turan'ın yazısı ise, tarımsal üretim biçiminin ekolojik sistemler üzerindeki etkisini tartışan Kanbir'in yazısını belirli bir açıdan tamamlayıcı bir özelliğe sahip. "Karpuzlar ve İnsanlar Hakkında: Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçiliğinin ve Tarımdaki Neoliberal Dönüşümün Politik Ekolojisi Yolunda" başlıklı yazısında Turan, "politik ekoloji" kavramını da devreye sokarak, ekolojik krizin sadece doğa üzerinde değil, onun mütemmim cüzü olan insanlar, emek süreçleri ve öncelikle de ezilen sınıflar / kesimler açısından sonuçlarının da anlaşılması için, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2010'da başlattığı METİP (Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Projesi) ile ilgili yeni araştırma soruları ortaya atıyor.

"Coğrafi İşaretler ve Küresel Piyasalarda Yerelleşen Tarım Ürünleri: Ege Pamuğu Logosu Üzerine Bir Saha Çalışması" başlıklı makalesi ile Derya Nizam ise, son on yıl içinde, tarım sektöründe fikri mülkiyetin korunması için önemli araçlardan biri olarak ortaya çıkan coğrafi işaretin (CI) yerel aktörlere yerel özelliklerden türeyen katma değerini daha büyük bir orana sahip olabilmek için önemli bir mücadelesahnesi sunduğu tezini ileri sürüyor. Yazar bu bağlamda, Ege pamuğu CI üzerine yaptığı alan çalışmasını, küresel meta zinciri analizi ile birlikte sunuyor ve coğrafi işaretin, yerel aktörler tarafından tarım politikalarının liberalleşmesi ile şiddetlenen maliyet-fiyat kaskacına karşı bir stratejik araç olarak nasıl geliştirildiği ve benimsendiğini inceliyor.

Özellikle Kyoto Protokolü ile gündeme gelen, Türkiye'nin de taraf olduğu karbon ticareti sayımızda ele alınan konulardan biri. Kapitalizmin havayı da bu yolla metalaştırmasını yeniden düşünmek, tartışmak ve görünür kılmak bakımından son derece önemli olan konuyu "Yenilenebilir Enerji" vs. Yenilenemeyen Doğa: Karbon Ticareti" başlıklı yazılarıyla ele alan Selim Yılmaz ve Gaye Yılmaz, bu bahiste sermaye sınıfı ile güçlü işbirliği ilişkisi içinde olarak son derece muğlak bir görüntü veren "çevreci" eğilimlere dikkat çekerek, toplumsal hareketlerde sağlıklı bir ayrışmanın yaşanmasının gerekli olduğunun altını çiziyorlar.

Sayımızda ayrıca iki dosya dışı yazıya da yer veriyoruz. Bunlardan ilki, Evren Kocabaş'ın "Kimlik Politikaları ve Sol Hareketle İlişkisi" başlıklı makalesi. Yazıda, kimlik politikalarının sol hareket üzerindeki etkinliğini analiz etmek ve sol hareketin kimlik politikaları ile ilgili son dönemde yoğunlaşan eleştirileri üzerinde duruluyor. Özellikle, kimlik ve sınıf arasındaki gerilimin çeşitli vesilelerle güncel bir biçimde tartışıldığı Türkiye'de bu konuyu dergimizin sayfalarında da tartışmaya açmak açısından, Kocabaş'ın yazısının anlamlı olduğunu düşünüyoruz.

Dergimizde yer alan son yazı ise, "Kapitalist Devlet ve Toplumsal Polisliğin Tarihi Seyri: Devlet-Güvenlik İlişkisinde Bir Dönemlendirme Denemesi" başlığını taşıyor. Evren Haspolat, yazısında, kapitalist devletin güvenlik "işlevinin" dönüşümünü tartışıyor. Geline nokta itibarıyla, kapitalist devletin günümüzde artan otoriterleşmesinin bir boyutu olarak, yükseltelen polis+ geriletelen sosyal güven-

lik+ yükseltilen özel güvenlikten oluşan bir toplumsal polisliğin yaratıldığını ortaya konuluyor.

Sayımızda her ne kadar konunun pek çok boyutu yeterince ele alınamamış olsa da yazarlarımızdan Ethemcan Turan'ın yazısında ifade ettiği gibi, "ekolojik krizin kapitalizmin krizinden ayrılamayacağı fikrinin ışığında ekolojik mücadelelerin sınıf siyasetiyle kesişme noktasında" mülksüzleştirilenlerin direnişlerinin tartışılmasında ufak bir pencere açmasını diliyor, konuya şimdilik bir virgül koyduğunu belirtiyoruz.

Bu sayımızı da her sayımızı olduğu gibi, hayaliyle Praksis yürüyüşünü sürdürülebilir kılan Sevilay dostumuzun güzel anısına adıyoruz.

Bir Politik Hareket Olarak Ekososyalizmin Ayırd Ediciliği ve Birleştiriciliği

Ecehan Balta - Mustafa Bayram Mısıır*

Öz

Bu yazıda, sermaye hareketinin doğal sınırlarının çözümlenmesinin kapitalizmi aşmaya yönelik hareketlere ne türden katkılar yapabileceğini, Michael Löwy ve Joel Kovel tarafından 2001 yılında kaleme alınan *Ekososyalist Manifesto*'nun izinden giderek tartışılmaktadır. Yazının temel tezi ise, *Ekososyalist Manifesto*'nun, Marx'ın siyasalın aşıldığı gerçek demokrasi, başka deyişle komünizm perspektifini yeniden ürettiği ve kapitalizmin genel bunalımının bir ekolojik krizle de bütünleşerek derinleştiği çağımızda, kapitalizmi aşmak isteyen işçi hareketleri ve diğer sosyal hareketler için *Ekososyalist Manifesto*'nun *Komünist Manifesto*'yu bütünleyen ve güncelleyen yönlerinin bilince çıkarılmasının önem taşımasıdır. Elbette, bu önemin anlamı ve sınırı, kapitalizm karşıtı hareketlerin gerçek kapasiteleri tarafından belirlenecektir.

Anahtar kelimeler: *Ekolojik kriz, ekososyalizm, Ekososyalist Manifesto, ekolojist hareketler, Marksizm.*

Abstract

The Unifying and Distinguishing Force of Ecosocialism as a Political Movement

In this article, the writers discuss the contribution of Marxist argument on the "natural limits of Capital" to the anticapitalist movements by following the path opened by Ecosocialist Manifest written by Michael Löwy and Joel Kovel in 2001. The main argument of the article is to show the central importance of Ecosocialist Manifest as an adscititious work by reproducing the point of view of Marx on the "real democracy / Communism"; or transcending the "political" to Communist Manifest for social movements including workers' movement. The meaning and limits of this importance will be determined by the real capacities of the movements themselves.

Keywords: *Ecological crisis, ecosocialism, Ecosocialist Manifest, ecological movements, Marxism.*

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Doktora.

Ekososyalizm nedir? Bir giriş

“Savaşsınız kaybedebilirsiniz, ama savaşmazsanız zaten çoktan kaybetmişsinizdir.”

Bertolt Brecht

Kapitalizmin içinde bulunduğu kriz sürecini çözümleyen Marksist yaklaşımlar, sıklıkla sermayenin içsel ve dışsal sınırlarına işaret etmektedir. İçsel sınır Marx'ın *Kapital*'de gösterdiği, sermayenin tarihsel hareketinin kâr oranlarının düşmesi olarak adlandırılan genel eğiliminden (1990: 188 vd.); dışsal sınır ise, sermayenin sınırsız birikim yönelimi içinde doğanın temellükünü onu yok oluşı sürüklemekten sonsuza dek sürdüremeyecek olmasından (1986: 516) doğmaktadır. Mandel'in belirttiğı üzere,

Marx, ortalama kâr oranını, üretim süreci boyunca üretilen artık-değer genel toplamının sermaye genel toplamına bölünmesi olarak tanımlanmasından, kapitalist üretim tarzının merkezi 'hareket yasası'nı türetir. Sermayenin tek başına artık değer üretimine yol açan bölümü (emek gücü satın almakta kullanılan değişken sermaye), teknik ilerlemenin temel olarak emek tasarruf eden eğilimi -canlı emeğin ölü emekle (makinelere) tedrici ikamesi- nedeniyle ve toplam çıktının değeri içinde ham maddelerin değerinin giderek artması nedeniyle toplam sermayenin giderek daha da küçük bir bölümü haline gelme eğilimindedir. Diğer bir deyişle, değer ifadesiyle sermayenin organik bileşimi artışı eğiliminde olduğundan, kapitalist sistemde ortalama kâr oranının için bir gerileme eğilimi mevcuttur. (2008a: 262)

Marx, aynı yerde (1990) esas olarak bu eğilimi gerileyen etkenleri gözlemiştir. Burada sorun, bu hareket yasasının niteliğidir. Bu elbette ve sadece bir eğilimdir. Öyle olduğu içindir ki, sermaye toplumunun bunalımı, her seferinde sermaye ilişkisinin her düzeyinde, genelleşmiş meta üretimi ile toplumsal zenginliğin özel mülk edinimi arasındaki çelişkinin bir ifadesi olarak, bir genel bunalım olarak tecelli eder (Mandel, 2008b: 741 vd.). Bu genel bunalım, “sadece mal edinme, valorizasyon ve birikimin kapitalist koşullarının bir bunalımı olarak değil, fakat aynı zamanda meta üretiminin, kapitalist iş bölümünün, kapitalist işletme yapısının, burjuva ulusal devletinin ve emeğin bir bütün olarak sermaye başlığı altında içerilmesinin bir bunalımı”dır (2008b: 752). Bunalımın bu genelleşmiş tecelli ediş biçimi, sermayenin kendi tarihsel sınırını işaret eden hareket yasasını ortadan kaldırmadığı gibi, onu bunalımın herhangi bir sonucu haline de dönüştürmez¹. Genelleşmiş bunalım, kapitalist üretim tarzının bu genel hareket yasasının, daha açık ve doğru deyişle, sermayenin tarihsel sınırının sonucudur.

Ancak Marksizm, sermayenin bu tarihsel sınırını çözümlemekle yetinmiş değildir. Çokça sanıldığıının ve yetmişli yıllarda kendisini eko-Marksist olarak

1 Clarke'a göre, “kâr oranındaki düşme, emeğin artan üretkenliğinin birbirlerinden ayrılmaz sonuçları olan sermayenin artan organik birleşimiyle artan sömürü oranının karşılıklı etkileşiminden doğan sonuçlardan yalnızca birisidir” (2009: 248).

adlandıran kimi yazarların (Delèage, 2000; Skirberk, 2000; Benton, 2000) ile-ri sürdürdüğünün tersine, kapitalizmin Marksist çözümlemesi, sermayenin doğal sınırlarına da işaret etmiştir (Kalyon, 2005: 31-32). Elbette, Marx'ın doğa görüşünün, hâlâ klasik Alman felsefesinin doğayı da toplumun ürünü sayan görüşü ile eşitleyerek Marksist olmayı sürdürdüğünü ileri süren kimi yazarlar ve politik eğilimler mevcuttur. Ancak, bunlar bu yazının münhasıran konusunu oluşturmuyor.²

Bu yazıda, sermaye hareketinin doğal sınırlarının çözümlenmesinin kapitalizmi aşmaya yönelik hareketlere ne türden katkılar yapabileceğini, *Ekososyalist Manifesto*'nun³ (Löwy ve Kovel, 2005) izinden giderek tartışmayı deneyeceğiz. Bunun için öncelikle “ekososyalizm nedir” sorusunu yanıtlamaya çalışacağız. Yazının temel tezi ise, *Ekososyalist Manifesto*'nun, Marx'ın siyasalın aşıldığı gerçek demokrasi, başka deyişle komünizm perspektifini yeniden ürettiği ve kapitalizmin genel bulunulmasının bir ekolojik krizle de bütünleşerek derinleştiği çağımızda, kapitalizmi aşmak isteyen işçi hareketleri ve diğer sosyal hareketler için *Ekososyalist Manifesto*'nun *Komünist Manifesto*'yu bütünleyen ve güncelleyen yönlerinin bilince çıkarılmasının önem taşımasıdır. Elbette, bu önemin anlamı ve sınırı, kapitalizm karşıtı hareketlerin gerçek kapasiteleri tarafından belirlenir.

Ekososyalizmin ayırdedici özelliklerine ilişkin kimi açıklamalara girişmeden önce, yaklaşımın homojen bir bütünlüğü olmadığını/olması da gerekmediğini akıl-da tutarak, ekososyalizm bu heterojenlik içinde en genel olarak nasıl tanımlanabilir sorusuna yanıt vermeye çalışalım.

Ekososyalizm, *Ekososyalist Manifesto*'nun yazarlarından Löwy'e göre;

Marksizmin temel kazanımlarını kapsayan -ve onu üretimci artıklarından kurtaran- bir ekolojik düşünce ve eylem akımıdır. Kapitalist piyasa ve kâr mantığının -ve bunun yanı sıra merhum “halk demokrasilerinin” tekno-bürokratik otoritarizminin mantığının da- çevrenin korunmasıyla uyuşamayacağını kavramış bir akım. Ve son olarak, işçi hareketinin hakim akımlarının ideolojisini eleştirmekle birlikte, emekçilerin ve örgütlerinin sistemin radikal bir dönüşümü için temel bir güç olduğunu bilen bir akım(*dır*). (Löwy, 2002).

2 Bu eğilimlerin genel bir eleştirisi için bkz. Foster (2000, 2001), Burkett (2004, 2005), Löwy (2005), Demirel vd. (2000).

3 *Ekososyalist Manifesto*, ekolojik bir sosyalizmi tarif etmek üzere sözü geçen yazarlar tarafından 2000 yılında kaleme alınmıştır. Kendi deyimleri ile; “Bu manifesto, ekososyalizm henüz bir hayalet olmadığından ve herhangi bir somut parti ya da hareketin temelini oluşturmadığından, 1848'deki gözüpeklikten yoksun durumdadır. Bu manifesto yalnızca, mevcut krizi ve onu alt etmek için gerekli koşulları okumaya dayalı bir akıl yürütme hattıdır.” (Löwy, Kovel, 2001). Arkasından, özellikle Avrupa ve Dünya Sosyal Forumu süreçleri ile daha da görünür hale gelen ve kuramsal tartışmaya girdi yapacak biçimde de büyüyen ekolojik hareketlerinin bir değerlendirmesi yapılmış, yine aynı yazarlara bu sefer lan Agnus da eklenerek 2008 yılında Birinci Manifesto'nun bir devamı olma iddiası taşıyan İkinci Ekososyalist Manifesto kaleme alınmıştır. Bu Manifesto da 2008-2009 yılları boyunca tüm dünyada yaygın olarak tartışıldıktan sonra, 2009'da Belem'de yapılan Dünya Sosyal Forumu içindeki Dünya Ekososyalist Forumu'nda kabul edilmiştir. Bu yazı, iki ya da üç yazarın ortaya attıkları bir metni değil, dünyanın çeşitli yerlerinde hareketlerin etkileşimli bir süreç olarak inşa ettikleri tartışma platformlarının sonucu olarak ortaya çıkan bir “manifestoyu” değerlendirme ve bir politik hareket olarak ekososyalizmi gündeme alma amacı taşımaktadır. Türkiye'de de Ekososyalist Manifesto tartışmaları, aynı dönemde Ekoloji Kolektifi Derneği tarafından Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa ve Mersin'de düzenlenen toplantılarla yapılmıştır.

Belem Ekososyalist Bildirgesi'nde ise (2009), ekososyalist hareketin temel özelliklerine ilişkin şöyle bir çerçeve çizilir: "Ekososyalist hareket özelde küresel ısınmanın getirdiği yıkıcı gidişatı ve genelde de kapitalist eko yıkımı durdurmayı ve tersine çevirmeyi, kapitalist sisteme karşı radikal ve uygulanabilir bir alternatif oluşturmayı hedefler. Ekososyalizm toplumsal gereksinimler ve ekolojik denge gibi finansal olmayan kriterler üzerine kurulmuş dönüşmüş bir ekonomik politikaya temellenir. Kapitalizmle çelişmeyen "piyasa ekolojisi" ve yeryüzünün doğal denge ve sınırlılıklarını ihmal eden "üretimci sosyalizm"e karşı eleştirileri birleştirir. Sosyalizmin rotasını ve amacını ekolojik ve demokratik bir çerçevede yeniden tanımlar".

Ekoloji gündemi, 1968 hareketi ile birlikte sola esas olarak "yeşiller ve çevreciler" tarafından taşınmış, dolayısıyla da sosyalist, Marksist hareketler, ekolojiyi "doğanın korunması" ile ilgili bir sivil toplum hareketi/toplumsal hareket olarak görmek eğiliminde olmuşlar, diğer toplumsal hareketlere yaklaşımlarında da ekoloji hareketini nasıl gördükleri belirleyici olmuştur. Örneğin, feminist harekete bir toplumsal hareket olarak *hayırhah* bir tutum takınan sosyalist bir akımın aynı ilgisine ekoloji de mazhar olabilmıştır. Diğer yandan, ana akım "yeşil ve çevre hareketi" de, ekolojik mücadelenin anti-kapitalist *doğasını* sorgulamamış, devletlerin doğanın korunmasında daha fazla sorumluluk alması ve bireysel duyarlılık gibi bir çerçeve ile kendisini sınırlı tutmuştur (Özlüer, 2009; Özkaya-Özlüer, 2009).

Ekososyalizm, homojen bir anlayıştan bahsedilemezse bile, kendisini bu her iki akım karşısında da konumlandırmaktadır. Ekososyalistler için, doğanın ve emeğin sömürüsü, kapitalist üretim tarzında birbiri ile bütünleşik iki unsurdur. Bu nedenle; birincisi, doğanın sömürüsü ve emeğin sömürüsüne karşı verilen mücadele, bir ve aynıdır. İkincisi, ilk önermenin doğal bir sonucu olarak, emeğin sömürüsüne karşı bir mücadele yürütmeksizin, onu yaratan aynı mekanizmanın -burada *kapitalizmin*- doğayı sömürüsüne karşı başarılı olunamaz.

Bu yazının yazılmasında temel güdüleyici olan birinci *Ekososyalist Manifesto*'dan sonra 2008 yılında aynı ekiple birlikte ikincisini kaleme alan yazarlardan Ian Angus, ekososyalizmi şöyle niteler: "Ekososyalizmin amacı, kapitalizmin yerine üretim araçlarının ortak mülkiyetinin geçerli olduğu bir toplumsal sistemi kurmak ve ekosistemlerin korunmasını ve restore edilmesini bu toplumun merkezi faaliyeti haline getirmektir. Bir fikirler bütünü olarak ekososyalizm ekolojik yıkımın kapitalizmin kazai unsurlarından biri olduğunu düşünmez, aksine bunun kapitalizmin DNA'sında olduğunu ileri sürer" (2007). Daniel Tanuro da bu noktadan ilerleyerek, ekososyalistin ekolojist ve sosyalistten farklı olduğunu vurgular:

Ekolojistin aksine, ekososyaliste göre "ekolojik kriz", genel olarak insanlık ve doğa arasındaki ilişkinin bir sonucu değildir. Tarihsel olarak belirlenmiş bir üretim tarzı ve onun doğaya yaklaşımının bir sonucudur ve son tahlilde üretim tarzının kendisinin krizine işaret eder. Diğer bir deyişle, ekososyalist için ekolojik kriz kapitalizmin krizinin bir dışavurumudur. Bunun sonucu olarak ekososyalist her zaman ekolojik krizin çözümü ile ilgili taleplerini sosyal sorunlara,

toplumsal zenginliğin yeniden dağıtımına, ezilen ve sömürülenlerin taleplerine bağlayacaktır. Ancak ekososyalist diğer yandan “saf sosyalistten” de farklı olarak, doğanın sınırlarını ve ekosistemlerin operasyonel sınırlılıklarını da dikkate alacaktır. Bunun çok somut bir karşılığı vardır: Üretimcilik ve tüketimcilikten kopuş, temel ihtiyaçların karşılandığı, boş zamana dayalı toplumsal ilişkilerin gerçek zenginlik sayıldığı bir toplum perspektifi.(...) Demokratik planlamaya dayalı, üretimin mümkün olduğunca adem-i merkezileştiği bir toplum. (2011).

Bu yazıda, “Marx’ın ekolojisi mi Marksist ekoloji mi?” gibi, karşı karşıya olduğumuz sorunu çözümlemek bakımından hem yönetsel hem de içeriği itibariyle yol açıcı olduğunu varsaymadığımız tartışmaların yarattığı gündemlere değinmeyecek, *Ekososyalist Manifesto*’nun, bir bildiri olarak görünür kıldığı temel sorun alanlarına işaret etmekle yetineceğiz. Özetle, *Ekososyalist Manifesto*’nun, 1- burjuva rasyonalitesinin eleştirisini yeniden gündemleştirdiğini, 2- ekolojik krizi kapitalizmin doğal sınırı olarak değerlendirdiğini, 3- kapitalizm koşullarında ekolojik krizin aşılama-yacağını ileri sürdüğünü ve 4- “çağımızın bunalımlarını devrimci fırsatlar olarak görmeye” (Löwy ve Kovel, 2005: 41) çağırdığını, 5- demokratik ve özyönetimci bir sosyalizmi yeniden gündemleştirdiğini, söyleyebiliriz.

1. Burjuva rasyonalitesinin eleştirisi

Ekososyalist Manifesto, Adorno ve Horkheimer’in *Aydınlanmanın Diyalektiği*’nde (1995, 1996) burjuva rasyonalizmini eleştirirler. Burjuva rasyonalizmi, “rasyonel araçların kendi içinde bütünüyle rasyonel olmayan amaçlara ulaşmak için de” kullanılabileceği araçsal rasyonaliteye, hesap yapmanın planlamanın organı olarak hedeflere karşı tarafsız akla (Horkheimer ve Adorno, 1995: 106), kısaca bürokrasiye; ekonomi ile siyasalın birbirinden ayrılmasına; karşılığını, parasallaşmada ve metaların değişim değerlerinin önü alınmamış yayılmasında bulan muhasebe akılcılığına ve ölçmeye dayanır (Löwy, 2005: 43). Bu türden bir rasyonalizm, köklerini emeğin toplumsallaşması ile özel mal edinme arasındaki çelişkide bulan ve “kapitalist üretim tarzının alamet-i farikası olan, kısmi rasyonellik ile genel irrasyonellik arasındaki nesnel karşıtlığın” dışı vurumundan başka bir şey değildir (Mandel, 2008b: 758). Bu nesnel karşıtlık, geç kapitalizmde öyle bir hal alır ki, “atom bombalarının ya da zehirli gazların ‘serbest alımına ve satımına’ izin vermenin yalnızca irrasyonel ve anlamsız olmakla kalmayıp, intihara varan ölçüde tehlikeli olacağını her çocuk anlayabilir” (2008b: 758).

Ancak bu, burjuva uygarlığının yükselişi sırasında bir “çocuğun anlayabileceği kadar” kolay değildi. Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*’ne yazdıkları Önsöz’de, amaçlarının “insanlığın gerçekten insani bir düzeye çıkmak yerine niçin yeni türden bir barbarlığa düştüğünü anlamaktan fazlası olmadığını” ama mevcut bilince çok güvendikleri için betimlemenin güçlüklerini azımsadıklarını belirtir (1995: 11). Metin, önümüze belirtilmesi gereken çelişkiyi, “sınıflı toplum koşullarında Aydınlanma sürecini üretici güçlerin gelişmesinin yansıması olarak ni-

teleyen çelişki” olarak koyar. Böylece, burjuvazinin Aydınlanma olarak başlayan tarihsel serüveni, “kapitalist paraya çevirme rasyonelliği” olarak son bulmaktadır (Franz, 1995: 153). Horkheimer ve Adorno, bu nihai sonucu, çok daha geniş bir tarihsel perspektiften, öznenin düşünme’yle nesne karşısında edindiği egemenliğin doğayı kendi tahakkümü altına alması olarak da gözler. Bu egemenliğe özgü bilim tarafından doğa yanlış anlaşılmıştır (Horkheimer ve Adorno, 1995: 62). Canlı değil, ölüdür, daha doğrusu burjuva rasyonalitesi tarafından öldürülmüş, “dışta ve aşağıda bulunan şey, nesne”dir (1995: 170). Bir başka deyişle, “sermaye sistemine içkin akıl, insan ile doğa arasındaki ontolojik bir karşıtlıktan hareketle hiçbir tarihsel bağlama oturmadan, her türlü insani etkinliği, doğa üzerinde temellük ilişkisiyle bir tutar. İnsan doğanın dışında bir gerçeklik olarak ifade edilir” (Özlüer, 2009).

Burjuva rasyonalitesinin eleştirisi, *Ekosyolist Manifesto*’da, ekolojik krizin gerçek nedeni olarak “dünya kapitalist sisteminin genişlemesi” (Löwy ve Kovel, 2005: 37) gösterildikten sonra şu paragrafla yer alır:

Bu rejimin vahşiliğine dair her türden örtmeceyi [*euphemism*] ve propagandacı özürçülüğü reddediyoruz: Ekolojik bedellerin her türden yeşil boyamacılığını da, demokrasi ve insan hakları adına insani bedellerin üzerine her türden sır perdesi çekilmesini de reddediyoruz. Bunun yerine, sermayeyi, onun gerçekte nelere yol açtığı nazarından ele almayı savunuyoruz”. (2005: 37)

Kimi yeşil eleştirmenler, Marksizm’in de burjuva rasyonalitesine içkin olan üretici eğilimle malul olduğu kanaatindedir (Foster, 2000: 147 vd.). Löwy de, Marx’ın bazı metinlerinin, örneğin *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*’ya Önsöz’ün, “mutlak evrimciliğin, felsefi olarak ilerlemeciliğin, -doğa bilimlerinin değer ölçüsü olarak belirlenmesi anlamında- bilimciliğin, üretici güçler görüşünün *tümüyle sorunsallaştırılmadan nüfuz ettiği yazılarından biri*” olarak nitelenebileceğini ileri sürer (2005: 45). Ancak Löwy, bu yorumdan önce, yeşillerin Marx ve Engels’i “kapitalist üretim tarafından büyülenmekle *itham ettikleri*”ni, “bu ithamın *bir yönden* tümüyle temelsiz olduğunu” belirtir: “Çünkü kimse kapitalizmin, üretim için üretim ya da kendileri başlı başına birer amaç olan sermaye, servet, ve mal birikimi mantığını Marx kadar mahkum etmiş değildir” (2005: 44).

Ekosyolist Manifesto’da burjuva rasyonalitesinin eleştirisi, sermaye toplumunun eleştirisi olarak içerilir ve Marx’a atfedilen teknik gelişmenin nihai amacı olarak “olmak” (çalışma günlerinin kısaltmaya başlaması ve boş zamanın artması) benimsenirken; “sahip olmak” (mülkiyetin sonsuz büyümesi), *Kapital*’deki “mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi” (Marx, 1986: 782) çağrısı eşliğinde dışlanır.

Adorno ve Horkheimer’a göre,

İnsanın doğal çöküşünü bugün toplumsal ilerlemeden ayrı düşünmek mümkün değildir. Ekonomik üretkenliğin artışı bir yandan adil bir dünya için gerekli koşulları yaratırken öte yandan teknik aygıtı ve bunu elinde tutan sınıflara halkın geri kalan kısmı üzerinde hadsiz hesapsız bir üstünlük kurmalarını sağlıyor.

Ekonomik güçler karşısında birey tamamen hükümsüz bırakılıyor ve bu güçler toplumun doğa üzerindeki egemenliğini akla hayale gelmez bir düzeye çıkarıyor. (1995: 15).

Bu pasaj, bazı yeşil eleştirmenler tarafından bugün gerçekleştiği kabul edilen Bacon'ın "doğaya hükmetme" ütopyasının (Adorno ve Horkheimer, 1995: 62) eleştirisi olarak okunabilir. Aynı eleştirmenler, kolaylıkla, Marx ve Engels'in de aynı Bacon'cu ütopya içinde düşündüğü eleştirisini ileri sürer (Foster, 2000: 147 vd.). Hâlbuki, bu pasaj, Marx'ın *Kapital*'inden sıklıkla aktarılan, kapitalist tarımla ilgili şu bölümün eleştirel teoriye bir tercümesi gibidir:

... kapitalist tarımdaki her gelişme, yalnız emekçiyi soyma sanatında değil, toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir; belli bir zaman için toprağın verimliliğinin artmasındaki her ilerleme, aynı zamanda, bu sonsuz verimlilik kaynağının mahvedilmesine doğru bir ilerlemedir. Bir ülkenin, örneğin Amerika Birleşik Devletleri gibi, gelişmelerini daha fazla endüstrileşmeye dayandıran ülkelerde bu yok ediş daha da hızlanır. Kapitalist üretim, bu nedenle, teknolojiyi geliştirir ve ancak bütün zenginliğin asıl kaynağını, yani toprağı ve emekçiyi kurutarak çeşitli süreçleri toplumsal bir bütün içinde bileştirir. (1986: 516)

Şu halde, *Ekososyalist Manifesto* kimi yeşillerin ileri sürdüğü gibi, Marx ve Engels'te burjuva rasyonalitesinin izleri bulunduğu yönündeki eleştiriye kökten reddeder ve bunun yerine, Marx ve Engels'in kimi metinlerinde bulunabilecek, bazı üretimci gibi görünen bölümlerin, gerçek çelişkinin dışavurumu olduğunu kabul etmeye çağırır:

Bensaid'in gözlediği gibi, Marx'ı kendi zamanının 'ilerlemeci' ya da 'Prometheus'çu ilüzyonlarından temelsiz biçimde temize çıkarmak, onu dizginsiz sanayiciliğin misyoneri yapmakla eşdeğerdir. Bunu yerine Bensais, daha parlak bir yol öneriyor: Marx'ın çelişkilerindeki doğruyu, olduğu gibi onu eserinin özüne taşımak -özelde, bazı metinlerindeki üretimci amentü [*credo*] ile sürecin çevreye verdiği zararın tersine çevrilmez olduğuna dair sezgi arasındaki çelişkiyi. (Löwy, 2005: 46)

Bu oldukça önemlidir; aksi takdirde Marx'ın eseri, "Marksist bir ekonomi politiğe" indirgenmiş olur. Hâlbuki Marx'ın eseri, *ekonomi politiğin eleştirisidir*. Marx'ta eleştirinin ne anlama geldiğini daha ilk metinlerinde buluruz; "Tarihin görevi, *gerçekliğin öteki dünyası* yok olup gittikten sonra, *bu dünyanın sahibisini* ortaya çıkarmaktır" der (Akt. Zamir, 2009: 6; Krşl. Marx, 1997: 192). Bu dünyanın sahibisi ekonomi politik değildir, *ekonomi politiğin eleştirisidir*. Dolayısı ile örneğin, sosyalizmde değer kuramının işliyor olması, ekonomi politiğin hükmünün sürdüğü anlamına gelir; sosyalizm, değer kuramının aşılmasına gereksinim duyar. Buradan hareketle, örneğin, bir sosyalist muhasebe/hesaplama sürecinde, çevresel değer biçmenin nasıl gerçekleşeceğine dair tartışma (Campbell, 2005; Hahnel ve Albert, 2005) ütöpik ya da idealist bir tartışma değildir; ekonomi politiğin eleştirisinin derinleştirilmesine devam edilmesidir:

Bir toplumsal biçim olarak değer yasası, doğanın bedava edinimi temelinde işlevlidir. Bu durum sona ermeye başlıyorsa, bir başka cepheden de değer yasasının ötesine geçmek bir zaruret haline gelmeye başlıyor demektir. Çünkü, bu noktadan itibaren aslında ekonomi politiğın değil ekoloji politiğın sahasındayız. Bu nedenle, doğanın bedavaya gelişinin sona ermeye başlamasına, değer yasasının mantığı içinde kalınarak sahici çözümler üretilemez. (Kalyon, 2005: 36).

Burkett'in de vurguladığı üzere, "parasal muhasebenin yerini ekolojik muhasebe"nin alması, mücadelenin en çetin yönlerinden biridir; ancak, işçiler ve topluluklar bu muhasebe sürecini açık bir şekilde kavrar ve süreç içinde gerçek bir katılım sağlarsa arzulanan amaca ulaşılabilir (2005: 64). Böylece, burjuva rasyonalitesinin eleştirisi, aynı zamanda ekonomi politiğın eleştirisi olarak, "sosyalist üretimin yolunun da amacının da ekolojik bir çerçevede yeniden tanımlanmasını savunan" *Ekososyalist Manifesto* ile bir adım daha ileri götürölmüş olur. Çünkü, ekolojik üretimin sosyalist koşullar altında genelleşmesi günümüz bunalımlarının üstesinden gelmek için pekala bir zemin sunabilir. Özgürce bir araya gelmiş üreticilerden oluşan bir toplum, sadece kendisini demokratikleşmek ile yetinmeyecek, tüm varlıkların özgürleşmesini kendi varlık zemini ve hedefi olarak savunacaktır:

"Böyle bir hedef uğruna çabalarken, baskının her türlüşünü, özellikle de toplumsal cinsiyetçi ve ırkçı olanları, ortadan kaldırmak için mücadele edecektir. Nihayet, böyle bir toplum, fundamentalist çarpıtmalara ve onların terörist dışı vurumlarına yola açan koşulların ötesine geçecektir. Sözüñ kısası, bir dünya toplumu, doğa ile günümüz koşullarında düşünölmesi imkânsız ölçüde, ekolojik uyum varsaymaktadır" (Löwy ve Kovel, 2005: 40).

2. Kapitalizmin doğal sınırı olarak ekolojik kriz

Ted Benton ve diğer bazı eko-Marksistler, *Kapital*'deki kapitalizm çözümlemesinin "ekolojik koşulları ve insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilişkiye girdiğı doğanın sınırlarını algılamak ve bunları kavramsallaştırmak" için yeterli olmadığıñı (Benton, 2000: 82) ileri sürerler. Hâlbuki birden çok yerde yazdığı üzere Marx, "sermayenin tek engeli yine sermayedir" diyen genel bir formöl bırakmıştır (IV. Enternasyonal, 2010: 111). Marx'ın, birkaç farklı açıdan kapitalizmin doğal sınırlarından söz ettiğı söylenebilir:

1. Marx, işgücünü hem doğal hem de toplumsal yetiler toplamı olarak görür ve işgücünün yeniden üretiminin doğal sınırları bulunduğunu belirtir. Sermaye bu sınırları sürekli ihlal etme eğilimindedir ve bu alandaki yasal düzenlemelerle sermayenin bu eğiliminin sınırlandırılmasını sınıf mücadelesinin esaslı bir gündemi olarak ele alır (Kalyon, 2005: 31).

2. Marx'ın eserlerinde çokça sözüñü ettiğı *zora dayalı ilksel sermaye birikimi*, kapitalizmin başlangıç aşamasında değil, her zaman var olan, kapitalizmle iç içe bir olgudur. Bilindiğı gibi, ilksel birikim, emeğe el koyma, ücretsiz kölelik, doğanın

sömürgeleştirilmesi gibi yoğun emek sömürsünü içerir. Bu bakımdan doğanın üretkenliğinin sömürsü, her zaman bir ilksel sermaye birikimi olarak iş görür. Bir başka deyişle, ilksel sermaye birikimi kapitalizmde her zaman bir el koyma ilişkisi olarak devam eder. Suyun özelleştirilmesi tartışmaları, bu ilksel sermaye birikiminin bir göstergesidir (Balta, 2010) ve kuşkusuz, doğal bir sınırı vardır.

3. Özellikle tarımla ilgili çözümlemelerde, bizzat *Kapital*'de Marx doğal sınırları döne döne (Kalyon, 2005: 31) vurgular: “Kapitalist üretim, nüfusu, büyük merkezlerde toplayarak, kent nüfusuna gittikçe artan bir ağırlık kazandırırken, bir yandan toplumun tarihsel devindirici gücünü yoğunlaştırdığı gibi, öte yandan da insan ile toprak arasındaki madde dolaşımını bozar, yani insanın yiyecek ve giyecek olarak tükettiği öğelerin toprağa tekrar dönüşünü engelleyerek toprağın verimliliğinin sürekli olması için gerekli koşulları bozmuş olur. Böylece aynı anda, hem kentli emekçinin sağlığını ve hem kır emekçisinin zihinsel yaşamını tahrip eder” (Marx, 1986: 516).

4. Marx'ın rant kuramı, toprağın bir üretim olarak ögesi olarak “sınırlılığı ve çoğaltılamazlığı, bunun sanayiye kıyasla değer yasasının tarımdaki işleyişinde ne gibi farklılıklara yol açacağı” (Kalyon, 2005: 32) temelinde gelişmiştir. Marx'a göre, “Toprak mülkiyeti, her türlü servetin ilk kaynağı ve işçi sınıfının geleceğinin onun çözümüne bağlı olduğu büyük sorundur” (2011).

5. Kent/kır çelişkisi ve kentsel nüfusun çoğalması, hem Marx'ın hem de Engels'in eserlerinde “komünizmin devralacağı ve çözmek zorunda kalacağı” (Kalyon, 2005: 32) temel sorunlardan biri olarak çözümlenir.

6. Marx, sadece emeği değil doğayı da toplumsal zenginliğin kaynakları arasında değerlendirir (2005: 32).

Eklenmelidir ki, Marksist çözümlemelerde “üretimin maddi içerikle toplumsal biçimin birliği ve çelişkisi” olarak tanımlanması da, Bensaid'in vurguladığı üzere, çelişkiyi Marx'ın eserinin özüne taşımayı kolaylaştırır: “*Kapital*'de toplumsal biçim maddi içeriğin aleyhine yer yer aşırı soyutlanmış olsa bile, bu yaklaşım, üretim tarzlarını ve onlara tekabül eden doğayla ilişki kiplerini tarihselliği ve özgüllüğü içinde irdelerken, Marx'ın ekonomi politiğe karşı en önemli yönetsel dayanağıdır” (2005: 33). Bu çözümleme, kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki çelişkiyi, “aynı zamanda zenginliğin özgül kapitalist biçimi ile doğal temeli ve özü arasındaki bir çelişki” (Burkett, 2004: 126) olarak kavramamıza olanak yaratır.

Doğal çevre söz konusu olduğu ölçüde, kapitalizm onu bir neşe ya da eğlence kaynağı olarak değil kâr elde etmek ve daha da fazla sermaye birikimi biçimindeki en üstün hedeflerinin bir aracı olarak algılar (Sweezy, 2006: 82-83). Bu, mevcut ekolojik krizi ortaya çıkarmış olan ekonomik sistemin içsel doğasıdır.

Ekososyalist Manifesto, kapitalist üretimciliğin ve sermayenin tarihsel hareketinin doğal sınırları olduğunu kabul eder ve bunun da insanlığı bir felakete sürüklediğine vurgu yapar. Buna göre;

(...) ekolojinin bunalımı ile toplumsal çöküşlere yol açan bunalımlar, ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir ve aynı yapısal gücün farklı dışavurumları olarak görül-
melidir. Birincisi, genel olarak, yerkürenin ekolojik istikrarsızlıklara tahammül
kapasitesini aşan ve sınır tanımayan sanayileşmeden ileri geliyor. İkincisi ise,
emperyalizmin küreselleşme diye bilinen biçiminden ve onun, yoluna çıkan bü-
tün toplumlar üzerindeki çözücü etkilerinden. Daha da ötesi, bu iki temel güç
aslında aynı itkinin farklı veçheleri. Bütünü hareket ettiren merkezi devindirici
diye tanımlanması gereken bu itki dünya kapitalist sisteminin genişlemesinden
başka birşey değil. (Löwy ve Kovel, 2005: 37).

Buradaki rasyonel, ilk olarak, “sınırsız birikim (malların, kârın, sermayenin)
mantığına, şatafatlı tüketime, kaynakların israfına, çevrenin hızlandırılmış tahriba-
tına dayanan bugünkü üretim ve tüketim tarzı”nın gezegenin bütününe “büyük bir
ekolojik krize yol açmadan yayılamayacağı” ve ikinci olarak, “kapitalist ‘ilerleme’ ve
piyasa toplumunun insan türünün varlığını doğrudan tehdit ettiği”dir (Löwy, 2005:
49-50). Bugün ekolojik kriz, uzak geleceğin değil günümüzün sorunudur:

İklim değişimi medeniyet krizini, fosil yakıtlara dayalı iki yüzyıllık zehirli ka-
pitalist gelişme mirasına sahip mevcut sistemin toplumsal ve ekolojik yıkım potan-
siyelinin artık insan ihtiyaçlarını tespit etme ve bunları karşılama yeteneğini aşmış
durumda olması gerçeğine dayalı olarak yoğunlaştırmaktadır. Kapitalist nüfus
yasasıyla beraber iktisadi, iklim ve gıda krizlerinin bileşimi, içerisinde büyük bir
insani felaket ve hatta barbarlığa dönüş tehlikelerini ihtiva etmektedir. (IV. Enter-
nasyonal, 2010: 115).

Gerçekten de ekolojik krizin, Clark ve York’un belirttiği gibi, kapitalizm aşılmadan aşılması olanaklı görünmemektedir: “Teknolojik gelişmeler, sermaye ilişkilerinin baskılarından özgürleşmedikçe, *karbon ayrımı sorununu*⁴ çözemez” (Akt. Foster, 2008: 127). Bu tehlikeden, ekolojik krizden çıkış, dolayısıyla “doğayla metabolik ilişkinin akılcı şekilde düzenlenmesi” Marx’a göre, kapitalizmden sosy-
alizme geçişin gerekli bir önkoşuludur (Foster, 2010: 49). Marx’a göre kapitalizmin toplumsal ve doğal sistemler, insanlar ve doğa arasında yarattığı metabolik çatlak (*metabolic rift*), doğanın sömürsüne ve ekolojik krize neden olur (Green Blog, 2010). Marx, *Kapital*’de, ekolojik krizin aşılma koşullarını, “Kör bir gücün emrindeymişçesine üretimi sürdürmektense, üreticilerin, insan metabolizması ve doğa ilişkisini rasyonel bir biçimde, işbirliğiyle, insan doğasına en uyumlu ve en az enerji harcayan yöntemlerle yönetmeleri” olarak betimler (Foster, 2008: 127; Krşl. Marx, 1990: 120).

Diğer yandan, krizin *sadece* “doğanın sınırlarına gelinmiş olması” olarak algılanması da zaten başlı başına bir sorun alanı olarak durmaktadır. Zira, birincisi, bu

4 Karbon ayrımı, Marx’ın “metabolik çatlak” kavramlaştırmasının uyarlanmış bir biçimidir ve organik ve inorganik maddelerin ayrıştırılması anlamında, fosil yakıtların çok hızlı bir biçimde tüketilmesinden kaynaklanır. Foster’a göre “Teknoloji bu soruna bir çare bulamayacak gibi görünüyor, çünkü ‘Jevons Paradox’ diye tanınan bir dinamik var. Şöyle ki: kapitalizmde, verimliliğin artması, kaçınılmaz olarak üretimin de genişlemesine yol açıyor ve bu da doğal kaynak ve enerji kullanımını çoğaltarak biyosfere daha fazla yüklenilmesine neden oluyor” (Foster, 2008:128).

an itibariyle, *insanlığa* yüz yıl daha yetecek “petrol, su, gıda vs” bulunmasının ekolojik krizin ve bir bütün olarak insan ve doğanın özgürleşmesi mücadelesinin aciliyeti ve ertelenmezliğı karşısında büyük bir anlamı yoktur. İkincisi, doğanın sınırı tartışması, daha çok sermayeye kaynak aktarımında kullanılan doğal hammaddele-
rin, *şeyleştirilmiş doğanın* sonuna gelinip gelinmediğı ile, yani kapitalizmin kendisini sürdürüp sürdüremeyeceğı ile ilgili olarak ele alınmamalıdır. Kapitalizmin doğal sınırı argümanı, üretimcilikten vazgeçmek için bir gerekçedir, ama tek gerekçe değildir. Üretimcilikten vazgeçmek, tüketimcilikten, üretici-işçi olma esaretinden de, dolayısıyla kapitalizmden de vazgeçmek bütüncül anlamını taşımaktadır. Üretimin doğrudan toplumsallaşması, insanın ve doğanın ihtiyaçları arasında bir dengede ve kitlelerin demokratik olarak belirlenmiş gereksinimlerine uygun olarak gerçekleştirilmesi, doğanın ve onun içinde yer alan insanlığın yıkımını değil, gelişimini teşvik eden bir bilim ve teknolojinin gelişmesi, sadece içinde yaşadığımız doğanın kurtuluşu için değil, insanlığın özgürleşmesi hedefi için de gerekli, ayrıca bu hedefe dair iddia taşıyanların da görmezden gelemeyeceğı bir gerçek olarak durmaktadır.

3. “Yeşil kapitalizmin” olanaksızlığı

Marx’a göre kapitalizmin bir üretim tarzı olarak iki ayırd edici özelliğı söz konusudur: “Birincisi, ürünlerini meta olarak üretir. Meta üretmesi onu öteki üretim tarzlarından ayırmaz, ama meta olmanın, ürünlerinin egemen ve belirleyici karakteristiğı olması olgusu, onu diğer üretim tarzlarından ayırır... İkinci özelliğı ise, üretimin dolaysız amacı ve belirleyici dürtüsü olarak artı-değer üretimidir” (Marx, 1990: 771). Kapitalizmin bu iki amacını gerçekleştirmek için bütün insan ilişkilerini şeyleştirilmesi ve ekonomik etkinliklerin insan ihtiyacını karşılamaya yönelik birer araç olmaktan çıkartılıp amaçlaştırması, hem varolan ekonomik ve ekolojik krizinin nedenidir ve hem de bu krizi neden kapitalizmin çözemeyeceğinin açıklamasını sunmaktadır.

Ekosyazalist Manifesto da, ekolojik kriz karşısında güncel mücadelelerin, reformların önemini küçümsemekle birlikte, ekolojik krizin kapitalizm koşullarında aşılabilme olanağının bulunmadığını ileri sürmektedir (Tanuro, 2008). Günümüz kapitalist sistemi, kendi eseri olan bunalımlarının üstesinden gelmek bir yana, bu bunalımları denetim altında tutmakta dahi güçlük yaşamaktadır: “Kapitalist sistem, ekolojik bunalımı çözemez çünkü çözüm birikimin önüne tahditler dikilmesini zorunlu kılıyor. Bu sistem için kabul edilemez bir seçenek çünkü kural şu: Büyü ya da Öl!” (Löwy ve Kovel, 2005: 38). Bu ekolojik kriz üzerine çözümlemelerde bulunan tüm Marksistler tarafından kabul gören bir yaklaşımdır.

Marx, madde ve enerjinin “doğası ile insanlar arasındaki karmaşık, dinamik karşılıklılığı” tanımlamak için toplumsal metabolizma kavramını geliştirmişti:

Bu, hem doğanın zorunlu kıldığı koşulların hem de insan eylemlerinin bu süreci nasıl etkilediğini ortaya koyar. Her bir üretim tarzı, toplumla doğa arasın-

daki değiş tokuşu tanımlayan belirli bir toplumsal metabolik düzen yaratır. Bu karşılıklı ilişkiler toplumun ve ekosistemin süregiden üretimini etkiler. (Clark ve York, 2010: 64-65)

Gerçekten de Marx’a göre, “Emek, her şeyden önce, hem insanın hem de doğanın katıldığı bir süreçtir” (Akt. Zamir, 2009:46; Krşl. Marx, 1986: 193). Engels de, “Doğa üzerinde kazandığımız zaferlerden ötürü kendimizi pek fazla övmeyelim” diye yazar, “Bu zaferlerin her biri için doğa öcünü alır. (...) Şunu her zaman hatırlamalıyız ki, hiçbir zaman doğaya hükmedemeyiz (...) onun üzerinde kurduğumuz bütün egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce onun yasalarını tanıma ve doğru olarak uygulayabilme üstünlüğüne sahip olmamızdan öteye gitmez” (Akt. Löwy, 2005: 46; Krşl. Marx ve Engels, 1979: 90).

Kapitalizm karşısında suskun kalmayı yeğleyen çevreci akımlar, her ne kadar Marksizm’i üretimcilikle eleştirmekten geri duramasalar da, tamamıyla üretimci bir perspektiften ekolojik krizi çözecek öneriler geliştirirler. Önerdikleri üç mekanik strateji, “1) teknolojik yöntemler, 2) piyasayı doğanın tüm biçimlerine uyarılma, 3) neredeyse evrensel bir sömürünün ve doğal habitatların yıkımının hâkim olduğu bir dünyada korunmalı adacıklar tabir edilen yerler yaratmak” (Foster, 2010: 58) oldu.

Bu akımların kendisi, bugün artık kapitalizme yeni bir üretimcilik biçimi olarak eklenmiş durumdadır. Organik besin tüketiminden bireye dayalı bir “çevre koruma” stratejisine kadar, “çevre’ duyarlılığı” orta ve orta-üst sınıflara hitap eden bir yeni tüketim nesnesi haline gelmiştir. Aynı zamanda, “çevrenin” yaşanabilir olmaktan çıktığı konusunda yaratılan korku, gerektiğinde faşizan, otoriter uygulamalara da hizmet edebilecek bir ideolojik ortam yaratmaktadır. Slavoj Zizek de benzer biçimde, “küresel kapitalizmin terör korkusu ekseninde yarattığı güvensizlik ortamı ile ekolojistlerin dünyanın bir felaket sonucunda yok olacağı korkusundan beslenen, değişim, gelişme ve ilerlemeye karşı güvensizlikleri arasında paralellik kurar” (Zizek’ten akt. Özyardımcı, 2010). 1993 Rio Zirvesi ile ortaya atılan “sürdürülebilir kalkınmacılık”, kapitalizmin ekolojik yıkım karşısında sorumluluğu şirketlerin üzerinden almasına hizmet eden bir yanıttır. Ekolojik kriz karşısında kalkınmanın kendisinden vazgeçilmemiş, ancak adeta doğanın kapitalist şirketlerin kârlarının sürdürülebilmesi amacıyla, belirli bir süre daha bir üretim aracı olarak varlığını koruması için gereken özenin gösterilmesi konusunda bir mutabakata varılmıştır. Bu mutabakatın gereği olarak tüm dünyada kurulan TEMA benzeri, şirketlerin kurduğu “çevreci” organizasyonlar, temel olarak şirketlerin “kaynaklara” gereken özenin gösterilmesi konusunda birbirlerini denetlemesi, bunun da ötesinde “kaynaklara gereken özenin gösterildiği” şeklinde bir kamuoyu oluşturulması işlevini görmektedir. Gelineen noktada, sırasıyla Kyoto, Kopenhag

5 “Çevre” sözcüğünü tırnak içinde kullanmamızın nedeni, bu jargonda “merkez olarak insan” ve “çevre olarak doğa” şeklindeki insan-merkezci ve ikili karşıtlık üzerine kurulu etimolojiye dikkat çekmek.

ve Cancun İklim Değişikliği Zirvelerinde de, ekolojik yıkımın geri döndürülmesi konusunda herhangi bir net tutum takınılmamış, ülkelerin karbon salınımlarının azaltılması, yoksul ülkelerin karbon kotalarından zenginlere satması şeklinde bir “karbon ticareti” yaklaşımı ile karakterize olmuştur. Bu yaklaşım, “sürdürülebilir kalkınmanın” gösterdiği yolun bir devamı olup, ayrıca ekolojik kriz konusunda, kimsenin görmediği “Ozon tabakasının delinmesi” ve kimsenin gitmediği “Kuzey buzullarının erimesi” gibi sorunları baş gündemleştirmekte, dolayısıyla da bu “karışık, akıl almaz, algılanmaktan uzak” krizin çözümünü de bir takım teknokratlara ve bilim insanlarına bağlı hale getirmektedir. Kapitalizm, böylece, kendisini yeniden ve tek kurtuluş yolu olarak sunmaktadır.

Oysa kapitalizm, özel mülkiyete dayalı bir sistem olarak sürdüğü sürece, yeşil bir kapitalizm olamaz. Yakın bir zamanda “Yeşil Bir Kapitalizmin Abesliği” [*The Futility of Green Capitalism*] isimli bir kitap kaleme alan Daniel Tanuro (2011), “yeşil kapitalizm” tanımlamasının iki biçimde anlaşılabilirliğini ifade eder: “Bir rüzgâr tribünü üreticisi yeşil kapitalizmin bir parçası olduğunu ileri sürebilir. O kişi bu bağlamda ekonominin “temiz” bir sektörüne yatırım yapmıştır. Bu bakımdan yeşil bir kapitalizm mümkündür ve çokça da kârlıdır. Ama gerçek soru şudur: Kapitalizm bir bütün olarak yeşil olabilir mi? Yani sermayeyi oluşturan çok sayıda ve rekabet içindeki şirketlerin oluşturduğu bir bütün olarak kapitalizm yeşil olabilir mi? (...) Benim yanıtlım “hayır”. Rekabet, her bir sermaye sahibini işçinin yerine makineyi koymaya zorlar. Rekabet, kapitalizmin kalbidir.”

İşte bu nedenlerle ekolojik kriz, kapitalizmin krizidir ve aşılması yolunda öncelikli hesaplaşma kapitalizm ve onun araçları ile yapılması gerekir. Çünkü, “doğavariyetlerinin doğal kaynak haline getirilmesi süreci ile emeğin işçileştirilmesi kaçınılmaz bir birlik içinde ilerler. Bu birliğin kendisi ise ekososyalistler için ekolojik krizin ta kendisidir” (Özkaya-Özlüer, 2009).

4. Yeni bir enternasyonalizm

Doğanın sömürüsü karşısında yürütülen mücadeleler çoğunlukla yerel olmaktan kurtulamazken, ulus-devletler arasındaki müzakereler ve zirveler de ekolojik krizin dünya ölçeğindeki çözümü zorunluluğundan hareketle daha sıklıkla toplanmasına karşın, kuzeyin ulus-devletlerinin kendi burjuvazilerini koruma refleksine dayalı çözüm önerileri dışında herhangi bir alternatif geliştirmemektedir.

Ekolojik yıkımın ekosistemler düzeyindeki birebir etkileri nedeniyle, buna karşı yürütülen mücadelelerin de “kolayca mikro milliyetçi ve veya ulusalcı-milliyetçi bir çizgiye kayma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu” (Özkaya-Özlüer, 2009) görmemiz gerekir.

Kapitalizmin yıkıcılığının en ücra köşelere kadar girmesi karşısında ortaya dökülen reflekslerin örgütlenmesi sürecinde, bu yıkıcılığın sorumlusunun kapitalist sömürü tarzı olduğunun bilince çıkartılmaması, bu zeminin politik

biçimlerinin inşa edilmemesi, kapitalist yıkıcılığın doğa ile birlikte emeği de yok ettiğinin politik olarak inşa edilmemesi milliyetçiliğin farklı biçimlerinin yeşermesine olanak sağlamaktadır.(Özkaya-Özlüer, 2009)

Milliyetçilik, her zaman sınıfsal aidiyetleri perdeleyen bir işlev görmektedir. Bu nedenden dolayı ki, kendi ekosisteminin korunmasına adanmış çevre hareketleri ve bunlarda açığa çıkan mikro milliyetçilik ve bunların kültürelci formları, emek ve ekoloji mücadelesi arasındaki bağı kurmakta daha fazla zorlanmaktadır. Örneğin, Bergama’da siyanürlü altına karşı yürütülen mücadelenin özellikle ilk zamanlarında madende çalışan Kürt işçilere yönelik tepki, milliyetçi bir biçimde açığa çıkmakta, altın madenciliğine karşı değil de, bölgenin ekosisteminin korunması için mücadele ön plana çıktıkça, madenin ülkenin herhangi bir yerine (örneğin *Doğu illeri*), ya da zaten siyanürle kirlenmiş Afrika kıtasına taşınması, talepler arasında kendisine kolayca yer bulabilmektedir (Balta, 1999). Hiç kuşkusuz, bu tip girişimlerin, antikapitalist ve ekolojist bir yönelim olmaksızın, salt bir *asimilasyon politikası* olarak değerlendirilebildiği başka hareketlerde de bu tutum, tersten doğru olabilmektedir.

Oysa, “milliyetçiliğin hakimiyetindeki bu tarz, mücadele zeminlerindeki kitlenin, ekolojik krizin diğer mağdurları ile bir araya gelmesine olanak tanımadığı gibi, kapitalist sömürünün yarattığı yalnızlaştırma, tektipleştirme süreçlerini de yeniden üretmektedir. Bu kültürel milliyetçiliğin hâkimiyetinde yürüyen mücadele biçimleri aynı zamanda memleketçiliği ya da etnisite aidiyetini tek odak olarak esas aldığı anda, emek sömürsünü görünmez” (Özkaya-Özlüer, 2009) kılar.

Diğer yandan, 20. yüzyılın yenilen devrimlerinin yarattığı enternasyonalizmler işçi sınıfının evrensel özdeşliğine dayanan, hem işçi sınıfının dünya evrensel ontolojisiindeki kozmopolitizmi hem de kapitalizmden sosyalizme toplumsal dönüşümde ortak çıkarları bulunan, “bütün ülkelerde baskı altındaki bütün toplumsal kategori ve gruplarında -kadınları, yabancı egemenliğindeki ulusları ve etnik grupları, işsizleri ve marjinalleştirilmiş olanları” ve “sadece o veya bu gurubu değil bütün insan türünü ilgilendiren ekolojiyi” (Löwy, 2005: 127) yeterince içerebilmiş değildir.

Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*’da “Burjuvazi dünya pazarını sömürerek bütün ülkelerdeki üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik kazandırmıştır” (2008: 25) diye yazıyorlardı. Burjuvazi, kendi suretinde bir dünya yaratırken, “bütün ulusları, hatta en barbarlarını bile uygarlığın bağrına çekiyor”du (2008: 25). Lenin’in ve 3. Enternasyonal’in çağrısı da işçi sınıfına ve ezilen uluslara yöneliyordu (1995). Bugün bu uygarlığın “radikal değişim gerektiren kriziyle yüz yüzeyiz” (Löwy, 2005: 48).

Ekosyalyist Manifesto’nun önerdiği enternasyonalizm işçi sınıfının kozmopolitizmini tanıyan, toplumsal dönüşümden çıkarı olan bütün hareketleri ve grupları içeren, özellikle de ekolojik hareketlere işçi sınıfı yanında evrensel bir kuruculuk tanıyan yeni tipte bir enternasyonalizmdir:

Ekososyalizmi, 20. yüzyılın ‘ilk-çağ’ sosyalizmlerinin inkârı olarak değil, fakat ekolojik bunalım bağlamında kavranması olarak görüyoruz. Ekososyalizm de, aynı onlar gibi, sermayenin geçmiş emeğin billurlaşması olduğu öngörüsüne dayanıyor; tüm üreticilerin serbestçe gelişmesi ya da başka bir biçimde söylersek, üreticilerin üretim araçlarından koparılmasının kaldırılması üzerinde temellen-diriyor kendisini. (...) Ekososyalizm ya enternasyonal ve evrensel olacaktır ya da hiç olmayacak. (Löwy ve Kovel, 2005: 39, 41)

Kızıldan yeşile, gökkuşağının tüm renklerine dağılmış olan toplumsal muhalefetin toplumsal dönüşüm için birliği, evrensel ve enternasyonalist bir perspektif içinde düşünülebilir. Fakat bu yeni tipte bir enternasyonalizmdir; ne kadınların özgürlük mücadelesinin morundan, ne barış hareketlerinin beyazından, ne otorite karşıtı özgürlükçü anarşistlerin siyahından ne de yaşanabilir bir gezegen için adil ve özgür insanlık mücadelesinin yeşilinden uzak durur. Elbette gene de o, temelini “üreticilerin üretim araçlarından koparılmasının kaldırılması”nda bulan eşitlikçi ve özgürlükçü emek hareketinin kızılının bir enternasyonalidir (Löwy, 2005: 52).

Bu yeni enternasyonal, dört proleter enternasyonalinin olumlu katkılarını seçici bir biçimde sahiplenebilir.⁶ Gerçekten de günümüz dünyasında, sadece işçi sınıfının direnişleri içinde değil, ulusal hapishanelerinde yaşayan halkların sisteme karşı geliştirdikleri kadın, çevre, gençlik, LGBTT vd. muhalif hareketler içinde de türdeşlik yoktur. Ancak kapitalizmin genel bunalımı, çeşitlilik içinde gelişen bu hareketlerin sonuç almak üzere ileri atıldıklarında kapitalizmin duvarına çarptıkları ve anti-kapitalist temel ilkeler üzerinde uzlaşmaya, her geçen gün daha da çok yaklaştıkları görülür (Callinicos, 2004).

Bu nedenle de;

Dünyanın farklı bölgelerinde ortaya çıkan bu siyasal eğilim enternasyonal bir politikleşme sürecinde, kendi ülkelerinin özgün sorunlarına yanıt üretme sorumluluğu altındadır. Bu sorumluluk Türkiye özelinde düşünüldüğünde, tek tiplendirmeye dayalı kapitalist yıkıcılığın, halkların kardeşleşme sürecinin önündeki en önemli engel olduğunu ve emeğin ve doğanın özgürleşmesinin kapitalizm koşullarında mümkün olmadığını ısrarla vurgulama sorumluluğu ekososyalist mücadelenin önünde durmaktadır. Politik iklimin liberal ve muhafazakar bir gericilikle malul olduğu mevcut koşullarda, milliyetçiliğe karşı enternasyonal bir emek mücadelesi, kapitalizmin ötesini görmek ve ekolojik bir gelecek için zorunluluktur (Özkaya- Özlüer, 2009)

6 “Babeuf’un ve Fourier’in, Marx’ın ve Bakunin’in, Blanki ve Engels’in, Rosa Luxemburg’un ve Lenin’in, Emma Goldman ve Buenaventura Durutti’nin, Gramsci ve Troçki’nin, Emiliano Zapata ve Jose Carlos Mariategui’nin, Augusto Césari Sandino ve Farabundo Martí’nin, Ernesto Che Guevara ve Camilo Torres’in, Ho-Şi-Minh’in ve Nazım Hikmet’in, Mehdi Ben Barka’nın ve Malcolm X’in ve daha birçoklarının mirasçısı olacaktır. Fakat asıl referans güncel toplumsal hareketler ve özellikle de neoliberalizme karşı Küresel Direniş Hareketi olacaktır” (Löwy, 2005a: 158).

5. Demokratik ve özyönetimci bir sosyalizm

Marksizm ve daha genel olarak sosyalizm, tüm egemenlik biçimlerinin ilgası ve bireylerin özgerçekleştirimi ve özgürleşmesi olarak kendi hayatlarını yeniden ellerine alması olarak kavrandığında, -ki meta fetişizmi, yabancılaşma ve sömürünün bilinebilen tek karşıtı *özgürlüktür*- doğanın, insanın ve yaşamın sömürüden kurtulması da ekonomik, siyasal ve felsefi bağlamda kendi kendini gerçekleştirme olarak tanımlanacaktır. Bir özgerçekleştirme olarak özgürleşme/yabancılaşmadan kurtulma, her şeyden önce bir *önkoşul olarak* çalışma zamanının azalmasına bağlıdır. Bunun temeli ise, teknolojinin daha etkin kullanımı değil⁷, çalışma saatlerinin azaltılmasıdır. Zira kapitalizm esasen teknolojinin etkin kullanımını, kârını artırmak için değil, işgücü maliyetlerini azaltmak, böylece kârına kâr katmak için savunur.

Diğer yandan, insanların birer üretici ve tüketici olarak yabancılaşmasının yanı sıra, yabancılaşmanın bir diğer formu, “insanın genel etkinliğine yabancılaşması”dır (Mandel, 1970). Mandel’e göre meta üretimi ve toplumsal işbölümü aşırı uzmanlaşmanın sınırına gelmiştir. Sonuç olarak da belirli bir işi yapan belirli bir kişi aşırı derece dar bir çerçevede hareket etmeye başlar. Bir süre sonra belirli bir zamanının karşılığında ücret aldığı ticaretin bizzat kölesi haline gelir, sadece kendi uzmanlık ya da çalışma alanındaki sorunları görmeye başlar. Bu sınırlama, onun toplumsal ve siyasal bilincini de sınırlandırır (Mandel, 1970). Bu bakımdan, bizzat “yönetime katılma” talebinin kendisi, yabancılaşmanın ortadan kalkması ile koşuttur. Üretici güçlerin özgürce bir araya gelebilmeleri içinse, her tür mülkiyet ilişkisinden kurtulmaları gereklidir. “Üreticilerin ve tüketicilerin özgür birlikteliği”, emeğin ve doğanın üretim ilişkilerinde birer üretim aracı olmasından, metalaşmasından kurtulabilmenin tek olası yoludur. Ekolojik kriz karşıtı bir mücadele, “emeğin ve doğanın özgürleşmesi, modern türçülüğün aşılması, toplumsal adalet, barış, kolektivizm, eşitlik, hakların kardeşliğine dayalı bir toplumun yaratılması çabası olarak örgütlenmelidir. Bu mücadele üretim ve yönetim arasındaki yarılmayı ortadan kaldıracak, emeğin ve doğanın; kırın ve kentin birliğini sağlayacak bir politik yönelimi de barındıracaktır “ (Özlüer, 2009). Löwy’nin belirttiği gibi;

Ekososyalizm aynı zamanda demokratik bir etiği de gerektirir: ekonomik kararlar ve üretim tercihleri bir kapitalistler, bankacılar ve teknokratlar oligarşisinin –veya devletleşmiş ekonomilerin merhum sisteminde, hiçbir demokratik denetime tâbi olmayan bir bürokrasinin– elinde kaldığı sürece, üretimciliğe, emekçilerin sömürüsüne ve çevrenin tahribatına dayalı kısır döngüden hiçbir zaman çıkılamaz. Üretici güçlerin toplumsallaşmasını gerektiren ekonomik demokratikleşme, üretim ve dağıtım konusundaki büyük kararların “piyasalar” veya bir politbüro tarafından değil, farklı önerilerin ve seçeneklerin karşı karşıya geldiği

7 Bu noktada, ekososyalistlerin teknolojinin kullanımına karşı olup olmadığı ile ilgili bir soruyla karşı karşıya kalmak olasıdır. Bu konuda ekososyalistler arasında tam bir uzlaşma söz konusu olmadıysa da, yazarların fikri, teknolojinin insanlık da dahil olmak üzere tüm türlerin yararına kullanılması gerektiği şeklindedir. Kapitalist üretim tarzında ise teknoloji, üretim ölçeğini büyütmek ve emeğin birim verimliliğini artırmak yolu ile kar maksimizasyonu temel amacına yönelik olarak kullanılmakta ve hatta bunun için “keşfedilmektedir”.

çoğulcu ve demokratik bir tartışmanın ardından bizzat toplum tarafından alınması anlamına gelir. Bu, bir başka sosyo-ekonomik mantığın ve doğayla farklı bir ilişkinin devreye girmesi için gerekli bir koşuldur (Löwy, 2006).

Ekososyalist yaklaşımın temeli, ekolojik ve bununla bütünleşik olan kapitalizmin kendisinden kurtulmanın yolu olarak doğanın korunmasını da içerecek / öncelenecek biçimde ekonominin demokratik olarak planlanmasıdır (Löwy, 2010). Bu ekolojik ve demokratik planlama ise üretim araçlarının toplumsal kontrolünü öngerektirir. Kararların toplumsal iyiliğe ve doğanın korunmasına hizmet edebilmesi için, teknolojik yatırım ve değişimlerle ilgili karar alma yetkisi şirketlerden ve bankalardan alınmalı ve topluma verilmelidir. Ekolojik ve demokratik planlama için, tüm toplum toplumsal ve ekolojik kriterlere göre hangi üretim tiplerinin öncelikle ele alınacağı, alternatif enerji, eğitim, sağlık ve kültür alanlarına ne kadar yatırım yapılacağı ile ilgili karar verebilmelidir (Löwy, 2010). Ancak bu tür bir toplumsal yeniden kuruluş, tüm toplumun karar alma özgürlüğü ile birlikte demokratik planlamayı da mümkün hale getirebilir.

Sonuç yerine

Bugün temel olarak iklim, gıda ve su krizleri ile karakterize olan ekolojik kriz, inkâr edilemeyecek bir gerçeklik durumundadır. Bunun karşısında kapitalizm kendi yarattığı bu krize yanıt veremediğini arka arkaya düzenlediği uluslararası zirvelerle göstermiştir. Bu bakımdan, yeşil kapitalizmin olanaklılığı sorusu da, tarih dışı kalmış görünmektedir. “Emeği işgücüne-*artığa*, doğayı hammadde deposuna-*atığa* dönüştüren kapitalist sermaye birikim süreci” (Özlüer, 2009) karşısında, *Ekososyalist Manifesto* bize şu uyarıyı yapar: “Ya ekososyalizm, ya barbarlık!”⁸ Bu uyarının gereğini ne kadar yerine getireceğimiz, geleceğimizi belirleyecektir.

8 Ekososyalist düşünürler Joel Kovel, Michael Löwy ve Ian Angus tarafından 2008 yılında çerçevesi belirlenip, dünya ekososyalistlerince kolektif olarak geliştirilen ve 27 Ocak-2 Şubat 2009 tarihleri arasında Brezilya'nın Amazon bölgesindeki Belem kentinde Dünya Sosyal Forumu'na paralel olarak yapılan Ekososyalist Forum'da yayımlanan Ekososyalistlerin Belem Bildirgesi de aynı çağrı ile başlamaktadır. Bkz: 'Belem Ekososyalist Bildirgesi', Ekoloji Kolektifi Bülteni, s.3 Barbarlığa Karşı Ekososyalist Forum Özel Eki, 2008.

Geniştirilmiş Kaynakça:

- Angus, Ian (2007) "Three Meanings of Ecosocialism", *MP Online* magazine, November 2007, (IV394): <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article1366> İndirilme tarihi: 15.02.2011.
- N. Enternasyonal Belgeleri (2010) "Kapitalist İklim Değişikliği ve Görevlerimiz", *Sosyalist Demokrasi için Yeni Yol*, (37-38): 110-128.
- Balta, Ecehan (1999) *Bergama'da Bir Çevreci Taban Hareketi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2010) "Ekososyalist Bir Feminizm İçin" www.sdyeni yol.org. İndirilme tarihi: 19.02.2011.
- Bensaid, Daniel (2005) "Ütopik Uğrak ve Stratejik Yeniden Yapılanma" *Sosyalist Demokrasi için Yeni Yol*, Sayı 22: 24-43.
- Belem Ekososyalist Bildirgesi (2009) <http://www.ekolojistler.org/ekososyalistlerin-belem-bildirgesi.html>. İndirilme tarihi: 15.04.2011.
- Benlisoy, Stefo (2008) "Ekolojik Bir Sosyalizmin İmkanları", *Sosyalist Demokrasi için Yeni Yol*, (28): 16-35.
- Benton, Ted (2000) "Marksizm ve Doğal Sınırlar: Ekolojik Bir Eleştiri ve Yeniden Yapılandırma", *Marksizm ve Ekoloji* içinde, Göksel N. Demirel ve ark. (der), Ankara, Ütopya: 82-120.
- Burkett, Paul (2004) *Marx ve Doğa*, Çev. Ercüment Özkaya, Ankara: Epos.
- _____ (2005) "Kapitalizm, Doğa ve Sınıf Mücadelesi", *Gri ve Yeşil*, (1):55-65.
- Callinicos, Alex (2004) *Antikapitalist Manifesto*, Çev. Derya Kömürcü, İstanbul: Literatür.
- Campbell, (2005) "John O'Neil'a Yorum", *Gri ve Yeşil*, (1):79-82.
- Clarke, Simon (2009) *Marx'ın Kriz Kuramı*, çev. Cumhur Atay, İstanbul: Otonom.
- Callinicos, Alex (2004) *Anti-Kapitalist Manifesto*, çev. Derya Kömürcü, İstanbul: Literatür.
- Clark, Brett ve Richard York (2010) "Çatlaklar ve Değişimler: Çevre Krizlerinin Kökenine İnlemek", çev. Uğur Selçuk Akalın ve ark., *Türkiye Monthly Review*, (22): 63-76.
- Delèage, Jean-Paul (2000) "Ekonomi Politikin Eko-Marksist Eleştirisi", *Marksizm ve Ekoloji* içinde, Göksel N. Demirel vd. (der), Ankara, Ütopya: 61-81.
- Demirel, Göksel N. ve ark. (2000) "Marksist Ekoloji Anlayışı Üzerine", *Marksizm ve Ekoloji* içinde, Göksel N. Demirel ve ark. (der), Ankara, Ütopya: 166-193.
- Foster, John B. (2000) "Marx ve Çevre", *Marksizm ve Ekoloji* içinde, Göksel N. Demirel ve ark. (der), Ankara, Ütopya: 147-165.
- _____ (2001) *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara: Epos.
- _____ (2010) "Ekoloji ve Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş", çev. Barış Baysal vd., *Türkiye Monthly Review*, (22): 49-62.
- Franz, Michael (1995) "Odysseus ve Seirenler", *Aydınlanmanın Diyalektiği I*, Horkheimer, Max ve Theodor Adorno içinde, çev. Oğuz Özgül, İstanbul, Kabaıcı: 153-165.
- Green Blog (2010) "Karl Marx and Metabolic Rift Theory" *Green Blog*, anonim, <http://www.green-blog.org/2010/02/19/karl-marx-and-the-metabolic-rift-theory/> İndirilme tarihi: 15.04.2011.
- Hahnel, Robin ve Michael Albert (2005) "John O'Neil'a Yorum", *Gri ve Yeşil*, (1):82-84.
- Horkheimer, Max ve Theodor Adorno (1995) *Aydınlanmanın Diyalektiği II*, çev. Oğuz Özgül, İstanbul: Kabaıcı
- _____ (1996) *Aydınlanmanın Diyalektiği II*, çev. Oğuz Özgül, İstanbul: Kabaıcı.
- Kalyon, Kenan (2005) "Marksizmde Doğa ve Tarih- I", *Gri ve Yeşil*, (1):19-36.
- Kovel, Joel (2005) *Doğanın Düşmanı, Kapitalizmin Sonu mu Dünyanın Sonu mu?*, İstanbul: Metis.

- Lenin, V.I. (1995) *Kapitalizmin Son Aşaması Emperyalizm*, çev. Süheyla Kaya, İstanbul: İnter.
- Löwy, Michael (2005) "Marx'tan Ekososyalizme", *Grive Yeşil*, (1):43-53.
- _____ (2005a) *Ulusal Sorun, Enternasyonalizm ve Küreselleşme*, çev. U. Uraz Aydın ve ark., İstanbul: Yazın.
- _____ (2006) "Ekososyalist Bir Etik İçin", Çev. Uraz Aydın, *Sosyalist Demokrasi için Yeni yol*, (20): 124-130.
- _____ (2009) "Ecosocialism and Democratic Planning" *Socialist Register*, vol. 43.
- _____ (2010) "Contribution to the Debate on Climate Change", *MP Online* magazine, January 2011, (IV432): <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article1737> . İndirilme tarihi: 15.02.2011.
- Löwy, Michael ve Joel Kovel (2005) "Ekososyalist Manifesto", *Gri ve Yeşil*, (1):37-41.
- Mandel, Ernest (1970) "The Causes of Alienation", Ernest Mandel Archive, www.ernestmandel.org. İndirilme tarihi: 15.02.2011.
- _____ (2008a) *Marx'ın Kapital'i*, çev. Osman S. Binatlı, İstanbul: Yazın.
- _____ (2008b) *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus.
- Marx, Karl (1979) *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabagil, Ankara: Sol.
- _____ (1986) *Kapital*, Cilt 1, 2. Baskı, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol.
- _____ (1990) *Kapital*, Cilt 3, 2. Baskı, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol.
- _____ (1997) *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol.
- _____ (2011) "Toprağın Ulusallaştırılması", Marx-Engels Arşivi <http://www.narteks.net/marx-engels-arsivi/topragin-ulusallastirilmesi-%7C-karl-marks.html>. İndirilme tarihi: 19.02.2011.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1976) *Seçme Yapıtlar-1* çev. A.Kardam vd, Ankara: Sol.
- _____ (2008) *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satılğan, İstanbul: Yordam.
- Özkaya Özlüer, Ilgın (2009) "Ekososyalizm Nedir? Ne değildir?" www.sdyeniyol.org. İndirilme tarihi: 15.02.2011.
- Özlüer, Fevzi (2009) "Ekososyalist Bir Kır Kent Hareketine Doğru" <http://www.ekolojistler.org/ekososyalist-bir-kir-kent-hareketine-dogru-fevzi-ozluer.html> İndirilme tarihi: 15.02.2011.
- Skirberk, Gunnar (2000) "Marksizm ve Ekoloji", *Marksizm ve Ekoloji* içinde, Göksel N. Demirel ve ark. (der), Ankara, Ütopya: 49-60.
- Sweezy, Paul M. (2006) "Kapitalizm ve Çevre", *Türkiye Monthly Review*, (8): 77-85.
- Tanuro, Daniel (2008) "Şeytan Tencereyi Yapar ama Kapağını Unutur", çev. Tayfur Cinemre, *Sosyalist Demokrasi için Yeni yol*, (28): 68-89.
- _____ (2011) "The Futility of Green Capitalism", *IVP Online* magazine, January 2011, (IV432): www.internationalviewpoint.org. İndirilme tarihi: 15.02.2011.
- Yardımcı, Sanem (2010) "Ekolojizm(ler) ve Çevrecilik Üzerine" <http://www.ekolojistler.org/ekolojizm-ler-ve-cevrecilik-uzerine-sanem-yardimci.html> İndirilme tarihi: 15.02.2011.
- Zamir, Yusuf (2009) *Marx Gerçekte Ne Dedi?* İstanbul: Alev.

Modernizm ve kapitalizm sarmalında ekoloji: Devlet, sermaye, sivil toplum

Gözde Orhan*

Öz

Bu çalışma, modernleşme ve kapitalistleşme süreçlerinde ekolojinin konumlandırılışını incelemeye çalışmaktadır. Ekolojinin gerek bir disiplin haline gelmesi gerekse devlet, sermaye, sivil toplum üçgeninde yeni bir siyaset alanına dönüşmesi birlikte ele alınmıştır. Bu bağlamda, ekolojiye felsefi yaklaşım insan-doğa ilişkisine odaklanırken devletlerin ekoloji politikaları da insan merkezli anlayışa göre belirginleşmiş, çeşitlenmiş ve egemen ideolojinin çıkarlarıyla uyumlulaşmıştır.

Çalışma, tartışmayı örneklendirmek adına Türkiye'nin ekolojiyle ilişkisine değinir. Türkiye'nin kapitalizme eklenme sürecinde ekoloji politikası ve devletin ekoloji algısı kimi özgünlükler taşımakta, bunlarda iç politik gündemler büyük oranda belirleyici olmaktadır. Zamanla ekoloji, devletin yanı sıra sermaye ve sivil toplum açısından da önem kazanmakta, ancak bu kez sanayileşmenin negatif dışsalıklarına konu olmaktan ziyade yeni sektörler yaratan bir alan haline gelmektedir. Elbette yeni direniş biçimleriyle beraber...

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, ekososyalizm, çevre sosyolojisi, ekolojik hareketler, ekolojik sivil toplum

Abstract

Ecology in the Spiral of Modernism and Capitalism: State, Capital, Civil Society

This study seeks to scrutinize the positioning of ecology in the processes of modernization and capitalism. Both the ecology's story of being a discipline and its transformation to a new area of politics among the state, capital and civil society are handled together. In this context, while the philosophical approach has focused on the relation of nature and human, ecological politics of states have become evident, diverse and harmonious with the interests of the hegemonic ideology.

This study points out Turkey's relation with ecology in order to offer an example. In Turkey's integration process to capitalism, the politics of ecology and the perception of ecology of the state have some specialties; internal politics determine them to a large extent. By the time, ecology has gained the interest of the capital and civil society apart from that of the state; however, it has been no more the subject of negative externalities of industrialization, it has rather been an area creating new sectors. Needless to say, it also leads to new resistance practices...

Keywords: Ecology, ecosocialism, environmental sociology, ecological movements, ecological civil society

* Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Enstitüsü doktora öğrencisi.

*İnsan kendini seçer, ama yalnız kendini değil, aynı zamanda bütün insanları da seçer. Gerçekte hiçbir edim ve eylemimiz yoktur ki, yalnız kendi olmak istediğimizi değil, aynı zamanda kafamızda istediğimiz bir insan tasarımını yaratmamış olsun! Şunu ya da bunu seçmek demek, seçtiğimizin değerini bilmek, onamak demektir, çünkü asla kötüyü (kötü sandığımızı) seçmeyiz!*¹

“Ekoloji”, gerek sosyal teori içerisinde gerekse sosyalizm tartışmaları bağlamında 20. yüzyıla özgü, hayli yeni bir araştırma gündemidir. Ekolojinin ayrı bir disiplin olarak belirginleşmesi, ekonomik etkinliklerin biyosfer üzerinde yarattığı yıkıcı tahribatın görünür hale gelmesiyle çıkarılır. Diğer bir deyişle bir disiplin olarak ekoloji, kapitalizmin tarihinden bağımsız ele alınamaz ve ekonomi-politik bir yöntemi zorunlu kılar.

Gündelik yaşamın her alanını kuşatan kapitalist üretime dayalı toplumsal yapı içerisinde toplumlara atfedilen görev sermayeyi yeniden üretmek, çoğaltmak ve yaygınlaştırmaktır. Böyle bir toplum yapısı içinde sermaye büyüdükçe ekolojik kriz de büyüyecektir; dolayısıyla sermayenin devamlılığı ile gelecek arasında bir seçim yapılması gerekmektedir (Kovel, 2002: 149). İşte ilerleyen satırlarda sıklıkla üzerinde durulacak olan “ekososyalizm” bu düşünceden hareketle ortaya çıkmıştır. Ekososyalizmin kurucularından Amerikalı psikanalist Joel Kovel *The Enemy of Nature: the End of Capitalism or the End of the World* kitabında ekososyalizmi şekillendiren argümanları şöyle sıralar: Ekolojik kriz geleceği tehdit etmektedir ve bunun başlıca nedeni sermayedir. Mevcut uluslarötesi burjuvazinin denetimi altında bu durumun düzeltilmesi mümkün değildir. Sermaye daha önce benzeri görülmemiş ölçüde dünyayı yönetmektedir; ancak kapitalizm, bireylerin adil biçimde rekabet ederek zenginleştikleri rasyonel bir sistem değil, eski hegemonya biçimlerinin (özellikle cinsiyete dayalı sömürünün) de sürdürüldüğü, değerlerin yabancılaşmış insan emeğinden türetildiği, insanların hem doğadan hem de birbirlerinden ayrıştığı sanal bir aygıttır (Kovel, 2002: 150). Bu bağlamda, ekolojik krizle baş edebilmek adına kapitalist toplumun dönüşmesine yönelik tasarıma verilen isim ekososyalizmdir.

Bu çalışma, ekolojinin bir disiplin haline gelme ve ardından siyasal bir programa dönüşme süreçlerindeki başlıca tartışmalara odaklanacaktır. Yeni sayılabilecek bu alana ilişkin genel bir literatür sunumu yapılacak, somutlaştırmak adına yakın Türkiye tarihinde yer etmiş birkaç örnek üzerinde durulacaktır. Bu örnekler üzerinden farklı dönemlerin ekoloji algıları ve bu algılamaların sonucu olan uygulamalar değerlendirilecektir. İlk bölümde öncelikle sosyal teorinin doğa-insan ilişkisine getirdiği farklı açıklamalar ortaya konulacak, küresel kapitalizme eklenme süreçleri göz önünde bulundurularak modernizmde insanın doğayı konumlandırış biçimleri tartışılacaktır. 19. yüzyıldan itibaren gerek ticaret gerek finans gerekse doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla küresel dünya ekonomisiyle bütünleşmeye başlayan; tıpkı diğer Batılı ülkeler gibi modern devlete özgü yönetim ve denetim

1 J.P. Sartre, *Materyalizm ve Devrim*.

pratikleriyle “tebaa” yerine “insan”ı keşfeden ve gittikçe daha çok “insan” merkezli bir anlayış eksenine oturan Türkiye için insanın, doğanın ve ekolojik sorunların alımlanma şekillerinin tarihsel değişimi (ya da sürekliliği) bu çalışmanın satır başlarını oluşturmaktadır.

Başlarken: “Çevre” sosyolojisinde çıkmaz sokak

Ekososyalizm, bir yanıyla evrenin ve doğal kaynakların korunması konusunda kör bulduğu ortodoks Marksizm’e meydan okurken diğer yanıyla mevcut ekolojik yaklaşımlara da alternatif sunma iddiasındadır. Bu ekolojik yaklaşımlar, gerek üniversitelerde ele alındığı biçimiyle ekoloji disiplininin gerekse ekolojik aktivizmin konusu olmuştur. Bu bölümde üzerinde duracağımız temel tartışma, hem hayli yeni sayılabilecek çevre sosyolojisinde teorik ayrışmaları oluşturan hem de ekolojik aktivizmin mücadele biçimlerini belirleyen doğa-insan ilişkisidir. Ancak doğa ile insan ilişkisini, bu ikisi arasında bir hiyerarşi tanımlayarak ya da birinin diğerine yönelik bağımlılık hallerini göstererek tartışmak, ekolojik sorunların sisteme içkin bağlamlarını perdeleyebilmektedir. Bu alt başlıkta, bu çerçevede içerisinden çevre sosyolojisine daha yakından bakılacaktır.

Öncelikle literatürde sıklıkla geçen çevrecilik ve ekoloji kavramlarını tanımlamak gerekmektedir. Manuel Castells çevrecilik (*environmentalism*) ile ekolojiyi (*ecology*) birbirinden şöyle ayırır:

Çevrecilik derken, söylemleri ve pratikleriyle, baskın yapısal ve kurumsal mantığa karşı çıkarak, insani eylem ve onun doğal ortamı arasındaki ilişkinin yıkıcı biçimlerini düzeltmeyi amaçlayan bütün kolektif davranış biçimlerini kast ediyorum. Ekolojiden ise, sosyolojik yaklaşımın çerçevesinde, insanoğlunu daha geniş kapsamlı bir sistemin bileşeni olarak gören, dinamik, evrimci bir bakış açısıyla sistemin dengesini sağlamayı dileyen bir inançlar, kurumlar ve projeler dizisini anlıyorum. Benim bakış açımına göre, çevrecilik pratiği içinde ekolojidir; ekoloji de teorisi kapsamında çevreciliktir [...] (Castells, 2005: 221).

Castells’in getirdiği ayrım, siyasal bir özne olarak insanın, doğayı da içine alan çok daha geniş bir biyolojik varlığa yönelik eylemlerini ve yaklaşımlarını düzenlemektedir. Buna göre ekoloji, insanın kendisi dışında kalan (ancak kendisinin de parçası olduğu) tüm varlıkların devamlılığını birincilleştirdiği bir düşünüş tarzını kapsadığından, çevreciliğe nazaran daha radikal çözüm arayışları üzerinde durur.

Bu iki kavramın meselenin pratik ve teorik bağlamlarına gönderme yapıyor olması bir yana bırakılırsa, “çevrecilik” (*environmentalism*) kavramının etimolojik olarak eleştiriye tabi tutulması elzemdir. Fransız felsefeci Luc Ferry ekoloji üzerine geliştirilen farklı yaklaşımları tartışırken, hümanist dünya algısının bir uzantısı olan doğanın insanı “çevreleyen” bir şeyden ibaret olduğu kabulünü sorunsallaştırır (Ferry, 2000: 25). İnsan kendi dışındaki varlıklara “çevre” der, böylelikle bu şeylerin merkezde yer almadığını hatırlatarak ve bu fikri canlı tutarak doğayı talileştirir.

Ekonomik güç ilişkilerinde “periferi” nasıl “merkeze” tabiyse, doğa da insana tabidir. Periferi kendinde bir değere sahip değildir, merkez dolayısıyla anlam kazanır. Merkez olmadan periferi de tanımsızdır. Oysa ekoloji kavramı, yalnızca biyolojinin alt dalı olan bir disiplini ya da dünya üzerindeki bir lokasyonu anlatmaz. İnsan ve insana özgü olan dil, anlam, tarih, etik gibi farklı boyutların da dâhil edildiği bir yöntemi betimler (Kovel, 2002: 90-91). “Çevre”, tanım gereği esas olandan uzak-taki, bizim dışımızdaki şeyleri ifade ederken “ekoloji”, içsel ilişkilerle tanımlanmış bir bütündür. İçerisiyle dışarısı arasında kesin bir sınır yoktur. İnsan ile doğa arasındaki sınır hayli dinamiktir (Kovel, 2002: 17).

Şüphesiz insanın doğayı kendisini “çevreleyen” şeylerden ibaret görmesi, aydınlanma düşüncesiyle yakından ilişkilidir. Kentleşmenin hızla yükselmesiyle paralel bir biçimde 1970’lere kadar sosyal bilimciler toplumu doğadan oldukça ayrırmış bir biçimde yorumladılar. Sosyologlar, Durkheim sosyolojisinin de büyük etkisiyle, toplumsal araştırmalarda fiziki dünyayı göz ardı ettiler (Dunlap, 1997: 21). 1970’ler, “çevre meseleleri üzerine sosyoloji araştırmaları”ndan, fiziki dünyanın toplumları ve insan davranışlarını etkileyebileceğini ve aynı zamanda fiziki dünyanın da toplumlardan ve insan davranışlarından etkilenebileceğini kabul eden “çevre sosyolojisi”ne geçişe tanıklık etti (Dunlap ve Catton, 1979: 244).

Frederick Buttel sosyolojinin bu yeni alt dalını “anaakım sosyolojinin materyalist bir eleştirisi” olarak tanımlar. Buttel’a göre disiplinin temel amacı, biyofiziksel ortamın toplumsal hayatı nasıl değiştirdiğini ve güç ilişkileri ya da kültürel sistemler gibi toplumsal süreçlerin ne türden maddi zeminlere oturduğunu göstermektir (Buttel, 1997: 44). Ekolojik farkındalık büyük ölçüde 1970’lerde başladı. ‘1970 Dünya Günü’ modern çevre hareketinin başlangıcı kabul edilir² (Hannigan, 1995: 5). 1970’lerin ortalarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri’nin üç önemli ulusal sosyoloji derneğinin çevre sosyolojisi birimleri oluşturmasıyla (Dunlap ve Catton, 1979: 244-246) disiplin akademik meşruiyetini ortaya koymuş oldu.

Bu ilk on yıllarda sosyologların ilgisi vahşi doğa yaşamına, doğal kaynakların kullanım ve idaresine, nehirler arası su taşınması gibi tabiat üzerindeki müdahalelere ve bu tür pratiklerin yarattığı toplumsal reaksiyonlara yönelmişti. Zamanla bu ilgi kırsal yaşam faaliyetlerinden ekolojik hareketlere kaymaya başladı (Dunlap ve Catton, 1979: 248).

Şüphesiz sosyolojide böylesi bir alt disiplinin belirlenmesi 1960 ve 70’lerin toplumsal ortamıyla yakından ilgiliydi. İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden on yıllarda dünya nüfusu toparlanmaya başlamış, barış ortamıyla birlikte ticari faaliyetlerde ve endüstriyel üretimde belirgin artışlar görülmüştü. Avrupa, refah devletleri modeliyle bolluk içinde yaşamaya başlamıştı. Diğer yandan gelişmiş ülkelerin kalkınma reçetelerini takip etmeye koyulan üçüncü dünya ülkeleri, üretimin ya-

2 Modern çevre hareketinden kasıt, mevcut üretim biçimini kökünden değiştirme niyetinde olmayıp ekolojik yıkımın etkilerini hafifletmeyi amaçlayan reformist girişimleri de kapsayan bir toplamdır.

rattığı “negatif dışsallıkları” büyüme uğruna kabul edilebilir bulmuştu. Tüm bu dönüşümler, demografik büyümenin, ekonomik gelişmenin ve enerji tüketimindeki artışların ekolojik yapıyı nasıl değiştirdiği ve farklı grupların bu değişimlere ne yönde tepkiler gösterdiği, çevre sosyolojisinin gündeminde temel sorular olarak yer buldu. Yeni alt disiplin, Durkheim sosyolojisinin, insana özgü becerilerin ve kültürel geleneklerin insanlığa doğanın kısıt kaynaklarıyla başa çıkacak bir güç verdiği biçimindeki varsayımını yerle bir etti. Eğer insan koşullara Durkheim’ın iddia ettiği kadar kolay uyum sağlayabiliyorsa neden açlık, iklim değişikliği, ormansızlaşma gibi konular hakkında böylesine artan bir kaygı söz konusu? Ekolojik meselelerin yaratabileceği farklı direniş olanakları da göz önünde bulundurularak, yükselen tepkilerin sınıfsal, etnik, ırksal ya da cinsiyete dayalı temelleri de önemli araştırma alanlarıdır (Humphrey, Lewis ve Buttel, 2002: 31).

Ekolojinin disiplin haline gelmesinde bir diğer önemli etken, ekolojik duyarlılığın toplumsal hareketler şekline bürünmesi ve yaygınlaşmasıdır. Christopher A. Rootes, ekolojik hareketleri Ron Eyerman ve Andrew Jamison’ın sözcükleriyle şöyle tanımlar: “[Çevre hareketi] harekette belirleyici roldeki ‘bilgi ve insani ilgiler’in³ oluşması ile bunun farklı alanlarda kurumsallaşması arasında geçen görece olarak kısa süreli dönemdir” (Rootes, 1997: 324). Kurumsallaşmadan kasıt, ‘bilgi ve insani ilgi’nin üniversitelerde çevre çalışmaları şeklinde, sanayi örgütlerinde çevre departmanları biçiminde meşru bir konum kazanması; hukukta, medyada, Yeşil partiler de dahil olmak üzere siyasal partilerde ve Greenpeace gibi profesyonelleşmiş çevreci baskı grupları içerisinde yerleşmesidir. Sonuç olarak, diğer pek çok alanda olduğu gibi, burada da teori eylemin bir sonucudur.

Söz konusu disiplinin gelişmesinde önemli bir katkı da Yeni Ekolojik Paradigma’yı (YEP) ortaya atan sosyal bilimcilerden gelmiştir. 1973-74 petrol krizine tanıklık eden sosyologlar William R. Catton ve Riley Dunlap, çevre sosyolojisi alanının nasıl “insanlı” bir sosyoloji haline getirilebileceğini sorgular ve ortodoks anlayışı “İnsanın İstisnallığı Paradigması” (İİP) adı altında eleştiriye tabi tutar. Yazarlara göre anaakım sosyoloji insanı istisnai bir tür olarak görür ve modern toplumların, “dış dünya”dan bağımsız olduklarına, ekolojik zorunluluklar karşısında serbest olduklarına inanır (Dunlap, 2008: 481). İİP insanların diğer türlerden farklı olarak kültürel mirasa ve sosyal çevreye sahip olduğunu, teknolojinin de dâhil olduğu bu sosyal çevrenin insan etkinliğinde başlıca belirleyen olduğunu iddia eder (Humphrey, Lewis ve Buttel, 2002: 25) ve tüm gelişmenin kaynağı olarak yorumladığı insanlığın kültürel birikimini yücelterek ekolojik sorunları önemsizleştirir. Bu görüşün eleştirisi, yeni bir ekoloji perspektifini beraberinde getirmiştir. Yeni Ekolojik Paradigma’ya göre insanlık, insan etkinliğini sınırlayan sonlu bir biyofiziksel ortam içinde yaşar ve küresel ekosistemle karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde kaynaşmış durumdadır (Dunlap ve Catton, 1979: 251).

3 ‘Bilgi ve insani ilgiler’ orijinal metinde ‘knowledge interests’ olarak geçmektedir. Kavram Habermas tarafından Knowledge and Human Interests kitabında ‘Erkenntnisinteresse’ şeklinde ifade edilmiştir. Sosyal bilimlerin, sosyal yaşamın değişebilirliğine ve olumsallığına yönelik farkındalık yaratan bir özgürlüğü izlediğine atıf yapılmaktadır.

Yukarıdaki tartışmalardan da anlaşılacağı üzere uzun yıllar boyunca sosyolojinin ekolojiye yönelimi, insanın bir tür olarak nerede konumlandırılacağıyla sınırlı kalmış, tabiri caizse bir çıkmaz sokağa girmiştir. Bu tartışmalarda üretim ilişkileri genellikle dikkate alınmamış, ekolojik yıkımın başlıca nedeni olan kapitalizm etraflıca sorunsallaştırılamamıştır. Ayrıca kapitalizm-ekoloji ilişkisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ya da tarıma veya sanayiye dayalı ekonomiler açısından farklılaşabilmektedir. Küçük çiftçiliğin yaygın olduğu yerlerde tabiat varlıklarına yaklaşım insanın ekolojinin bir parçası olduğu kabulüne uygun olabilir çünkü üretimin sürekliliği bunu gerektirir. Diğer taraftan kültürel, etnik ya da inançsal farklılıklar insan-doğa ilişkilerini büyük ölçüde belirleyebilir. Tüm bunlar, yeniden üzerinde düşünölmeye muhtaç konular olarak beklemektedir.

Bir modernizm eleştirisi olarak ekoloji...

İnsanın doğaya hoyratça davranması, onu yalnızca bir “üretim faktörü” olarak görmesiyle yakından ilişkilidir. Klasik iktisata göre doğa sınırlı ve kıttır, fakat dayanıklı bir üretim faktörüdür ve herhangi bir yıpranma payı söz konusu değildir. Bu basit örnek, doğa-insan ilişkisini doğa-kapitalizm ilişkisi eksenine taşıma gerekliliği hakkında küçük bir ipucu vermektedir. Rasyonel insan, karını maksimize etmek uğruna, yıpranma payına karşılık herhangi bir bedel ödemeyeceği doğayı optimum düzeyde kullanır. Bunu yaparken dev bir paradigmanın arkasına saklanır: modernizm.

Batı orijinli rasyonel düşüncenin olmazsa olmaz nosyonlarının başında doğanın acımasız bir zorunluluk bölgesi olduğu fikri gelir.⁴ Murray Bookchin, bu zorunluluk bölgesine karşı insanlığın birbirine zıt iki tavır geliştirdiğini söyler (Bookchin, 1996: 89). İnsan ya zorunluluk bölgesinin yasasına teslim olur, ona riayet eder; ya da insana özgü yetenekleriyle onu alt etmenin yollarını arar, kendisini ondan “özgürleştirir.” İlk tavır, dinsel inanışlardan kimi ekolojik yaklaşımlara kadar pek çok farklı dünya görüşünü içinde barındırır. Dinsel öğretiler, insanın bir tanrı (ya da tanrılar) tarafından yaratıldığını savlayarak insan türünün evrenin bütünü karşı-

4 Zorunluluk bölgesi, klasik Marksizm’de insan özgürlüğünün toplumsal ilişkiler içerisindeki sınırlarını belirler. İnsan özgürlüğü, sadece zorunluluk bölgesinin ötesinde mümkündür, dolayısıyla zorunluluk bölgesi özgürlüksüzlük bölgesidir. Marks’ın *Kapital*’de Robinson örneğini vererek açıkladığı, insanın zamanını emek-zamanı ve boş zaman olarak bölme gerekliliği, yabancılaşmış ve yabancılaşmamış emek bölünmesinin bir tezahürüdür. İnsanın emek-zamanını azaltmak, diğer bir deyişle çalışma saatlerini kıstmak, zorunluluk alanını daraltsa da bu alanın özgürlüksüz olma niteliğini değiştirmeyecektir. Fakat kapitalizm üretim araçlarının gelişmişliğinin ulaştığı nokta açısından, insan-insan ilişkilerinde sömürü ve yabancılaşmayı ortadan kaldıracak imkânı sunar.

Diğer yandan Marx, analizlerinde çoğunlukla insan-doğa ve insan-insan ilişkisini merkeze alır. Kapitalizm öncesinde insan-doğa ilişkisinin insan-insan ilişkisini belirlemesi bir zorunluluktur. Bu bağlamda özgürleşmek, insanın kendisini doğanın kısıtlılıklarından kurtarmasıyla başlar. Marks, doğaya egemen olmayı başaramayan ilkel toplulukların doğayla karşılaşma süreçleri için böyle bir ilişkiden bahseder. Grundrisse’de, “doğaya bağımlılık” aşamasından “nesnelere bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık” aşamasına yani kapitalizme geçişle birlikte insanın doğadan özgürleştiği ancak bu kez de metalara bağımlı hale geldiği belirlemesini yapar. Bu makale boyunca; Marks’ın üretim ilişkilerinden yola çıkarak yaptığı “zorunluluk bölgesi” tanımı ile insanın, kendisinin doğaya olan bağımlılığını ortadan kaldırmak ve “özgürleşmek” adına doğayı fethedilmesi gereken bir alan olarak tanımlaması halinin birbiriyle karışmaması için bu ikincisi “kısıtlılık” şeklinde adlandırılacaktır. Ancak metinde sıkça referans verilecek ve kavramsal çerçevesinden yararlanılacak olan Murray Bookchin, “zorunluluk alanı” kavramını Marx’ın tanımından daha farklı ve geniş olarak, ekolojiyi içeren bir anlamda kullanır.

sında ne kadar önemsiz olduğunu hatırlatır. İnsan, “yaratılmış” bu muazzam denge içerisinde yaşayan sayısız canlıdan biridir sadece, bu yüzden, mevcut düzeni bozmamalı, evrensel yasaların işleyişine müdahale etmemelidir (Bookchin, 1996: 89).

Doğa insan ilişkisini “karşı-insancı” bir çerçevede ele alan, doğayla mistik bir bütünleşme kurarak dinsel formlara benzer bir idealizme düşen ekolojik eğilimler de yine bu ilk tavır içerisine yerleştirilebilir. Söz gelimi *Deep Ecology* akımı, insanın desantralizasyonu meselesini o denli abartmıştır ki, vahşi yaşamın korunması amacıyla çok eski zamanlardan beri bu yerlerde ikamet eden insan topluluklarının göç ettirilmesini savunmuştur. Bu, kapitalisterin çıkarlarıyla bazı ekolojik grupların taleplerinin örtüşebileceğinin de bir örneğidir. Dünyanın pek çok yerinde hükümetler ve yerel yönetimler tarafından ekolojik hassasiyetler öne sürülerek yoksulların yaşam alanları dönüştürülmekte, buralar farklı biçimlerde (özellikle turizm yoluyla) kapitalizmin çıkarlarına uygun hale getirilmektedir.

Doğanın korunmasının, insan türünün devamlılığı açısından şart olduğunun altını çizen güncel bakış açısı da her ne kadar insanın dışında var olan şeyleri dik-kate alır gibi görünse de aslında tüm bunları insanlık adına araçsallaştırır. Evrenin yok olması, insanın da yok olması demektir; o halde varlık koşullarımızın korunması gerekmektedir. Böylesi bir görüş, varlık koşullarımızı büsbütün ortadan kaldırmayacak düzeydeki bir tahribatı kabul edilebilir bulacaktır. Diğer yandan insan türünün devamlılığının başka ortamlarda mümkün olması halinde, yani insanın doğaya muhtaçlığının ortadan kalkması durumunda, bu türden bir korumacılığa da gerek kalmayacaktır. Bu bağlamda, doğaya yönelik müdahaleyi, değerlerden yoksun ve işlevsel bir bakışla tasvip etmeyen bir ekoloji görüşü de en az diğer idealist tutumlar kadar sorunludur. O halde içinde etik kaygıların da barındığı bir biyosfer algısının oluşması için nasıl bir ekolojik yöntem gerekir? Şüphesiz 19. yüzyıl romantik geleneğinin ürettiği, günümüzde dillere pelesenk olan “doğaya saygılı olma” öğütleri bambaşka bir ikilik yaratmaktadır (Bookchin, 1996: 98). Modern dünya çimlere, ağaçlara, hayvanlara saygılı olmamız gerektiğini sürekli olarak hatırlatır. Sıradan insan kamusal alanda kendinden daha büyük olan bu güce karşı geliştirdiği davranışlarda saygıda kusur etmemeye çalışır; bu hem toplumsal hem yasal olarak uygun bulunandır. Söylem, saygı duyulması gereken doğa imgesiyle, bir kez daha doğayı insanlardan ayırıştırır, maddi dünyadan kopartır. “Saygı” hiyerarşik bir ilişki yaratarak insan ile doğa ilişkisini yeniden düzenler, fakat bunu yaparken iki alanın uzlaşması gittikçe güçleşir.

İnsanı doğadan “özgürleştirme” iddiasındaki diğer yaklaşım, liberalizmden Marksizme kadar pek çok farklı ideolojiyi içine alır. İnsan, her şeyden önce doğanın türlü gizemlerini çözmeye muktedir, ussal bir canlı olarak kurgulanmıştır bu ideolojiler tarafından. Hatta Bookchin’e göre Sovyetler Birliği’nin Stalin önderliğinde kontrolsüzce sanayileşmesini meşrulaştıran da bu içselleştirilmiş özgürlük görüşüdür (Bookchin, 1996: 90). Daha genel olarak ifade edilecek olursa, yaşamın

her alanının, hatta insan bedeninin kendisinin kontrol edilebilir olması, doğanın kontrol edilebilir hale getirilmesiyle mümkün olur ve modern toplumlarda olan tam da budur. Peki, modern öncesi zamanlarda insanla doğa arasında böyle bir hiyerarşi söz konusu muydu?

1545'te Fransız köylüleri tarımsal üretime zarar veren bir yaprak biti sürüsüne karşı dava açarlar. Piskoposluk yargıcı bizzat böceklerle avukat atar. Dava, hayvanların da tanrı tarafından yaratılmış oldukları ve beslenme konusunda insanlarla aynı haklara sahip oldukları gerekçesiyle böceklerin lehine sonuçlanır (Ferry, 2000: 9). Ferry'nin aktardığı benzer bir davada bir haşere türünün istilası sonucunda yöre halkı taşra mahkemesine şikâyetle bulunur. Yargıç işbu kurtların yaşamaya hakları olduğunu, onları besinsiz bırakmanın adalete sığmayacağını, bu kurtların ormanlık ve vahşi bir bölgeye gönderilmelerini karara bağlar (Ferry, 2000: 12). 13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Avrupa'nın pek çok yerinde böceklerle, farelere, sülüklere, hatta yunuslara (Marsilya'da limanın giriş çıkışını engelledikleri için) karşı açılmış davalar söz konusu. İnsanların, akli ya da hukuki terimlerle konuşulacak olursa ehliyeti olmayan varlıklar hakkında kararlar almadan evvel bu şeylerle eşit bir ilişki geliştirmeye çalışmaları 21. yüzyıldan bakıldığında son derece tuhaf ve anlaşılmasız görünmekte. Ferry, geçmişteki bu dünyanın gerçekliğinin bugünkü dünya için bu denli uzak görünmesini, modern hümanizmin yalnızca ve yalnızca insana ahlaki ve tüzel bir kişilik atfetmesiyle açıklar (Ferry, 2000: 17). Modern insan, özgürlük alanının varlıklarıyla (yani kendisiyle) kısıtlılık alanının varlıklarını aynı düzlem üzerinde değerlendirmeyi akla uygun görmez. Oysa ataları, tanrı korkusuyla dahi olsa, bunu yapmış, doğayla insan arasında bir hiyerarşi yaratmamıştı. Modernizmin tarihinin kozmosun tarihine oranla ne kadar kısa olduğu dikkate alınırsa, gelecekte doğa-insan ilişkisinin çok daha farklı olacağı umut edilebilir.

Modernleşmeyi tanımlayan temel özelliklerden biri; bireyi toplumsal ilişkilerden, yaşam çevresinden ve doğadan kopararak, piyasa süreci dolayımında tanımlanan ve hukuk, para, devlet gibi formlar içinde somutlaşan ilişkilerle yeniden kurmasıdır (Ercan, 2003: 32). Modernleşme ve kapitalistleşme süreçleri birbirinden ayrı düşünülemez: her ne kadar kapitalizm varlık gösterdiği kimi coğrafyalarda çıkarı gereği eski tahakküm biçimlerinin devam etmesine izin vermiş olsa da yüzyıllardır modernleşme pratiklerini dönüştüren, kapitalizme içkin dinamiklerdir. Dolayısıyla ekoloji tartışmalarında modernizmi ya da rasyonel düşünce, ilerlemecilik, bilginin iktidarı gibi modernizmin uzantısı anlayışları tek başına mahkum etmek yerine, tüm bu üstyapısal süreçlere maddi zemin sağlayan kapitalizmin kendisini "doğanın düşmanı" ilan etmek gerekmektedir. Barry Commoner'ın dediği gibi gezegenin kirlenmesinin nedeni insanın pis bir hayvan olması ya da sayıca çok fazla olması değildir. Sorun, emeğin gezegenin kaynaklarına el koymak suretiyle elde ettiği servetin kazanılması, dağıtımı ve kullanımı için insan toplumlarının seçtiği yöntemdedir (Commoner, 1972: 178).

Ekososyalistler, kapitalist sistemin egemen devletlerin ve uluslarüstü kurumların önderliğinde küreselleşme ve emperyalizm yoluyla etki alanını genişleterek toplumsal dışlanmaya, yoksulluğa, savaşlara ve ekolojik yıkıma neden olduğunu; üretim araçlarının ortak mülkiyeti sağlanmadıkça tüm bu sorunların çözülmemeyeceğini dile getiriyorlar. Ekoloji, kapitalizmin işleyişi ve temel yasaları çerçevesinde yeniden ele alındığında, üretim, mülkiyet, metalaşma, para ve dolaşım gibi birçok kavramın da baştan tanımlanması gerekecektir. Şüphesiz her metanın bir kullanım değeri vardır; kullanım değeri, emeğin doğaya uygulanmasıyla uyumlu değer biçimidir. Kullanım değeri doğayla “dönüştürücülük yönünden aktif” bir ilişki kurar; diğer bir deyişle insan yaşamı için olmazsa olmazdır (Kovel, 2002: 195). Kapitalist sistemde bir metanın kullanımından ya da tüketiminden doğan değer önemsizleşmekte, piyasadaki değişim değeri ön plana çıkmaktadır. Değişim değeri, soyutlanmış değerdir; sınırlar kalkmış olduğundan dünyayla hiçbir bağ kurmaksızın alabildiğine yayılabilir.

Ekoloji politikaları değerler sistemi çerçevesinde tercüme edilebilir. Kullanım değeri ya da değişim değeri, beraberinde getirdiği pratikler ve değerler kümesiyle birlikte, farklı üretim biçimlerinde farklı ölçülerde kabul görür. Bu açıdan, değişim değerinin kullanım değerini bastırdığı kapitalizmde toplum piyasanın sinyallerini içselleştirir ve mutlak olarak kabul eder. Dahası, kapitalist sistemde metaların kullanım değeri; doğanın öz değerinin ya da insan doğasının yararına değil, değişim değeri ve artı değer yaratma süreçlerinin ihtiyaçlarına uygun olarak yapılandırılır (Kovel, 2002: 196). Böylelikle doğa basit bir enerji kaynağına indirgenir. Gerçek anlamda ekolojik unsurların varlığını ve devamlılığını temel alan bir dünya düzeninin kurulabilmesi için kullanım değerini arttırıp, değişim değerini azaltan pratikler ve yaklaşımlar gerekmektedir.

Ekososyalistler, Leninist tarzda partilerin pre-kapitalist toplumlar için etkili olduğunu, bu tür bir önderliğin bugünkü sermayenin ülke içindeki ve küresel ölçekteki nüfuzu karşısında çaresiz kalacağını iddia ediyorlar (Kovel, 2002: 233). Bugünün koşullarına uygun ekososyalist partinin, direniş komiteleri üzerine inşa olması gerektiğini ve şeffaf davranmak zorunda olduğunu söylüyorlar. Onlara göre ideal parti, Avrupa’da Yeşiller partisi örneğinde görüldüğü gibi iktidara yaklaştıkça sermayeye sadakati artan ya da Avrupa Birliği üyeleri dışındaki ülkelerde örgütlenmek konusunda beceriksiz tutum sergileyen bir yapı haline gelmemelidir (Kovel, 2002: 234).

Ekososyalistlerin sıraladığı tüm bu kaygılar anlaşılır olmakla birlikte, bugün küresel ekolojik krizle mücadele, “makro” bir ölçeği zorunlu kılmaktadır. Ekoloji söz konusu olduğunda, genellemelerin homojenleştirici yan etkileri pahasına, daha evrensel bir dil kurmak zorunludur. Uluslararası kapitalizm dünyanın büyük bölümünde devletlerle, yerel sermayelerle ve sivil toplumla uzlaşarak, arkasında birbirine benzer yıkımlar bırakarak gelişmekte, bundan da en çok Türkiye’nin de içinde yer

aldığı gelişmekte olan ülkeler zarar görmektedir. Bu bölümde kapitalistleşme ve modernleşme süreçlerinde Türkiye'nin ekolojisiyle "rastlantılarına" ve farklı dönemlerdeki ekoloji algılarına bakılacaktır.

Türkiye: Devlet, özel sektör, sivil toplum üçgeninde ekoloji

Türkiye'de 1920'lerden bu yana yönetenlerin insan dışında kalan tabiat varlıklarına yaklaşımı büyük ölçüde, yukarıda bahsedilen modernleşme ve kapitalistleşme ülkeleri etrafında şekillenmiştir. Esasında geçtiğimiz on yıllara kadar ekonomik faaliyetlerin ekolojik sonuçları üzerine düşünülmemiştir bile. Devlet çok erken dönemlerden itibaren merkezlere uzak yerlerdeki doğa varlıklarına modernleştirici elini uzatmış; buraları hem "bilinir" ve "denetlenebilir" kılmış, hem de neredeyse tüm üçüncü dünya ülkelerine çizilen kalkınmacılık hedefiyle belirlenen yolda ilerlemeye başlamıştır. En büyük ve kapsamlı şeklini Güneydoğu Anadolu Projesi'nde bulan bu modernleştirici devlet temsili, ilerleyen aşamalarda daha da serpilmiş, barajlaşma kapsamında bir bölgeyi büsbütün dönüştürürken eğitimden sağlığa pek çok kamusal hizmeti proje kapsamı içine sokarak dev bir sektör yaratmıştır.⁵

Türkiye'de devletin tabiat varlıklarına yönelik politikaları (özellikle barajlaşma yoluyla) kısıtlılık alanlarını "ehlileştirmeye" dönük bir seyir izler. Nehirlerin coşkun suları hizaya getirilir, borulardan geçirilir, beton setlerle sınırlandırılır. Suların ne yöne gideceğine doğanın dengesi, hatta söz konusu yaşam alanını paylaşanlar karar vermez; buna başka bir akıl, devlet akli karar verir. Çoğu zaman bir tabiat varlığına el konarak (ya da özel sektöre devredilerek) elde edilen enerji, o nehrin ya da o kömür yatağının yakınında yaşayanların belki de hiç görmediği büyük şehirlerde yaşayanların elektriği olur, evlerini ısıtır, arabalarını çalıştırır.

Yekpare olmasa da, dönemsel olarak değişebilse de Türkiye Devleti'nin tabiat varlıklarına yaklaşımı, benzer koşullar içindeki diğer gelişmekte olan ülkeler gibi piyasalaşma süreçleriyle uyum içerisinde yürümektedir. Ancak Türkiye'ye özgü uluslararası konjonktür ve jeopolitik konum, ekolojik politikaları değiştirebilmekte ve doğaya müdahalelerin gerekçelerini çeşitlendirebilmektedir. Sözelimi Türkiye-Suriye-Irak arasında çok önceden beri önemli bir gündem maddesi olan Fırat ve Dicle sularının dengesiz dağılımı, bu kaynakların gerek siyasi gerek ekonomik kaygılarla yurt içinde tutulmaya çalışılması, Ortadoğu'da bir "su savaşı" ihtimalini dahi doğurmuştur.

Ekolojisy müdahaleleri şekillendiren çoğu zaman iç politika da olabilmektedir. Coğrafi olarak düşünüldüğünde Türkiye'nin kısıtlılık alanlarının büyük bir bölümünü içine alan Kürt bölgesinde 1970'lerden bu yana savaşımaya devam eden Kürt ulusal hareketi, devletin doğayla ilişkilerini yeniden biçimlendirmesine neden

5 Projenin hazırlık ve uygulama aşamalarında yerelin talep ve kaygılarının dikkate alınmadığı v yerelin bilgisine başvurulmadığı için GAP'in başarısız olduğu yönündeki bir inceleme için bkz. Ali Çarkoğlu and Mine Eder, "Developmentalism alla Turca: The Southeastern Anatolia Development Project (GAP)," in F. Adaman and M. Arsel (eds.), *Environmentalism in Turkey, Between Democracy and Development*, 2005.

olmuştur. Köy boşaltmalardan önce ve sonra Tunceli ilindeki ormanlık alanı uydu görüntüleri yardımıyla inceleyen ve uzaktan algılama ve uzamsal analiz metodolojisi yardımıyla bunları karşılaştıran Jacob von Etten, Joost Jongerden ve arkadaşları, bölgedeki savaşın yoğunlaştığı dönemlerde ya da devletin strateji değiştirdiği kimi senelerde ekolojik yapıdaki bozulmaların derinleştiğini aktarıyor (Etten, Jongerden, Vos, Klasse, Hoeve, 2009: 84). Buna göre, 1990'a ait uydu görüntülerinde yanmış alan görünmezken 1994'e ait görüntülerde tüm ormanların %7,5'inin (yaklaşık 110 km²) yanmış olduğu ortaya çıkmıştır. Yanmış ormanlara nazaran daha fazla yanmış, ormanlık olmayan alan bulunmuştur (Etten, Jongerden, Vos, Klasse, Hoeve, 2009: 88). Bu örnek olay, doğaya müdahalenin bambaşka bir vechesini; bilinçli bir ekolojik tahribatın toplumsal hareketlere karşı bir silah olarak nasıl örgütlendiğini gözler önüne sermektedir.

Şüphesiz artı değere el koyma biçimleri değiştikçe, doğa varlıklarını sömürü biçimleri de dönüşüyor. 2000'lerin küresel dünyasında iklim değişikliğinin hissedilir etkileri ekolojik sorunların ne kadar ciddi boyutlara ulaştığını ortaya koyarken içilebilir temiz suyun ve sulama suyunun hızla tükenmekte olduğu gerçeği, yönetenlerin su kaynaklarından hoyratça faydalanma eğilimine zemin oluşturmakta. Neoliberalizmle birlikte çok daha fazla büyüyen özel sektör, doğal kaynakların işletilmesi konusunda 1980 öncesiyle kıyaslanamaz ölçüde etkinleşmiş durumda. Günümüzde Karadeniz'den Güneydoğu'ya uzanan, çoğunluğu küçük ölçekli enerji üreten ve toplumsal fayda sağlamayan sayısız baraj ve hidroelektrik santral var, yine pek çoğu da proje ya da yapım aşamasında.

Özel sektör bir yandan ekolojik yıkımın doğrudan faili haline gelirken, diğer yandan ekolojinin kalkınma uğruna feda edilebilir olduğu yalanının kitleler nezdinde inandırıcılığını kaybettiğinin de farkındadır. Bu yüzden, ekolojik hassasiyetlerin kendisini alınırsatılır hale getirmeye girişir. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de sivil toplumla sermaye çevreleri "sosyal sorumluluk" paydasında birleşmiştir.

1980 sonrası kurulan ekoloji örgütleri ve hareketleri büyük çeşitlilik gösterir. Bunlar arasında irili ufaklı bütçelere sahip vakıf ya da dernek statüsündeki kurumlardan tüzel kişilikleri olmayan örgütlenmelere kadar pek çok gruba rastlanır. Arnd-Michael Nohl 1994'te yazdığı bir makalesinde Türkiye'deki ekoloji hareketini siyasi kategoriler kullanarak dört ana başlık altında toplar: Sanayi ve çevre korumacıları, doğa ve çevre korumacıları, köktenci çevreciler ve Yeşiller (Nohl, 1994). Bunlardan kimileri teknolojinin olumsuz etkilerini vurgulayarak endüstriyalist uyarılığın temel dayanaklarını sorgulama iddiasındadır, kimileri ise sanayi düzenini reddetmeyip devlet-sivil toplum ilişkilerinin bilgi edinme hakkı ve karar alma mekanizmalarının demokratikleştirilmesi ekseninde yeniden şekillendirilmesini talep etmektedir. Doğa ve çevre korumacıları – Türkiye Çevre Vakfı (1978), Türkiye Tabiatını Koruma Derneği (1955), Doğal Hayatı Koruma Derneği (1975) gibi – doğa

yıkımını konu edinmekten çok doğanın korunmasına odaklanmışlardır. Diğer bir deyişle çevre sorunları endüstriye içkin olarak algılanmayıp bu sorunların endüstrinin önlenabilir yetersizliklerinden doğduğu söylemi yaygındır (Nohl, 1994). Uzlaşmacıdır ve “çevreye duyarlı olmak” gibi naif bir dil kullanırlar. Nohl’un “sanayi ve çevre korumacıları” olarak kategorize ettiği grup ise endüstrinin artan olumsuz etkileri karşısında oluşan siyasi tepkileri bastırmak adına sanayicilerin desteğiyle kurulmuştur; ancak faaliyet amacı ekolojiyi korumak değil yasama ve yürütmeyi kapitalist yarar doğrultusunda etkilemektir. Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı (ÇEVKO) buna iyi bir örnektir (Nohl, 1994).

1990’larda Greenpeace Akdeniz gibi uluslararası çevre örgütleri de faaliyete geçerek Türkiye’deki örgütsel çeşitliliğe eklenmiştir fakat çevre örgütlerinin sermayeyle kurduğu işbirliği bugüne dek aralıksız sürmüştür denebilir. Sözgelimi ülkenin en büyük sivil toplum örgütü olan Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA) (1992), Vehbi Koç, Hayrettin Karaca ve Tekfen Holding kurucu ortaklarından Nihat Gökyiğit tarafından kurulmuştur. Eczacıbaşı da dâhil olmak üzere 28 farklı sermaye grubu TEMA’ya finansal destek sağlamıştır (www.tema.org.tr). Büyük patronların ömürlerinin son demlerinde yaptıkları bireysel hayır işleri biçiminde başlayan bu çevrecilik eğilimi bugün, “sosyal sorumluluk” anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte kurumsal bir kimlik kazanmış, tüketicinin aynı sektörde varlık gösteren farklı kapitalist şirketler arasında seçimlerini belirlediğinden sermaye grupları için bir tür yatırım alanı haline gelmiştir. Örneğin beyaz eşya sektöründe daha az enerji tüketen, “doğa dostu” ürünler hemen her markanın başlıca reklam teması olmuştur.

Şüphesiz hızla çoğalan ve görünürleşen, kapitalizmin ve uzantılarının kendini aklama çabası olarak yorumlanabilecek çevreci sosyal sorumluluk projeleri başlı başına bir araştırma konusudur ve bu metnin sınırlarını aşmaktadır. Burada vurgulanmak istenen, Türkiye’de çevreciliğin tüzel biçimlerinin büyük ölçüde sermaye gruplarıyla ilişki içerisinde olduğu, günümüz küresel dünyasında da bu ilişkinin biçim değiştirerek varlığını sürdürdüğü ve bir tür pazarlama stratejisine dönüştüğüdür. Sermaye ne şekilde olursa olsun doğası gereği bir önceki haline kıyasla büyüme isteyecektir. Gönüllülük girişimleri ise, *mücadelesiz* bir ekoloji politikasıdır. Gönüllülük son kertede potansiyeli eylemsizliğe sürükleyen, kapitalist rasyonalizasyonun çıkarlarıyla uyumlu bir yöntemdir. Kahramanlık ve fedakarlık gerektiren bir anda güvenli yolu seçmektir. (Kovel, 2002: 156).

1980’lerden bu yana (hatta belki daha da öncesinden beri) devam eden çevrecilik-sermaye ilişkisi ekoloji aktivizminin alımlanmasında da etkili olmuştur. Ekoloji aktivizmi alt sınıflar nazarında çok uzun yıllar zenginlerin uğraştığı bir hobi olarak algılanmış; üst sınıflar tarafındansa ekoloji bilincinin eğitilmiş, yüksek kültürü içselleştirmiş olanlara has bir duyarlılık olduğu fikri güçlendirilmiştir. Özellikle büyük şehirlere göçün arttığı yıllarda göçmenlerin “kentin dokusunu bozdukları,”

“devletin orman arazilerine gecekondular yaptırdıkları” sıkça dillendirilmiş, ekolojik argümanlarla kentli-köylü dikotomisi yeniden kurulmuştur. Diğer yandan, ekolojik hassasiyetlerin egemenler lehine sonuç verdiği pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür: Orman arazisi üzerinde bulunan gecekonduların “kent dokusunu koruma ve çevre düzenlemeleri” gerekçeleriyle boşaltılırken toplumsal tepkilerin hafifletildiği bir gerçektir.

Bugünlerde Japonya’da yaşanan nükleer felaketin ardından bir kez daha hatırlara gelen Çernobil Felaketi (1986), ekolojik sorunların aslında tüm halkı, özellikle de yaşam alanlarını değiştirme olanakları kısıtlı olan alt sınıfları ilgilendirdiğini ortaya koymuştur. Çernobil örneği, tüm dünyada olduğu gibi felaketten doğrudan etkilenen Türkiye’de de nükleer enerjinin sorgulanmasına yol açmış, nükleer karşıtı hareketlerin yükselmesini sağlamıştır. Ancak bunlar büyük ölçüde parçalı ve düzensiz bir görünüm sergilemiştir.

Türkiye’nin yakın tarihinde geniş halk kitlelerinin doğrudan örgütlediği belki de ilk hareket Bergama örneğidir. 1991 yılında Eurogold şirketinin siyanürle altın çıkarmak için Bergamalı köylülerden toprak satın alma kararıyla başlayan süreç, köylülerin kendiliğinden düzenledikleri eylemlilerle ve kitle iletişim araçlarının etkin kullanımıyla 15 yıl süren büyük bir harekete dönüştü. Küreselleşmeye ve neoliberalizme karşı örgütlenen çevre ve köylü hareketlerinden etkilenen Bergamalılar “yaşam hakkı” ve “sağlıklı bir çevre hakkı” gibi anayasal güvence altına alınmış insan haklarını söylemleştirdiler (İleri, 2006). Böylelikle ekolojik aktivizm üst sınıfların tekelinden kopartılmış olduğu gibi merkezden çevreye de kaymış oldu. Ekolojik sorunlar yalnızca büyük kentlerin sanayileşmeyle birlikte karşı karşıya geldiği sıkıntılar değildi artık; kapitalizm uzandığı her yerde ekolojik tahribatı da beraberinde getiriyordu ve bu yüzden ekoloji mücadelesinin mekânsal sınırları da ortadan kalkmış oldu.

2000’lerin “aşağıdan” gelen ekoloji hareketi, 2001 yılında daha sonra Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu’na dönüşecek olan Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu’nun kuruluşuna ilişkin 4628 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle başladı. Yasa sonucunda baraj inşaatı yapma olanakları devlet tarafından özel sektöre devredildi ve böylelikle Türkiye’nin pek çok yerinde baraj yatırımları hız kazandı. Ticarileştirme merkezli ekonomi politikası ve Baraj ve HES inşaatlarını üstlenen şirketlerin kısa vadeli kar maksimizasyonu hedefi, derelerin üzerine dahi HES yapılmasının önünü açtı ve tüm bu uygulamalar şaşırtıcı olmayan bir biçimde ekolojik sorunları beraberinde getirdi. Sonuçta bir yandan nehirlerin bulunduğu yörelerin bitki örtüsü, sulama ve tarım olanakları zarar gördü, diğer yandan bu yörelerde yaşayanların su kaynaklarını kullanma hakları sınırlandırılmış oldu. Aşağıdan gelen ekoloji hareketleri, nehirlerin bulunduğu yörelerde yaşayanların ya da geçimlerini bu kaynaklardan sağlayanların sahip olduğu tabiat varlıklarını kullanım haklarının özel sektöre satılmasıyla ortaya çıkmıştır. Böylelikle Kastamonu’dan

İkizdere'ye, Şavşat'tan Tunceli'ye, Erzurum'dan Finike'ye kadar farklı kültürlerle ve siyasal yönelimlere sahip bölgelerde yaşayan pek çok insan, yaşam alanını koruma refleksiyle “yaşam hakkı” üzerinden örgütlenerek bir araya gelmiştir. Dolayısıyla bugün sürmekte olan mücadeleler bir yanıyla ekolojik hareketlerdir, diğer yanıyla insanın yaşamını idame ettirmesi için vazgeçilmez olan suyun ve üzerinde yaşadığı toprağın ticarileşmesine karşı, antikapitalist hareketlerdir.

Baraj ve HES karşıtı hareketlerin belki de en önemli başarıları, kitle iletişim araçlarını çok etkin kullanarak kamuoyu yaratma becerileri ve hukuki olanakları sabırla işletme yönündeki tercihleri. Bu bölgelerde bulunan işler durumdaki, inşaat halindeki ya da proje aşamasındaki pek çok baraj hakkında davalar açılmış durumda. Şimdiye dek hakkında dava açılan HES'ler ile ilgili davaların tamamına yakını kazanıldı ve şirketlerin izinleri iptal ettirildi. İlk dava 1998'de Fırtına Vadisi'ne yapılması planlanan HES'lere karşı açıldı. Benzer ekolojik tehlikelerle karşı karşıya kalan şehirler de peş peşe davalar açmaya başladı. Kimi durumlarda, dava açmak için belirlenen yasal süre zarfında barajın ya da HES'in kurulacağı bölgede yaşayanların bilgilendirilmemesi nedeniyle dava açma şansı ortadan kalabiliyordu. Buna ilişkin Amasya ve Tokat'taki HES'lere karşı mücadele yürüten Yeşilirmak Çevre Platformu'nun itirazları sonucunda Danıştay, “*dava açma süresinin HES projesinden yurttaşların haberdar olmasıyla başladığını*” kabul etti (www.yesilgazete.org). Böylelikle, bundan sonra, hakkında dava açılmamış projelerin durumunun da yeniden gözden geçirilmesi sağlanacak.

2001 sonrası baraj ve HES'lere karşı yürütülen hukuki süreçlere ilişkin örnekler hayli fazla. 2010'un son günlerinde Ziraat Mühendisleri Odası ve Sülekler Köyü Tüzel Kişiliği adına Avukat Tuncay Koç'un Sülekler Köyü'ne yapılacak HES'e karşı açtığı davalar sonuç verdi. Santrali yapacak olan Değirmen Elektrik Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş. aleyhine açılan davada Danıştay 13. Dairesi, “ÇED Raporu uygun değildir” gerekçesiyle şirketin lisansı ile ilgili yürütmeyi durdurma kararı aldı (www.zmo.org.tr). En son 2011'in Mart ayında, İstanbul Barosu Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu, HES Çalışma Grubu'nun ve Pazarsuyu havzası davacılarının Giresun ili, Bulancak ve Piraziz ilçeleri sınırları içerisindeki Pazarsuyu Havzası'nda bulunan HES projelerine karşı yürüttükleri hukuki mücadele sürecinde de ilk önemli sonuç alındı ve Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) süreci dahil tüm onay, izin ve ruhsat aşamalarını tamamlamış 7 HES projesine ilişkin açılan davalarda, Ordu İdare Mahkemesi'nce yürütmenin durdurulması kararı verildi. Aynı günlerde, Derelerin Kardeşliği Platformu'nun öncülüğünde açılan davalar sonucunda Artvin'in Yusufeli ilçesinde yapılması planlanan regülatör ve HES projesinin üretim lisansı da iptal edildi (www.bianet.org).

HES'lere karşı kazanılan davalar elbette yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Ancak yargı kararlarına rağmen HES ve baraj inşaatlarına devam edildiği görülmektedir. Mesela milli park statüsüne sahip olan Munzur vadisi sınırları içerisinde

ÇED raporu dahi hazırlanmadan baraj yapılmaya kalkışlabilmektedir. Çevre ve Orman Bakanlığı'na bağlı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nün kendisi durumun hukuksuzluğunu tescil etmiştir. Bu durum, kamu kurumlarının barajlar meselesine yaklaşımındaki muğlâklığı gözler önüne sererken, hükümetin barajlaştırmaya çalıştığı bölgelere ve doğal kaynaklara yönelik algısı hakkında da ipucu vermektedir: doğal kaynaklar her şeyden önce "devlete ait varlıklar"dır, dolaşısıyla bunların kaderini belirleme hakkı da yalnızca devlete aittir. Diğer bir deyişle devlet nezdinde bir nehirle bir kamu işletmesi arasında hiçbir fark yoktur, her ikisi de belirlenecek şartlar altında özel kişilere satılabilir. Söylemsel düzeyde sosyal devlet vurgusu terk edilmese de hükümetin mevcut yöneliminin, toplumsal faydayı ve insani gereksinimleri gözette ilkesine uygun olmadığı söylenebilir.

Mahkemelerin ekoloji mücadelesi verenlerin lehine aldığı kararların merkezi devlet tarafından dikkate alınmaması, doğal kaynakların ticarileştirilme süreçlerine karşı tek başına hukuk mücadelesinin yetersiz ve etkisiz olduğunu göstermiş, başka mücadele biçimlerinin gelişmesinin önünü açmıştır. Halkı bilgilendirmeye yönelik toplantıların yaygınlaştırılması, geniş katılımlı mitinglerin ve protesto gösterilerinin düzenlenmesi, kent festivallerinde baraj karşıtı temaların ön plana çıkarılması sıradan ama etkin yöntemler olarak öne çıkmaktadır. Sözgelimi Tunceli'deki Munzur suyu üzerine yapılması planlanan, çok sayıda küçük baraj ve HES'ten oluşan projeye karşı, her sene düzenlenen Munzur Doğa ve Kültür Festivali'nde yaygın bir baraj karşıtı kampanya yürütülmektedir. Diğer yandan, farklı farklı bölgelerden gelen baraj karşıtı topluluklar, bu tür festivallerde, forumlarda ya da ekoloji konulu günlerde bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmakta, ortak eylemler düzenlemekte, suyun metalaşmasına ve ekolojik yıkıma karşı tepkilerini İstanbul, Ankara gibi büyük kentlere de taşımaktadırlar.

2000'lerin baraj ve HES karşıtı hareketlerinin ne ölçüde başarıya ulaşabileceğini şimdiden kestirmek zor olsa da, Türkiye için yeni sayılabilecek bir toplumsal hareket olarak hayli dinamik ve kitlesel direniş örnekleri sundukları şüphesizdir. Yine Tunceli'de, binlerce kişinin katıldığı Türkiye'nin en kitlesel ekoloji gündemli eylemleri gerçekleşiyor. Karadeniz'de kurulması planlanan HES ve barajlara karşı da büyük halk desteği söz konusu. Bu yükselen eylemler karşısında hükümet köylülere doğa katliamıyla elde edilecek ranttan pay vermeye razı görünmektedir. Fırtına Vadisi örneğinde, bölgenin SİT alanı kapsamında olması nedeniyle baraj ve HES yapılamamasından rahatsız AKP yöneticileri, Fırtına Vadisi çevresinde yaşayan ve SİT alanı nedeniyle yayla, tarım, otlak olanaklarından mahrum kalan köylüleri SİT kararının kaldırılması için birlikte hareket etmeye davet ediyor. Doğal SİT ilan edilmiş alanların statüsünü sona erdirerek SİT alanı ilan etme yetkisini Çevre ve Orman Bakanlığı'na devredecek olan "Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu Tasarısı"nın hükümet tarafından TBMM'ye sunulmasından sonra, bu kez de bölgelerde yaşayanların değişikliği kabul etmesi yönünde propoganda

çalışmalarına başlanmıştır. Mesela 2010'un Kasım ayında AKP Çamlıhemşin ilçe yönetimi tarafından düzenlenen ve basında "tabutlu protesto" olarak geçen gösteriye hem "atların tepiştiği yerde fare olmak istemiyoruz" diyen HES projeleri destekçileri hem de "SİT kararı Fırtına Vadisi insanını kendi yöresinde yaşayamaz hale getirdi" diyen köylüler katıldı (<http://www.gazeteci.tv/rizede-tabutlu-protesto>). "Yaşam alanını savunma" argümanının bu sefer devlet tarafından, bambaşka bir bağlamda ortaya atıldığı görülmektedir. Hükümet, insan ihtiyaçlarını ön plana alma ve kırsal nüfusun geçim olanaklarını kolaylaştırma söylemiyle, doğal kaynakların ticarileştirilmesi sürecinin getirilerinden herkesin faydalanacağı fikrini yaratmaya ve doğa talanını meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Sonuç Yerine

Günümüzde bir yanda hakim ekolojik sorunları çözmeye muktedir görünen bilimsel-teknik olanaklar, diğer yanda ise örgütlenmeyen sosyal güçler ve ön plana çıkartılan tekillik hakları durmakta (Guattari, 2000: 20). Modernist doğa algısını eleştirmek, postmodernizmin karanlık limanlarına sığınmayı gerektirmiyor elbette. Bugün insanlığın istemese bile yüzleşmek zorunda olduğu gerçeklik öylesine evrensel ve öylesine sisteme içkindir ki, postmodernizmin sunduğu yerel, kültürel, mikro ölçekli mücadele pratikleri işlevsiz görünmektedir. Diğer yandan topyekûn bir modernizm eleştirisi, ilerlemeciliği su götürmez olan Marksist teoriyi de ister istemez çözüm yöntemlerinin dışına itmektedir; oysa üretim araçlarının ortak mülkiyeti ekolojik tahribatın ortadan kaldırılması için olmazsa olmaz şarttır ve daha da önemlisi kapitalizmle baş edebilmek için yegane yöntem Marksizm'dir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde işverenin, sermayesinden belli bir payla ekolojik biçimde üretim yapmanın maliyetlerine katlanması yerine bu kaynakla yeni bir işçi istihdam etmesi sorun olarak görülmez, hatta pek çok durumda bu kabul edilebilir bulunur. Emek ile doğa arasında yaratılan bu türden çelişkilerin çözümü kolay değildir. Ancak her ikisini de sömüren aynı sistem, her iki sömürü ilişkisinin düzenleyicisi de devlettir. Cumhuriyet tarihi boyunca devletin doğa ile insan ilişkilerini düzenleme biçimleri dönemsel olarak farklılaşsa da genel olarak doğaya yaklaşımın kalkınmacı, modernleştirici ve ticarileştirici bir seyir izlediğini, bu süreçlerde zaman zaman sivil toplumla ve sermayeyle işbirliği içerisine girildiğini söylemek yanlış olmaz. 2000'lerle birlikte bu sürecin daha da hızlandığı ve etki alanını ülkenin tamamını kapsayacak şekilde genişlettiği gözlenmektedir.

Diğer yandan, tabiat varlıklarına yönelik son on yılda hızla artan saldırılar direniş pratiklerini de güçlendirmiş, çeşitlendirmiş, farklı sosyal, siyasal ve kültürel toplulukların birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Örgütlenme biçimi yerel olan ancak talep ve hedefleri evrensel olan bu tip ekolojik hareketler bu anlamda, mikro siyasetin kısıtlarını da aşma eğiliminde. Bu yeni hareketler, gerek daha önceden siyasetle uğraşmamış kitleleri de mobilize etmek suretiyle bir aşağıdan siyaset yön-

temi yaratarak, gerek ise ekolojiye ilgiyi üst sınıfların tekelinden çıkararak yeni bir direniş dili kurmanın adımlarını atıyor.

Ekoloji cephesinde hala umut var: içinden çıkılmazmış gibi görünen insan icadı bu sistemi yerle bir edecek olan şüphesiz gene insanın kendisi olacak.

Kaynakça

- Bookchin, M. (1996). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler*, İstanbul: KabaKı.
- Buttel, F.H. (1997). "Social Institutions and Environmental Change", Redclift, M. ve Graham Woodgate (der.), *The International Handbook of Environmental Sociology* içinde, Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA.
- Commoner, B. (1972). *The Closing Circle: Confronting the Environmental Crisis*, London: Cape.
- Dunlap, R.E. (1997). "The Evolution of Environmental Sociology: A Brief History and Assessment of the American Experience", Redclift M. ve Graham Woodgate (der.), *The International Handbook of Environmental Sociology* içinde, Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA.
- Dunlap, R.E. (2008). "Promoting a Paradigm Change: Reflections on Early Contributions to Environmental Sociology", *Organization & Environment* içinde, Sayı 21.
- Dunlap, R.E. ve William R. Catton (1979). "Environmental Sociology," *Annual Review of Sociology* içinde, Sayı 5.
- Ercan, F. (2003). *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, İstanbul: Bağlam.
- Etten, J.V., Joost Jongerden, Hugo S. De Vos, Annemarie Klasse, Esther C.E. von Hoeve (2009). "Türkiye Kürdistan'ında Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı", *Toplum ve Kuram*, Sayı 1.
- Ferry, L. (2000). *Ekolojik Yeni Düzen*, İstanbul: Yapı Kredi.
- Guattari, F. (2000). *Üç Ekoloji*, İstanbul: Bağlam.
- Hannigan, J.A. (1995). *Environmental Sociology: A Social Constructionist Perspective*, London: Routledge.
- Humphrey, R., Tammy L. Lewis ve Frederick H. Buttel (2002). *Environment, Energy, and Society: A New Synthesis*, Belmont, CA: Wadsworth Thomson Learning.
- İleri, N. (2006) *The Story of a Transition: The Organization and the Reception of the Bergama Movement*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Kovel, J. (2002). *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or The End of The World*, New York: Zed Books.
- Nohl, A. (1994) "Türkiye'de Hükümet Dışı Örgütlerde Ekoloji Sorunsalı", *Birikim*, 57-58: 23-27.

Endüstriyel Tarımın Krizi ve Küba Tarımı

Özgür Kanbir*

Öz

Bu makalede, ekolojik kriz ve tarım ilişkisi ele alınmaktadır. Kapitalist tarımsal üretim biçimi, yaşanan ekolojik krizin önemli nedenlerinden biridir. Çalışmada, tarımsal üretimin kapitalist biçiminin, ekolojik krize etkisinin ne olduğu ve nasıl gerçekleştiği ile bu üretim biçiminin sürdürülemez yapısı ortaya konmaktadır. Aynı zamanda ortodoks iktisadın, tarımsal üretim, doğal kaynak kullanımı ve ekolojik kriz olgularına karşı çelişkili yaklaşımına değinilmekte ve alternatif bir üretim modeli olarak Küba'da yapılan tarımsal üretimden söz edilmektedir. Küba, ekolojik krize karşı, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğinde tutarlı politikalar uygulamaktadır. Kent tarımı şeklinde uyguladığı tarımsal üretim yapısı ile Küba, Kapitalist üretimin dünyanın geri kalanında derinleştirmiş olduğu kır-kent ayrımını ortadan kaldırarak, düşük kimyasal ve düşük fosil yakıt kullanımıyla hem gıda sorununa önemli bir çözüm üretmekte ve hem de ekolojik krize karşı çok önemli bir alternatif tarımsal üretim örneği sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik kriz, yeşil kapitalizm, kapitalist tarım, Küba, Kent tarım

Abstract

The Crisis of Industrial Agriculture and Cuban Agriculture

This article discusses the relationship between ecological crisis and agriculture. The capitalist style of agricultural production is one of the reasons of ongoing ecological crisis. In this study, the capitalist form of agricultural production, what are its effects on ecological crisis, how it occurs and unsustainable mode of this production structure is discussed. meanwhile, controversial approach of orthodox economics to subjects such as agricultural production, the usage of natural resources and ecological crisis, then as an alternative production model, agricultural production in Cuba is mentioned. Cuba is implementing consistent policies in protection and sustainability of natural resource against the ecological crisis. in Cuba by implementing a structure of agricultural production which is in the form of urban agriculture, an important solution is found to the problem of producing food with low chemical and low fossil fuel usage by eliminating the rural-urban separation which is deepened in the rest of the world by capitalist production, and it is an important example of alternative agricultural production against ecological crisis

Keywords: ecological crisis, green capitalism, capitalist agriculture, Cuba, urban agriculture

İnsan, doğa sayesinde yaşar, yani doğa onun bedenidir ve ölmek istemiyorsa onunla kesintisiz bir diyalogu muhafaza etmelidir. İnsanın fiziksel ve ruhsal hayatının doğayla bağıntılı olması doğanın kendisiyle bağıntılı olduğu anlamına gelir, zira insan doğanın bir parçasıdır.

Karl Marx (Early Writings)

Kapitalizm yeni milenyumun ilk on yılında yine arka arkaya krizlerle sarsılırken, ekolojik kriz de kendini çok boyutlu olarak ortaya koymaktadır. Bu krizin önemli boyutlarından biri kapitalist endüstriyel tarımsal üretimin sürdürülemezliği şeklinde ortaya çıkmıştır. Endüstriyel tarım, birbirine koşut olarak hem yoğun bir doğal kaynak sömürüsüne, hem de insan emeği sömürüsüne dayalı bir süreç içerisinde yürümektedir. Bu çalışmada, yoğun enerji ve kimyasal girdi kullanımına dayalı endüstriyel tarımın sürdürülemezliğinin nedenleri tartışılarak, Küba örneğiyle, aynı zamanda doğal dengeleri gözetme iddiasında olan alternatif bir tarımsal üretim tekniği incelenecektir. Endüstriyel tarım, bir yandan kır-kent ayrımını sürekli derinleştirmekte, diğer yandan da toprağın verdiklerinin tüketim sonrası geri dönüşümüne engel olmaktadır. Bu süreç toprağın verimliliğini sürekli olarak azaltarak, aynı zamanda bir ekolojik krizi beslemektedir. Verimliliğin sürekli azalmasına koşut olarak yaratılmış olan Neo-Malthusyen gündem, tarımsal üretimin artırılması ve açlık probleminin çözümü için, yeşil devrimi ve yoğun kimyasal girdi kullanımını şart koşmuştur. Ancak bu süreç gıda krizi ve açlık problemini çözmediği gibi toprağın, suyun kirlenmesi ve canlı yaşamının kimyasal tehditle karşı karşıya kaldığı bir ekolojik krizi de beraberinde getirmiştir. Küba'nın özellikle 1990'lardan itibaren uyguladığı tarımsal üretim teknikleri ise, kapitalist endüstriyel tarım üretimine alternatif olabilecek bir nitelik sergilemektedir. Küba 1990'dan itibaren en önemli siyasal ve ekonomik müttefiki Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra girilen yeni dönemde, çok önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu sıkıntıdan çıkmak amacıyla Fidel Castro öncülüğünde alternatif tarım modeli geliştirilmiştir. Hükümet, Küba'nın kendi bilimsel deneyimini ithal teknoloji yerine kullanmanın önemine odaklayarak tarımsal üretimle ilgili olan krizi beş yıl gibi kısa bir süreç içerisinde tamamen çözmüş ve sosyalist ekoloji denilebilecek bir model içerisinde, yeni ve özgün bir tarımsal üretim biçimi ortaya koymuştur. Bu üretim biçiminin ana hatları şunlar olmuştur: organik besleyicilere ve girdilere dayalı, kimyasal girdi kullanım oranlarını önemli ölçüde azaltan doğal girdi kullanımı; yoğun teknoloji ve fosil yakıt kullanımı yerine hayvan gücünün yeniden devreye alınması, kır-kent ayrımını ortadan kaldıracak boyutlarda kent tarımı uygulamaları ve küçük çiftçi üretiminin ön plana alınması. Tarımsal üretimi düzenleyen ve tarım politikalarını yönlendirerek kontrol eden IMF ve Dünya Bankası gibi küresel kapitalist kurumlardan bağımsız bir şekilde yön verdiği tarım politikalarıyla Küba, otarşik, kendine has ve yaratıcı bir tarımsal üretim sergilemektedir.

1. Kapitalist Tarımın Ekolojik Krizi

Bugün dünyanın bir ekolojik kriz yaşadığı neredeyse tüm bilim çevrelerince kabul edilmektedir. Bu krizin boyutları, geçmişte olduğu gibi eski toplumların çöküşüne neden olabilecek kapsama ulaşmış ve ulaşmadığı tartışmalı bir konudur. Eski uygarlıklar, ormanların yok oluşu, toprak sorunları (erozyon ve toprak gübre kayıpları) su yönetimi sorunları, gereğinden fazla avlanma, balık avlama, yerel hayvan cinslerinin yanına dışarıdan başka hayvan cinslerinin katılması, insan nüfusunun artışı ve insanların gittikçe artan etkisi gibi çevrelerine verdikleri zararlarla yok olmuşlardır. Bu gün bu unsurlara, insanların sebep olduğu iklim değişikliği, zehirli kimyasalların çevrede oluşturduğu birikim, enerji kıtlığı ve dünyanın fotosentez yapma kapasitesini insanların sonuna kadar kullanması gibi dört unsur daha eklenmiştir (Diamond, 2006: 24). Ancak Home¹ belgeselinde sıkça tekrar edildiği gibi, kötümser olmak için artık çok geç bir noktada olduğu da bir gerçektir. Çünkü insanlık bu gün, kötümser senaryoların ötesinde gerçekleşen felaketlerle karşı karşıyadır.

Yaşanan bu ekolojik krize, endüstriyel kapitalist tarımın, ya da diğer bir deyişle modern tarımın önemli bir katkısı söz konusudur. Bu durum çok boyutlu bir şekilde ele alınabilir. Ancak bir toplulaştırma yapıldığında, karşımıza iki ana unsur çıkmaktadır. İlk olarak, kırdan kente göç ve kentleşmenin yarattığı sorunlar yer almaktadır. Köylü nüfusunun azaltılması ve kırsal göç-kentleşme dinamikleri ekolojik krizin bir boyutunu oluşturmaktadır. İkinci kategoride de endüstriyel tarımsal üretim tekniklerinin yarattığı sorunlar yer almaktadır.

Aşağıda öncelikle kentleşmeyle gelişen sorunlar ve biyolojik çevrimin kırılmasıyla ortaya çıkan yapıya değinilecek ve daha sonra endüstriyel tarımsal üretim tekniklerinin yarattığı sorunlar incelenecektir.

1.1. Kentleşme ve Biyolojik Çevrimin Dışına Çıkmış Bir Üretim Biçimi

Karl Marx henüz kentleşmenin yarattığı büyük çaplı sorunlar ve ekolojik kriz ortaya çıkmadan yıllar önce Kapital'de, bilimsel öngörünün en iyi örneklerinden biri sayılabilecek şu tespiti yapmaktadır (1997: 481):

Kapitalist üretim, nüfusu büyük merkezlerde toplayarak, kent nüfusuna gittikçe artan bir ağırlık kazandırırken, bir yandan toplumun tarihsel devindirici gücünü yoğunlaştırdığı gibi, öte yandan da insan ile toprak arasındaki madde dolaşımını bozar, yani insanın yiyecek ve giyecek olarak tükettiği öğelerin toprağa tekrar dönüşünü engelleyerek toprağın verimliliğinin sürekli olması için gerekli koşulları bozmuş olur. Böylece aynı anda, hem kentli emekçilerin sağlığını ve hem de kır emekçisinin zihinsel yaşamını tahrip eder.

Bu satırlar, kentleşmenin yarattığı/yaratacağı sorunlara ve bir önemli ekolojik kuralın yani biyolojik çevrimin yok edilmesiyle oluşacak olan bir ekolojik kri-

1 Bkz. Luc Besson, Denis Corot (Producer), Yann Arthus-bertrand (Director), Home [Documentary Film], France:2009

ze işaret etmektedir. Bu ekolojik krizin temeli, doğayla toplum arasında oluşan metabolik çatlaktır.² Marx, metabolik çatlak teorisini geliştirirken Alman kimyager Justus von Liebig'in³ analizlerinden hareketle, toprak besleyicilerinin (nitrojen, fosfor ve potasyum) topraktan kopararak suyu ve havayı kirleteceklerine ve işçilerin sağlığını bozacağına; bu besleyicilerin yüzlerce binlerce mil uzaklıktaki şehirlere taşınacağı sorununa dikkat çekmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan, doğayla toplum arasındaki metabolik döngüdeki kırıma, Marx'a göre, "sonraki kuşaklar"ın iyiliği için ekolojik sürdürülebilirliğin "restorasyonu"nu zorunlu kılmıştır (Foster, 2010: 50; Moore, 2010: 80).

Tarımın insan yaşamının devamı açısından ne kadar önemli olduğunun bilinmesine karşın, günümüzde tarımla uğraşan nüfus dünya genelinde hızla azalmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülke hükümetleri, adeta bir paradigma haline gelmiş olan kırsal nüfusu azaltma konusunu temel bir ekonomik hedef haline getirmişlerdir.⁴ Gerçekte bunun bir boyutunun, bir üretim faktörünün el değiştirmesi operasyonu olduğundan da söz edilebilir. Ancak tarımsal üretimin modernleşmesi (endüstriyel hale gelmesi) ile sermaye kendine yeni bir gelişme alanı açmıştır. Çokuluslu şirketler artık tarım piyasasını da kapsayacak şekilde faaliyet alanlarını genişletmişler ve Batı'da kırsal nüfusun toplam nüfusun yüzde beşlerine düşürülmesinden sonra, sıra az gelişmiş ülkelerdeki tarımsal üretiminin "fazla nüfus"undan arındırılmasına gelmiştir. Ancak az gelişmiş güney ülkelerinin kentsel sektörü, zengin kuzeyin sanayi devrimiyle birlikte ihtiyaç duyduğu işgücünün kırdan sağlanması gibi bir emme kapasitesi yaratmaktan yoksundur. Ayrıca, sanayileşmenin ilk dönemlerinde emek yoğun bir teknoloji kullanılırken, fazla olan işgücünün önemli bir kısmı Amerika kıtasına doğru göç etmiştir (Amin, 2009: 91). Bu olgu özellikle az gelişmiş ülkelerde kırdan boşalan eski çiftçilerin, Türkiye örneğinde olduğu gibi, kent varoşlarında birikmesiyle devam eden bir dizi ekolojik ve sosyo-ekonomik soruna yol açmaktadır.

Bu sorunların ekolojik boyutuna bakıldığında, kırsalda üretilen tarımsal ürünlerin kentlerde tüketilmesiyle hem ekolojik geri dönüşüm mümkün olamamakta ve hem de başlı başına bir sorun olan ve atık sorununu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla kırsal nüfusun azaltılması paradigması, en azından ekolojik açıdan tartışılması gereken bir olgudur.

Marx toprağı sonsuz bir verimlilik kaynağı olarak niteler (1997: 482). Bu tanımla-

2 Marx'ın metabolizma kavramı, insanla doğa arasındaki maddi alışverişi ifade etmektedir.

3 "Alman kimyager Justus von Liebig 1850'ler ve 60'larda, toprak besleyicilerine dair araştırmalarında metabolizma kavramını geliştirmişti. İngiliz tarımının, piyasa için rekolteleri yükseltmek adına yoğun yöntemler kullanarak bir soygunculuk sistemi gibi çalıştığını ve toprağın yaşamsallığını öldürdüğünü anlatmıştı" (Clark ve York, 2010: 66).

4 "Birçok sanayileşmiş ülkede, bu gün tarımın GSYİH'ya çok az katkı sağladığı düşünülmektedir ve birçok araştırmacı tarımın modernleşmiş ekonomiler için önemli olmadığını söylemektedir. Ancak böyle bir sonuca ulaşılmasının nedeni, tarım olumlu yan etkilerinin çok az ölçüldüğü gerçeğidir. Finansal desteğin sınırlı ve piyasaların genellikle zayıf olduğu yoksul ülkelerde, insanlar piyasa eksenli aktiviteler yerine, doğal çevreden ve birbirleriyle ve çevreyle etkileşim halinde yaptıkları çalışmadan elde edecekleri değere güvenirlir" (Pretty, 2010: 63).

ma, termodinamiğin birinci yasasını işaret eder niteliktedir.⁵ Bu yasa enerjinin korunumu/ dönüşümü yasasıdır. Enerji bir döngü içinde sürekli çevrilerek bir türden bir başka türe dönüşür. İlk başta bozulan denge tekrar kurulur ve toplam enerji korunur. Sistem içinden bir sızma olmadığı müddetçe bu sonsuz bir çevrim içinde sürdürülebilir bir düzendir (Feynman, 2003: 69-93). Sürdürülebilir bir tarımsal üretim için de bu yasanın geçerli olması gerektiğinden söz edilebilir. Toprağın verdiği ya da topraktan elde edilen ürünlerin tüketiminden sonra, atıkların tekrar toprağa geri dönmesi gereklidir. Buna besleyicilerin toprağa geri dönüşü ya da yeniden kullanım (*recycling*) denilmektedir. Ancak kentle kır arasındaki demografik ayrım, özellikle toprağın sunduklarının kentteki tüketim aşamasından sonra tekrar üretim bölgelerindeki toprağa geri dönmemesi toprağın sürekli verimliliğini kaybetmesi sonucunu doğurur.

Marx, sermayenin insanlarla yeryüzü arasındaki metabolik ilişkide bir çatlak oluşturduğunu tespit etmiştir. Bu çatlak, geniş ölçekli tarım, uzun mesafeli ticaret ve yoğun kentsel gelişimle ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, besleyici döngünün önünü kesmiş ve torak aralıksız olarak güçsüzleştirilmiştir. Marx, sermaye birikimi dürtüsüyle tarımsal nüfusun sürekli azalarak minimuma indiğini ve onun yerine dev kasabalarda toplanan sürekli artan bir sanayi nüfusunun oluştuğunu ve bu durumun insanla doğa arasında bir metabolik çatlak yarattığını ifade etmiştir. Bunun sonucunda, tüketimden geriye kalan artıkların tekrar tarımsal alanlara dönüşü çok büyük ölçüde azalmıştır. Ticaret yoluyla tek bir ülkenin sınırların ötesine taşınan toprağın yaşamsallığı israf edilmiştir (Clark ve York, 2010:66). Buna ek olarak kentlerdeki atık sorunu, kent hayatı için de çevre kirliliği ve temizleme maliyeti yaratan ciddi bir sorun halini almıştır. İkinci olarak da hayvan üretimi buna benzer bir süreci yaşamıştır. Hayvanların yemlerinin üretildiği topraklardan kopmalarıyla birlikte bu süreç, besleyici maddelerin tükenişini ve topraktaki organik madde azalışını şiddetlendirmiştir (Foster ve Magdoff, 2002: 123).

Bu şekilde ana materyalin yani toprağın sürekli kan kaybı, bir süre sonra her defasında daha fazla kimyasal girdi kullanımını zorunlu kılmaktadır. Kentler tüketilen ve toprağa geri dönmeyen atıklarla kirlenirken, toprak -Marx'ın deyimiyle sonsuz verimlilik kaynağı- mahvedilmektedir. Fosil yakıtlar tarım makinelerinde kullanılmaya başlamasıyla birlikte ve tarımsal geri dönüşümün büyük ölçüde sekteye uğramasıyla verimsizleşen toprak için, daha fazla endüstriyel operasyonlara ihtiyaç duyulmuştur (Clark ve York, 2010: 68). Sonuçta kimyasal gübre, kimyasal ilaç, yeşil devrim ve biyoteknoloji gibi çarelere başvurulmasıyla birlikte, tarımsal üretimin kendisi bu girdilere bağlı fabrika çiftliklerine dönüşmüştür (Yılmaz, 2009: 65). Marx kapitalist tarıma ve onun gelişme mantığına dair şunları kaydetmiştir (1997: 482);

(...) Kapitalist tarımdaki her gelişme, yalnız emekçiye soyma sanatında değil, toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir; belli bir zaman için toprağın verim-

5 "Marx termodinamiğin birinci ve ikinci yasalarından doğan yeni enerji ve termodinamik kavramlarını üretim konusundaki analizine eklemeyen ilk büyük iktisatçıydı." (Foster ve Clark, 2010: 9)

liliğinin artmasındaki her ilerleme, aynı zamanda, bu sonsuz verimlilik kaynağının mahvedilmesine doğru bir ilerlemedir. (...) kapitalist üretim, bu nedenle, teknolojiyi geliştirir ve ancak bütün zenginliğin asıl kaynağını, yani toprağı ve emekçiyi kurutarak çeşitli süreçleri toplumsal bir bütün içinde birleştirir.

1.2. Endüstriyel Tarımın Yarattığı Sorunlar

Endüstriyel tarım, hâlihazırda kullanılan bir üretim tekniğı olarak sürdürülemez niteliktedir. Bu sürdürülemezlik büyük ölçüde hem doğal kaynak sömürüsüne ve hem de doğal çevrenin taşıma kapasitesinin yok edilmesine işaret etmektedir. Aşağıda bu sürdürülemezliğin yönleri, girdi-çıktı ilişkisi ve verimlilik, yoğun fosil yakıt kullanımı, petrokimyasal süreç, yeşil devrim, genetik müdahale, monokültür ve yoğun doğal kaynak kullanımı boyutlarına değinilerek incelenecektir.

1.2.1. Tarımsal Üretimde Girdi-Çıktı İlişkisi, Enerji Kullanımı ve Verimlilik

Tarımsal üretimde kullanılan girdiler emek, doğal kaynak ve sermaye girdileri olarak üç ana kategoride değerlendirilebilir. Çıktılar ise iki ana kategoriden oluşmaktadır. Tüketicilere ulaşan nihai tarım ürünleri ve sanayiye girdi olabilecek ara mal kategorisindeki tarım ürünleri. Bunların dışında istenmeyen bir sonuç olarak üretim miktarını ve ürün kalitesini etkileyen yabancı otlar ve böceklerde ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle tarımsal girdiler içinde yer alan zararlı böcek ve yabancı otları önleyici kimyasal kullanımına bakıldığında, ekolojik ilkelere uymayan bir çarpıcı durumla karşılaşmaktadır. Doğa kendi kendini denetleyen bir bütündür. Ekolojide buna doğanın bütünselliğı ilkesi denmektedir. İnsanın doğayla olan birlikteliğinde bunu anlamadan yaptığı her müdahale, ağır bedeller ödeterek sonuç verecektir. Bunun bir örneğı de monokültür ya da büyük ölçekli tek çeşit ürün ekimidir. Monokültür tarım ile tarımsal çeşitliliğın ¾'ü son yüzyılda yok olmuştur. Monokültür ve büyük ölçekli tarım, parazitleri geliştirmiştir. Bunun nedeni, bir böcek türünün tek bir ürün çeşidinin bulunduğu bir tarım ekosisteminde, doğal tür çeşitliliğının olduğı bir ekosistemde olabildiğinden daha hızlı üremeleridir. Çünkü monokültürde, doğal ekolojik düşmanları çevrede bulunmayan bir böcek türü hiçbir engelle karşılaşmadan hızla çoğalacaktır. Dolayısıyla tüm dünyada zararlılara karşı kullanılan tarım ilacı miktarı sürekli artırılmasına rağmen, tarım zararlılarına kaptırılan ürün miktarı da azalmak yerine artış göstermektedir (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1999: 99, 100).

Üretimin bu bölümü kendi içinde bir kısır döngü oluşturmuş gibidir. Monokültür ve gübre kullanımı yabancı otlara ve böceklerle neden olmakta bunları ortadan kaldırmak için kimyasal ilaç kullanılmaktadır. Ayrıca kimi böcek ve yabancı bitkiler de bu ilaçlara karşı bağışıklık kazanarak ya da seleksiyonla evrim geçirerek hayatta kalmanın yeni yollarını bulabilmektedirler. Onları yok edebilmek için daha fazla tarımsal ilaç kullanılması gerekiyor. Ancak ikinci bir aşamada bu tarımsal ilaçlara

dirençli tarım ürünlerinin de geliştirilmesi gerekiyor ve genetik müdahale ile ilaca dirençli tarım ürünleri oluşturuluyor. Bu da daha fazla tarımsal ilaç kullanılmasını olanaklı kılıyor. Ancak süreç burada sona ermemektedir. Transgenik ekinlerden yabani türlere gen bulaşması tarım ilaçlarına dirençli süper yabani otların da ortaya çıkmasına neden olmakta ve bu otların temizlenmesi için yine daha fazla ve farklı ilaç kullanılması gerekmektedir (Artan, 2004: 109).

Endüstriyel tarım teknolojisi açısından değerlendirilmesi gereken bir başka nokta da, yapılan tarımsal üretimin girdileri ile çıktılarının karşılaştırılmasında ortaya çıkan verimliliğin durumudur. Modern tarım teknikleri söz konusu olduğunda yapılan analizlerin genel olarak değindikleri husus, ortaya çıkan üretim ve verimlilik artışlarıdır. Önemli olan verimi yükseltecek teknolojik yeniliklerle üretimi artırmaktır. Modern tarım teknikleri geleneksel üretim yöntemlerine göre önemli ölçüde üretim artışları yaratmıştır.⁶ Basalla buna örnek vermek için mısır üretiminin geleneksel yolla yapıldığı Meksika tarımı ile modern üretim yöntemlerinin kullandığı ABD çiftçiliğini karşılaştırmıştır (Basalla, 2008: 286).

Buna göre emek yoğun teknolojinin kullanıldığı Meksika tarımına kıyasla, sermaye yoğun modern tekniklerin kullanıldığı ABD tarımı 2,8 kat daha fazla mısır hâsılatı ortaya koymaktadır. Ancak, birim alan başına hâsılatın karşılaştırıldığı bu tür hesaplamada harcanan enerji miktarı yoktur. Odaklanılan nokta birim arazi başına ne kadar üretimin gerçekleştirildiğidir. ABD çiftçiliği yüksek bir üretim düzeyi ortaya koyarken, tarım ilaçları, yakıt ve makinelere önemli ölçüde enerji harcamaktadır. Ancak modern tarımsal verimlilik hesaplarını üretim için harcanan enerji ve elde edilen enerji cinsinden hesaplanması gereklidir. Tarımsal üretim, sisteme konulan enerjiye göre arttığından, ekologlar tarımda verimliliğin enerji açısından değerlendirilmesini önermektedir (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1999: 102).

Buna göre, [Enerji Verimliliği = Enerji Çıktısı (ürün) / Enerji Girdileri] şeklinde ifade edilebilecek formül, enerji ve verimlilik ilişkisini ortaya koymaktadır. Harcanan ve tasarruf edilen enerji oranları karşılaştırıldığında şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Geleneksel tarım tekniklerinin ağırlıkta olduğu Meksika çiftçiliğinde oran 11/1 iken, ABD çiftçiliğinde bu oran 3/1'dir. Meksika çiftçiliği çok daha düşük düzeyde enerji girdisi kullanarak daha verimli bir üretim yapmaktadır. ABD tarımı bir birim enerjiyle 3 birim enerji (ürün) üretirken, Meksika Tarımı bir birim enerjiyle 11 birim enerji (ürün) üretmektedir. Kullanılan enerji miktarı artırılarak çıktı artırabilmektedir ancak, gittikçe azalan oranda bir çıktı artışı söz konusu olmaktadır. Bu durum azalan verimler yasasının işlemekte olduğunu göstermektedir. Zira bu, ABD'deki verimlilik oranı 1945 yılında 3,7/1 iken, 1970'lerde 2,8/1'e 1990'lara gelindiğinde 2/1'lere kadar düşmüştür (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1984: 34; Yavuzcan,

6 Literatürde, altyapı sorunlar giderilmiş ve yüksek teknoloji, yoğun girdi kullanımı ve yüksek verimlilik şeklinde ortaya çıkan tarımsal üretime yoğun (intensive) tarım denmektedir. Bunun tersi olabilecek şekilde, tarımsal girdilerde önemli bir ilerleme olmadan, geleneksel şekilde ve düşük verimlilikle sürdürülen tarımsal üretim biçimine de yaygın (extensive) tarım denmektedir.

1992: 43). Phillip McMichael, burada yapılan analizi destekler nitelikte benzer bir örnek vermektedir (2010: 163): “Yakın tarihli bir Chatham House raporuna göre, ABD’de bir ton mısır üretmek için 160 litre benzin gerekmektedir. Bu rakam, çiftçilerin daha geleneksel yöntemler kullandığı Meksika’da yalnızca 4,8 litredir. 2005’te enerji harcamaları ABD’nin toplam tarımsal üretim maliyetlerinin yüzde 16’sını oluşturmaktaydı”. Bu bağlamda, salt hâsılatın değerlendirilmesi aldatıcı bir ölçüt olmaktadır. Üretimin enerji girdileri, belirli kültürel eğilimleri ve ihtiyaçları da göz önüne alarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Basalla, 2008: 287).

Tarımdaki teknolojik gelişmeler, ürün miktarını artırdığı halde, girdilerin oransal verimliliğini düşürmektedir. Girdi tasarrufunu olumsuz yönde etkileyen bu durum, kaynak kullanımının ekolojik etkinlikten uzak olduğunu göstermekte ve fosil yakıtlardan oluşan enerji girdilerinin yoğun bir doğal kaynak sömürüsü yarattığını ortaya koymaktadır. Bu durum ancak yenilenemeyen enerji kaynaklarının sürekliliği ölçüsünde sürdürülebilir niteliktedir. Hâlihazırdaki tarımsal üretim petrol egemenliğinde yapılmaktadır. Petrol her alanda olduğu gibi tarımsal üretim açısından da önemli bir “konfor” sağlamıştır. Bir kişinin hayvan gücünü de kullanarak zahmetle ürettiğinin çok çok daha fazla miktarlarda birim alan başına ürün alınabilmektedir. Ancak bununla birlikte insan yaşamı da tamamen petrole bağımlı hale gelmiştir.

İçten yanmalı motor teknolojilerinin tarım makinelerinde de kullanılmaya başlanmasıyla birlikte tarımsal üretimin olmazsa olmaz girdilerinden biri petrol olmuştur. 1973 yılındaki birinci petrol krizine kadar petrol ucuz ve görece bol bulunabilmekteydi. Ancak iki binli yıllara doğru yaşanan petrol savaşları ve artmaya devam eden petrol tüketimi, petrolün artık eskisi kadar ucuz ve bol olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Türkiye gibi enerji kaynaklarında dışa bağımlılığın yüksek (%80’lerde) olduğu ülkeler göz önüne alındığında ve dünya petrol rezervlerinin 2050 yılı civarı tükeneyeceği tezi dikkate alındığında bunun hem tarımsal üretim ve hem de hizmet-sanayi sektörleri açısından uzun vadede –en azından olası enerji krizleri bağlamında- sürdürülemez bir üretim biçimi olduğu görülebilmektedir.

1.2.2. Petrokimyasal Tarım ve Doğal Kaynaklar Üzerindeki Baskı

Malthus’un 1798 tarihli “Nüfus Üzerine Deneme”sinde sözünü ettiği nüfus artışı ve gıda ürünleri arzı arasındaki büyük kıtlığa işaret eden ilişki, 1950’lerden sonra yeniden gündeme getirilmiştir. Buna göre dünyada çok ciddi bir açlık sorunu vardır ve bu sorunun tarımsal üretimin artırılmasıyla giderilmesi gerekmektedir.⁷ Bu Neo-Malthusyen gündem aynı zamanda çokuluslu şirketlerin dünya genelinde

7 Gerçekte ise, dünyadaki açlık sorunu, gıda maddelerinin üretiminin yetersiz olmasından değil, üretilmiş olan gıda maddelerinin ve kaynakların kapitalist üretim ilişkileri nedeniyle, adil olmayan paylaşımından kaynaklanmaktadır. Genetik bilimci Mae-Wan Ho bu konuda şunları kaydetmektedir (2001: 124,125) “ ‘Kıtlık’, tıpkı ‘nüfus fazlası’ gibi, endüstrileşmiş Kuzey’le Üçüncü Dünya arasındaki eşit olmayan güç ilişkileri yüzünden ortaya çıkıyor. Kuzey’dekiler aşırı tüketim nedeniyle oburluk, kardiyovasküler rahatsızlıklar ve şeker hastalığından yakınırken; Güney’deki halklar kıtlık yüzünden ölüyorlar. Eşit olmayan güçlerin ilişkilerini bir kenara bırakan basit ‘çözümler’ hak tanımazlık gibi görünüyor ve genel olarak ‘ekolojik zarara ve açlığa sebebiyet veren yapıları güçlendiriyor’”

tarımsal girdi piyasalarında etkin olmaya başlamalarına denk düşmektedir.

Üretimin artırılmasına yönelik petrokimyasal devrim böcek ilaçlarını (pestisidleri) geliştirmiştir. Ancak burada dikkat çeken nokta, petrokimyasalların ve tarımsal ilaçların geliştirilmesi sürecinin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk düşüyor olmasıdır. Savaştan boşalan askeri sanayi kapasitesi bu ürünlerin üretiminde kullanılmıştır. Gerçekte azot gübresiyle patlayıcı maddeler aynı süreçle üretilir ve tarımda kullanılan birçok pestisidin de önceleri zehirli gaz ve sinir gazı olarak askeri maksatlarla üretildiği de kayda değer bir veridir (Foster ve Madgoff, 2002: 121,122). Bu durumun işaret ettiği olgu, üretim süreçlerinin ve yenilik iktisadının motivasyonundaki ana unsurunun, sermayenin, kaynakları salt kâr oranlarını artıracak biçimde kullanmaya ve üretim süreçlerini bu nedenle dönüştürmeye yönelik müdahalesi çerçevesinde şekilleniyor olmasıdır.

Kullanılan petrokimyasalların ekolojik boyutuna bakıldığında ise, çok çarpıcı sonuçlar alınmaya başlanmıştır. Kullanılan zirai mücadele ilaçları ve gübreler hem doğal dengeleri bozmakta ve hem de insan sağlığı için ciddi sakıncalar içermektedir. İlk çarpıcı olay 1960 gibi erken bir tarihte, Antarktika'nın penguenlerinde DDT'nin saptanmış olmasıdır (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1999: 76). Sentetik gübreler ise küresel ısınmayı artıran havada uçuşan nitrojen parçacıklarına neden olmaktadır. Nitrojen kaçakları ise, içerdikleri aşırı besleyicilerin aşırı yosunlaşmaya neden olmasıyla deniz ekosistemlerini bozmaktadır. Bu da oksijensiz sular ve hipoksik (oksijensiz) bölgeler yaratmaktadır. Yengeçler ve balıkların telef olduğu bu alanlar, ölüm sahaları olarak adlandırılmaktadır (Clark ve York, 2010: 70).

Tarımsal gübreler çoğu zaman eriyik olarak kullanılır ve bu yeraltı ve yerüstü sularını büyük ölçüde kirletir. Toprağın emme kapasitesini aşan kullanım bir dönemi ve sonra yüksek düzeyde nitrat karışımı suların içilmesiyle önemli sağlık sorunlarına neden olur (Foster ve Madgoff, 2002: 124).

1970'lerden itibaren yapılan çalışmalar, pestisidlerin en başta tarım çalışanlarına ve tarımsal ürünler aracılığıyla tüketicilere kromozom anomalileri, karaciğer böbrek hastalıkları, kas bozuklukları, gebe kadınlarda düşükler gibi çok ciddi biyolojik zararlar verdiği kanıtlanmıştır.

Türkiye'de en yoğun kanser vakası Çukurova'da görülmektedir ve bunun nedeni mısır ve pamuk yetiştirilirken çiftçilerin kullandığı tarım ilaçlarıdır (Artan, 2004: 103). Endüstriyel tarım toprak, su ve tarım ürünlerinde yarattığı kimyasal kirlilik ile insan ve diğer canlı popülasyonları üzerinde önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Tarımsal üretimde kullanılan bu türlü kimyasallar, çok uzun ömürlü olmakta ve fiziksel-kimyasal yollarla parçalanmamaktadırlar. Bu nedenle besin zinciri içerisinde canlı dokulara geçerek bir biyolojik birikim yaratmaktadırlar (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1999: 86). Ayrıca tarımın çeşitli yollarla dünyadaki sera gazlarının %20-30'luk bir kısmını, metan emisyonunun %44'lük, karbondioksit emisyonunun ise %20'lik bir kısmını oluşturduğu saptanmıştır.

Kapitalist endüstriyel tarım doğal kaynaklar üzerinde önemli bir baskı yaratmıştır. Bu baskı büyük ölçüde yeni tarım arazileri açılması maksadıyla tropik ormanların yok edilmesi ve aşırı sulamanın toprakta yarattığı tuzlanma ve verimsizleşme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Modern tarım, petrolü gıdaya çevirme sanatına dönüşmüştür. Toprağın durumuna bakıldığında, üretimi sürdürmenin tek yolu kesintisiz olarak girdi kullanmaktır (Clark ve York, 2010: 70). Topraktaki verimlilik kaybının sürekli kimyasallarla desteklenmesi ve bu kimyasalların da artan oranlarda yarattığı ekolojik sorunlar ve fosil yakıt tüketimi göz önüne alındığında, doğanın taşıma kapasitesi bağlamında endüstriyel tarımın sürdürülemez bir üretim biçimi olduğu ifade edilebilir (Özkaya, 2010: 263).

1.2.3. Yeşil Kapitalizmin ve Ortodoks İktisadın Ekolojik Çelişkileri

Kapitalist üretim biçiminin hem tarımsal kökenli ve hem sanayi kökenli enerji krizleri ve ekolojik krizlere getirdiği çözüm önerileri, sistemin varlığına ve işleyişine dokunmadan büyük ölçüde teknik önerilerden ve operasyonları değiştirmekten ibaret olmuştur. Ancak bu teknik çözümlerin kendileri başlı başına yeni sorunlar yaratmıştır. Ayrıca ortodoks iktisat da, gezegeni ekolojik yıkımdan kurtarmanın yolunun, aşırılıkları ve gereksizliklerinden arındırılmış bir kapitalizmin daha fazla genişletilmesiyle mümkün olabileceğini öne sürmektedir (Foster ve Clark, 2010: 3).

Sanayileşmenin ilk dönemlerinde, artan oranlarda üretimi sağlayacak makinelerin enerji ihtiyacı için ormanlar görülmemiş bir hızla yok edilmeye başlanmış ve kereste, sanayi devriminin başladığı dönemde zor bulunur hale gelmişti. Çözüm, kömür ve ardından diğer fosil yakıtlarla geldi ve kereste krizi geçici olarak unutuldu. Ancak bu süreç, karbon emisyonunu artırarak bu günkü küresel iklim değişikliklerinin temellerini atmış oluyordu. Devam eden süreçte yeni enerji kaynakları da devreye alınıyordu. Bunlardan biri, su ekosistemlerini yıkan hidroelektrik santralleri idi. Diğerleri de, güvenli ve uzun vadeli atık depolama alanları inşa etmenin neredeyse imkânsız olduğu, pahalı ve riskli bir enerji kaynağı olan nükleer enerjinin kullanımı oldu. Önerilen çözümler, bir enerji türünden başka bir enerji türüne geçiş yapmaktan ibaret olan, teknik ve dar bir bakış açısını yansıtır nitelikte idi (Clark ve York, 2010: 72).

Bugün yine yeni bir enerji kaynağı olarak tarımsal yakıtların (biyoyakıt), enerji/fosil yakıt kıtlığına çözüm olacağı iddiası söz konusudur. Yakın dönemlerde yapılan araştırmalar, endüstriyel model çerçevesinde üretilen tarımsal yakıtların, atmosfere karbon salınımını artırdığını göstermektedir (Clark ve York, 2010: 72). Her ne kadar, biyoyakıtlar petrolden daha az sera gazı üretiyor olsa da, toplamdaki etkisi –hava ve su kirliliği, toprak bozulması ve gıda fiyatları açısından- çok daha sert olmaktadır. Geniş miktarlarda tarlaların bir yakıt kaynağına dönüştürülmesi, hem gıda ürünlerine zarar vermekte ve hem de dünya su kaynakları üzerindeki baskının devam etmesine neden olmaktadır. Ayrıca ürün ne olursa olsun, endüstriyel tarım pratikleri biyoçeşitliliğe zarar vermektedir (Wallis, 2010: 91). Aynı zamanda

biyoyakıt üretimi yoğun gübre kullanımı gerektirdiğinden, toprak besleyicilerini yok edecek ve metabolik çatlağı derinleştirecektir.

Ekolojik kriz karşısında da kapitalist sermaye birikimi dinamiklerine dokunmayan, teknik çözümler söz konusu olmaktadır. Yeşil Kapitalizm olarak adlandırılabilir bu yaklaşımların, çevreye dost ürünler üreten şirketlerin hisselerine yatırım yapılmasının teşviki gibi şirket çevreciliğinden, tarımsal yakıt üretimine kadar değişik örnekleri bulunmaktadır (Wallis, 2010: 90).

İklim değişimine müdahale için, Paul Crutzen tarafından stratosfere sülfür parçacıkları yüklemek ve bu yolla güneş enerjisinin büyük kısmını uzaya geri yansıtmak gibi bir öneri yapılmıştır. Benzer bir teknolojik çözüm de fizikçi Freeman Dyson'dan gelmiştir. Dyson, küresel iklim değişikliğinin, dünya ormanlarının dörtte birini genetiğiyle oynanmış karbon eritici ağaçlarla değiştirerek önlenebileceğini ileri sürmüştür (Clark ve York, 2010: 72).

Ancak bu türden yaklaşımlar, metabolik çatlağa ve ekolojik krize neden olan üretim modelinin sürdürülmesini kolaylaştırıcı ve deyim yerindeyse onu koruyucu niteliktedir. Teknolojik çözüm önerileri, ekolojik krize neden olan kapitalist endüstriyel tarım/sanayi üretiminin devam ettirilmesine ve sistemin varoluşunun, en azından ekolojik kriz bağlamında, sorgulanmasının yapılmasını önler niteliktedir. Aynı zamanda paradoksal olarak, bu dar bakışlı çözümler, ekolojik yıkıma neden olan güçleri de artıracak niteliktedir (Clark ve York, 2010: 72,73). Yılmaz'ın (2009: 71), Michael Löwy'den⁸ aktardığına göre, bu tarz yaklaşımlarla,

Ekolojistler, kapitalizmin Marksist eleştirisi olmadan da yapabileceklerini düşünerek kendilerini aldatıyorlar. Üretimcilik ve kar güdüsü arasındaki ilişkiyi hesaba katmayan bir ekoloji, kaybetmeye, ya da daha kötüsü, sistem tarafından içerilmeye mahkumdur (...) bu tip yaklaşımlar, 'temiz kapitalizm' illüzyonuna ya da kapitalizmin 'aşırılıklarını'eko-vergilerle' kontrol etme olasılığına götürür.

Ayrıca ekolojik krizin doğal kaynaklar üzerindeki baskısı bir kıtlık yaratarak, ya da Kapitalizmin iradi olarak doğal kaynaklar üzerinde kıtlık yaratmasıyla doğal kaynaklar alım satımına konu edilebilmektedir. Gerçekte kapitalizmin ekolojik krize yanıtı metalaştırma sürecinin daha da derinleştirilmesi şeklinde olmuştur (Wallis, 2010: 90). Bu sayede ekolojik kriz zenginlik, kar fırsatları ve sermaye birikim süreci yaratabilmektedir. Bir başka deyişle kapitalizm, çevre dostu firmaların desteklenmesi gibi örneklerle ekolojik krizi, kâra dönüştürmektedir. Foster ve Clark'a göre (2010: 18) "sistemin yıkıcı mantığı yüzünden, geleneksel yıkımdan kar elde etmeyi amaçlayan, atık yönetimi sanayi ve karbon ticareti gibi yeni sanayiler ve piyasalar ortaya çıkmaktadır. Bu yeni piyasalar, sermayenin hareket yasaları tarafından durmaksızın yaratılan sorunlara kısmi ve anlık "çözümler" sundukları gerekçesiyle meşrulaştırılmaktadır."

Victor Wallis, kıtlık yaratılması ve metalaştırma süreçlerine ilişkin olarak şunlara değinmektedir (2010, 94):

8 Löwy, Michael (2005), "Marx'tan Ekososyalizme" içinde: 'Gri ve Yeşil: Marxizm ve Ekoloji', İstanbul: Çalışanlar, s.48

Sermayenin çevre krizine verdiği yanıt piyasaya duyulan inancı pekiştirmek şeklinde oldu. İlk aşamada, bunun anlamı, herhangi bir malda kıtlık oluştuğunda fiyatının yükseleceği ve talebin de sonuçta düşeceği biçimindedir. Ne ki, söz konusu mallar; hava, su, toprak ya da ormanlar gibi yaşamsal öğeler olduğunda sorun başlamaktadır. Ancak mantık hızını kesmez: fiyatının belirlemeyeceği hiçbir şey yoktur ve fiyat mülkiyeti ifade eder.

Wallis'in değindiği bu durum, aslında ortodoks iktisadın doğal kaynaklara ve ekolojik krize bakış açısındaki sermaye birikimi ve zenginlik anlayışını yansıtmaktadır. Ana akım iktisatçılar için, kapitalist sistemin normal akışı içinde, hem doğanın zenginliğe katkısı, hem de doğal koşulların yıkımı büyük oranda görünmez haldedir (Foster ve Clark, 2010: 4).

Ortodoks iktisatçılara göre, doğal kaynaklar bir bolluk sunduğu ölçüde, yaşamsal açıdan değerli olmakla birlikte –ki bu kullanım değeridir-, ekonomik açıdan değersiz bir nitelik taşımaktadır. Ne zaman ki doğal kaynaklarda bir kıtlık oluşursa ya da oluşturulursa –ki bu bir değişim değeri yaratacaktır- o zaman bir zenginlik, daha doğrusu özel zenginlik de yaratılmış olunacaktır. Doğal kaynaklar ancak o zaman bir değer olarak görülecektir. Aksi halde doğal kaynaklar, tanrı tarafından bedava sunulan ve ekonomik değeri olmayan birer lütuftur ve bunun fütursuzca kullanımında bir sakınca yoktur. Dolayısıyla, ekolojik krizin doğal kaynaklarda bir kıtlık yaratması, onların değişim değerlerine sahip olmasına, onlara bir bedel biçilmesine ve piyasada alınıp satılır birer metaya dönüşmelerine neden olabilmektedir.⁹

Bu noktada Foster ve Clark, Ortodoks iktisadın ekolojik çelişkilerini en iyi açıklayan kavram olarak “Lauderdale Paradoksu”nu¹⁰ hatırlatmakta ve kamusal zenginlik ile özel zenginlik arasındaki çelişkiye dikkat çekmektedirler (2010: 3-22). Paradoksa göre, hava, su ve gıda gibi daha önceden bol ve gerekli olan yaşamsal öğelerin kıtlığındaki artışlar ve bunlara değişim değerinin eklenmesi, ülkenin –kişisel zenginliklerin toplamı olarak tanımlanan- zenginliğini artıracaktır. Ancak bu durumda kamusal zenginlik azalacaktır. Örneğin içme sularının kuruması ve kirlenmesi, kamusal zenginliği yok etmekte ancak, sermaye için yatırım fırsatları yara-

9 Ortodoks iktisatçılar, kullanım değeri kavramını reddederek, ekonomide ya da politik ekonomide var olan tek değer in değişim değeri olduğundan söz etmektedirler. Car Menger ise, *Principles of Economics*'te (İktisadın İlkeleri) buradaki kıtlık analizini daha da ileri boyutlara götürerek, doğada yaratılacak planlı bir kıtlık üretiminin sermayeye fayda sağlayacağından söz etmiştir. Sınırsızca ulaşılabilir olan (ekonomik olmayan) malların (örneğin hava, su, doğal çevre) uzunca bir süreç içinde düzenli olarak azaltılmasını teşvik etmenin anlamlı olduğunu çünkü bunun, sonunda bunları bir nebze kıtlılaştırmak ve böylelikle de, bu şekilde artacak olan zenginliğin bileşenlerinden birisi haline getirmek durumunda olacağını söylemiştir (Foster ve Clark, 2010: 13).

10 “Lauderdale’in sekizinci kontu James Maitland (1759-1839) *An Inquiry into the Nature and Origin Of Public Wealth and into the Means and Causes of its Increase* (Kamusal Zenginliğin Doğası ve Kökeni ile Bu Zenginliğin Artışını Sağlayan Araçlar ve Sebepler Üzerine) (1804) adlı eserini yazıyordu. Adıyla ilişkilendirilen paradoksta, Lauderdale kamusal zenginlik ile özel varlık arasında zıt bir ilişki olduğunu ve ikincisinde meydana gelen artışın genellikle ilkinin azalttığını ileri sürer. ‘kamusal zenginlik’ diye yazar, ‘belki de tam olarak şu şekilde ifade edilebilir: ‘insanoğlunun kullanışlı ya da hoş bulunduğu için istediği her şey.’ Bu tür malların kullanım değeri vardır, bu nedenle zenginliği oluşturlar. Ancak özel varlıklar, kamusal zenginliğin karşıtı olarak, fazladan bir şeye daha ihtiyaç yaratırlar (yani fazladan bir sınırlamaları daha vardır). Bunlar, ‘insanoğlunun kullanışlı ya da hoş bulunduğu için istediği ve bir kıtlık derecesinde var olan her şeyden oluşur’ (Foster ve Clark, 2010: 4, 5).

tarak, giderek daha fazla kıtlaşan suyun satışından elde edilen karlar geliri ve kişisel zenginliklerin toplamını olarak tanımlanan ‘ülke zenginliği’ni artırmaktadır.

Açıktır ki, ortodoks iktisat doğaya ve topluma yükletilen maliyetler hakkında hiçbir sorumluluk üstlenmemektedir. Jean Baptiste Say, Carl Menger ve Alfred Marshall gibi ana akım iktisadın temsilcilerinin yukarıda özetlenen, değişim değeri-kıtlık-zenginlik temelli düşüncelerine paralel olarak, bu gün ekolojik krizin ya da tarımsal bir krizin büyük bir sorun yaratmayabileceğinden söz edilebilmektedir. Örneğin, William D. Nordhaus’a göre, tarım ulusal çıktının yalnızca yüzde üçünü oluşturduğundan, tarımda yaşanan düşüşün ABD ekonomisi üzerinde çok küçük bir etkisi olacaktır. Aynı şekilde, Wilfred Beckerman, ABD tarımının net çıktısının, önümüzdeki asrın sonunda yüzde elli oranında düşmesinin bile, GSYİH’da yalnızca yüzde bir buçukluk bir düşüşe neden olacağını ileri sürmektedir. Buna göre, küresel ısınma dünya üretiminde göz ardı edilebilecek bir etkiye sahiptir. Thomas Schelling’e göre ise, tarım üretiminde iklim değişimi nedeniyle keskin bir düşüş yaşanması, yaşam maliyetleri de kişi başına gelirin iki misline çıktığı bir dönemde yüzde bir ya da iki oranında artacaktır (Foster ve Clark, 2010: 16,17).

Açıktır ki bu bakış açılarında, tarımsal üretimin yarı yarıya düşmesi durumunda, gıda fiyatlarının nasıl bir patlama yaratacağına yer verilmemiştir. Ya da bir milyar insanın üzerinde bir sayıyla dünyayı saran açlık dalgasına ne olacağından söz edilmemektedir.

Ekolojik yıkımdan kar elde eden yeşil kapitalizmin ve ortodoks iktisadın politikalarına ve söylemlerine alternatif olabilecek ekolojik yaklaşımlar, daha doğrusu eko-sosyalist yaklaşımlar ve politikalar mevcuttur. Öncelikle, gerek Marx’ın, gerekse Engels’in vurguladığı gibi, kapitalizmin dayandığı kır-kent ayrışmasının ortadan kaldırılması gereklidir. Tarımla sanayinin bütünleştirilmesi ve nüfusun dengeli biçimde dağıtılması ve Marx’ın yeryüzüyle insanlar arasındaki metabolik ilişkinin “restorasyonu” dediği olguyla, kent ile kır arasındaki uzlaşmaz ilişkinin ortadan kaldırılması gereklidir (Yılmaz, 2009: 63).

Benzer şekilde, Clark ve York (2010: 69,70) Karl Kautsky’dan¹¹ şunları aktarmaktadır:

Köyle kent arasındaki karışlığın üstesinden gelindiği takdirde, topraktan çıkarılan materyaller tekrar toprağa tam anlamıyla dönebilecektir. Destekçi gübreler, o zaman yalnızca toprağı zenginleştirmeye yarayacaktır, onun güçsüzlüğünü gidermeye değil. Ekim tekniklerindeki ilerlemeler yapay gübrelere ihtiyaç duymaksızın toprakta çözünebilir besleyicilerin miktarında bir artışın habercisi olabilir.

Tarımsal üretim kökenli ekolojik kriz karşısında, hem modern ve hem de geleneksel tarım tekniklerini, enerji ve ekosistem açısından dengeleyici alternatiflerin değerlendirilmesi gereklidir. Geleneksel tarımın tamamen terk edilmesi yerine modern-geleneksel tarımın uyumlu bir birlikteliği alternatif bir yol olarak seçilebilir.

11 Kautsky, Karl (1988), *The Agrarian Question* (Winchester, MA: Swan, s. 215)

Zira geleneksel tarımın doğayla barışık üretim yapısı aynı zamanda doğadaki dönüşümün ve tarımsal geri dönüşümün dinamiklerine de uygundur. Ancak ekolojik krizin temelinde bir üretim biçimi olarak, sermaye birikimine ve aşırı doğal kaynak sömürsüne dayalı endüstriyel kapitalist üretim modeli yatmaktadır. Bu nedenle, aşağıda bir alternatif üretim modeli olan ve aynı zamanda ekolojik kriz karşısında bir çözüm olma niteliği taşıyan Küba'nın tarımsal yapısı ve ekolojik yaklaşımları incelenecektir.

2. Endüstriyel Tarıma Bir Alternatif: Küba Tarımı

Bugün Küba'da 1990'lı yılların başından itibaren yapılmaya başlanan kent tarımı ve ekolojik tarım olarak adlandırılan tarımsal üretim, yukarıda sakıncalarına değindiğimiz endüstriyel tarıma gerçek bir alternatif olabilir niteliktedir. Fidel Castro liderliğinde geliştirilmiş olan bu alternatif, içinde hem ekolojik krizin çözülmesi anlamında ve hem de çevreye odaklanmış bir toplumsal gelişmeyi ortaya koyması anlamında önemli bir değer taşımaktadır.

John Bellamy Foster, Küba'nın bu özgün deneyimi için McKibben'den¹² naklen şunları kaydetmektedir (2010: 58-59):

Kübalılar yarı sürdürülebilir tarım alanında dünyanın en geniş çalışan modelini, dünyanın geri kalanından farklı olarak petrole, kimyasallara, büyük miktarlarda gıdanın ithal ve ihraç edilmesine çok daha az ihtiyaç duyan bir modeli yaratmışlardır. Küba'da binlerce organoponicos -kentsel tarlalar- vardır. Kuşkusuz, Dünya Vahşi Yaşam Fonu'nun Yaşayan Gezegen Raporu'na göre "tek başına Küba" tüm dünyada yüksek bir insani kalkınma düzeyi yakalamıştır. Bu düzey 0.8'in üzerinde bir endekstir ve kişi başına düşen ekolojik yıpratma konusunda da dünya ortalamasının altındadır.

Bu üretim tekniğinin özelliklerine değinmeden önce, kısaca bir tarihsel gelişme bakmak gerekmektedir. Çünkü Küba tarzı tarımsal üretim, her ne kadar kent tarımı ya da ekolojik tarım bağlamında dünyada bazı örnekler olsa da, önemli ölçüde kendine özgü bir nitelik taşımaktadır.

2.1. Alternatif Bir Üretim Tekniğinin Geliştirilmesini Doğuran Nedenler

Devrim sonrasında Küba hükümeti iki tarım reformu bir de köklü bir reorganizasyon gerçekleştirmiştir. İlk tarım reformunu 1959 yılında gerçekleştirmiş ve hayvancılık ve şeker kamışındaki işletmeleri devletleştirmişti. İkincisi ise 1962 yılına yapıldı ve tüm toprakların yüzde altmış üçü devlet kontrolüne geçmiş oldu. Bunun yanında Küba'nın kalkınma süreciyle ilgili iki dış olayın önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu olaylar 1959 Devrimiyle 1989-1990 Sovyet bloğunun çökmesi arasında meydana gelmiştir. Dış etkenlerden ilki ABD'nin 1962 yılında Küba'yı

¹² McKibben, *Deep Economy*, 73. See also Rihard Levins, "How Cuba is Going Ecological", in Richard Lewontin and Richard Levins, *Biology Under the Influence*, New York: Monthly Review Press, 2007, 343-364

ekonomik ve sosyal bir abluka altına almaya yönelik ticaret ambargosu olmuştur. İkinci etken ise Küba'nın Sovyet Bloğu Uluslararası Ticaret Anlaşmasına (COMECON) girmesidir (Rosset, 2002: 227).

1962'de başlayan ABD ambargosuyla Küba, Sovyet Bloğu'na dönmüş ve bütün Latin Amerika ve Karayipler'in en hızlı kalkınan ülkesi olmuştur. 1980'lerde bölgede tarım sektörünün ekonomiye katkısı ve makineli tarım konularında bölgenin en ileri ülkesi konumundaydı. Ancak tarımsal üretim, hem yoğun tek ürün (şeker kamışı) üretimine bağlı ve hem de girdi kullanımında, (tarım kimyasalları, hibrid -melez- tohumlar, makineler ve petrolde) ithalata bağımlı bir yapı sergilemekteydi. Bunun yanında Sovyet bloğu ile -kendine yeterlilik bağlamında çelişkili olmakla birlikte- hammadde ve maden ihraç edip, işlenmiş ürün ithal eden bir işbölümü içinde, önemli kazanımlar sağlayabilmişti (Rosset, 2002: 228).

Ülke, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ve devam eden ve Toricelli Kanunu (1992) ile ağırlaştırılan ABD ambargosunun da etkisiyle büyük ekonomik güçlükler yaşamıştır (Küba Büyükelçiliği Abluka Sayfası, 2009). Zira Sovyet Bloğuyla yapılan ticaretin çökmesi, hemen hemen tüm tarımsal girdileri ithalatla karşılayan ülke için durum oldukça ümit kırıcı olmuştur (Rosset, 2002: 229). Bunun anlamı, artık 1970'lerden beri sürdürülen Sovyet tarzı büyük ölçekli endüstriyel tarımın sonunun gelmiş olmasıdır. Birkaç gün içinde motorin, benzin, traktör, tarım makineleri, araç ve makine yedek parçaları, petrokimyasal gübreler ve böcek ilaçlarının tamamı artık bulunamaz hale gelmişti (Koont, 2009:199).

Ancak Küba'ya özgü tarım modeli, her ne kadar bu krizden çıkmak amacıyla başlatılan girişimlere denk düşse de, bu özel dönemden daha önce yeni tarımın hazırlıkları yapılmakta idi. Foster bu konuda şunları aktarmaktadır (2010: 59):

Bu ekolojik dönüşüm, hep söylendiği gibi, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü takip eden Özel Dönem'den kaynaklanan zorunlu bir sonuç değil, Küba Devrimi'nin köklerinden beslenen bir olgudur. Daha 1970'lerde, Küba ekolojisinin kurucularından olan Carlos Rafael Rodriguez, "ekonomi ile doğayla toplumsal ilişkilerin uyumlu biçimde gelişimi" için -ekolojist Richard Levins'in belirttiği gibi- "altyapıyı oluşturacak tamamlayıcı kalkınma" argümanları geliştirmiştir. Bunu, 1980'lerde Küba'da ekolojik düşüncenin aşamalı olarak yeşermesi izlemiştir. Özel Dönem, Levins'e göre, Küba bilimi ve toplumunun içsel gelişimi dâhilinde yetişen "inançlı ekolojistler"e yalnızca "mecburi ekolojistler"e yaklaşma ve onları da inançlı ekolojistlere dönüştürme şansı vermiştir.

Küba'da ulusal güvenlik nedeniyle daha 1970'lerden itibaren petrol ithalatını tamamen kesebilecek programlar üzerine çalışmalar yapılmaktaydı.¹³ Bunun altında yatan neden devam eden ambargonun adayı toptan etkisi altın alma tehdidiydi. Bu çalışmalar devam ederken, 1987 yılında Savunma Bakanı Raul Castro Silahlı

13 Küba'nın, petrol krizini nasıl çözdüğüne ilişkin olarak ayrıca bkz.:Thomas E.Blessing IV. (Producer), Faith Morgan (Director), The Power of Community: How Cuba Survived Peak Oil, [Documentary Film], USA-Cuba:2006

Kuvvetler Bahçe Kültürü Girişimini ziyaret etmiş ve kentsel tarımda yaygın olarak kullanılabilecek teknolojilerin geliştirilmesi talimatını vermiştir. Neticede, 1987 yılından itibaren, yani Sovyetler Birliği'nin dağılmasından dört yıl önce, organoponicos denilen ilk özgün yapılar geliştirilmiş oldu. Bu yapılar, toprakla gübre gibi organik maddelerin karışımından oluşmaktaydı. Yüksek ekim alanlarını içeren dikdörtgen yapıları (Koont, 2009: 2000). Bu yapılar özellikle Sovyetlerin dağılmasıyla baş gösteren krizin ortaya çıkışıyla birlikte yaygınlaşmış ve yeni bir üretim biçiminin temelini oluşturmuştur.

2.2. Sürdürülebilir Bir Tarımsal Üretim

Küba'nın tarımdaki başarısında yer alan temel üretim biçimi, kentsel tarımı kurması ve bu tarıma verdiği sübvansiyonlardır. Yaklaşık 11,4 milyonluk nüfusun % 20'si kentlerdedir (Yiğit vd., 2007: 4). Kent içinde bahçelerde tarım yapan ve piyasaya taze ürünler süren çiftçiler, Küba'da besin sağlamada büyük önem taşımaktadır. Eskiden boş olan alanlar ve kent arsaları şimdi ekilmiş ya da hayvan yetiştirmede kullanılmaktadır (Rosset, 2002: 233). Bugün Havana tek başına 26.000 kent bahçesine sahiptir ve bu bahçeler gıda tüketiminin % 30'unu karşılamaktadır. Bu üretimle halk ucuza ve taze gıda ihtiyacını karşılayabilmektedir. Bugün organik tarım ve kent bahçeleri ile gıda sorunu çözümlendiği rahatlıkla söylenebilir (Yiğit vd., 2007: 4, 11).

Öncelikle yaşanan krizden çıkmak için Fidel Castro liderliğinde "alternatif tarım modeli" geliştirilmiştir. Hükümet, Küba'nın kendi bilimsel deneyimini ithal teknoloji yerine kullanmanın önemine odaklanmıştır (Yiğit vd., 2007: 11). 1991 yılından itibaren "Barışa Özel Dönem" adıyla bir program ilan edilerek, başta petrol olmak üzere buğday ve diğer tahıl ürünlerinde ve tarımsal girdi kalemlerinde büyük kısıtlamalara gidilmiştir. Tüm Latin Amerika ülkelerinin yüzde 11'i oranında bilim insanına sahip olan ülkede başlatılan alternatif teknolojiler, beş yıl gibi bir süre içerisinde ülkenin açlık probleminin çözülmesine ve hatta beslenme düzeni için önemli olan kimi ürünlerde 1997 yılında rekor düzeyde üretim artışlarına ulaşılmıştır (Rosset, 2002: 230-233). Kimyasal girdi kullanımına dayalı endüstriyel modelden, organik tarıma geçişte toprağın verimliliğini yeniden kazanması 3 – 5 yıl gibi kısa bir süre almıştır (Yiğit vd., 2007: 4).

Uygulanan alternatif politikalar, yüksek girdi kullanımına değil, düşük girdi kullanımına dayanmaktaydı. Ülke kendi ürettiği girdilerin kullanımına dayalı küçük çiftçiliği ve tarımsal üretim bağlamında neredeyse kır-kent ayrımını ortadan kaldıran bir politikayı yeğlemişti.

Tarım kimyasallarının azaltılması ya da ortadan kaldırılması için, toprağın verimliliğini koruyacak besleyicilerin devreye girmesi gereklidir. Bu besleyiciler, gübrelerle, sona kalmış artık sebze atıkları ve ağaç yaprakları gibi organik atıkları toprağa vermek ve sebze ekimiyle –ki bu azot ihtiyacını karşılayacaktır– yapılan rotasyonlardır. Hayvanlar yeniden toprağa dönmesi sağlanmakta, gübreleri toprağa ve topraktan

alınan hayvan yemleri de yine hayvanlara verilmektedir (Altieri, 2002:152).

Küba dünyada biyolojik gübre kullanımında öncü durumundadır. Aynı zamanda geniş bakteriyel hastalıklar için bitkisel ilaç üretmektedir. Bu kapsamda tarımsal kooperatiflerde 200'ü aşkın biyoteknoloji merkezi bulunmaktadır (Yiğit vd., 2007: 4). Bu uygulamalar aynı zamanda sürdürülebilir tarım ilkelerinin neler olduğuna da ışık tutmaktadır.

Bu yeni dönemde petrokimyasal girdiler azaltılarak, onları ikame edebilecek biyolojik girdiler kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar biyopestisit olarak adlandırılan, biyolojik kökenli böcek ilaçları ve böcek kontrol yöntemleridir. Böcek kontrolü için oregano (böcek kovucu bir bitki) ve mısır (yararlı böcekleri çekmek amacıyla) yetiştirilmiştir. Aynı zamanda zararlı böceklerin doğal hasımları da kullanılmaya başlanmış, yaban otlarını yok edebilen yüzeysel bitkiler ekilmiş ve çeşitlendirme yoluna gidilmiştir. İç içe ekim de kentsel tarım teknolojisinin başka bir odak noktasıdır. Bu ekimde, rekolteleri artırmak ve böcek denetimini geliştirmek amacıyla iki ayrı ürünün aynı yatak üzerine farklı doğrultularla ekilmesi uygulamasına gidilmektedir (Koont, 2010: 211, 215).

Sentetik gübrelerin yerine de, biyogübreler, solucanlar, çöp ve kuru yaprakların sıkıştırılmasıyla yapılan kompozit gübreler, diğer organik gübreler ve doğal fosfat kayaları kullanılmaya başlanmıştır. Bu girdileri karşılamak üzere 7000'den fazla Organik Madde Merkezi organik gübre üretmektedir (Rosset, 2002: 230; Koont, 2009: 204).

Traktör yerine de benzin ya da lastik gibi hiçbir fosil yakıt gerektirmeyen ve yedek parça sorunu olmayan hayvan gücünden yararlanılmaya başlanmıştır (Rosset, 2002: 230).

Bu düşük girdili tarıma en iyi ayak uyduran birim küçük çiftçi kesimi ya da köylü kesimi olmuştur. Büyük ölçekli devlet çiftlikleri ise bu geçişte çok zorlanmışlardır –ki bu çiftliklerde işçinin emeğine yabancılaşması olgusu da yaşanmıştır-. Üretim artışının büyük kısmı küçük ve orta ölçekli çiftliklerden gelmiştir ki 1993 reorganizasyonu bunun bir gereği olarak yapılmıştır.

Bu nedenle, üretim tekniğindeki yenilikçi çalışmalara paralel olarak toprak mülkiyeti ya da kullanımında da önemli değişikliklere gidilmiştir. Eskiden kişisel bir mal olan ya da devlet malı olan topraklar, bireylere ve kooperatiflere dağıtıldı (Koont, 2009: 201). 1993 yılındaki köklü bir reorganizasyonla, toprağın mülkiyeti devlet elinde kalmakla beraber, topraklar bedelsiz olarak işçi topluluklarına kiralanmaya başlandı ve kota üzeri yapılan üretim yeni açılan köylü marketlerinde serbestçe satılabiliyordu. (Rosset, 2002: 233).

2.3. Onurlu Çalışma Koşulları, İnsana Özen ve Eğitim Boyutu

Küba'nın bu özgün deneyimi salt teknik bir üretim yönteminden ibaret değildir. Bu deneyim, çevreyle uyumlu ve ona saygı duyan ve sürdürülebilir kılan bir üre-

tim biçimi ortaya koymuştur. Örneğin, kent tarımıyla yakın bağları olan kentsel ağaçlandırma programı, meyve versin ya da vermesin bir ağacın tarım alanı olmayan her elverişli alana dikilmesini hedeflememiştir. Ekolojik tarım aynı zamanda insana ve insanın gelişimine değer veren bir bütün oluşturmuştur. Kentsel tarım üretiminde bir yandan yeni istihdam alanları yaratılırken diğer yandan da yaşamla iç içe olan bir tarımsal faaliyetin toplum inşasına dair ve terapötik yan etkileri söz konusu olmuştur. Küba'daki kent tarımını yerinde gören ve çeşitli zamanlarda incelemelerde bulunan Sinan Koont çalışma koşullarını onurlu çalışma koşulları olarak nitelemekte ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır (2009: 212):

Bizzat birim dâhilinde, temel felsefe olan *atencion el hombre* (insana özen) (ABD'de 'insan kaynakları' olarak geçen kavramın Küba versiyonu) anlayışı sayesinde maddi ve manevi olduğu kadar bireysel ve kolektif teşviklerin de nitelikli ve istikrarlı bir üyeliği yaratması sağlanmaktadır. Onurlu çalışma koşulları içinde, yedi saatlik iş günü (sabah yediden öğleden sonra üçe kadar ve öğle yemeği arasıyla birlikte), yeterli banyo imkânı, daha çok birimin kendi üretimine dayanan 'parasız' bir öğle yemeği vardır. İşyerinde ve işyeri dışında üyelerin resmi eğitimlerini ilerletmeleri için fırsatlar mevcuttur. Kimi üyeler Küba'da yüksek öğrenimin evrenselleştirilmesi çabaları dâhilinde belediye sınırları içinde açılmış olan üniversite şubelerinde ders görmektedirler. Üyeler ayrıca yerel Kültür Evleri'nde kültürel programlara katılabilir ve akşamları bale ya da tiyatro performanslarında rol alabilirler. Birim liderliği kendini yaptıkları işin bilim ve teknolojiye dayalı olduğu algısını yaymaya adanmıştır. Tarımın, yoksul çiftçiler tarafından gündeğumundan günbatımına kadar sürdürülen yıpratıcı bir iş olarak görüldüğü günler geride kalmıştır. Bir yandan işçilerin özgüvenleri desteklenirken bir yandan da toplumun onlara ve sundukları katkıya saygı duymaları hedeflenmektedir.

Çalışma koşullarının yanında, üretimin hızla artmasıyla birlikte Kübalıların beslenme rejimlerinde organik ürünlerin payı artmış ve FAO'nun kriterlerinin üzerinde ortalama kişi başı sebze tüketimi rakamlarına ulaşılmıştır (Koont, 2009: 206). Aynı zamanda gelişmekte olan ülke kategorisi açısından değerlendirildiğinde çocuk beslenme yetersizliğinin en düşük olduğu ülke Küba olmuştur (FAO, Küba Ülke Özeti, 2010).

Ayrıca kentsel tarım olgusunun bir de eğitim-öğretim boyutu vardır. Araştırma enstitüleri, üniversiteler ve örgütlerin ciddi, örgütlü çabaları yanında, çiftçilik yapan bireylerin de elde edilen bütün bilgi ve deneyim ilköğretim çağındaki çocuklar dâhil toplumla mümkün olduğunca paylaşmaya, yayılmaya çalışılmaktadır. İlkokullarda sulama dersleri veren ya da öğrencileri yoğunlaştırılmış bahçelerinde ağırlayan, mahalleliye teknik bilgi veren kent çiftçileri gibi bireysel katkılar söz konusudur. Buradaki ilkeleri "öğrenirken üret, üretirken öğret, öğretirken öğren" dir. Bu ilkelerle ilk ve ortaöğretim kurumları gelecek için kentsel tarımcılar yetiştirilmektedir (Koont, 2010: 203, 214).

Sonuç

Ekolojik kriz, endüstriyel kapitalist tarım tarafından hızla derinleştirilmektedir. Bu sürecin engellenebilmesi için daha fazla teknolojik gelişme, yeşil kapitalizm, ortodoks iktisat yaklaşımları ya da yeşil hareketler kalıcı çözümler getirmekten uzak görünmektedir. Çünkü var olan tarımsal üretim biçimi kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği bir çerçevede gelişmektedir. Ekolojik kriz açısından sorgulanması gereken de bu noktadır.

Bir alternatif üretim ve bölüşüm ilişkisinin hayata geçtiği Küba, toplumsal dayanırlılığa sahip eğitilmiş bir nüfusu, çabalara destek ve örgütsel altyapı sağlayan halk eksenli bir merkezi yönetim ile gıda üretimi açısından bir kentsel öz yeterlilik sağlayabilmiştir.

Küba örneğinin ortaya koyduğu sonuç yalnızca ekonomik açıdan sürdürülebilir bir üretim ve istihdam yaratan bir faaliyet olmakla kalmamıştır. Bu örnek toplumsal gelişmenin yanında, derinleşen ekolojik krizin baskısı altındaki dünya için, çevrenin nasıl korunup kollanabileceğinin, üretimle yaşamın nasıl bir uyum içinde olabileceğinin, kentlerde sağlıklı bir hava ve yeşil içinde nasıl yaşanabileceğinin de örneğini ortaya koymaktadır. Küba bugün Amerika'nın birçok tropikal canlı türüne ev sahipliği yapan tek habitat olma özelliğini taşımaktadır. Aynı zamanda dünyadaki tek ulusal kentsel tarım altyapısına sahiptir (Wallis, 2010: 104).

Bu başarılı örnek tartışılması ve üzerinde durulması, incelenmesi gereken bir tabloyu ortaya koymaktadır. Kalkınma yolundaki ülkelerde bu model ne kadar uygulanabilir olduğunun incelenmesi gereklidir. Zira Foster'ın da dediği gibi, kapitalist üretiminin çevre üzerindeki baskın korkunç bir boyuttur. Bu baskı, ancak bizzat kapitalizmin zayıflamasıyla ve yok olmasıyla hafifleyebilecektir (2006). Küba örneği, var olan tarımsal sistemin sorgulanmasında, kapitalist üretim tarzının dışında, çok uluslu şirketlerin pazarladıkları tarımsal girdilerin ve ürün işleme sistemlerinin uzağında olan ve tarımsal politikalar değerlendirilirken özellikle büyük ölçekli girdi bağımlılığı yaşayan azgelişmiş ülkeler açısından göz önüne alınması ve değerlendirilmesi gereken istisnai ama önemli bir örnek olarak durmaktadır.

Kaynakça

- Altieri, Miguel A., (2002) "Sanayileşen Tarımın Ekolojik Etkileri ve Gerçek Sürdürülebilir Çiftçilik", Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak
- Amin, Samir, (2009) "Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi", Mülkiye Dergisi, Cilt. XXXIII, Sayı 262
- Artan, Şahin, (2004) "Transgenik Tarım: Doğaya Son Bir Darbe Daha" Özgür Üniversite Forumu, sayı 28
- Basalla, George, (2008) Teknolojinin Evrimi, 13.Basım, Ankara: TÜBİTAK
- Clark, Brett ve Richard York, (2010) "Çatlaklar ve Değişimler, Çevre Krizlerinin Kökenine İnme", Monthly Review Türkçe, 22: 63-76
- Diamond, Jared, (2006) Çöküş, Elif Kural (çev.), İstanbul: Timaş, 1. baskı
- FAO Küba ülke özeti, (2010) http://www.fao.org/ag/AGN/nutrition/CUB_en.stm&prev=_t&rurl=translate.

- google.com.tr&usg=ALkJrhiBtD_pH3FB5SCuVOh0ns5GqmXDmA , indirilme tarihi: 8 Ekim 2010
- Feynman, Richard, (2003) Fizik Yasaları Üzerine, Nermin Arık (çev.),18.Basım, Ankara: TÜBİTAK
- Foster, John Bellamy ve Fred Magdoff, (2002), "Liebig, Marx ve Toprağın Verimliliğinin Tükenişi", Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak
- Foster, John Bellamy, (2006) "Ekolojik Devrimi Örgütlemek", http://www.ozguruniversite.org/index.php?option=com_content&view=article&id=272:ekolojik-devrimi-oerguetlemek&catid=1:guencel-yazlar&Itemid=5
- Foster, John Bellamy, (2010) "Ekoloji ve Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş", Monthly Review Türkçe, 22: 49-62
- Foster, John Bellamy ve Brett Clark, (2010) "Zenginlik Paradoksu: Kapitalizm ve Ekolojik Yıkım", Monthly Review Türkçe, 23: 3-22
- Ho, Mae-Wan, (2001) Genetik Mühendisliği Rüya mı Kâbus mu? Cesur Yeni Dünya: Kötü Bilimin Büyük Sermayeyle İttifakı, Emral Çakmak (çev), İstanbul: Türkiye İş Bankası
- Kışlalıoğlu, Mine ve Fikret Berkes, (1984) "Tarım Ekosistemlerinde Enerji Girdileri", TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, (199)
- Kışlalıoğlu, Mine ve Fikret Berkes, (1999) Çevre ve Ekoloji, İstanbul:Remzi
- Koont, S., (2009) "Havana'da Kentsel Tarım", Monthly Review Türkçe, 21: 199-218
- Küba Büyükelçiliği, Abluka, (2009) <http://emba.cubaminrex.cu/Default.aspx?tabid=4304> indirme tarihi: 08.10.2010
- Marx, Karl, (1997) Kapital, c.1, Alaattin Bilgi (Çev.), 5. baskı, Ankara: Sol
- McMichael, Phillip, (2010), "Tarihsel Açından Dünya Gıda Krizi", Monthly Review Türkçe, 22: 149-168
- Moore, Jason W., (2010), "Dünya Tarihi Açısından Ekolojik Krizler ve Tarım Sorunu", Monthly Review Türkçe, 22: 77-87
- Özkaya, Tayfun, (2010), "Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi" Mülkiye Dergisi, Cilt. XXXIII, Sayı 262
- Pretty, Jules, (2010) "Ekolojik Tarım Dokuz Milyar İnsanı Besleyebilir mi?", Monthly Review Türkçe, 23: 53-66
- Rosset, Peter M., (2002) "Alternatif Tarım Çalışmaları: Küba Örneği", Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak
- Wallis, Victor, (2010) "Ekolojik Krize Kapitalist ve Sosyalist Tepkiler", Monthly Review Türkçe, 22: 89-108
- Yavuzcan, Güngör, (1992) "Teknolojik Gelişmenin Neden Olduğu Kaynak Sömürüsü", TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı, 296
- Yılmaz, Gaye, (2009) Suyun Metalaşması: Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir mi?, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı
- Yiğit, Mehmet, Ümit Güner, Devrim Barış Subaşı, (2007) "Küreselleşme ve Tarım Politikaları Bağlamında Küba Ekonomisi", Akademik Bakış, sayı 13, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Fakülteleri, Celalabat Kırgızistan, http://www.paribus.tr.googlepages.com/yigit_guner.pdf (indirilme tarihi: 13.06.09)

Karpuzlar ve insanlar hakkında: Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliğinin ve tarımdaki neoliberal dönüşümün politik ekolojisi yolunda

Ethemcan Turhan*

Öz

Zaman ve mekanın sıkışması olarak görülebilecek olan neoliberal küreselleşme ile “tüketerek modernleşme” algısı kaynaklı küresel çevresel değişim, her ne kadar çoğunlukla ayrı ayrı ele alınsalar da nedenleri ve etkilerinin kesişim noktalarında derin olarak bağlıdırlar. Bu neden ve etkilerinde belirgin bir sınıf farklılaşması görülebilir. Buna örnek olarak Türkiye’de çevresel ve politik nedenlerle mülksüzleşmeye maruz kalarak bir şekilde başka topraklarda ırgat olmak zorunda kalmış mevsimlik tarım işçilerinin küresel çevresel değişimlerin ve neoliberal küreselleşmenin kesişme noktasında önlerinde yer alan riskler ve mücadele alanlarına ilişkin bir araştırma noksanlığı olduğu gözlemlenebilir. Bu makale öncelikle Türkiye’de en iyi ihtimalle göz ardı edilmiş ve belki de yanlış anlaşılmış bir yaklaşım olarak politik ekolojiyi okuyucuya sunmakta, sonrasında ise bu tarz bir yaklaşımın insan-odaklı bir ekoloji mücadelesi araştırmasının gerekliliği için mevsimlik tarım işçiliği üzerinden bir araştırma gündemi sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Politik ekoloji, mevsimlik tarım işçiliği, göç, sosyal etkilenebilirlik, çifte maruziyet*

Abstract

About Watermelons and Peoples: Towards the Political Ecology of Seasonal Agricultural Work and Neoliberal Transformation of Agriculture in Turkey

Despite the fact that neoliberal globalization, which may be understood as compression of time and space, and global environmental change induced by the understanding of “modernization through consumption” are often studied separately, we can observe a deep interlinkage among these. Moreover there exists a visible class differentiation in relation to their causes and the intersection points of the impacts of these changes. An example of this can be observed in the relative deficiency of research on risks and struggle opportunities faced by seasonal agricultural workers who are in some way forced to join the agricultural labor force in other people’s lands through dispossession at the intersection of global environmental change and neoliberal globalization. In this vein, this article will first present political ecology as an approach at best ignored or even misunderstood in Turkey, followed by its necessity in study of human dimensions of ecological struggles and provide a research agenda over seasonal agricultural work.

Keywords: *Political ecology, seasonal agricultural work, migration, social vulnerability, double exposure*

* Barselona Otonom Üniversitesi, Çevre Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü (ICTA-UAB), Doktora öğrencisi.

Giriş*

David Harvey (2003) mülksüzleştirmenin farklı boyutlarını anlattığı kitabı *Yeni Emperyalizm* içinde kapitalizmin birikimi sadece varolan emek ve çevre sömürsü yoluyla değil, kendi sınırlarını sürekli dışa doğru zorlayarak insanı ve parçası olduğu çevreyi her defasında yeni şekillerde çarklarının içine katmak suretiyle de gerçekleştirdiğinden bahseder. Bu bağlamda insanı, parçası olduğu ekolojik süreçleri ve küresel kapitalizmin sınır aşan/içine katan karakterinin yarattığı riskleri birlikte düşünmemiz çevre tartışmalarının muhtemelen en fazla gözardı edilmiş fakat bir o kadar da önemli köşe taşlarından biridir. Bunun için yaşamakta olduğumuz ekolojik yıkımın ışığında, Inglehart'ın (1977) tüketiminden uzaklaşan değerlerden ve daha iyi bir yaşam kalitesi argümanından doğan çevrecilik tanımının karşısında, eşitlik ve sosyal adalet temelli bir ekoloji mücadelesine dönük bir yol bugün her zamankinden daha gerekli görülmektedir.

Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliği, tarihsel bir mülksüzleştirme, etnik bir rol biçme ve düzenli olarak sosyal ve biyofiziksel etkilenebilirliğinin artmasıyla tanımlanabilecek bir role sahiptir. Özellikle Türkiye gibi yarı-kurak iklim desenlerine sahip ülkelerde küresel iklim değişikliğinin ilk ve öncelikli olarak etkilerinin hissedileceği (IPCC, 2007) tarım sektöründe çalışan ve tüm yaşam birimleri emek yoğun tarımdaki emeklerine dayanan mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma alanlarına politik ekoloji perspektifinden bakıldığında, etkilenebilirlikleri yaratan koşulların sadece biyofiziksel şok ve stresler değil sosyal adaletsizlik, yapısal faktörler ve yoksulluk gibi sosyal etkilenebilirliği belirleyen faktörler olduğu görülecektir. Sayıları resmi rakamlarla 300.000 civarında olan ve emek yoğun tarımsal üretiminin işgücü ihtiyacını karşılayan bu toplulukların etkilenebilirliklerinin politik ekoloji açısından incelenmesi derinleşmekte olan ekolojik krizin etkilerine ve çevresel adaletsizliklere karşı bir mücadele imkanı yaratacaktır.

Bu çerçevede bu makale içerisinde politik ekoloji, etkilenebilirlik (*vulnerability*)¹ ve çifte maruziyet (*double exposure*) kavramları incelenecek, sonrasında ise Türkiye'de mevsimlik tarım işçilerinin iklim değişikliği ve küresel ticaret ilişkileri sebebiyle karşı karşıya kaldıkları etkilenebilirlikler kısaca sunulacak ve bu alanda gerekli görülen politik ekoloji çalışmalarına olan gereksinim vurgulanacaktır. Burada işlenmeye çalışılan politik ekoloji yaklaşımı da bu anlamda gerçek ekoloji mücadelesinin, yaşam birimleri çevresel değişim/dönüşüm ile zarar gören yoksullar tarafından kendilerini ezen ve sürekli yoksullaştırma/yoksunlaştırma döngüsüne sokan bu değişimlere karşı hayatta kalma mücadelesi sebebiyle açığa çıktığını sa-

1 (ing) Vulnerability: savunmasızlık, kırılganlık, incinebilirlik, yaralanabilirlik. Bu terimi ve politik ekoloji literatüründe kullandığı kavramları Türkçe'de tam karşılayan bir kelime olmaması nedeniyle bu makale içerisinde bu şekilde kullanılacaktır.

* Bu makaleye yaptıkları detaylı ve yapıcı eleştiriler için *Praksis* dergisinin 2 hakemine, editöryel anlayışı için ise Dr. Ali Ekber Doğan'a çok teşekkür ederim. Bu araştırma CLICO (Climate Change, Hydro-Conflicts and Human Security) başlıklı uluslararası araştırma projesi tarafından desteklenmektedir.

vunmaktadır (Martinez-Alier, 1995; 2002). Bahsedilen anlayışı izleyen bu makale Türkiye’de çevresel, ekonomik ve politik nedenlerle mülksüzleşmeye maruz kalarak başka topraklarda ırgat olmak zorunda kalmış mevsimlik tarım işçilerinin politik ekolojisine ilişkin bir araştırma gündemi belirleme amacını taşımaktadır. Bu amaçla makalenin devamında küresel çevresel değişimlerin ve neoliberal küreselleşmenin kesişme noktasında mevsimlik tarım işçilerinin önlerinde yer alan riskler ve mücadele alanları üzerine bir tartışma yapılacaktır.

Ekolojinin politikası, politikanın ekolojisi

*“Asıl önemli olan, gözle görülmeyendir”
Antoine de Saint-Exupéry Küçük Prens*

Judith Butler (2009) *Frames of War* adlı kitabında bedenler ve etkilenebilirlikler hakkında konuşurken, elbette ki bir yaralanmanın kırılğan bir vücuda etki edeceğinden ama etkilenebilirliğin sadece bedenin yaralanabilirliğiyle açıklanamayacağından bahseder. Bu durum dünyanın sınırlarını aşan kapitalist büyümenin bir metafor olarak dünyanın bedenine ve onun alt kümeleri olarak insanlara ve parçası oldukları ekosistemlere genellenebilir. Bu yüzden de ekolojik kriz ve etkilenebilirliklerden bahsederken, ekolojiyi politikleştirmek ve farklı etkilenebilirlikleri oluşturan yapısal faktörler hakkında konuşmakta fayda var.

Politik ekoloji, Marksist ve neo-Marksist coğrafya çalışmalarının kesişme noktasında, 1980’lerin sonunda özellikle Güneydoğu Asya, Afrika ve Latin Amerika’daki post-kolonyal coğrafyalarda çevresel bozunmanın ekonomi politığının incelenmesiyle ortaya çıkmış bir disiplinlerarası yaklaşım. Politik ekolojinin henüz bir yaklaşım olarak varolmadığı dönemde Deutsch (1977) insan-çevre literatürünü incelediği makalesinde “politik süreçlerin ve kurumların pek az durumda direk olarak belirtildiğini ve daha da az durumda detaylıca incelendiğini” öne sürmekte ve eklemekteydi “buna rağmen politikanın özü kaçınılmaz olarak neredeyse her ekososyal sorunun temelindedir” (aktaran Bryant, 1992). 1980’lere gelindiğinde ise politik ekolojinin disiplinlerarası bir yaklaşım olarak temelleri atılmaya başlanmış; Blaikie ve Brookfield’in (1987) yaptığı gündem belirleyici çalışmalarla bu alandaki literatür büyümeye başlamıştı.

Aletta Biersack (2006), politik ekoloji kavramının neo-Marksist anlamda ilk olarak antropolog Eric Wolf (1972) tarafından güç ilişkilerinin insan-çevre ilişkisini belirlediği savı merkeze alınarak kullanıldığını belirtmektedir. Bu perspektifte politik ekoloji güç ilişkileri analizi, politik ekonomi ve ekolojinin bir araya getirildiği bir eksen olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Biersack’a göre (2006) neo-Marksist politik ekolojinin içerisindeki politik ekonominin kökleri doğrudan doğruya Marx ve Engels’te değil; Andre Gunder Frank’ın ve Immanuel Wallerstein’in bağımlılık teorisi ve dünya sistemi teorisi şeklinde vücut bulan üçüncü dünyacı politik ekonomisindedir. Bu anlayışı izleyerek politik ekoloji yaklaşımını benimseyen

araştırmacılar üçüncü dünya ülkelerinin “azgelişmişliğini” küresel sisteme entegre bir biçimde doğal kaynak sömürüsü ve buna bağlı çevresel bozunum ile ilişkilendirmektedirler. Dahası Gunder Frank’e göre dünya sisteminin eşitsiz birikimi sadece modern kapitalist ekonomilere özgü değildir; ekonomik büyüme ve merkezizetçi hiyerarşilerin gelişmesi gibi sürdürülebilir olmayan anlayışlara dayalı tüm sistemlere genellenebilir. Bu bağlamda politik ekoloji bakış açısıyla bir kapitalizm eleştirisi yapılacaksa sürdürülebilirlik kavramının da yeni anlamlar kazanması gerekir.

Richard Peet ve Michael Watts’a göre (2004) ise politik ekolojinin 1970’lerdeki kökenleri ilk olarak kültürel ekoloji çalışmalarına uzanmakta ve bu dönemdeki yerel ekolojik bilgi birikiminden beslenen çalışmalar üzerine odaklanmaktadır. 1980’lere geldiğimizde dünyadaki neoliberal dönüşüm hız kazanmış, Soğuk Savaş’ın sonlarına doğru Üçüncü Dünya’nın kaynakları artan bir hızla dünya piyasalarına yeniden entegre edilmeye başlanmış ve Birleşmiş Milletler’in “sürdürülebilir kalkınma”² temasını gündeme sokan ünlü Brundtland Raporu (WCED, 1987) yayınlanmıştır. Bu dönemde Blaikie ve Brookfield (1987), hızlı nüfus artışı ve yoksulluğun çevre kirliliğine ve bunu müteakiben ekolojik çöküş yol açtığını şeklindeki neo-Malthusyan argümanlara karşı Nepal’deki arazi bozunumu ve toprak erozyonunun sınıfsal nedenlerine ilişkin ilgili çalışmalarını yayınlamışlardır. Bu yazarlara göre politik ekoloji, ekolojiyle ilgili soru(n)ların geniş bir politik ekonomi çerçevesinde ele alınmasıyla ilgilidir. Bu toplum ile doğal kaynaklar, sınıflar ile bir toplumdaki marjinalleştirilen gruplar (örn. azınlıklar, kadınlar, yaşlılar, engelliler) arasındaki dinamik diyalektiği yansıtmaktadır. Bu noktada “geniş olarak tanımlanmış” bir Marksist politik ekonomi yaklaşımı, kültürel ekolojinin antropolojik kökenlerinden gelen birikimle harmanlanmış ve politik ekolojinin disiplinler arası bir yaklaşım olarak ortaya çıkışını mümkün kılmıştır.

Marksist politik ekoloji yaklaşımının bu dönemde ortaya çıkışının temelinde eşzamanlı olarak popülerleşen determinist IPAT (İnsanların Çevreye Etkisi=Nüfus x Varsılık x Teknoloji) denklemini reddi de yatmaktadır. IPAT denklemi insanların çevreye olan etkisinin artan nüfus, artan zenginlik ve gelişen teknolojinin bir ürünü olduğunu öne sürer. Bu görüşe göre zenginliğin ve teknolojinin artması olumsuz olmadığına göre nüfus kontrol altına alınmalıdır. Bu bağlamda bahsi geçen denklem nüfus artışının önlenmesini destekleyen Malthusyan fikirlerin bir devamı olarak ta görülebilir. Öte yandan politik ekoloji, insan kaynaklı olumsuz çevresel etkilerin belirli mekanlar ve sosyal topluluklar üzerinde yoğunlaşmasını yapısal/sınıfsal farklılıklara bağlamakta ve bu determinizmi reddetmektedir (Painter ve Durham, 1995).

1980’lerden 1990’lara uzanan süreçte farklı çalışmalar, gelişmekte olan çevre ülkelerde ekolojik yıkıma ve yerel mücadelelere odaklanmaktadır. Dünyanın değiş-

2 Bu noktada ekolojideki direnç kavramından hareket ederek sürdürülebilirlik için kompleks sistemleri incelediği makalesinde Mario Giampietro (2003)’nin bahsettiği sürdürülebilir kalkınmanın çelişkinsini sorgulamakta fayda var: Aynı kalmaya çalışırken (sürdürülebilir) başka birşey olmak (kalkınma/ilerleme) isteyen bir sistemi nasıl tanımlayabiliriz?

tiği bu süreçte politik ekoloji de dönüşmüş ve 1980’lerdeki sınıfsal analiz karakterine, politik ekolojinin temel savı olan marjinalizasyona yol açan başka boyutlar da eklenmiştir. Susan Paulson ve diğerlerine göre (2003) 1980’ler ve 1990’larda büyüyen bu Marksist ve neo-Marksist politik ekoloji literatürü, Blaikie ve Brookfield’in (1987: 17) tanımladığı şekliyle “ekolojik kaygıların ve geniş olarak tanımlanmış bir politik ekonominin” birleşimi olmakla birlikte aynı zamanda kültürel ekoloji çalışmalarıyla da kesişmektedir.

Blaikie ve Brookfield’in (age) politik ekoloji tanımının çevresel yük ve faydalar açısından üretim, bölüşüm, tüketim ve dolaşım süreçlerini bir bütün olarak ele aldığı öne sürülebilir. Bu anlamda üretim ve paylaşım ilişkilerindeki eşitsizlikler ve bunlara karşı direniş politik ekoloji literatüründe incelenen temel konuları oluşturmaktadır. Bunlara basit bir kaç örnek vermek gerekirse geleneksel yaşam biçimlerinin endüstriyel tarım veya balıkçılık baskısı nedeniyle yok olması, barajlar gibi makro projeler sebebiyle belirli toplulukların göç etmek zorunda kalması veya marginalize olmuş toplulukların yerleşim yerleri yakınında atık bertaraf sahası oluşturulması ve bunlara karşı direniş yoluyla çevresel adaletin gündeme gelmesi gibi durumlar sayılabilir. Bahsi geçen üretim ilişkilerindeki eşitsizlikler ve sınıf analizlerine ek olarak kültürel çalışmalar, köylülük çalışmaları, güç ilişkileri analizi, eko-feminizm ve post-yapısalcılığın yükselişi ile daha yakın zamanda yapılan çalışmalarda Foucault’nun “yönetimsellik” (*governmentality*) kavramı da zamanla politik ekoloji resminin içine girmiştir.

Politik ekoloji yaklaşımının çıkış döneminde gerçekleştirilen önemli çalışmalar arasında Michael Watts’ın (1983) Nijerya’daki kuraklık ve kıtlığın politik ekonomisini inceleyen, Nancy Peluso’nun (1992) Endonezya’nın Java adasındaki ormancılık ve yerli halklar üzerine odaklanan, Arturo Escobar’ın (1998) Kolombiya’daki tepeden inme biyoçeşitlilik koruma projeleriyle yerli halkı karşı karşıya getiren ekolojik kuşatmaları post-yapısalcı bir perspektiften inceleyen çalışmaları sayılabilir. 1990’larda diğer sosyal bilim yaklaşımlarına paralel olarak politik ekoloji içerisinde de büyüyen bu post-yapısalcı perspektifin önemli isimlerinden Arturo Escobar’a göre (2006) politik ekoloji, sürdürülebilirlik argümanını ekonomik, yönetsel ve teknolojik düzlemlerden alıp ait olduğu ekolojik, kültürel, politik ve güç ilişkileriyle ilgili düzlemlere taşımaktadır. Bu noktada süreç içerisinde yapısal politik ekolojiden post-yapısalcı, yapıbozumcu politik ekolojiye yönelik bir eğilimin olduğu da söylenebilir. Politik ekolojinin karşısında ise kültürel ekoloji disiplininin gelen Vayda ve Walters’ın (1999) bu yapıbozumcu yaklaşımı eleştirdiği ve politik ekolojinin aslında ekolojiyi gözardı edip politikayı öne çıkardığı tezini savundukları eleştirel makaleleri kayda değerdir.

Yukarıda bahsi geçen dünya sistemi teorisi üzerine kurulu neo-Marksist politik ekoloji yaklaşımlarına karşı Arturo Escobar (2001) politik ekolojinin sadece büyük, küresel, tek parçalı sistemlerin yerine, yerele dayalı mücadelelerin çok parçalı, birbirine ağlarla bağlanmış yerelleşme ve kapitalizmin sınırlarını genişletmesine karşı

durma, kimlik ve yerel kültürü koruma süreçlerini de ele alması, yereli oluşturan madun (*subaltern*) süreçleri gözardı etmemesi gerektiğini savunur. Bu anlamda köylülük çalışmaları, yeşil bir tarihsel maddecilik, post-kolonyal teorideki hegemonya ve kontrol de bir araştırma yaklaşımı olarak politik ekolojinin zenginliğine katkıda bulunmaktadır. Son tahlilde politik ekoloji yaklaşımının “*sessiz ve sakin bir manzaranın ardında yatan bütün mücadeleleri ortaya çıkarmak*” amacı taşıdığına dikkat çekmekte fayda var (Robbins, 2004).

Burada bir parantez açıp Joel Kovel, Michael Löwy, James O'Connor, Paul Burkett ve John Bellamy Foster gibi ekososyalist yazarların geleneğine politik ekoloji çerçevesinde vurgu yapmayı da gerekli görüyorum. Bahsi geçen yazarlar özellikle Marksist analizin çevreyi dışlamadığı tam tersine emek ve çevre sömürüsü süreçlerinin eşzamanlı ve birbirleriyle bağlantılı olduğunun altını çizmekte ve yeşil bir tarihsel maddeciliğin tarafını tutmaktadırlar. Bu anlamda Robbins'ın (2004) de gözlemlediği gibi bahsi geçen yazarlar politik ekoloji literatürünün maddeci kökenlerinin önemli bir kısmını oluşturmakla beraber çoğunlukla makro süreçleri incelemekte ve politik ekolojinin yerele uyguladığı yaklaşımı daha büyük ölçekte incelemektedirler. Adı geçen yazarların ve benzerlerinin bu anlamda bu yazıda bahsedilen bir disiplinlerarası yaklaşım olarak politik ekolojiden çok bir Marksist çevre yaklaşımı olarak politize olmuş ekoloji çalışmaları üzerine teoriye dönük (ve ağırlıklı olarak makro ölçekte) eserler verdikleri söylenebilir.

Bahsi geçen ekososyalist yazarlara ek olarak Vandana Shiva'nın (1988) önemli figürlerden biri olduğu ekofeminist yaklaşımın da politik ekolojinin toplumsal cinsiyet rollerini inceleyen kesimleri arasında etkisini gittikçe arttırdığından bahsedebiliriz. Bu akım aynı zamanda yöntemsel olarak antropoloji ve beşeri coğrafyaya sırtını dayayan politik ekoloji disiplini içinde feminist bir kolun oluşmasına da önayak olmuştur (bkz. Rocheleau vd., 1996). Paulson ve diğerlerine göre (2003) 1990'lı yıllarda oluşan politik ekolojinin bu alt kolu çevresel bilgi oluşumu ve pratiklerin toplumsal cinsiyet rolleri açısından dönüşümlerini; bu açıdan eşit olmayan ekolojik yük paylaşımlarını ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında politik ekoloji alanının büyümesini sağlayan ve son 30 yılda bu yaklaşımı besleyen 3 ana kolu şu şekilde sıralayabiliriz:

- (i) Kültürel ekoloji ve ilişkili pozitivist insan-çevre ilişkilerini inceleyen sosyal bilimler,
- (ii) Yukarıda sunulan yeşil maddecilik, Marksist çevre yaklaşımları, köylülük çalışmaları, post-kolonyal teori ve feminizmi içine alacak şekilde genişletilebilecek eleştirel teorinin ve post-yapısalcılığın katkıları ve;
- (iii) Küresel ekolojinin yıkımını hızlandıran neoliberal küreselleşme süreci ve bu alandaki eleştirel çalışmalar (Robbins, 2004).

Politik ekolojinin bir yaklaşım olarak bize sunduğu bahsi geçen kolların derinlemesine bir teorik incelemesinden çok bu farklı alanların analitik bir incelemesinin (belirli mekanlar veya topluluklar üzerinden) ampirik olarak yapılabilmesi için bir

teorik ve yöntemsel çerçevedir. Bu anlamda beşeri ve ekonomik coğrafya, siyaset bilimi, çevre sosyolojisi, tarih ve antropoloji gibi ana damarlardan beslenen politik ekoloji literatüründe etnografik temelli çalışmalardan söylem analizine, arşiv temelli yerel çevre tarihi çalışmalarından katılımcı eylem araştırmasına uzanan şekillerde bir yöntemsel çeşitlilik de gözlenebilir. Lakin politik ekoloji çalışmalarında en yoğun olarak gözlenen yöntem, yerelde nitel ve nicel verilerin çeşitli kaynaklardan toplanarak, sesi çıkmayan veya bastırılan kesimlerin mücadelelerini ön plana çıkartacak şekilde derinlemesine tartışıldığı vaka incelemesi yöntemidir. Bu yolla araştırmacıların belirli bir zaman dilimi içinde belirli bir mekanda farklı veri kaynaklarını kullanarak bir nevi yerel ekolojinin eleştirel bir bakış açısıyla arkeolojik kazısını yaptıkları söylenebilir.

Bahsi edilen zengin yaklaşımlar politik ekolojinin karanlıkta kalmış olan eşit olmayan ekolojik etki ve doğal kaynak sömürüsü temelinde yatan süreçleri ortaya çıkarmadaki gücünü ve disiplinlerarası karakterini ortaya koymaktadır. Walker’a göre (2006) politik ekolojinin temelinde yatan neo-Marksist yaklaşımlar bu disiplinin en büyük gücünü oluşturmakla beraber neoliberal küreselleşme çağında serbest piyasanın zafer çılgınlıkları atılırken bu çizgiyi izleyen çalışmalar yazarın Piers Blaikie’den ödünç aldığı şekliyle “2. sayfaya kadar okunduktan sonra kendilerini karar vericilerin çöp kutularında buluyorlar”. Gelgelelim sermayenin ve birikimin krizinin yeniden gözönüne çıktığı küresel kriz ortamında, politik ekoloji yaklaşımını ekolojik krizin insani boyutunu anlamak amacıyla daha güçlü bir biçimde dolaşıma sokmakta fayda var. Bu nedenle Türkiye’de hiçbir zaman popüler olmamış, tam olarak anlaşılamamış ve daha da kötüsü yanlış anlaşılmış (bkz. Partizan, 18 Kasım 2010) olan bir yaklaşım olarak politik ekolojiyi, ekolojik krizin neoliberal kapitalist krizden bağımsız olmadığını anlatabilmek için Türkçe literatüre daha güçlü bir şekilde sokmaya ihtiyaç olduğu kanısındayım. Bu anlamda politik ekolojinin Marksizm içinde reformist bir Truva atı veya yeşil bir siyasi çizgi değil bir bilimsel analiz yaklaşımı olduğunun bu alanda daha fazla vaka çalışması yapılması yoluyla gündeme getirilmesinin gerekliliğine de bu noktada vurgu yapmak isterim.

Literatürde belirgin olmamakla beraber yukarıda bahsedilen şekliyle Türkiye’de politik ekoloji çalışmalarının olmadığını söylemek ise doğru olmayacaktır. Dağınık ve parçalı yapısına rağmen Türkiye’de yapılan (ve az bir kısmı uluslararası dergilerle yayınlanmış olan) önemli politik ekoloji çalışmaları arasında ekolojik modernleşmenin Burdur Gölü üzerinden eleştirisinin yapıldığı Fikret Adaman ve diğerlerinin (2009) çalışması, Bergama altın madeni sürecinin ekolojik modernleşme ve eko-Marksist perspektiften incelendiği Nahide Konak (2008)’in makalesi, Göksel Demirer ve Tezcan Abay’ın (2001) “Ekoloji Politik” başlıklı kitapları ve başkaları sayılabilir. Bu pozisyonun tam karşısında ise ekolojik ve ekonomik modernleşmenin “endüstri-sonrası toplumun” sorunlarını çözebileceğini öne süren Zeynep Toprak Karaman’ın (1993) ve “*batıdaki çevre kuruluşlarında [ekolojiyi] politik malzeme olmaktan kurtarıp ilmi gayretlerin eline verme eğilimi*” gören Faruk Noyan’ın (1991)

çalışmaları sayılabilir. Diğer bir yandan Türkiye’de bu alandaki bir kısım çalışma farklı anahtar kelimelerle yayınlanmış da olsa bilimsel çalışmaların görece azlığına özellikle Türkiye coğrafyasının çeşitli enerji ve sanayi hamleleriyle talan edildiği günümüzde dikkat çekmeyi gerekli görüyorum³.

Politik ekoloji ve etkilenebilirlik

Politik ekolojinin üzerinde durduğu ana konulardan biri de sosyal ve biyofiziksel etkilenebilirliktir. Tim Forsyth’e göre (2003) eleştirel bir politik ekoloji gündemi, farklı çevresel risk ve etkilenebilirlikler bağlamında değişik siyasi aktörler ve sosyal grupların kendilerini konumlamalarıyla ilişkili olarak görünmeyenleri, duyulmayanları ortaya çıkarmakla ilgilidir. Bu bağlamda Eakin ve Luers’in (2006) etkilenebilirlik literatürünün detaylı taramasında belirttikleri üzere, çevresel değişimden etkilenebilirliğin incelendiği sosyo-ekolojik araştırma çalışmaları 3 ana başlıkta incelenebilir. Bu başlıklar (i) risk-afet, (ii) politik ekonomi/politik ekoloji ve (iii) ekolojik direnç olarak tanımlanabilir. Aralarında geçişkenlik olmasına rağmen bu üç yaklaşım, çevresel değişimin etkilerinin incelenmesinde farklı araştırma sorularını incelemekte ve farklı teorik ve felsefi arkaplanlardan hareket etmektedir. Etkilenebilirliğin bu bağlamda, tanımı üzerinde pek çok farklı yaklaşım olmasına rağmen, maruziyet (*exposure*), hassasiyet (*sensitivity*) ve uyum kapasitesi (*adaptive capacity*) gibi üç ana faktörün sonucu olduğu genel olarak kabul gören bir olgudur.

Etkilenebilirlik yaklaşımlarından ilki olan risk-afet literatürü, beşeri coğrafya ve doğal afetler çalışmalarından ortaya çıkmıştır. Yoğunluklu olarak maruziyet (*exposure*) ve hassasiyet (*sensitivity*) üzerine kurulu olan bu yaklaşım, doğal afetlerin nasıl tanımlanabileceği, etkilerinin neler olduğu, etkilerinin nerede, neden ve ne biçimde yaşandıkları soruları üzerinde durmaktadır. Eakin ve Luers’a göre (age) bu yaklaşımın etki birimi mekanlar, sektörler, yerleşimler ve bölgelerdir. Bölgesel veya küresel bir karar mekanizmasına katkı sağlayabilecek olan bu yaklaşım, özellikle iklim temelli doğal afetlerin biyofiziksel sonuçlarına karşı etkilenebilirlik değerlendirilmesinde kullanılmaktadır.

Etkilenebilirlik literatüründe karşımıza çıkan ikinci yaklaşım yukarıda çıkış noktaları belirtilen politik ekonomi/politik ekoloji yaklaşımıdır. Bu makalenin de kendisini konumlandığı yaklaşım olan bu akım, risk-afet yaklaşımından farklı olarak çeşitli kişi, topluluk ve mekanların çevresel değişimden ne şekilde farklı etkilendiği; uyum ve başa çıkma (*adaptive/coping capacity*) kapasitelerindeki farklılıkların nasıl oluştuğu ve farklılaşmış etkilenebilirliğin (*differential vulnerability*) neden ve sonuçlarının neler olduğu gibi sorularla ilgilenmektedir. Bu bağlamda yukarıda bahsedildiği şekliyle politik ekoloji, ekolojik krizin paylaşımsal eşitsizlikleriyle ilgilidir ve çevresel değişimlerin olumsuz etkilerinin çoğunlukla neden kırılgan

3 Öte yandan Kolektif, Teori ve Politika, Postexpress, Birikim, Üç Ekoloji, New Left Review Türkçe ve Toplumsal Ekoloji gibi dergilerin yeşil politikadan ekososyalizme, derin ekolojiden Bookchin’in toplumsal ekolojisine uzanan katkılarını da gözardı etmemek gerekiyor.

gruplar üzerinde görüldüğünü açığa çıkartmak/yapıbozuma uğratmak derdindedir. Politik ekonomi/politik ekoloji yaklaşımı çevresel değişimlerle ilgili (örn. İklim değişikliği, toprak bozunumu, biyoçeşitlilik kaybı, vb.) etkilenebilirliklere çevresel bir determinizm⁴ ile değil bireyler, yaşambirimleri, sosyal gruplar ve topluluklar özelinde yaklaşmaktadır. Yerel, bölgesel ve küresel düzeylerde karar alma sürecini bilgilendirmeyi ve etkilemeyi amaçlayan bu yaklaşım, risk-afet yaklaşımında görülen bir sonuç olarak etkilenebilirliktense (*end-point approach*) bir başlangıç noktası olarak (*starting-point approach*) etkilenebilirliği ele almakta ve bu durumu oluşturan yapısal ve söylemsel faktörleri incelemektedir.

Bu literatürdeki üçüncü belirgin yaklaşım ise ekolojik direnç olarak ele alınabilir. Ekolojik direnç literatürü 1960'ların sonunda Buzz Holling tarafından av-avcı ilişkileri üzerinde yapılan çalışmalar ile ortaya çıkan ve ekolojik sistemlerin birden çok istikrarlı dengesinin olduğu tezini sosyo-ekolojik sistemlere yayan bir yaklaşımı içermektedir (Berkes vd., 2003; Folke, 2006). Holling'e göre (1973) ekolojik direnç "bir sistemin, kendi içerisindeki ilişki ağlarının dayanıklılığını belirleyen ve bu sistemlerin çeşitli sistem parametrelerindeki değişimleri yutacak, bunları dönüştürecek ve değişerek kendi istikrarını koruyacak olması özelliğidir." Bu anlamda ekolojik direnç yaklaşımı, temelini ekolojiye dayayarak sosyo-ekolojik sistemlerdeki değişiklikleri bu yaklaşımda her sistemin çeşitli (birden fazla) istikrarlı dengesi olduğu ve bu dengeler arasında geçiş olduğu kabulüyle açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle de politik ekoloji ve risk-afet literatürlerinden farklı olarak bu yaklaşımın sorduğu temel sorular, sosyo-ekolojik sistemlerin nasıl ve neden değiştiği; bu değişimlere cevap verebilmek için gerekli kapasitenin ne olduğu ve bu uyum kapasitesini belirleyen faktörlerin/süreçlerin neler olduğu gibi temel sorulardır. Bu sorulara cevap ararken incelenen düzeyler ise yerel coğrafyalar, ekolojik bölgeler ve çeşitli istikrar seviyeleridir. Bu yaklaşım diğerlerine nazaran, sosyo-ekolojik sistemleri algılamasında sonuç odaklı risk-afet için *ex-post*, yapı odaklı politik ekoloji içinse *ex-ante* diyebileceğimiz yaklaşımları içermemekte, bahsi geçen sistemlerin farklı istikrar seviyeleri arasında değişip dönüşmesi için gerekli olan yerel kapasitelere atıf yapmaktadır.

Etkilenebilirliklerin incelenmesinde bahsi geçen akımlar arasındaki politik ekoloji yaklaşımı, diğer akımlardan farklı olarak etkilenebilirlik durumunun politik ve yapısal kökenlerine eğilmekte, toplum içi eşitsizliklere ve çatışma noktalarına vurgu yapmaktadır. Ben Wisner ve diğerleri (2004) sosyal etkilenebilirliğe neden olan süreçlerin tarihsel ilişkilerin (örn. özel mülkiyet, ücretli çalışma, göç, vb.) sonucu olduğundan ve belirli topluluklar üzerinde etkilenebilirliklerin nasıl yaratıldığının köklerinin ve dinamik nedenlerinin açığa çıkartılabilmesi için politik ekolojinin bir "açıklamalar zinciri" (*chain of explanation*) önerdiğini belirtmektedir. Wisner ve di-

4 Politik ekoloji literatüründe en fazla eleştirisi yapılan eserlerden biri olan Jared Diamond'ın Çöküş: Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır ya da Yıkılır? (Türkçesi: Timaş Yayınları, 2006) adlı kitabı bu determinizme iyi bir örnektir.

ğerlerine göre (2004) bu politik ekoloji yaklaşımı çevresel determinizmin yarattığı körlüğü aşmaya yarayan bir araçtır. Bu yaklaşım aracılığıyla “dik yamaçlarda” veya “sulama hatlarının” yanbaşında yaşayan insanların neden çevresel etkilere karşı daha kırılgan olduklarını salt çevresel değişimle değil, insanları bu noktalara süren sosyo-ekonomik ve politik süreçlerle incelenmektedir.

Çifte Maruziyet ve Mevsimlik Tarım İşçiliği

Yukarıda bahsedilen bağlamda Türkiye’de çevresel, ekonomik ve politik değişikliklerden etkilenen emek-yoğun tarım sektörünün “mecburlar ordusu” (Büke ve Çetinkaya, 2010) olan mevsimlik tarım işçilerinin çevresel değişimlerden (örn. iklim değişikliği) etkilenebilirliklerinin politik ekolojisinin irdelenmesinin gerekli olduğunu altını çizmek isterim.

O’Brien ve diğerleri (2004) iklim değişikliği bağlamında etkilenebilirlik literatürünün küresel çevresel değişimin insani etkilerini araştıran disiplinlerarası bir bilim kolu olarak tanımlasalar da bu çerçevedeki araştırmaların çoğu zaman ekonomik küreselleşme gibi diğer baskı/değişim unsurlarıyla birlikte incelenmediğine dikkat çekmektedirler. Leichenko ve O’Brien (2008) ise küreselleşme ve küresel çevresel değişim süreçlerinin araştırma ve politika tartışmalarının pek seyrek olarak birlikte yapıldığına vurgu yapıp, bu tartışmaların çoğu zaman ikiye bölünmüş halde ele alındığından bahsetmektedirler. Bu iki küresel değişimin bir araya getirilerek incelenmesi toplumların ve uyum önlemlerinin/faaliyetlerinin karmaşıklığını analiz etmekte önemli bir adım olarak ele alınabilir. Bu çerçevede bu yazarlar hem iklim değişikliği gibi bir küresel çevresel değişimden hem de küreselleşmenin etkilerinden ardıl veya eş zamanlı olarak etkilenen bölgeleri, sektörleri, ekosistemleri veya sosyal grupları çifte maruziyet altında olarak tanımlamaktadırlar (O’Brien ve Leichenko, 2000).

Etkilenebilirliği merkeze alırken yukarıda anılan ve açıklanan akımlardan politik ekoloji/politik ekonomi yolunu izleyen çifte maruziyet çerçevesi, küresel çevresel değişim ve neoliberal küreselleşmeyi farklı perspektiflerden inceleyen bir teorik yaklaşımdır. Noel Castree (2001) etrafımızda olup bitenden anlam çıkarmak bağlamında farklı söylemlerin gerçeği değiştirmedeği veya saklamadığını; esasında her bakış açısının, her söylemin kendi gerçekliğini yarattığını öne sürer. Bu söylemler arasında hangisinin veya hangilerinin baskın olacağı ise sosyal mücadeleler ve güç dengelerinin bir fonksiyonudur. O’Brien ve Leichenko (2008) çifte maruziyet çerçevesinde yukarıda bahsedilen iki küresel sürece ilişkin söylemleri her biri özelinde üçe ayırmaktadırlar. Bu bağlamda küresel çevresel değişim, biyofiziksel, insan-doğa veya eleştirel söylem altında incelenebilir. Benzer olarak bu yazarlara göre küreselleşme süreci de iyimser söylem, kötümser söylem ve dönüştürücü söylem altında ele alınabilir. Çifte maruziyet çerçevesinin kendisini yerleştirdiği yer çoğunlukla bu söylemler arasında politik ekolojiyle bağdaştırılan eleştirel ve dönüştürücü söylemlerdir. O’Brien ve Leichenko bu çerçeve içerisinde iki sürecin birbiriyle et-

kileşerek farklı eşitsizlikleri, etkilenebilirlikleri arttırabileceği ve sürdürülebilirliği olumsuz etkileyerek insan güvenliğini tehdit altına alacağını öne sürmektedirler. Bu alanda yapılan çalışmalar arasında en yoğun olarak çalışılan alan ise hem küresel çevresel değişime hem de küreselleşmenin etkilerine direk maruz olması sebebiyle tarım sektörüdür (bkz. Belliveau vd., 2006 ve Marin, 2008).

Küresel çevresel değişimin en gündemde olan yüzlerinden biri olan iklim değişikliğinin insani boyutları, Türkiye özelinde yakın zamana kadar pek az önem verilmiş bir olgudur. Çevre ve Orman Bakanlığı’nın 2007’de Birleşmiş Milletler’e sunduğu İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildiriminde de görüldüğü üzere uyum ve sosyal hassasiyetler/etkilenebilirlikler azaltım ve biyofiziksel etkilere oranla çok daha az çalışılmış konulardır. Mikdat Kadioğlu’nun (2008) belirttiği gibi kuraklık, sel, vb. iklim kaynaklı tehlikelerin oluşturduğu can ve mal kaybı gibi riskleri hesaplayabilmek için çevre tahribatı ile birlikte sosyo-ekonomik etkilerin belirlenmesi gerekir. Fakat bunun ötesinde ikinci kuşak bir uyum araştırmasına, yani insan güvenliği için hipotetik bir gelecekte değil varolan koşullardan başlayan insan-odaklı bir yaklaşıma da ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye’de çok kısıtlı sayıda çalışma neoliberal küreselleşme ve iklim değişikliğinin etkilerini birlikte incelemiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın 2010’da yenilenen İnsani Gelişim Endeksinde 169 ülke arasında 83. sırada yer alan Türkiye, kişi başına düşen gelir ve sosyal adalet açılarından çarpıcı eşitsizlikler göstermektedir. Bu eşitsizliklerin bir kısmı da tarım sektöründen hizmetlere doğru değişen istihdam yapısı ve iç göç sebebiyle oluşmaktadır. Türkiye’deki tarım ekonomisinin sürükleyicilerinden biri de İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisinde kendisine verilen rol olan ihracata dayalı üretim biçimidir. Çoğu zaman bu tip üretim, katma değeri yüksek ve yüksek işçilik gerektirecek emek-yoğun ürünleri içerir. Gülçubuk (2003) bu anlamda uluslararası kurumlar tarafından yönetilen tarım politikasının Türkiye’de küçük üreticilerin %90’ını, topraksız kırsal nüfusun %35’ini etkilediğini ileri sürmekte ve bunun işsizlik, yoksulluk ve büyük arazilerde işçi olarak çalışmak üzere kırdan kıra ve kırdan kente göçe neden olduğunun altını çizmektedir.

Çağlar Keyder (1983) İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye tarımında çözülen yarıcı ilişkilerin ciddi bir küçük üretici kitlesi yarattığından bahsetmektedir. Öte yandan bu dönemde artan dış pazarlar odaklı tarım üretimi belirli ürünleri daha ön plana çıkarmıştır. Halihazırda varolan kırdan kente göçe ek olarak 80’lerde başlayan neoliberal dönüşüm sonucunda mülksüzleşmesi hızlanan tarımsal nüfus farklı şekillerde iç göç desenleri yaratmıştır. Topraksız köylülere ek olarak yarıcı veya küçük üreticiyken tarımsal üretimden yer yer çevresel sebeplerden (Kadirbeyoğlu, 2010) yer yer Tütün Yasası (Kayaalp, 2009) gibi ekonomik dönüşümlerle kopan kitleler, Türkiye’de aile içi işgücünü kaybeden tarım sektörünün ayakta kalmasını sağlayan ciddi bir mevsimlik göç deseni ve işgücü oluşturmuştur.

Benzer bir yapının farklı göç koşullarıyla varolduğu Kaliforniya’da tarımdaki

yasadışı göçmen işgücünden bahsederken Mitchell (1996) göç, tarımsal istihdam ve yoksulluk arasında döngüsel bir ilişki olduğunu öne sürer. Mülksüzleştirilerek topraktan ayrılan kitlelerin yasal veya yasadışı göç yoluyla güvencesiz emek yığını haline getirilmesi süreci, çevrenin parçalanması ve birim alandan alınan geri dönüşün arttırılması için türlü girdilerin toprağın doğal döngüsünü bozmasına yol açan mantığın, yani çevreyi ve insanı yoksullaştıran aynı mantığın ürünüdür. Kapital'in birinci cildinde Marx'ın (1982:637-638) belirttiği gibi kapitalist üretim sadece emekçiyi değil toprağı da aynı mantıkla sömürmektedir. Bu bağlamda hatırı sayılır kısmı topraksız olmakla beraber tüm yaşamları tarıma dayanan mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşulları da emek ve çevre sömürsünün orta yerine düşmektedir.

Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğiyle ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla sosyal dışlanma (Geçgin, 2009); toplumsal cinsiyet ve kadın işçiliği (Yıldırak vd., 2003); iç göç (Gürbüz, 2007); halk sağlığı ve çocuk işçiliği (Şimşek ve Koruk, 2009); makro-ekonomi ve ekonomi tarihi (Makal, 2001) ve yaşam birimleri analizi (Özbekmezci ve Sahil, 2004) üzerinedir. Mevsimlik tarım işçiliğinin Türkiye'de günümüzdeki durumuyla ilgili detaylı bir literatür taraması çalışması ise Büke ve Çetinkaya'da (2010) bulunabilir. Bütün bu birikimin çevresel değişim ve küreselleşme düzleminde ele alınması ise ancak varolan birikimin üzerine yeni eklemeler yapılmasıyla mümkün olacaktır. Bu bağlamda küresel seviyedeki çevresel ve ekonomik değişikliklerin çifte maruziyet kapsamında yerel düzeyde toplum içerisinde sosyo-ekonomik olarak en altta yer alan ve yaşam birimleri direk bu iki küresel etkiye bağlı olan mevsimlik tarım işçiliği özelinde nasıl etkileşerek kimleri, ne koşullarda, nerelerde ve ne şekilde etkilenebilir kıldığının açıklanması mümkün olacaktır.

Karpuzlar ve İnsanlar

Praksis'in bu "Ekolojik kriz ve mülksüzleştirilenlerin direnişleri" alt başlıklı sayısının yayınlanacağı günlerde Çukurova'nın sera altında üretim yapan karpuz tarlalarında hummalı bir çalışma, yollarında bir yoğunluk, tarlalarında bir çadır popülasyonu patlaması yaşanıyor olacak. Türkiye'nin güneydoğusu ve doğusundan gelen yoğunluklu olarak Kürt ve Arap aileler, Çukurova'nın bereketli coğrafyasına ırgat olmak üzere evlerini bırakıp gelecek ve aylarca geri dönünce zor koşullarda insanca bir yaşam sürebilmek ümidiyle biraz para biriktirebilmek için çalışacaklar. Peki politik ekolojinin bize mevsimlik tarım işçiliği bağlamında küreselleşme ve çevresel değişimin kesişme noktasında sunabileceği ufuk nedir?

Zülküf Aydın (2010), 1980'lerden beri Türkiye'de uygulanan neoliberal politikaların nüfus için tarımdan net bir uzaklaşmaya yol açarak, Türkiye'deki politik, ekonomik ve sosyal istikrar için ciddi sonuçları olduğunu öne sürmektedir. Bu argümanını Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumlarının ve çokuluslu şirketlerin gıda üretimi, kendine yetebilirlik ve geleneksel yaşam biçimleri yerine lüks tüketime yönelik sebze-meyve üretimi, yüksek değerli gıda ve hayvan yemi üretimine bağlayan Aydın (age) bu tip ürünlerin ekiminin bastırıldığı gelişmekte

olan ülkelerdeki ucuz işgücü ihtiyacına dikkat çekmektedir. Tim Jacoby (2008) ise Türkiye’deki neoliberal dönüşümle birlikte yaşanan çiftçilikten uzaklaşmanın (*de-peasantization*) son tahlilde bir topraksız işçiler ordusu yarattığını belirtmektedir. Bu durum neticede ekolojik mülksüzleştirmeyle birleşerek artan bir biçimde kırdan kente ve kırdan kıra göçe neden olmaktadır. Leila Harris (2009) ve Zeynep Kadirbeyoğlu’nun (2010) da öne sürdükleri gibi çoğunluğu Kürt ve Arap olan mevsimlik tarım işçilerinin Türkiye’nin güneydoğusundaki evlerinden ayrılıp, başta Çukurova ve Ege bölgesi olmak üzere çalışmaya yola çıkması bölgede kalkınmacı devlet zihniyetinin uzantısı olan uzun süreçli bir mülksüzleştirmeye neden olan baraj yapımlarından, tam anlamıyla çözilememiş olan yarı-feodal ilişkilerden, bu kitlelere yüklenen toplumsal rollerden ve emek-yoğun tarım sektörünün ucuz işgücü ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Nurettin Yıldırak ve diğerlerinin (2003) yaptığı çalışma, Türkiye’deki kırsal ailelerin %30.2’sinin topraksız olduğunu gösterirken, Türkiye’nin en fazla mevsimlik işçi alan yerlerinden biri olan Adana-Karataş’taki mevsimlik tarım işçilerinin %69.4’ü topraksız olduklarını beyan etmişlerdir.

Çağlar Keyder’in (2004) bahsettiği gibi Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan topraksız köylülerin ciddi bir kısmı kapitalist ekonomiye ancak en alttan, göç yoluyla, iş gücü pazarına girerek katılmışlardır. PKK ile silahlı kuvvetler arasında süren 26 yıllık çatışma sürecinde köy ve mezraların boşaltılması ve kırsal nüfusun zorunlu göçe maruz bırakılması ve uluslararası tarım piyasalarına entegre olan Çukurova, Karadeniz ve Ege’nin “berekatli” topraklarının mülksüzleştirilen halk kitlelerini iş ve aş umuduyla kendine çekmesi de bu sürece etki eden nedenlerdendir. Öte yandan Huricihan İslamoğlu ve diğerlerinin (2008) gerçekleştirdiği araştırmada belirtildiği gibi 2001-2008 döneminde tarımın toplam istihdam içindeki oranının 37,6’dan 23,2’ye ve 1998-2006 yılı döneminde GSMH’daki oranının 17,5’den 9,2’ye düşmüş olması da mülksüzleşerek mevsimlik tarım işçisi olmuş kitlelerin yaşamakta olduğu sosyo-ekonomik yıkıma ilişkin çarpıcı bir bulgudur.

Mevsimlik tarım işçilerinin göç ettikleri yerlerde karşı karşıya kaldıkları çevresel ve ekonomik etkilerin kesişim noktalarında en etkilenebilir kesimlerden biri oldukları, ekonomik, sosyal ve politik güçsüzlükleriyle birlikte açıktır. Öyle ki dünyada karpuz üretiminde Çin’in ardından ikinci ülke olan Türkiye’nin ilk turfanda karpuzunu üreten ve dekar başına 8-9 mevsimlik işçisi tahminiyle aileleriyle birlikte yaklaşık olarak 20000’e yakın tarım işçisinin vardıği Adana’nın Karataş ilçesinde yoğun sulamaya ve rüzgar erozyonuna bağlı toprak bozunumu, piyasa talebi nedeniyle yoğun gübre kullanımına bağlı *fusarium* hastalığının ekonomik etkileri ve yağış düzenlerindeki değişiklikler ilk ve öncelikli olarak bu mevsimlik tarım işçilerini etkilemektedir (Gümüş vd., 2003). Bunlara ek olarak değişen iklim koşullarına dayanıklı olması amacıyla kabak ile aşıl原因 karpuz fidelerinin ekonomik değerinin düşmesi, küresel ticarete Rusya gibi büyük pazarlara satılamaması ve ürünün değerinin düşmesi gibi nedenlerle üreticilerden ücretlerini tam ve zamanında alamamaları da ek bir yük olarak bu omuzlara binmektedir (Sol, 27 Kasım 2007). Türkiye genelinde yoğun bir

kuraklığın yaşandığı 2007’de aynı zamanda mevsimlik işçilerle, elçi ve toprak sahipleri arasında yaşanan ve 50.000 kişinin iş bırakmasına varan gerginliğin yaşanması bir tesadüften fazlasıdır. Bu ekonomik sorunların, ürünü tarlada bırakan ve yeraltı su kaynaklarının kontrolsüz kullanımını teşvik eden kuraklıkla veya çadırları bulaşıcı hastalık tehlikesi altında bırakan anlık yoğun yağışlarla biraraya gelmesi, yaşanan etkiyi de katlamaktadır. Dahası temiz suya erişim imkanı çoğu zaman olmayan, tarla kenarlarında temel insani ihtiyaçlardan yoksun yaşayan ve anlık yoğun yağışlar nedeniyle sulama kanalları kenarındaki çadır birimleri sular altında kalan mevsimlik tarım işçilerinin, bölgedeki en yüksek sıtma ve vektörlerle bulaşan hastalıklar oranına sahip olmaları da çevresel ve ekonomik etkilere maruziyetin kesişme noktasında dikkat çekicidir (Ergönül, 2007). Ayşegül Özbek (2007), Karataş’ta 2001’de görülen 77 sıtma vakaasından 57’sinin, 2002’de görülen 31 vakaa arasından 25’inin mevsimlik tarım işçileri arasında görüldüğünü bildirmektedir. Bu durum çevresel fayda ve yüklerin, ekonomik fayda ve yükler gibi eşitsiz olarak dağıtıldığına en net kanıtlardan birini sunmaktadır.

Bir araştırma gündemi olarak METİP

“-Buraya niye geldiniz?

-Biz mi? Hani bilmez değilsin ya, bizim oralarda ekin kıt olur.

Bu yıl, bir de kara kurt indi mi, tamam!”

Orhan Kemal Bereketli Topraklar Üzerinde

Politik ekolojinin bize sunduğu perspektif hem ekolojik hem politik kümelelerin kesişiminde bir toplumsal adalet arayışı ile buluştuğu ölçüde akademi içerisinde ve toplumsal hayatta daha da değer kazanacaktır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın 2010’da başlattığı ve Türkiye’deki mevsimlik tarım işçiliği koşullarını iyileştirmeyi amaçladığı METİP (Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Projesi) bu bilgiler ışığında çevresel eşitsizliklerin/adaletsizliklerin politik ve ekonomik kökenlerinin incelenmesi için yeni bir araştırma gündemi olarak ele alınabilir. METİP’in, devlet eliyle bir modernleştirme projesi olarak görülüp politik ekoloji açısından incelenmesi bir yandan bir çevresel durum olarak sellerden sonra dizanterinin hızla yayıldığı (Radikal, 21 Mayıs 2008) koşullarda kimlerin en çok etkilendiğini belirlerken, bir yandan temiz suya erişimi olmayan toprak emekçileri hakkındaki “*tarlada duş keyfi*” (Radikal, 4 Ekim 2010) gibi algılamaların da yapıbozuma uğratılmasını sağlayacaktır. Bu aynı zamanda ekoloji mücadelesinin insan odaklı yapıldığı yerde karar alma mekanizmalarının merkezîyetçi ve yukarıdan aşağı karakterini de incelemeye imkan tanıyacaktır.

Bu çerçevede mevsimlik tarım işçiliğine politik ekoloji yaklaşımı küreselleşme ve iklim değişikliği gibi süreçler içerisinde yoğurulan bu kitlelerin göç ettikleri yerlerde emek-yoğun ürünlerden mekanizasyona geçen ürün deseniyle nasıl başa çıkacağı konusunda bizleri bilgilendirebilir. Buna ek olarak şiddeti ve sıklığı artan meteorolojik afetler karşısında bu kesimlerin can, mal ve iş kaybının önlenmesi

ve insanca çalışma koşullarının sağlanmasına yönelik engel ve fırsatlar da bu tip çalışmalarla ortaya çıkarılabilir. Çalıştıkları toprağı dönüştürürken kendileri de dönüşen bu kitlelerin etkilenebilirliklerini yaratan nedenler zaman ve mekan öze-
linde ortaya çıkarılarak, bu etkilenebilirlikleri azaltmaya yönelik katılımcı tedbirler
üretilebilir. Politik ekoloji, çevresel ve toplumsal karar alma süreçlerinde yok sayılan
toprak emekçilerinin seslerini duyurmak için bir araç vazifesi görebilir.

Devlet eliyle bir taraftan mevsimlik tarım işçilerinin çalışma standartlarını yük-
seltmeye hedeflerken diğer elden “bölücü ve yıkıcı faaliyetler” içinde yer almalarını
önlemek söylemiyle bu kesimleri kontrol altına alan bahsi geçen projenin eleştiri-
rel bir incelemesi, egemen kesimlere karşı toprak emekçilerinin James C. Scott’ın
(1987) deyişyle *köylü direnişinin gündelik biçimlerini* anlamak için de uygun bir
fırsat sunuyor. Peet ve Watts’a göre (2004:9) politik ekolojinin çıkış noktalarından
birisinde de kapitalist dönüşümde kırsalın geçirdiğı sancılar olagelmıştır. Bu anlamda
Türkiye’de kırsalda yaşanan sosyo-ekolojik sancılara ses vermek adına daha fazla
mülksüzleştirilenlere ve değişen çevresel koşullar ışığında yaşam mücadelelerine
atıf yapan politik ekoloji çalışmalarına ihtiyaç görünmekte. Bu anlamda yapılabile-
cek etnografik ve yoğun saha çalışması içeren vaka analiziyle yapılan politik ekoloji
çalışmaları sadece bir yerde bulunan tek bir kitleye has değil, küresel sosyo-ekono-
mik değişikliklerden ve ekolojik yıkımdan etkilenen marjinalize olmuş tüm kesim-
lerin sesini duyurabilecek bakış açıları sunabilmelidir. Ekolojik krizin kapitalizmin
krizinden ayrılamayacağı fikrinin ışığında ekolojik mücadelelerin sınıf siyasetiyle
kesişme noktasında politik ekoloji literatürünün doğru anlaşılacak Türkiye’de bu
literatürün büyütülmesinde ve mülksüzleştirilenlerin direnişlerinin tartışılmasında
herkes için fayda olduğuna inanıyorum.

Kaynakça

- Adaman, F., S. Hakyemez ve B. Özkan (2009) “The political ecology of a Ramsar site conservation failure: the case of Burdur Lake, Turkey” *Environment and Planning C: Government and Policy*, (1): 1-19.
- Aydin, Z., (2010) “Neo-Liberal Transformation of Turkish Agriculture” *Journal of Agrarian Change*, 10(2): 149-187.
- Belliveau, S., B. Smit ve B. Bradshaw (2006) “Multiple exposures and dynamic vulnerability: Evidence from the grape industry in the Okanagan Valley, Canada” *Global Environmental Change*, 16(4): 364-378.
- Berkes, F., J. Colding, & C. Folke (2003) “Navigating Social-Ecological Systems: Building Resilience for Complexity and Change” Cambridge: Cambridge University Press.
- Biersack, A. (2006) “Reimagining political ecology: Culture/Power/History/Nature” Biersack, A. ve J. B. Greenberg (der.), *Reimagining Political Ecology* içinde. North Carolina: Duke University.
- Blaikie, P. & H. Brookfield (1987) *Land Degradation and Society*, London: Methuen.
- Bryant, R. (1992) “Political ecology: An emerging research agenda in Third-World studies” *Political Geography*, 11(1): 12-36.
- Butler, J. (2009) “Frames of War: When Is Life Grievable?” London: Verso.
- Büke, A. ve Ö. Çetinkaya (2009) “Emek Yoğun Üretim Mecburları Ordusu: Türkiye’de Gezici Mevsimlik Tarım İşçileri” *Doğudan*, 12: 1-19.

- Castree, N. (2001) "Socializing Nature: Theory, Practice and Politics" N. Castree & B. Braun (der.) *Social Nature: Theory, Practice and Politics* içinde. Malden, MA: Blackwell Publishing, 208-224.
- Demirer, G. N. ve T. Abay (der.) (2001) "Ekoloji Politik" Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Deutsch, K.W. (1977) "Some problems and prospects of ecopolitical research" K. W. Deutsch (der.) *Ecosocial Systems and Ecopolitics, A Reader on Human and Social Implications of Environmental Management in Developing Countries* içinde. Paris: UNESCO, 359-368.
- Eakin, H. & Luers, A. L. (2006) "Assessing the Vulnerability of Social-Environmental Systems" *Annual Review of Environment and Resources*, 31(1): 365-394.
- Ergönül, Ö. (2007) "Correlation between Temperature, Rainfall and Malaria Incidence in Turkey" Ç. Güven, (der.) *Climate Change and Turkey: Impacts, Sectoral Analyses and Socio-Economic Dimensions* içinde. Ankara: UNDP Turkey.
- Escobar, A. (2006) "Difference and Conflict in the Struggle Over Natural Resources: A political ecology framework" *Development*, 49(3): 6-13.
- Escobar, A. (1998) "Whose knowledge, Whose nature? Biodiversity, Conservation and the Political Ecology of Social Movements" *Journal of Political Ecology*, 5: 53-82.
- Folke, C. (2006) "Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses" *Global Environmental Change*, 16(3): 253-267.
- Forsyth, T. (2003) "Critical Political Ecology: The Politics of Environmental Science" London: Routledge.
- Geçgin, E. (2009) "Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği" *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1): 3-35.
- Giampietro, M. (2003) "Multi-Scale Integrated Analysis of Agroecosystems" London: CRC.
- Gülçubuk, B. (2007) "The Impact of Globalization on Rural Poor in Turkey: The Case of Social Risk Mitigation Project" *Annual Academic Conference of International Sociological Association, Research Committee 19 on Poverty, Social Welfare and Social Policy'e sunulmuş tebliğ*. Firenze Üniversitesi, İtalya.
- Gümüş, A., C. Aslan ve M. Atik (der.) (2003) "Çukurova Deltası Biyosfer Koruma Projesi (LIFETCY/99/TR-087) Tanıtım Kitabı" Adana: Çukurova Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü.
- Gürbüz, M., (2007) "Yüreğir'e Göç Eden Nüfusun Sosyo-ekonomik Özellikleri Şehirleşme Sürecindeki Değişimi" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 15: 1-12.
- Harris, L. M. (2010) "Contested sustainabilities: assessing narratives of environmental change in southeastern Turkey" *Local Environment*, 14(8): 699-720.
- Harvey, D. (2003) "The New Imperialism" Oxford: Oxford University.
- Holling, C.S. (1973) "Resilience and stability of ecological systems" *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4: 1-23.
- Inglehart, R. (1977). "The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics" Princeton, NJ: Princeton University.
- IPCC (2007) "Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Summary for Policy Makers" Geneva: IPCC Secretariat.
- İslamoğlu, Huricihan, E. Gülöksüz, A.Y. Kaya, U. Karakoç, D. Nizam, A. Çavdar ve G. Yazıcı (2008) "Türkiye'de Tarımda Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri" İÜBİ İAK Proje Raporu (Proje No.106K137).
- Jacoby, T. (2008) "The Development of Turkish Agriculture: Debates, Legacies and Dynamics" *Journal of Peasant Studies*, 35(2): 249-267.
- Kadioğlu, M. (2008) "Küresel İklim Değişikliğine Uyum Stratejileri" Kar Hidrolojisi Konferansı'na sunulan tebliğ, 27-28 Mart 2008. Erzurum: DSI VII. Böige Müdürlüğü.

- Kadirbeyoğlu, Z. (2010) "In the land of the Ostriches: Developmentalism, Environmental Degradation and Forced Migration in Turkey" T. Afifi & J. Jager (der.) *Environment, Forced Migration and Social Vulnerability* içinde. Heidelberg: Springer, 223-234.
- Kayaalp, E. (2009) "From seed to smoke: The re-making of the tobacco market in Turkey" Basılmamış doktora tezi. Texas, USA: Rice University.
- Keyder, Ç. (1983) "Paths of rural transformation in Turkey" *Journal of Peasant Studies*, 11(1): 34-49.
- Keyder, Ç. (2004) "Ulusal Kalkınmacılığın iflasi" 3. baskı, İstanbul: Metis.
- Konak, N. (2008) "Ecological Modernization and Eco-Marxist Perspectives: Globalization and Gold Mining Development in Turkey" *Capitalism Nature Socialism*, 19(4): 107-130.
- Leichenko, R. M. & O'Brien, K. L. (2008) "Environmental Change and Globalization: Double Exposures" Oxford: Oxford University.
- Makal, A. (2001) "Türkiye'de 1950-1965 döneminde tarım kesiminde işgücü ve üretli emeğe ilişkin gelişmeler" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(3): 103-140.
- Marin, A. (2008) "Between Cash Cows and Golden Calves: Adaptations of Mongolian Pastoralism in the Age of the Market" *Nomadic Peoples*, 12(2): 75-101.
- Martinez-Alier, J. (2002) "Environmentalism of the poor: A study of ecological conflicts and valuation" Cheltenham: Edward Elgar.
- Martinez-Alier, J. (1995) "Political Ecology, Distributional Conflicts and Economic Incommensurability" *New Left Review*, 211: 70-88.
- Marx, K. (1982) "Capital Volume I: A Critique of Political Economy" London: New Left Review.
- Mitchell, D. (1996) "The lie of the land: Migrant workers and the California landscape" Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Noyan, Ö. F. (1991) "Dünden bugüne ekoloji gerçeği" *Çevre Dergisi*, 1: 12-15.
- O'Brien, K. L., R. M. Leichenko, U. Kelkar, H. Venema, G. Aandahl, H. Tompkins (2004) "Mapping vulnerability to multiple stressors: climate change and globalization in India" *Global Environmental Change*, 14(4): 303-313.
- O'Brien, K.L. & Leichenko, R.M. (2000) "Double exposure: assessing the impacts of climate change within the context of economic globalization" *Global Environmental Change*, 10(3): 221-232.
- Özbek, A. (2007) "New actors of new poverty: The "other" children of Çukurova" Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.
- Özbekmezci, Ş. & S. Sahil (2004) "Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal, ekonomik ve barınma sorunlarının analizi" *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(3):261-274.
- Painter, M. Ve W. H. Durham (1995) "The social causes of environmental destruction in Latin America" Ann Arbor, MI, USA: University of Michigan.
- Partizan (2010) "Marksizm'de Çevre Sorunu" 18 Kasım 2010. <http://bit.ly/hBrQ3m>. Erişildiği tarih: 09.12.2010.
- Peet, R. ve M. Watts (2004) "Liberation Ecologies" 2. baskı, London: Routledge.
- Peluso, N. L. (1992) "Rich forests, poor people: resource control and resistance in Java" California: University of California.
- Radikal Gazetesi (2008) "Karataş'ta selden sonra dizanteri" 21 Mayıs 2008. <http://bit.ly/hnNZz5>. Erişildiği tarih: 09.12.2010.
- Radikal Gazetesi (2010) "Tarım işçilerine tarlada duş keyfi" 4 Ekim 2010. <http://bit.ly/g93YjD>. Erişildiği tarih: 09.12.2010.
- Robbins, P. (2004) "Political ecology: A critical introduction" Malden, MA: Blackwell.

- Rocheleau, D., B. Thomas-Slayter, A. Asamba ve M. Jama. (1996) "Feminist Political Ecology" London: Routledge.
- Schubert, J. (2005) "Political Ecology in Development Research: An Introductory Overview and Annotated Bibliography" Bern: NCCR North-South Working Paper.
- Scott, J.C. (1987) "Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance" New Haven, CT: Yale University.
- Shiva, V. (1988) "Staying Alive: Women, Ecology and Survival in India" London: Zed Books.
- Sol Gazetesi (2007) "Çukurova'da kazanan tarım işçileri oldu" Adres: <http://bit.ly/czJFKO>. Erişildiği tarih: 08/12/2010
- Şimşek, Z. ve İ. Koruk (2009) "Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri: Mevsimlik göçebe tarım işçiliği" Çalışma Ortamı, 7:7-9.
- Toprak Kahraman, Z. (1993) "Çevre korumacı ideolojiye politik bir yaklaşım" Çevre Dergisi, 9: 33-36.
- Vayda, A. ve B. B. Walters (1999) "Against political ecology" Human Ecology, 27: 167-179.
- Walker, P.A. (2006) "Political ecology: where is the policy?" Progress in Human Geography, 3: 382-395.
- Watts, M. (1983) "Silent Violence: Food, Famine, and Peasantry in Northern Nigeria" California: University of California.
- WCED (World Commission On Environment And Development) (1987) "Our Common Future" Oxford: Oxford University Press.
- Wisner, B., P. Blaikie, T. Cannon, ve I. Davis (2004) "At Risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters" 2. Basım, London: Routledge.
- Wolf, E. (1972) "Ownership and Political Ecology" Anthropological Quarterly, 45: 201-205.
- Yıldırak, N., B. Gülçubuk, S. Gün, E. Olhan ve M. Kılıç (2003) "Türkiye'de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları" Ankara: Tarım-İş Sendikası.

Coğrafi işaretler ve küresel piyasalarda yerelleşen tarım ürünleri: Ege pamuğu logosu üzerine bir saha çalışması*

Derya Nizam**

Öz

Son on yıl içinde, coğrafi işaret (CI) tarım sektöründe fikri mülkiyetin korunması için önemli araçlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Coğrafi işaret belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işarettir. Liberalleşme sonrası süreçte, tarım sektöründe standartlaştırılmış ve basitleştirilmiş tarımsal meta- ların üretiminde ölçek ekonomilerinin küçük ve orta ölçekli üreticiler üzerindeki baskısı giderek artmıştır. Bu baskı ile birlikte, çiftçilerin nihai üründen aldıkları katma değer payı zamanla azalmıştır. Temel olarak, coğrafi işaretler, yerel özelliklerden türeyen katma değerini daha büyük bir oranına sahip olabilmek için yerel aktörlere önemli bir mücadele sahnesi sunmaktadır. Bu bağlamda, Ege pamuğu CI üzerine bir alan çalışması, küresel meta zinciri analizi ile birlikte sunulmaktadır. Bu coğrafi işaretin, yerel aktörler tarafından tarım politikalarının liberalleşmesi ile şiddetlenen maliyet-fiyat kısıncasına karşı bir stratejik araç olarak nasıl geliştirildiği ve benimsendiği incelenmektedir. Çalışma, coğrafi işaretli ürünün tanımı, teşvik edilmesi ve pazarlanmasına dair önemli bir takım uygulamaları, özellikle meta tedarik zincirinin yeniden organizasyonu ve yönetimi ile ilgili olarak tartışmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda, bu çalışmada coğrafi işaretlerin sadece basit birer kalite şematiği olarak değil, yerelleşen üretim sistemleri için yeni bir yönetim aracı olarak da yeniden düşünülmesi gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaret (CI), tarımda fikri mülkiyet, tarım politikalarının liberalleşmesi, yerelleşen üretim, yönetim.

Abstract

Geographical Indications and Localized Agricultural Products in Global Markets: A Field Study Beyond The Logo of Aegean Cotton

In the last decade, geographical indication (GI) has emerged as one of the important instruments of intellectual property protection in agriculture sector. Geographical indication is a sign indicating the origin of a product that possesses a specific quality, reputation or other characteristics attributable to the place, area, region or country of origin. In the post liberalization process, pressure of economies of scale in the production of standardized and simplified products over small or medium sized producers has been increasing in agriculture sector. Along with this pressure, farmer's share of the added value of the final product decreased over time. Basically, geographical indications offer an important setting to local actors for a struggle to capture a high proportion of added value derived from local characteristics. In that context, the case study of Aegean Cotton

* Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde Haziran 2009 yılında tamamladığım master tezine dayalı bu çalışmada, başta Prof. Dr. Çağlar Keyder olmak üzere, Yard. Doç. Dr. Nuri Zafer Yenil ve Prof. Dr. Ferhunde Özbay'a emeklerinden ötürü sonsuz teşekkür borçluyum.

** İstanbul Bilgi Üniversitesi, Medya ve İletişim Sistemleri

“Coğrafi İşaretler”

Son yirmi yıl içinde, “coğrafi işaret” tarım sektöründe önemli bir fikri mülkiyet aracı olarak ortaya çıkmıştır. Coğrafi işaret belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işarettir. Avrupa tarihi içerisinde başta alkollü içecekler ve sonrasında süt ürünleri ağırlıkta olmak üzere geleneksel üretim ve işleme tekniklerine bağlı yerel ürünlerin coğrafi işaret korumasına tabi olduğu bilinmektedir. Fransa’nın Champagne bölgesi dışında başka bir yerde üretim izni olmayan “şampanya” ve sadece Meksika’nın Jalisco bölgesinde üretilip, şişelenen “tekila” coğrafi işaretlere verilebilecek en yaygın örneklerdendir. Birçok şişenin üzerinde şampanya yerine köpüklü şarap ifadesinin yer alması bu nedenledir.

Coğrafi işaretin kökenleri on yedinci yüzyıla kadar uzansa da doğallığını ve özgünlüğünü coğrafi menşeinden alan ürünleri coğrafi işaret ile koruma uygulaması son yirmi yılda yaygınlaşmıştır. Sadece alkollü içecekler ve süt ürünleri değil tarımsal ve diğer yerel ürünler de (el sanatları, dokumacılık, maden ve geleneksel yemekler gibi) coğrafi işaret uygulamasından yararlanmaya başlamıştır. Coğrafi işaretlerle korunan yerel ürünlerin sayıca giderek arttığı bu dönem, tarım ve kırsal kalkınma politikalarının hızla dönüştüğü önemli bir süreçle eşleşmektedir. Coğrafi işaretlerin daha etkin korunmasına dönük ulusal ve uluslararası düzlemde yürütülen çabalar da yoğunluk kazanmıştır. Bu çabaların aynı zamanda sosyal, politik, hukuki ve kültürel açılardan da bir dizi mücadeleye görünürlük kazandırdığı söylenebilir.

Coğrafi işaretlerin küresel düzlemde regülasyonu Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) çatısı altında yürütülen TRIPS¹ anlaşması ile sağlanmaktadır (WIPO, 1971; 2001). Bu anlaşma sadece alkollü içeceklere tam koruma sağlarken diğer ürünler için ise bağlayıcı olmayan hükümler içermektedir. Avrupa Birliği, İsviçre, Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Tayland, Kenya ve Jamaika’nın da aralarında bulunduğu ülkeler coğrafi işaretlerin tüm ürünler için güçlü hükümlerle korunması gerektiğini savunmakta ve tüm ürünleri kapsayacak bağlayıcı bir çok-taraflı tescil mekanizması oluşturulmasını talep etmektedir (Echols, 2003; Evans ve Blakeney, 2006; Goebel, 2003; Rangnekar, 2002; 2003; 2004).² Türkiye de Avrupa Birliği ile ortak hareket etmektedir (TBMM, 2008).³ Diğer taraftan, Amerika, Avustralya ve Arjantin’in aralarında bulunduğu diğer bir grup ülke ise buna karşı çıkmaktadır. Coğrafi işaret koruması ve kapsamının tarımsal ürünleri de kapsayacak şekilde dönüştürülmesi durumunda başta Amerikan şirketleri olmak üzere birçok şirket yöresel ürünler üzerindeki patent haklarını kaybedecektir (Echols, 2003; Evans ve Blakeney, 2006;

1 Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması’nın İngilizce kısaltması.

2 Avrupa Birliği’nin coğrafi işaretler temelinde örgütlemeye çalıştığı politikaların detayları için bkz EC (2003).

3 Türkiye’de coğrafi işaretler, 27 Haziran 1995 tarihli ve 555 sayılı “Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükümünde Kararname” uyarınca Türk Patent Enstitüsü tarafından tescillendirilerek korunmaktadır. 2010 Kasım ayı itibarıyla Türk Patent Enstitüsü’ne tescilli yaptırılmış 137 adet coğrafi işaret, 128 adet de bekleyen başvuru mevcuttur. Daha detaylı bilgi için bkz. Türk Patent Enstitüsü’nün resmi web sitesi <http://www.turkpatent.gov.tr/>.

Goebel, 2003; Rangnekar, 2002; 2003; 2004). Bu nedenledir ki başta Amerika olmak üzere muhalif ülkeler, Avrupa Birliği liderliğinde yürütülen genişletme kampanyalarına, bir çok yerel ürünün artık jenerik ürün statüsüne dönüşmüş olduğunu ve fikri mülkiyet hakkı olarak değerlendirilemeyeceğini savunarak muhalefet etmektedir. Örneklendirmek gerekirse, Hindistan’da üretilen Darjeeling çayının miktarı 10 bin ton iken tüm dünyada aynı isimle 40 bin ton çay satılmaktadır.⁴ DTÖ Doha müzakereleri, Avrupa Birliği ve birçok gelişmekte olan ülkenin kampanyası lehinde sonuçlanırsa Hindistan dışında (ve Hindistan’ın ilgili bölgeleri dışında) üretilen hiçbir çay Darjeeling adıyla ve hatta Darjeeling tipi, stili veya türü gibi jeneriğe dönüştürücü isimlerle satışa sunulamayacaktır.

Coğrafi işaretlerin, çiftçi gelirlerini yükseltmek, kırsal nüfusu yerinde tutmak, tüketicileri doğrudan bilgilendirmek, tarımsal üretimin çeşitliliğini teşvik etmek, yöresel ürünlerin gelişmesini ve korunmasını sağlamak, biyoçeşitliliği, çevreyi ve geleneksel bilgiyi korumak amaçları ile kırsal kalkınma politikalarının ve stratejilerinin önemli birer aracı olarak değerlendirilmeye çalışıldığı görülüyor (Marsden vd., 1999; 2000; 2002; Sylvander, 2004). Endüstriyel tarım aygıtlarının sağlığa, çevreye ve kırsalın sosyokültürel ve ekonomik yapılarına verdiği zararlar daha görünür olmaya başladıkça, deli dana ve gıda krizlerini bunlara örnek verebiliriz, bu yerel ve yöresel değerler kırsal kalkınma bağlamında değerlendirilmeye ve önem kazanmaya başladı. Fakat bu çalışmanın coğrafi işaretlerin etrafında çevrelenen bu meselelerin hepsine odaklanabilmesi mümkün değildir. Temel olarak coğrafi işaretlerin yerel aktörler tarafından serbest piyasalaşma politikaları ile şiddetlenen maliyet-fiyat kısıncasına karşı stratejik bir araç olarak nasıl geliştiği ve benimsendiği incelenmeye çalışacaktır.

Birinci bölümde, biyoteknolojik gelişmeler ile birlikte standartlaştırılmış (yersiz yurtsuz kılınmış) tarımsal metaların üretiminde ölçek ekonomilerinin küçük ve orta ölçekli üreticiler üzerindeki baskısı tartışılacaktır. Bu baskının artması ile çiftçilerin nihai üründen aldıkları katma değer payının azaldığına işaret edilecektir. Coğrafi işaretlerin temel olarak yerel özelliklerden ve kolektif mülkiyetten doğan katma değer için daha büyük bir oranına sahip olabilmek için üçüncü dünya ülkelerindeki yerel aktörlere önemli bir mücadele sahnesi sunduğuna inanılmaktadır. Literatürde bu mücadele sahnesi ağırlıklı olarak romantik bir yerelleşme okuması ile irdelenmektedir. Buna karşı çalışma küresel piyasaların sunduğu artı değer fırsatlarına dayalı, yani küreselleşme olgusundan koparılamayacak bir yerelleşme okuması önerecektir. Hem küreselleşme hem de yerelleşme eğilimleri ile yeniden biçimlenen “meta tedarik zincirleri” çeşitli denetimin mekanizmalarına ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada “tedarik zinciri analizi” ile yürütülecek bu tartışma, coğrafi işaretlerin basit birer “kalite şematığı” olarak değil, tedarik zincirlerinin denetim mekanizmasına dair güçlü birer “yönetişim aracı” olarak da ortaya çıktığını iddia edecektir.

4 Darjeeling Tea: Intellectual Property Rights of Darjeeling Tea in the Age of Globalization and World Trade <http://www.american.edu/ted/darjeeling.htm#Links>

İkinci bölüm ise coğrafi işaretin “maliyet-fiyat kıskacına” karşı bir strateji olarak nasıl doğduğunu spesifik bir saha araştırmasına dayalı olarak anlatabilmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda 2003 yılından bu yana coğrafi tescili bulunan “Ege Pamuğu” üzerine 2006-2008 yılları arasında yürüttüğüm saha araştırmasının sonuçlarına dayalı olarak, pamuğun küresel tedarik zincirinin yeniden yapılandırıldığı bir dizi ekonomik ve politik sürecin kısa bir özeti sunulacaktır.

Üçüncü bölümde Ege pamuğu coğrafi işaretinin tasarım sürecine odaklanılacaktır. Yerel kurum ve aktörlerin arasındaki çıkar ve çatışma ilişkilerinin bu süreçte yeniden nasıl müzakere edildiği aktarılmaya çalışılacaktır. Tasarım sürecine yön veren hedefler bağlamında yerel aktörlerin geliştirmeye çalıştığı direncin mahiyeti ve imkânı üç önemli değişkene bağlı olarak -örgütlenme formu, coğrafi sınırlar ve ürün karakteristiği (üretim biçimleri)- sorgulanacaktır.

Saha çalışması olarak Ege pamuğunun seçilmesinin iki önemli nedeni bulunuyor. Bölgenin pamuk üretimi seksenlere kadar küçük meta üretimine dayalı iken biyoteknolojik gelişmeler ve artan makineleşme ile giderek endüstriyelleşmiştir. Buna rağmen bölgenin kalite ve fiyata dayalı göreceli rekabet üstünlüğü ve avantajları yaratmada yaşadığı sıkıntılar artmıştır. Yerel aktörler dönüşen tarım politikalarına her ne kadar endüstriyelleşerek cevap vermeye çalışsa da artan maliyet ve fiyat kıskacı altında sosyal ve ekonomik anlamda giderek marjinalleşmektedir. İkinci neden ise üreticilerin bu dönüşüm sürecine markalaşmaya çalışarak direnç göstermeye çalıştığının gözlemlenmesidir. Buradan hareketle, ürünün coğrafi işaret ile tanımı, teşvik edilmesi ve pazarlanmasına dair önemli bir takım uygulamalar öncelikle meta tedarik zincirinin yeniden organizasyonu ve yönetişimi odağa alınarak tartışılacaktır.

Coğrafi işaretlerin yerel aktörler için etkili birer direnç imkânı olarak nasıl geliştirilmesi gerektiği önemli bir soru olarak karşımıza çıkıyor. Bu soruyu farklı coğrafi işaret deneyimlerini karşılaştırarak yanıtlamak gerekir fakat bunun için literatür henüz, ne yazık ki, çok kısıtlıdır. Bu nedenle çalışma meseleye dair temel bir önerme sunabilmek açısından yeterli değildir. Fakat birinci bölümde yapısal ve genel eğilimlerin analizi bağlamında soruya dair spekülative bir değerlendirme yer almaktadır. Bu değerlendirme, coğrafi işaretlerin geliştirilmesinde yerel aktörler arasında örgütlenecek “kolektif eylem” biçimlerinin ve yerel ürünlerin geleneksel ve özgün üretim koşullarının ön plana çıkması ve korunmasının önemini vurgulayacaktır.

Birinci Bölüm: Endüstriyel Tarım ve Yerel Ürünler

Bu bölüm geleneksel tarım ürünleri için uygulanan coğrafi işaret tescilinin bir yerelleşme stratejisi olarak nasıl değerlendirilmesi gerektiğini tartışıyor. Coğrafi işaretlerin spesifik bir yerele, alana ve bölgeye referansla ürünün kalite göstergesine dönüşmesi, literatürde ağırlıklı olarak, endüstriyel tarım modeline ve onun miktar ve verimlilik odağındaki üretim sistemine karşı bir direnç olarak okunmasına neden oluyor.

Endüstriyel tarım modeli ve bu model içinde gelişen teknolojik ve politik aygıtlar ile birlikte giderek ölçek ekonomilerinin baskın ve güçlü olduğu ve “en düşük fiyattan, miktar olarak en fazla üretenin” üretim şansı bulabildiği veya egemen olduğu bir dönüşüm gözlemliyoruz. Özellikle son çeyrek yüzyıla damgasını vuran biyoteknolojik gelişmeler sonucu (genetiği değiştirilmiş tohumlar ve bu tohumlara uygun girdi paketleri, çapalama ve gübreleme gereksinimini ortadan kaldıran kimyasallar ve işleme süreçlerinde devreye giren katkı maddeleri gibi⁵) dünyanın neresinde yetişiyorsa yetişsin aynı standart ve homojen niteliklerin hedeflendiği bir endüstriyel üretim modeli hâkim kılınmaya başlanmıştır. Bu üretim modeli içerisinde ürünlerin yetiştirildikleri bölge ve yörenin doğal özelliklerinden kaynaklanan (suyu, toprağı, havası, iklimi gibi) her türlü kalite farklılıkları giderilmek istenmektedir. Buna kısaca endüstriyel tarımın “homojenleştirme eğilimi” adını verebiliriz. Bir taraftan, laboratuvar ortamında tasarlanan tohumlarla, tarımsal ürünlerin (dünyanın her neresinde yetişirse yetişsin) sahip olduğu şekil, renk, tat, dayanıklılık, parlaklık ve hatta olgunlaşma- hasat edilme süresi belirlenmeye ve homojenleştirilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan üretim süreci, ürünün yetiştiği bölgedeki çevresel, iklimik ve teritoryal koşullara bağlı olarak değil, yapay tohumların sahip olduğu genetik tasarıma (ve bu tasarımın gerektirdiği ek endüstriyel girdilere) bağlı olarak gelişmektedir. Böylelikle hem ürünlerde hem de üretim süreçlerinde artan bir homojenleşme ve standartlaşma eğilimi ortaya çıkmaktadır.

Tarımda gerçekleşen bu dönüşüm iki farklı koldan hareket eden endüstriyel pratiklerle mümkün olabiliyor. Bu kollardan ilki “temellük” edici (*appropriation*) pratikler, ikincisi ise “ikame” edici (*substitution*) pratiklerdir. David Goodman ve Michael Redclift’in de (1991) ifade ettiği gibi endüstriler tarımsal süreçleri temellük eden ya da tarımsal ürünü ikame eden birtakım pratikler ile tarımsal ürün piyasalarına hakim olmaya çalışıyor.

Temellük stratejilerini, ürünlerin henüz tarlada ve toprakta iken (ekim, sulama, çapalama, gübreleme ve hasat süreci dahil olmak üzere) katma değerini artırmaya dönük faaliyetler olarak özetleyebiliriz. Çokuluslu şirketler piyasaya sundukları tohumlar ve bu tohumlara uygun girdi paketleri (gübre, zirai kimyasallar, haşere ilaçları gibi) ile tedarik zinciri içerisinde ortaya çıkan artı değerden daha fazla pay almaya çalışır. İkame edici faaliyetler ise bir ürünün topraktan kopmasının ardından yani işleme, paketleme ve pazarlama gibi aşamalarda katma değerini arttırmaya dönük stratejiler olarak tanımlanabilir. Çokuluslu şirketlerin bu aşamalarda tarımsal faaliyeti ikame etmeye yarayan teknik ve teknolojiler ile nihai ürünün katma değerinden daha çok pay almaya çalıştığı görülmektedir.⁶ Bu stratejinin hedefi özetle işleme süreçlerinde kullanılan tekniklerle tarımsal ürünü farklı endüstri kol-

5 Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz. Morris ve Young (2000).

6 Bu teknik ve teknolojilerin spesifik olarak ne tür uygulamalardan oluştuğunu aktaran kapsamlı bir çalışma için bkz. Lawrence (2004).

ları için basit bir hammaddeye/girdiye dönüştürmektir. Bu iki stratejinin farkını şu şekilde örneklendirebiliriz: soğuk hava şartlarında yetiştirilebilmesi için veya tazeliğini daha uzun süre koruyabilmesi için domuz genlerinin aşılınması ile elde edilen bir domates tohumunun tasarımı temellük edici faaliyet iken salça endüstrisinde, domatesin rengi, tadı, şekli ne olursa olsun işleme süreçlerinde uygulanabilecek ve nihai ürüne tadını ve rengini verecek ek (katkı) madde tasarımları ise ikame edici faaliyetlerdir.

Söz konusu endüstriyel dönüşüm her ürünün kendine has doğal ve biyolojik yapısından kaynaklanan üretim, işleme, pazarlama ve depolama aşamalarında farklılık gösterebilmektedir (Goodman ve Redclift, 1991; Goodman vd., 1987; Barlow, 1988; Wilkinson, 2002). Örneğin uzun süre depolanıp depolanamamasına göre, bazı tekniklerle raf ömrünün uzatılıp uzatılamamasına göre veya bazı teknolojilerle makineli hasada uygun hale getirilip getirilememesine göre, bu örnekler çoğaltılabilir. Fakat bu süreçler bir ürünün sadece özgün doğası ve biyolojik yapısını değil aynı zamanda üretim koşullarını ve üretim ilişkilerini de değiştiren, dönüştüren pratikler içermektedir (Murdoch, 2000). Örneğin endüstriyel dönüşüme eşlik eden yeni bir emek sömürü biçimi olarak “sözleşmeli üretim” çiftçiler ve agro-sanayi arasındaki ilişkiyi kontrol eden bir mekanizma işlevi görmektedir (Little ve Wats, 1994).

Kısaca özetlenecek olursa, temellük ve ikame eden pratiklerle endüstriyel tarım modelinin sadece fiyat ve ölçüğe yönelen odağı, çiftçileri giderek işleme ve perakende sanayinin talep ve çıkarları doğrultusunda hammadde üreten aktörlere (taşeronlara) dönüştürmektedir. Çiftçiler doğal çevrenin içinde barındırdığı belirsizlikleri ya da engelleri daha fazla girdi kullanımı ile aşmaya ve topraktan daha çok ürün kaldırmaya çabalarken nihai ürünlerin katma değerinden aldıkları pay giderek azalmaktadır.⁷ Bu anlamda hem kaliteye dönük hem de miktar ve fiyata dönük talep ve normlar, tedarik zincirlerinin yönetimi ve denetlenmesinde önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biyoteknolojik araçlarla teknik açıdan daha komplike ve karmaşık hale gelen ürünlerin tedarik zincirlerinde de artan bir sosyo-teknik karmaşıklık görülüyor (Bonanno vd., 1994). Ürünler artık yetiştirildikleri yerler dışında farklı ve daha uzak mesafelerde tüketiliyor. Böylelikle ürünlerin tedarik zincirleri ulusal sınırları kesmeye başlıyor ve ulus devletler tarafından belirlenen ve uygulanan katile kontrol standartlarının da atıl kaldığına inanılıyor. Kalite ve standartların belirlenmesinde, düzenlenmesinde ve korunmasında söz sahibi otoriteler ulus devletler iken artık özel şirketlerin kendilerinin oluşturdukları kalite ve standartların egemen olmaya başladığı gözlemleniyor (Mc Michael, 1994; Coyle vd., 2001). DTÖ gibi çatı örgütler de kamusalda özel

7 Bu gelişmeler tarımsal yapılar konusunda oldukça eski bir tartışmayı yeniden gündeme getiriyor. “Tarım sorunu” (agrarian debate) başlığı altında bilinen bu tartışma etrafında, tarımın ya da tarımsal üretimin neden kapitalist üretim modeli için cazip olmadığına nedenleri tartışılıyor. Bu tartışmayı hatırlayarak, şirketlerin “endüstriyel dönüşümlere kolaylıkla izin vermeyen bir takım biyolojik süreçlerin” nasıl üstesinden geldiğini incelemek önemli bir alan olarak karşımıza çıkıyor. Yani biyolojik ve hava şartlarından kaynaklı çeşitli engeller hangi endüstriyel tekniklerle nasıl aşılmaya çalışılıyor. “Tarım sorunu” tartışmasına dair derinlikli bir analiz için bkz. Bernstein (2003; 2006).

sektöre geçen bu alanı küresel ölçekte düzenleyen ve denetleyen yeni ve güçlü aktörler olarak sahneye çıkıyor (Hatanaka vd., 2005; 2006). Benoit Daviron'un (2002) belirttiği gibi tam da ulus devletlerin bu alandaki otoritesinin sorgulandığı bir dönemde, kalite ve standartların, tedarik zincirlerine ulaşma ve zincirlerin yönetimine hâkim olma noktasında stratejik araçlar olarak keşfedilmesi mümkün oluyor (Marsden vd., 2000; 2002; Reardon vd., 2001; Sporleder ve Goldsmith, 2001). Stratejik çünkü bu sertifikasyon süreçleri sadece müşterilere ürün hakkında bilgi ve güven sunmak için değil aynı zamanda yeni piyasalar oluşturmak, bu piyasalarda etkin ve egemen olmak, markalaşmak, "niş piyasayı"⁸ tanımlamak ve tedarik zincirini organize etmek ve denetlemek için de kullanılıyor (Hatanaka vd., 2005).

Sonuç olarak, çiftçiler piyasaya ulaşmak için sözleşmeli üretim veya özel sertifikasyonlara giderek tabi oluyor ve böylelikle nihai tüketici ile doğrudan kurabileceği bağları (ilintileri) kaybediyor. Diğer taraftan, üreticiler agro-endüstriyel tedarik zincirlerine dâhil olabilirler de artan "maliyet-fiyat kısılacı" sebebiyle üretime devam etmekte güçlük geçiyor (Friedland vd., 1981; 1991). Çünkü girdi tedarik zincirlerinde çokuluslu şirketlerin artan konsantrasyonu tohum, gübre, zirai ilaç ve hatta yakıt giderlerinde fiyat artışlarına neden oluyor. Bu fiyat artışları ile küçük ve orta ölçekli üretici grupları için maliyetler ve fiyatlar arasında açılan makas artıyor. Sonuç olarak tedarik zincirlerinin yapısı, düzenlenmesi ve denetlenmesine dair önemli sorunlar ve bu sorunlarla mücadele yöntemleri yerellerin gündemine taşınıyor.

Küreselleşen bir Yerelleşme Nasıl Mümkün?

Yukarıda bahsedilen endüstriyel tarım modeli ve pratikleri, yersiz yurtsuz olarak tanımlayabileceğimiz, dünyanın neresinde yetişiyor olursa olsun, henüz toprakta iken veya daha sonraki işleme süreçlerinde uygulanan biyoteknolojik araçlarla belli bir takım standartlara ve homojen bir kaliteye sahip ürünlerin egemen olduğu bir sistem yaratıyor. Bu nedenledir ki birçok araştırmacı tarafından da iddia edildiği üzere bu yersiz yurtsuz ürünlere karşı kalitesini ve özgünlüğünü yetiştirdiği coğrafi menşeinden aldığı iddiasıyla, yöresel ürünlerin farklılaştırılmaya çalışılması bir direnç olarak okunabilir (Babcock ve Clemens, 2004; Barham, 2003; Bramley ve Kristen, 2007; Cooke ve Morgan, 1993; Folkson, 2005; Ilbery ve Kneafsey, 2000). Bir ürünün "doğum yerini" belirten bu işaretler, tedarik zinciri içerisinde üretici ve tüketici arasında yeni bağıntılar (ilişkilendirme ağları) yaratabiliyor (Marsden vd., 2000; Marsden ve Murdoch, 2006; Murdoch, 2000). Çiftçiler bu işaretler ile tedarik zincirinin son halkasındaki tüketici grubuna ulaşabilmeyi hedefliyor. Böy-

8 Bu bağlamda ürünlerin farklılaştırılması için girilen her çaba kalite tanımının artiküle ve müzakere edildiği bir dizi mücadeleye de tanıklık etmek zorunda kalıyor. Ben bu süreçte standartlaşma ve ürün farklılaştırmasının birbirine zıt iki eğilim olarak değil tam da aynı sürecin iki parçası olarak işlediğini düşünüyorum. Hatanaka ve arkadaşlarının (2006; 2008) belirttiği gibi, bu alandaki pratikler ve çabalar farklılaştırılmış standardizasyon ile standardize olan farklılaştırma şeklinde yorumlanabilir. Yani farklılaştırma çabalarına bazı standardize edici pratikler; standardizasyona da bazı farklılaştırıcı pratikler eşlik ediyor. Çalışma bu anlamda coğrafi işaretlerle tanımlanmaya ve korumaya çalışılan ürün ve üretim biçimlerini (ve hatta tüketilme biçimlerini) bu iki eğilimin birlikteliği içinde yorumlamaktadır.

lelikle, coğrafi işaretler, yerel üreticiler için alternatif kalite şematiği ve pazarlama kanalları olarak, şirketlerin yön verdiği ezici bir rekabete karşı direnç gösterebilme imkânları olarak teşvik ediliyor. Ne var ki Goodman ve DuPuis (2005) literatürde normatif bir yerelleşme okumasının egemen olmaya başladığını dile getiriyor. Bu okuma bahsettiğimiz bu mücadele formunu idealist ve romantik bir yerelleşme hareketi içerisinde kutsamaya dönük bir yanlış içerisine düşüyor.

Romantik ve idealist yerelleşme okumaları küresel olanı kapitalist piyasa mantığının alanı, buna karşılık yerel olanı da bu küresel mantığa karşı direniş alanı olarak kutsuyor. Bu çalışmanın sonuçları ise yerelleşmeyi, piyasa mantığından tümünden bir kopuşu ifade eden romantik bir hareket olarak değerlendirmenin mümkün olmadığı gösteriyor. Aksine küresel piyasanın beraberinde getirdiği yeni ve farklı artı değer üretim ve paylaşım olanakları olarak yerelleşmenin nasıl ve hangi yollarla güçlü bir strateji olarak doğduğu inceleniyor. Yerelleşme meselesi, küreselleşme olgusuyla birlikte doğan ve yerel kaynakların katma değerinin bölüşüm kurallarını yeniden kurmaya dönük bir strateji olarak değerlendiriliyor. İki açıdan bu yaklaşımın geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

İlk olarak, coğrafi işaretlerin birer fikri mülkiyet hakkı olduğunu hatırlamak gerekiyor. Her ne kadar kolektif olarak geliştirilen ve sahip olunan ortak bir hak olarak tanımlansa da bir ürünün yetiştirdiği bölge ile ilişkisini tanımlayan ve bu ilişkiyi kimlerin hangi koşullar altında kullanabileceğini tarif eden ve düzenleyen bir mülkiyet hakkı. Henry Buller ve Carol Moris'in dile getirdiği gibi "yerel alanların ve uzamların (yani fiziksel alanların sosyo-kültürel açımlarının) birebir kendisinin bir meta olarak dönüştürüldüğünü yani ticarileştirildiğini düşünürsek" yerelleşme stratejilerini piyasa mantığından bağımsız düşünmek pek de mümkün olmaz (2004:1078).

İkinci olarak, coğrafi işaretler belirli bir yasal çerçeve içerisinde tescil edilir. Yerel bir üretici grup/inisiyatif, coğrafi işaret başvurusu için ilkin ürünün karakteristikleri, üretim koşulları ve sertifikalandırma yani denetim ve gözetim koşullarını müzakere ederek bir anlaşmaya varmak zorundadır. Bu anlamda yerel aktörlerin, yerel değerleri piyasa diline tercüme edip ekonomik birer ranta dönüştürürken küresel rekabeti onaylayan ve piyasa kuralını destekleyen bir takım prosedürlere her şeyden önce rıza gösterdiklerini kabul etmek gerekir. Bunu küresel yönetim aygıtlarının kurumsallaştırıldığı süreçlerin bir tezahürü olarak görmek mümkün (Lawrence, 2006: 151). Yani küresel rekabet ve onun disipline edici belirli formları, yönetmelikleri, uygulamaları ve söylemleri etrafında kendilerini örgütleyen kırsal aktörlerin, küresel yönetim nesnesi olarak yeniden yapılandırıldığını düşünüyorum. Bu anlamda "yerelleşmeyi" küreselleşme ve onun piyasa mantığına karşı bir direniş stratejisi olarak okumak pek mümkün görünmüyor. Aksine, "yerelleşme eğilimini küreselleşmenin içkin bir parçası ve parseli olarak" görmek ve değerlendirmek daha geçerli bir yaklaşım olarak karşımıza çıkıyor (Goodman ve DuPuis, 2005: 367).

Yerelleşme stratejilerine ve bu stratejiler ardındaki sosyal ve ekonomik örgütlenmelere küresel piyasanın sunduğu bir takım artı değer üretim fırsatlarını sorgu-

layarak odaklanmak gerekiyor. Çünkü bir ürünü yetiştirdiği alan ile benzerlerinden farklılaştırmaya çalışmak sadece küresel rekabeti değil aynı zamanda bölgelerarası rekabeti de besleyen ve pekiştiren bir sürece evriliyor (Goodman ve DuPuis, 2005). Bu nedenle, çalışma, yerleşme eğilimini her ne kadar endüstriyel tarımın homojenleştirici ve sadeleştirici baskılarına karşı kırsal ekonomiyi canlandıran etkili bir mekanizma olarak görüyorsa da, bu direnci küreselleşmenin piyasa mantığına topyekûn karşıt bir direnç olarak değil bilakis onun bir parseli ve içkin bir parçası olarak değerlendiriyor. Bu izlek, var olan ve yeni yeni oluşmakta olan küresel ve yerel bağlantı formlarını değerlendirmek ve mercek altına almak açısından da araştırmacılar için önemli fırsatlar sunuyor.

Kolektif Mülkiyet ve Tedarik Zincirlerinin Yönetimi

Coğrafi işaretler diğer sınai mülkiyet haklarından (marka ve patent gibi) farklı olarak tek bir üreticiyi değil gerekli koşullarda üretim yapan kişilerin tümünü birden korur (Babcock ve Clemens, 2004). Aynı zamanda coğrafi işaretin sağladığı haklar tüzel kişi ya da kişiler tarafından alınıp satılamaz. Elizabeth Barham'ın da (2003) dile getirdiği gibi bu yönüyle coğrafi işaretler “kolektif mülkiyeti” temsil etmektedir. Bu kolektif mülkiyet, doğal ve kültürel kaynakların belirlenen bir “coğrafi sınır” ile kullanım hakkına dönüştürülmesine dayanır. Bu hak “coğrafi sınırlar” içinde kalanlar için kolektif bir monopol gibi hareket edebilme imkanı sunar.⁹ Yani ürünün tedarik zincirine giriş ve çıkışı kontrol altına alan bu bariyerler, her şeyden önce arzı sınırlandıran ve rant üreten bir monopol inşa eder. Bu noktadan hareketle coğrafi işaretlerin basit birer kalite şematiği değil aynı zamanda bir yönetim aracı olarak da işlev gördüğünü söyleyebiliriz.

Ne var ki, tescillenen her coğrafi işaretin kendiliğinden bir ekonomik getiri ile sonuçlanacağını söylemek, tıpkı işe yaramayan ve kullanılmayan birçok ticari marka veya patent gibi, ne teorik ne de ampirik açıdan mümkün. Ek olarak doğacak bir artı değerın yerel aktörler tarafından adil ve eşit bir şekilde bölüşeceği de kendiliğinden varsayılmaz (Babcock ve Clemens, 2004; Agarwal ve Barone, 2005; Galtier vd., 2008). Bu anlamda kolektif kaynaklardan doğan artı değerın ekonomik bir ranta dönüşmesini mümkün kılan ve bölüşüm ilkelerini meşrulaştıran şey, yerel aktörler arasında gelişen çeşitli koordinasyon ve dayanışma formlarıdır (Pacciani vd., 2001). Bir işaretin kurumsallaştırılma süreci her şeyden önce o işarete dair stratejinin ne kadar etkili olabileceğini belirliyor (Bramley ve Kristen, 2007). Bir bölgenin genel çıkarının korunması için “kolektif eylem” dayalı üretici ağları oluşturmak bu anlamda önemlidir.¹⁰ Bu üretici ağları yerel aktörler tarafından inşa edilecek ve

9 Bryden'in "durgun kaynaklar teorisi", kırsal alanlar için rekabet üstünlüğü getiren şeyin durgun yani hareket ettirilemeyen kaynaklar olduğunu iddia ediyor. Buna göre kırsal alanların kalkınma stratejilerini bu rekabete açık olmayan durgun kaynaklar üzerine kurmaları gerektiği öne sürülüyor. Daha detaylı bilgi için bkz. Terluin (2003).

10 Elinor Ostrom (1990) “kolektif eylem” teorisi ile bireylerin çeşitli kurumsal düzenlemeler ve müşterek bazı normlar altında organize olup kendilerinin ait olduğu grubun genel çıkarını geliştiren bir kooperasyonu sürdürebildiğini dile getiriyor.

yürütülecek çeşitli kurum ve politikaların idame ettirilmesi bakımından da zarurî rollere sahiptir.

Yerellerin ve kırsalların yekpare değil heterojen yapılara sahip olduklarını biliyoruz. Mesela artı değer bölüşümü temelinde, bazı piyasa aktörleri arasında farklı çıkar çatışmalarının doğabileceğini tahmin etmek zor değil. Örneğin, bölgenin yerel sanayicileri ve tüccarları işlem, kontrol ve organizasyon maliyetlerini düşürmek için ürünlerin endüstriyel standartlara uygun olarak yeniden yapılandırılması ile ilgilenebilir. Böylesi bir coğrafi işaret tasarımı, bölgenin sanayicileri ve tüccarları arasında güçlü bir iş ortaklığı yaratarak küçük üreticilerin adapte olmakta güçlük çekeceği yeni endüstriyel üretim standartlarını beraberinde getirebilir. Böylesi bir girişim söz konusu normlar ile buluşabilen küçük bir üretici grubun yararına gelişir ve yereldeki iktidar ilişkilerini küçük üreticiler aleyhine daha fazla pekiştirebilir. Sonuç olarak, bu şekilde yapılandırılan işaret tescilleri diğer özel kalite standartlarının basit birer uzantısı (ya da kopyası) olarak gelişecektir.

Hâlbuki daha önce de bahsedildiği gibi dünya üzerindeki kalite şematikleri küreselleşirken yerel üreticilerin tedarik zincirlerine girmesini imkânsız kılan bariyerler inşa ediyor.¹¹ Gary Gereffi (1994) bu yapıyı izleyen küresel meta zincirlerini “alıcı odaklı” olarak kategorize ediyor. Bu alıcı odaklı meta zincirlerinde başrol oynayan birkaç şirket tüm zincirin yönetimine hâkim olabiliyor. Buradaki hâkimiyet, yerel üreticilerin coğrafi işaret ile alternatif pazar ve kalite şematikleri kurması önünde büyük bir engel ve karşı güç oluşturabiliyor (Ilbery ve Kneafsey, 2000).¹²

Bu anlamda coğrafi işaret korumasına tabi olacak ürün ve üretim koşullarının tanımında daha yerel, geleneksel ve kolektif karakteristiklerin muhafaza ve temsil edilmesi stratejik bir gereklilik olarak karşımıza çıkıyor (Pacciani vd., 2001). Diğer taraftan bu stratejinin başarılı olabilmesi için hem yerel hem de küresel ölçekte yani yerelden küresele ve küreselden yerele çoğulcu birçok koordinasyon ve dayanışma formlarına dayalı olarak gelişmesi gerekiyor (Ostrom, 1990).

Coğrafi işarete konu edilecek içeriğin, ürünün yetiştiği yerellikten kaynaklanan spesifik bağlamına gönderme yapması ve özgünlüğünü bu şekilde korumaya çalışması “yerel bilgiyi” korumak ve yaşatmak için de önemli. Daviron’a göre (2002) bazı özel sertifikalar yerel üreticilere maddi kazanımlar sağlasa bile bu üreticiler tedarik zinciri içerisinde karar alma süreçlerinden sürekli olarak dışlanıp, söz hakkından yoksunlaştırılıyor ve ürettiği ürüne yabancılaştırılıyor. Üreticiler bu sertifikasyon süreçleri ile tıpkı sözleşmeli üretim örneğinde de olduğu gibi sanayicilerin ve

11 Ana ticaret zincirlerine dahil olabilmek için Türkiye’de “İyi Tarım Uygulamaları” olarak Dünya’da ise GLOBALGAP (öncesinde EUROGAP) olarak bilinen sertifika; daha alternatif zincirlere ve niş piyasalara dahil olabilmek için de “Organik” ve “Adil Ticaret” (Fairtrade) sertifikaları örnek olarak verilebilir. Bu konuda saha araştırmasına dayalı kapsamlı bir araştırma için bkz. Keyder ve Yenil (2011).

12 Daha önce bahsedildiği gibi şirketler tarımı temellük ve ikame edici pratiklerini patentler ile etkinleştirilmeye çalışılmaktadır. Genetiği değiştirilmiş tohumlar, yeni bitkisel çeşit ve türler, kimyasallar, makine ve teçhizatların birçoğu patent hakları ile korunmakta ve tedarik zincirlerine ulaşımı kısıtlanmaktadır. Hatta ar-ge çalışmaları ile teknik anlamda geliştirildiği iddia edilen bir çok yerel tohum ve bitki türü Amerikan şirketleri tarafından patentleştirilmiştir. Hindistan’ın Basmati pirinci ve Çek birası Budweiser bunlara örnektir. Uluslararası platformda çokça yer alan bir diğer örnek ise, Starbucks tarafından patentlenen Etiyopya’nın çeşitli kahve türleridir. Bkz. Subramani (2002).

tüccarların hâkim olduğu karar alma süreçlerinin basit birer nesnesi ve uygulayıcısı olarak dönüşüyor. Bu noktadan hareketle, coğrafi işaretin tasarlama, başvurma ve yürütme süreçlerinin yerel kaynakların ve bilme biçimlerinin korunması noktasında kapsamlı birer strateji olarak gelişebilmesi için kolektif birer öğrenme ve karar verme süreci olarak gelişmesi gerektiği ortaya çıkıyor.

Diğer taraftan, “alıcı odaklı” meta zincirlerinde stratejik öneme sahip yönetim araçlarının şirketlerin kontrolünde olduğu düşünülürse kırsal aktörlerin sadece kendi yerelliklerinde sürdürdüğü bir tür yerleşme stratejisinin etkili olamayacağı tahmin edilebilir. Bundan dolayı, ürünlerin tedarik zincirlerine dahil olan aktörlerin sadece yerel üreticiler ve tüccarlardan değil, aynı zamanda birçok sivil toplum kuruluşu, tüketici dernekleri, sosyal politika geliştirmeye dönük kırdan ve kentten bir çok aktörün çok boyutlu ve çok katmanlı ilişkileniş ağlarından oluşması gerektiği ortaya çıkıyor.¹³ Bu bağlamda çalışma, tedarik ağlarını ve onların yönetimini çeşitli iktidar ilişkilerinin alanı olarak kavramsallaştırıyor ve burada iktidarı, basit anlamda çokuluslu şirketlere ait bir olgu gibi görmekten çok aktörleri ve kurumları birbirine ilişkilendiren ve bağlayan zincir (ağ/network) biçimleri içinde arıyor.

İkinci Bölüm: Küreselleşen Piyasalar ve Yerelde Dönüşen Pamuk Üretimi

Ege Bölgesinde yetişen pamukların coğrafi işaret ile korunması tarımsal piyasalarda yapısal uyum paketlerinin ve serbest ticarileşmenin ardından yerel aktörlerin küresel rekabetten daha çok etkilenmeye başladıkları bir süreç içinde ortaya çıkıyor. Bölge pamukçuları için küresel rekabet, ithalat koruma duvarlarının yıkılması ardından dünya piyasalarında pamuğun fiyatının düşüş, buna mukabil girdi ve maliyet fiyatlarının ise giderek artış yaşadığı yeni bir serüvenin adını koyuyor. Bu serüven içerisinde verimliliği ve rekabet gücünü arttırmaya dönük olarak tedarik edilen tüm endüstriyel girdiler ve onların tedarik edilme biçimleri üreticilerin nihai üründen aldıkları katma değer payının giderek düşmesine neden oluyor. Serbest ticarileşme, dünya piyasalarında yaşanan rekabete aynı zamanda bölgelerarası rekabeti de ekleyince Ege pamuğunun kendiliğinden sahip olduğu tarihsel ünün (reputasyon) değer kaybı yaşaması endişe ile karşılanıyor. Ege pamuğu diğer bölgelerde yetişen pamuklara göre daha uzun elyafı, daha beyaz ve daha parlak olması nedeniyle iç piyasada Cumhuriyet’in ilk yıllarından bu yana fiyat farkı ile ödüllendirilen bir rekabet avantajına sahiptir. Ne var ki Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile birlikte yeni açılan sulu tarım alanlarında daha düşük maliyetli üretilen pamuklar Ege pamuğunun varlığını tehdit etmeye başlıyor. Yerel tohumların yerini melez tohumlara bırak-

13 2005 Mart ayında, Etiyopya hükümeti yoksul kahve üreticilerinin gelirlerini arttırmak için üç farklı kahve türüne patent ve telif hakkı başvurusunda bulunur. Avrupa Birliği, Japonya ve Kanada bu başvuruyu hemen kabul eder. Amerika Patent Ofisine yapılan başvuru sonucunda Sidamo kahvesinin Starbucks tarafından patent olarak tescil edildiği öğrenilir. Etiyopya hükümeti Starbucks şirketine bu patenti geçersiz kılması için çağrı yapar fakat Oxfam ve diğer sivil toplum kuruluşları devreye girene kadar bu çağrısına cevap alamaz. Fakat bir yılı aşkın bir sürenin sonunda Starbucks dünyanın her yerinden kendisine yönelen tepkiler ardından Etiyopya’nın yerel isimleriyle pazarladığı tüm kahveler için telif hakkı ödemeyi kabul ettiğini açıklar. Oxfam’ın bu dönemde uyguladığı kampanyalar ile ilgili detaylar için resmi web sitesine bkz. http://www.oxfam.org.uk/get_involved/campaign/impact/starbucks.html.

masıyla bölgelerarası pamuk farklılıkları kaybolmaya başlıyor ve bölgelerarası pamuk karışımının önlenmesi zorlaşıyor. Alt bölümlerde detaylandırılacak bu gelişmelerle birlikte Ege pamuğunun değer kaybı yaşamasından duyulan endişe artıyor. İşte böylesi bir süreçte coğrafi işaret tescilinin giderek artmakta olan maliyet-fiyat kıskacı döngüsünü kırmayı sağlayacak ve nihai ürünün katma değerinden daha adil bir pay alabilmeyi garantileyecek bir işleve sahip olacağı düşünülüyor. Bu türden işlev ve kazanımlar etrafında örgütlenen bir coğrafi işaret fikri serbest piyasalaşma sürecinin oluşturduğu baskıya karşı gelişen bir direnç olarak okunabilir mi? Bu soruyu üçüncü bölümde tartışmaya başlamadan önce pamuğun küresel ve tedarik zincirinde meydana gelen dönüşümleri irdelemenin gerekli ve faydalı olacağını düşünüyorum. Bu amaçla, Türkiye’de serbest piyasalaşma öncesi pamuk piyasası hakkında kısa bir özet verilecektir. Bu özet yerel aktörlerin artan maliyet-fiyat kıskacından ve bölgelerarası rekabetten nasıl etkilendiğini aktaracaktır.

Pamuğun Yerel ve Küresel Tedarik Zinciri

Doksanlı yıllara kadar pamuk ihracatı yapan Türkiye, son yıllarda en önemli pamuk ithalatçısı ülkeler arasına girmiştir. 2006 yılından bu yana dünya pamuk ithalatında tekstil devi Çin’den sonra ikinci sırayı Türkiye almaktadır. Türkiye, dünya ülkeleri arasında ekim alanı açısından 13.¹⁴ ve üretim miktarı açısından ise 7., lif verimi yönünden ise 3. sırada yer alıyor. Tüketiminde yaşanan artışa rağmen pamuk üretiminin son yıllarda hem ekim alanı hem de üretim miktarı açısından düşüş eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir.¹⁵ Pamuk ekim alanlarının giderek azalmasına karşı birim alanda elde edilen verim artışları sayesinde üretim miktarındaki düşüş görece daha az gerçekleşmiştir. Pamuk verimliliğinde meydana gelen artışın, sertifikalı tohum, gübre kullanımı, zirai ilaçlar, traktör-ekipmanlar ve son yıllarda makineli hasat gibi farklı üretim süreçlerinde uygulanmaya başlayan teknolojik gelişmelerden kaynaklandığı görülmektedir. Zirai ilaç, gübre, mazot gibi girdi kalemlerinde son yıllarda % 50-75 arasında gerçekleşen artışlar üreticileri daha az girdi kullanımı gerektiren alternatif ürünlere yöneltmiştir. Girdi kalemlerinde yaşanan artışlara rağmen dünya piyasalarında pamuk fiyatlarının sürekli bir düşüş eğilimi içerisinde olması ekim alanlarının azalmasının en önemli nedenlerinden biridir.¹⁶ Pamuk üreticilerin dünya piyasalarında düşüş eğiliminde olan fiyatlarının baskısını çok ciddi bir biçimde hissetmeye başlamaları Gümrük Birliği

14 Türkiye son on yılda pamuk ekim alanları açısından 7. ve 8. sıradayken 2009-2010 sezonunda 13. sıraya gerilemiştir bkz STB (2010).

15 "ICAC verilerine göre, Türkiye üretimi 2008/09 sezonunda, kendinden önceki beş yılın ortalama üretim miktarına göre (yaklaşık 800 bin ton), %45’lik, aynı ortalama göre 2009/2010 sezonunda ise %53’lük bir düşüş yaşamıştır. Aynı oranlar dünya üretimi için yaklaşık %8 ve %12’dir" (STB, 2010).

16 Türkiye’de 2009-2010 üretim sezonunda pamuk fiyatları %50 oranında bir artış ile kilosu 1.60 liradan 2.46 liraya çıkmıştır. Fiyatlardaki bu artış, son yıllarda fiyatlardaki düşüşün neden olduğu ekim alanlarındaki daralma ve stokların erimesiyle açıklanmaktadır. Bunun yanında, aynı sezonda Pakistan’da yaşanan self felakette ABD’nin sübvansiyonlarını azaltması da diğer önemli nedenler olarak dile getirilmektedir.

Anlaşmasına dayanmaktadır. Anlaşma gereğince lif pamuk işlenmiş tarım ürünleri kapsamına dahil edilmiş, serbest dolaşıma tabi kılınmış ve gümrük vergisi ile koruma uygulaması kaldırılmıştır.¹⁷ Gümrük Birliği ile sadece pamuk üreticilerinin değil dokuma ve tekstil sanayicilerinin de zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Serbest ticarileşme sonrası lif pamuk gibi diğer dokuma ve tekstil ürünlerinin de gümrük vergilerinden muaf tutulması, yerel tekstil sanayinin varlığını tehdit etmeye başlamıştır. Bu düşüş eğilimi 2009 yılına damgasını vuran küresel kriz ile birlikte iyiden iyiye perçinleşmiştir.

Pamuk üreticileri serbest ticarileşmenin ardından rekabet kurallarının adil olmadığı bir piyasa sürecinin içine çekildiklerini düşünmektedir (Nizam, 2008; 2009). Çünkü doksanlı yıllardan itibaren dünya piyasasında pamuk fiyatlarının düşüş eğilimine girmesinin en önemli nedeni, başta Amerika olmak üzere çeşitli hükümetlerin uyguladıkları tarımsal dampinglerdir. Amerika uyguladığı destekleme programları çerçevesince her bir pamuk çiftçisi için yılda ortalama 150.000 doları aşan doğrudan ödeme yapmaktadır. Buna ek olarak, lif pamuğunu satın almak isteyen diğer ülkelerin sanayicilerine-tekstilcilerine uygun koşullarda GSM (General Sales Manager) ismi verilen krediler sunmaktadır. Amerika hem pamuk üreticilerine sağladığı sübvansiyonlar ile kendi ürünün borsa fiyatı düşük belirleyebilmekte hem de GSM kredileri ile pamuk üreticileri için dış pazar açmakta ve dünyadaki lif pamuk ithalatının hakimisi olmaktadır (Gillson vd., 2004).

Seksenli yıllardan bu yana, önce IMF/DB programlarında, sonra da DTÖ kural ve normları aracılığıyla az gelişmiş ülkelere kabul ettirilmeye çalışılan politikalar, tarımsal ürün ve girdi piyasalarındaki müdahalelerin tasfiyesini hedeflemiştir. Türkiye'nin de dahil olduğu birçok gelişmekte olan ülkenin üreticilerine verdiği destekler dış ticaretini saptırıcı desteklemeler kavramıyla literatüre girmiş; genel olarak tarımcı nüfusa dönük (ve ABD modelinde gözlenen türden) kaynak aktarımları ise, "meşru" görülmüştür (Boratav, 2003).¹⁸ Lâkin, DTÖ'nün Cancun görüşmelerinde pamuk ticareti ve gelişmiş ülkelerin pamuk üreticilerine yaptığı sübvansiyonlar gerginlik konusu olmuş, DTÖ görüşmeleri tıkanmış ve 24 Temmuz 2006'da DTÖ başkanı yenilenmesi gereken çeşitli anlaşmaların süresiz askıya alındığını ilan etmiştir (Gillson vd., 2004; Boratav, 2003). Kasım 2009 yılında DTÖ, ABD aleyhine karar vermiş ve Brezilya çiftçilerin zararlarını karşılamak üzere tazminat ödemesini istemiştir. ABD gerek küresel kriz gerekse de DTÖ kararlarından dolayı pamuk çiftçilerine verdiği desteği azaltmak zorunda kalmıştır. Fakat söz ko-

17 Türkiye ile AB arasında imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasında sadece sanayi ürünlerinin ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımına izin verilmektedir. Bunun dışında kalan sermayenin, hizmetlerin ve iş gücünün serbest dolaşımı söz konusu değildir. Buna göre Gümrük Birliği sadece işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımını kapsamaktadır.

18 DTÖ Tarım Anlaşmasında, ABD-türü "çiftçilere, cari üretimle ve fiyatlarla bağlantılı olmayan ve devlet bütçesinden yapılan doğrudan ödemeler", "yeşil kutu" diye adlandırılan bir kategoriye alınmış ve bu tür desteklemeler üzerinde herhangi bir sınırlama, kısıtlama öngörülmemiştir. Buna karşın belirli ürünlere ve girdilere dönük tüm müdahale ve kontroller, "kavuniçi kutu" (İngilizcesi "amber") diye nitelendirilen bir kategoriye alınmış ve bunların zaman içinde tümüyle tasfiyesi hedeflenmiştir. Bkz Boratav (2003).

nusu desteklemeler 2009 yılına gelene kadar pamuğun küresel tedarik zincirine dahil olabilmeyen en önemli bariyerlerini oluşturmuş ve dünya pamuk piyasasında rekabet edebilmeyen kural ve normlarını temsil etmiştir.

Türkiye’de de pamuk üretiminin prim ile desteklenmesine karşı prim miktarlarının yeterli düzeyde verilmediği için üretimi teşvik etmekten uzak olduğu görülmektedir. Amerikalı pamuk üreticileri ürettikleri her bir kilogram için ortalama 50-60 cent destek alırken, Türkiye’de bu rakam 8-10 cent arasında kalmaktadır. Primlerin düşük olması yanında fiyatları zamanında açıklanamamakta ve zamanında ödenmemektedir. Pamuk üreticilerinin hasattan elde ettiği gelirin üretim maliyetlerini karşıladığı ve ancak prim desteklemesinden yararlanabildiklerinde kar edebildikleri görülmektedir. Üretim maliyetlerini karşılamak için kredi kullanan çiftçiler, hasattan sonra girdi alımlarından kaynaklanan borçlarını ancak kapatabilmekte ve ihtiyaçlarını karşılamak için hasat döneminin hemen akabinde yeniden kredi (formel veya enformel) almak zorunda kalmaktadır (Nizam, 2008).

İyi kötü insanların sattığı fiyatla maliyet ya dengelenir ya dengelenmez. Pamuk bitti, para da bitti ondan sonra bekliyor devlet ne kadar prim verecek diye. Ne zaman ne kadar verecek belli değil. Onu da alıyor,... aldıktan sonra günü geliyor yine borçla yaşamaya başlıyor... Atıyorum, elime 20-30 milyar geçiyorsa hasatta, yıl içinde yaptığım borçları ödemek için harcıyorum bu parayı, cebimde para kalmıyor... (Söke, Güllübahçe Kasabası, Kasım 2007)

Tarımsal kredilerin yeniden yapılandırılması ardından Ziraat Bankası’ndan ve Tarım Kredi Kooperatiflerinden kullanılan kredilerin koşulları ağırlaştırılmıştır. Çiftçilerin tarımsal ayni ve nakdi kredilerinden yararlanabilmesi için sahip oldukları tapulu arazi, arsa ve şehir merkezlerinde bulunan evlerini ipotek gösterebilmeleri gerekmektedir. Formel kredi mekanizmaları dışına itilen üreticilerin (tapu veya ipotek gösterebileceği mülkiyetten yoksun üreticiler) ürünlerini sadece pazarlamak için değil, aynı zamanda üretebilmek, finansman giderlerini karşılamak için de bölgedeki sanayicilere-tüccarlara giderek daha bağımlı olmaya başladığı gözlemlenmiştir (Nizam, 2008). Bu tür enformel kredi ilişkilerine giren üreticilerin ya iflas etmiş ya da etme sınırında oldukları görülmektedir. Özetle, yapısal uyum programları kapsamında girdi desteklemelerinin kaldırılmasıyla birlikte finansman giderleri maliyetin önemli bir kısmını oluşturmaya başlamıştır (Nizam, 2008). Prim sisteminin yeteri kadar etkili işlememesi de üreticileri daha fazla borçlandıran bir üretim döngüsünün içine hapsedmektedir.

Çokuluslu Şirketler ve Yerel Üreticiler

Türkiye pazarına henüz doksanların başında dahil olan çokuluslu şirketler, birim alandan daha fazla ürün almaya dönük tasarıma sahip girdileriyle çok geçmeden piyasa paylarını arttırmaya başlamıştır. İki binli yılların sonrasında ise işçi bulma ve çalıştırmada yaşanan sorunlar ve işçi maliyetlerinin yükselmesiyle makineli hasada geçen pamuk üreticileri için söz konusu şirketlerin (pamuk girdi piyasaları-

na hâkim olan iki önemli şirket (Bayer Crop Science ve Monsanto) girdilerine tam anlamıyla bağımlı olacakları yıllar başlamıştır. Makineli hasada uygun olmayan yerel tohumlar pamuk tarlalarındaki yerini çok hızlı bir şekilde melez tohumlara yani çokuluslu şirketlerin egemenliğine bırakmıştır. Üreticiler sadece bu tohumlara değil bu tohumlarla paket halinde sunulan diğer kimyasallara da tâbi olmaya başlamışlardır. Tohumlardan daha iyi verim almak için tasarlanmış zirai ilaçlar, çapa gereksinimi ortadan kaldıran kimyasallar ve topraktaki ürünü makineli hasada hazırlayan “defolyant spreyleri”¹⁹ tarlalarda işçilerle yer değiştirmişlerdir. Geleneksel olarak emek-yoğun bir üretime dayanan pamuk sektörü artık daha çok girdi yoğun bir üretim faaliyetine dönüşmüştür.²⁰ Pamuk üretiminde makineleşme (toplama makineleri) bu melez tohumlar ve defolyant spreyleri ile efektif olabilmektedir. Bu anlamda pamuk tarlalarında makineleşme ile sadece mevsimlik işçiler değil, yerel tohumlar ve türler de kaybolmuştur.

Girdilerin kullanım yoğunluğuna bağlı olarak artan verimlerden çiftçiler memnun olsa da girdi fiyatlarının artması yüzünden eskiye göre daha fazla üretebildikleri halde daha az kazanç elde etmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Yani “para tren, çiftçi istasyon”²¹ olmuştur. Şirketlerin pamuk üretiminde genellikle temellük edici pratiklerle, özellikle tarladaki ürüne uygulanan biyoteknolojik araçlarla, egemen olmaya çalıştığı görülmektedir. Tarladaki ürün katma değer artışı yaşasa bile üreticilerin bu katma değerden aldıkları payın oranı giderek düşmüştür. Hatta maliyet ile satış fiyatı arasındaki makası üretici aleyhine giderek açmıştır (Boratav, 2003; Nizam, 2008; 2009). Sonuç olarak üreticiler bu girdi tedarik zincirlerine dahil olmanın neden ve sonuçlarını sorgulamaya başlamıştır:

Böyle bir sistem olur mu ya ve biz ektiğimiz tohumu ertesi sene ekemiyoruz, öyle bir gen yapmışlar ki. Demin de dediğim gibi bir kilo tohum alıyoruz 32 kilo ürün veriyoruz yerine, ...[nerelere] gidiyor bu paralar bilemiyoruz. (Söke, Kasım 2007)

Görüşme yapılan hemen hemen bütün üreticiler çokuluslu şirketlerin egemen olduğu girdi tedarik zincirlerine tabi olmanın taşıdığı riski “kumara” benzetiyor. Kumarda kazanıp kaybetmelerini belirleyen ya da belirsizleştiren iki değişkeni şöyle belirtmekte: ilki hava şartları diğeri de devlet politikası.

İlkin, yüksek maliyetli bu girdilere yapılan yatırımların hava şartlarında yaşanacak bir olumsuzlukla kendileri için büyük bir riske dönüştüğünü aktarıyorlar.

19 Tarladaki pamuk bitkisi düzenli ve sistemik olarak yeni kozalar üretir, toplama işçileri yaklaşık iki –üç ay süren bu kozalama döneminde iki veya üç kez tarlaya hasat için girer. Fakat makineli hasat için bu işlemin tek seferde yapılması gerekmektedir. Bu nedenle defolyant işlemine ihtiyaç duyulur. Defolyant tarlaya uygulanan iki kimyasaldan oluşur. İlki “finish” adı verilen kimyasaldır, bu kimyasal bitkinin metabolizmasını etkileyerek tarladaki kozaların aynı anda açması ve olgunlaşmasını sağlar. İkinci ise “drop” adı verilen kimyasaldır, uygulandığında tarlada yeşil olan her şeyi kurutur. Bunun nedeni makinenin fanlı toplama yöntemi ile çalışmasıdır ve yeşil materyaller kurutulmaz ise kozaların rengi (yeşile döner) zarar görür.

20 Seksenlere kadar hakim olan pamuk üretimini hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. Sirman (1990).

21 Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Abdullah Aysu’nun tarım literatürüne kattığı bu güzel deyim için teşekkür ederim.

Hasat öncesi erken düşen yağmurlar ve kuraklık son yıllarda ürünlerinin kalite ve miktarında düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü hava şartlarının olumsuz gitmesi ile hasat sonrasında oluşan zarar girdilere yapılan yatırımla doğru orantılı olarak artmaktadır. Örneğin, yüksek verimli tohumlar konvansiyonel tohumlara göre daha fazla su kullanımı gerektirir ve olası bir kuraklık rekolteyi dramatik ölçüde düşürür. Diğer taraftan yağışlı havalarda üreticiler toplama makinelerini sürmek için toprak kuruyana kadar beklemek zorunda kalır. Yani yağmurdan etkilenen pamuğun hem kalitesinde hem de miktarında yaşanan düşüşe bir de makinelerin iş görmemesi riski eklenir. Toprağın kurummasına kadar beklenen sürede defolyant ile kozaları tamamen açtırılan ve yeşil yaprakları kurutulan pamuğun dalında kuruması önemli bir riske dönüşür. Yaşanacak böylesi bir felaket ise üreticilerin hasattan borçla çıkması ve yeni hasada bu borç yükü ile girmesine yol açar.

İkinci olarak yapısal uyum programları çerçevesinde tarımsal nüfusu düşürmeye dönük tarımsal politikalar üreticiler için hepten bir belirsizlik içeriyor. Primlerin ne zaman ve hangi fiyattan ödeneceğinin taşıdığı belirsizlik kumarın diğer boyutunu oluşturuyor. Ayrıca tarımsal girdilerin ve gelirlerin vergilendirilmesine dönük devlet politikaları da onlar için oynadıkları kumarın taşıdığı riski açık eden bir niyet içeriyor.

Maliyetleri düşürmeye çalışıyoruz, ama çözüm müdür bilemiyoruz, bir yağmurda milyarlarımız gidiyor, bu işin bir kumar tarafı var, çünkü devlet bizi yok etmeye çalışıyor, biz ayakta durmaya çalışıyoruz...Devlet diyor ki rakipler büyürken siz daima küçülmüyorsunuz... (Söke, Sarıkemer Kasabası, Ekim 2008)

Üreticilerin serzenişleri devlet korumasının altında olduklarını düşündükleri yıllara özlemin ve gelecekte duyulan kaygıların ifade edilmesiyle son buluyor:

...yarın önümüze ne çıkar, devlet ne çıkarır, hava şartları ne çıkarır, devletin politikası yani ona da bir güvencimiz kalmadı... Devlet şimdi tarım nüfusunu yüze beşlere düşürmeye çalışıyor, böyle böyle düşürcek sanırım.... Bizim bir kooperatifimiz vardı [TARİŞ²²], onu kapatıp yerine başka bir şey kuracaklarmış, çözüm bulacaklarmış, bu çözüm olmaz. Bu siyaset, bu devlet, bu fikir, bu zihniyet kötü. (Söke, Özbaşı Köyü, Ağustos 2007)

Gelecekte duyulan kaygıların, maddi kaygılar yanında çevresel ve sosyal kaygılara da dönüştüğü görülüyor:

Son iki yıldır yeni bir kimyasal madde kullanıyoruz, yeşil olan ne varsa kurutuyor makineli hasat için. İleride topraklarımızda kalıntısı olursa, topraklarımıza bir şey olur mu diye kaygılarımız var. (Söke, Sarıkemer Kasabası, Ekim 2008)

Yerel tohumları yok eden melez tohumlar ve tarlada yeşil olan her şeyi kurutan hasat ilaçları ve daha birçoğu, üreticilerin ajandasında, para makinelerinden çok

22 TARİŞ, kökleri 1910'lu yıllara dek uzanan, incir, üzüm zeytinyağı ve pamuk ürünleri temelinde örgütlenen dört kooperatif birliğinin ortak adıdır. Tarış Pamuk ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi Birliği, bu dört birliğin en büyüğüdür. Birlik Ege Bölgesinde 7 ilde, 44 kooperatif, 33 çırçır fabrikasına sahiptir ve 43.000'ün üzerinde ortağına aynı ve nakdi kredi sağlayarak faaliyet göstermektedir.

hem çevreye, hem topluma hem de yerel ekonomiye karşı tehdit oluşturan senaryolara konu olmaktadır.

Melez Tohumlar ve Artan Bölgelerarası Rekabet

Doksanlıların ortasına kadar pamuk ekiminin yoğun olduğu üç bölgeye Ege, Çukurova ve Antalya GAP projesi ile yeni sulu tarım alanları kazanan Güneydoğu Anadolu Bölgesi de eklenmiştir. Açılan bu yeni sulu tarlalarda bölge çiftçileri pamuk ekimine yoğunluk vermiş ve iki binlerin başında hem pamuk ekim sahası hem de üretim miktarı açısından bölge birinci sıraya yükselmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde pamuk ekim alanları artarken diğer bölgelerdeki ekim sahaları giderek azalmıştır. Son 15 yıl içerisinde Güneydoğuda ekim alanları üç katına ulaşırken, diğer bölgelerin ekim alanlarındaki azalmanın %60-70'lere ulaştığı görülmektedir (Nizam, 2009). Son dört yılda ekim alanlarında yaşanan düşüşten bu bölge de etkilenmiştir. Fakat bölge hâlen Türkiye'nin toplam ekim sahası ve üretiminin %55'ni oluşturmaktadır (STB, 2010).

Güneydoğu'da pamuk üretimine geçilmesiyle birlikte diğer bölge pamukçuları hasat için işçi bulmada çeşitli problemler yaşamaya başlamıştır. Bu bölgelerde hasat seksenlerin sonu ile birlikte Güneydoğu'dan mevsimlik olarak göç eden işçiler ile gerçekleştiriliyordu. Ne var ki Güneydoğu'da yeni açılan pamuk tarlaları ile birlikte hasat (toplama) işçiliğine olan talep giderek artmıştır. Bu, diğer bölge pamukçularının, işçileri kendi tarlalarına çekebilmek için, daha iyi fiyat yani bölgesel fiyat farkı vermelerini gerektirmiştir. Transfer (ulaşımları), yakacak, barınma, su ve sağlık harcamalarına bir de bölgesel fiyat eklenince Güneydoğu dışındaki diğer bölgeler işçilik maliyetleri bakımından dezavantajlı duruma düşmüşlerdir. Bunun yanında uzun yıllardır mono ekime dayalı bu pamuk bölgelerinde zararlılarla mücadele etmek ve toprağın mineral dengesini korumak için gerekli girdi kullanımı (örn. zirai ilaç ve gübre kullanımı) daha fazladır. Oysa ki sulu tarıma yeni açılan pamuk tarlalarında hem verimlilik daha yüksek hem de bahsedilen girdilere duyulan gereksinim daha azdır. Bu da bölgelerarası maliyet farklarının oluşmasında önemli diğer bir faktördür. Sonuç olarak maliyet ve fiyat kısılcasının en fazla hissedildiği bu bölgelerde üreticilerin fazla girdi ve emek kullanımı gerektirmeyen alternatif ürünlere geçiş yapmak zorunda kaldığı görülmektedir. Pamuk ekim alanlarında daralma en fazla Çukurova ve Antalya bölgesinde görülmüş, üreticiler ağırlıklı olarak mısır ve bir miktarda diğer yaş meyve sebze üretimlerine geçiş yapmıştır.

Ege'de ise yeni teknolojilere yatırım yapan ve buna bağlı olarak üretim verimliliğini arttıran üreticilerin yoğun olduğu alanlarda pamuk ekiminin hala yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Söke ovası bu alanlardan birine örnektir, 2005-2006 sezonunda işçilik maliyetini azaltmak isteyen üreticiler iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde tamamen makineli hasada geçiş yapmışlardır. Makineleşmenin bu denli hızlı gelişmesinin kuşkusuz en önemli nedeni, bölgelerarası rekabet olduğu kadar pamuk fiyatlarında yaşanan düşüştür. Çünkü fiyatlarda yaşanan düşüş mevsimlik

işçilerin gelirlerinin de düşmesine neden olmuştur.²³ 2004-2005 sezonuna mevsimlik işçilerin bir günlük iş bırakma eylemlerinin damgasını vurması bunu doğrulamaktadır. İşçi maliyetleri yükseldikçe pamuk toplama makineleri üreticiler için daha rasyonel yani ekonomik açıdan daha makul yatırımlara dönüşmüştür. Pamuk toplama makineleri bölge çiftçileri tarafından ya bireysel ya da kooperasyona dayalı olarak satın alınmaktadır. Makine alamayan üreticiler ise belli bir bedel karşılığı pamuklarını diğer üretici arkadaşlarına toplatmaktadır.

Diğer iki bölge pamuktan alternatif ürünlere hızla geçerken, Ege Bölgesi pamuk üretimini korumuş görünmektedir. Bunun nedeni Ege Bölgesinde yetişen pamuğun diğer bölge pamuklarına göre daha yüksek kalitede olması ve piyasada daha yüksek fiyattan alıcı bulmasıdır. Ege pamuğunun fiyat farkı elde etmesi tarihsel olarak bölge aktörleri tarafından sürdürülen yoğun lobiler sayesinde mümkün olmuştur. Gerek TARİŞ gerekse de -yönetimin de çıkarıcıların ağırlıkta olduğu İzmir Ticaret Borsası- bölge pamuğunun piyasa değerini korumak için yoğun çalışmalar sürdürmüş ve bu çalışmalarda başarılı da olmuştur. Örneğin 1999 yılında Sanayi Bakanlığı tarafından bölgelerarası kütlü pamuk naklini önlemek amacıyla bir tebliğ yayınlanmıştır.²⁴ Buna göre, Güneydoğu, Çukurova ve Antalya pamuk üretim bölgelerinden Ege üretim bölgesine (Aydın, Balıkesir, İzmir, Manisa, Denizli, Muğla, Çanakkale, Bursa illeri), bu bölgeden diğer üretim bölgelerine kütlü pamuk nakli yasaklanmıştır. Bu yasaya rağmen, bölgelerarası pamuk naklinin engellenemediği, bölge pamuğunun “karışım” sebebiyle kalitede hak ettiği yeri alamadığı düşünülmektedir. Nitekim 2002 yılında doğan coğrafi işaret inisiyatifinin gündemindeki en önemli hedeflerden biri coğrafi işaret ile bölgelerarası pamuk karışımının neden olduğu haksız rekabetin ortadan kaldırılması olmuştur. Coğrafi işaret çalışmalarına hız verilen bu dönem aynı zamanda Güneydoğu’nun Ege Bölgesiyle maliyet dışında kalitede de rekabet edebilme gücünü arttırdığı bir dönemle eşleşmektedir.

Tarihsel olarak dünya üzerindeki pamuk standartları elyafın sahip olduğu uzunluklara göre kategorize edilmiş ve uzun elyaflı pamuklar bu kategorizasyonda en yüksek kaliteye (A Standardı) dahil olmuştur. Türkiye’de ise Ege Bölgesi’nde yetişen pamuklar uzunlukları bakımından bu gruba aday gösterilmiştir. Pamukta lif uzunluğunu belirleyen en önemli faktör, konvansiyonel üretim tarzlarında, tohumun yetiştiği bölgenin iklim ve coğrafi koşulları olarak değerlendirilmektedir. Bu da ulusal ve yerel orijinlerin (kökenlerin) pamuk ticaretinde hala önemli birer kalite göstergesi olarak kabul edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.²⁵ Ne var ki

23 Toplama işçiliği ücreti pamuk fiyatının yüzde onuna eşit düşecek şekilde hesaplanmıştır, geleneksel olan bu anlaşmaya göre pamuk fiyatlarındaki düşüşten mevsimlik toplama işçileri de etkilenmiştir.

24 Bkz. 23830 sayılı Bölgeler Arası kütlü Pamuk Naklinin Önlenmesine İlişkin Tebliğ-Dış ticaret Standardizasyon (99/19): Resmi Gazete yayınlama tarihi: 28.09.1999.

25 Dünya üzerinde en uzun elyafa sahip pamuklar Mısır’da yetişmektedir. Hâlihazırdaki biyoteknolojik gelişmeler, doğal süreçlerin tarımsal ürünler üzerindeki etkisini istenilen minimum düzeye indirememektedir. Söke’de bölge pamuğunun değerlendirilmesi için kurulan Söktaş Konfeksiyon yaşadığı pazar sıkıntılarının ardından dünyaca ünlü tekstil markalarıyla çalışmak için hammadde olarak Mısır pamuğunu kullanmaya başlamıştır. Söktaş, gazetelere verdiği demeçte,

zirai süreçleri - yetiştirdiği bölgelerin iklim ve doğal koşullarını- kontrol altına almaya ve baskılamaya çalışan biyoteknolojik tasarımlara sahip melez tohumlar bölgelerarası kalite farkını giderecek bir takım sonuçları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Türkiye’de melez tohumların yerel tohumların yerini almasıyla bölgelerarası farklılık gösteren lif uzunlukları birbirine yaklaşmaya başlamıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, Güneydoğu’da yetişen pamukların sahip olduğu uzunluk Ege’de yetişen pamukların uzunluğunu yakalamış ve hatta geçmeye başlamıştır. Böylelikle Ege pamuğunun sahip olduğu tarihsel ünü tehdit etmeye başlamıştır. Fiziksel görünüşleri açısından birbirine giderek yaklaşan bu iki bölge pamuğunun laboratuvar koşullarında ayırt edilebilen bir takım farkları vardır ve bu özellikler, bir sonraki bölümde detaylı olarak bahsedileceği üzere, Ege Pamuğu coğrafi işaret korumasına konu olmuştur.

Üçüncü Bölüm: Ege Pamuğu Coğrafi İşaretinin Tasarım Süreci

Yüksek girdi maliyetlerinin, pamuk fiyatlarındaki düşüşün, adil olmayan küresel fiyat politikalarının, bölgesel rekabet ve pamuğun ticaretinde ön plana çıkan yoğun lobicilik faaliyetlerinin tartışıldığı, katma değerden alınan payın giderek düştüğü ve rekabet gücünün neredeyse kaybedildiği bir süreçte Ege Bölgesi’nin sektör temsilcileri İzmir Ticaret Borsası’nın çağrısıyla bir araya gelmişlerdir. 2002 yılında coğrafi işaret koruması için gerekli koşullar ve tanımlar üzerinde mutabakata varılarak Türk Patent Enstitüsüne yapılan başvuru ardından 6 Şubat 2003 tarihinde tescil alınmıştır. O tarihten günümüze dört özel çırçır fabrikası ve TARİŞ Koope-ratifi olmak üzere beş firma coğrafi işaret ile üretimlerine devam etmektedir.²⁶

Tescilin tarihi yedi senelik görece kısa bir döneme dayandığı için projenin akıbeti konusunda net bir analiz ortaya koyabilmek ne yazık ki henüz mümkün değildir. Bu yüzden tasarım sürecinin dayandığı stratejik hedeflere bağlı olarak yürütülecek analiz ile olası sonuçlar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bir önceki bölümde dile getirildiği üzere coğrafi işaret korumasının beraberinde getireceği sonuçlar her şeyden önce projenin nasıl geliştirildiğine bağlı bir kalıp (*pattern*) izleyebilecektir. Ege pamuğu için geliştirilen coğrafi işaretin tasarım süreci üç temel değişkene bağlı olarak incelenecektir. İlk olarak tasarım sürecinde oluşturulan örgütlenme formuna bakılacaktır; bölgenin farklı piyasa aktörlerinin (aktör, grup ve kurumlar) arasında kolektif bir eylemin söz konusu olup olmadığı sorgulanacaktır. İkinci olarak coğrafi sınırlar irdelenecektir; korumaya tabi olan üretim alanının ve sınırlarının nasıl belirlendiği incelenecektir. Son olarak da ürün karakteristikleri ve üretim biçimleri değerlendirilecektir; ürünün tanımında anonim değerlerin mi yoksa endüstriyel

Mısır pamuğu gibi uzun elyaflı pamukların bölgede yetişmesi için teknik yardım olsa da bunda başarılı olamadığını ve ardından Mısır’dan pamuk ithal etmeye başladığını belirtmiştir. Yani biyolojik tasarımların baskılamaya çalıştıkları doğal ve tarımsal süreçler hala etkilidir ve bu da pamuğun pazarında yerel orijinin hala önemli piyasa göstergeleri olarak işleminde rol oynamaktadır.

26 Daha detaylı bilgi için İzmir Ticaret Borsası Web sitesine bakınız: <http://www.itb.org.tr/TR/cografisaretler.asp>

sanayiciler hakim olabiliyor. Sonuç olarak, tarladan borsaya taşınana kadar logolu pamuğun tedarik zinciri içerisinde üreticilerin egemen olmasını zorlaştıran bir yapının inşa edildiğini görüyoruz.²⁹

Coğrafi Sınırlar:

Coğrafi işaret korumasına giren alan Ege’de pamuk ekiminin yapılabildiği neredeyse tüm alanları içine alacak şekilde belirlenmiştir³⁰. Bu sınırlar içinde bulunan yedi farklı il, iklim ve toprak koşulları bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Bu alanda kuzeyden güneye ya da batıdan doğuya gidildikçe önemli iklimsel, coğrafi ve sosyokültürel farklılıklara rastlanmaktadır. Hâlbuki Ege Bölgesinde bazı mikro alan veya havzalarda yetişen pamukların diğerlerine göre daha haklı bir üne sahip olduğu düşünülmektedir. Örneğin, Aydın sınırları içinde kalan Söke ve İzmir sınırları içinde kalan Dikili-Bergama Bölgesi bu üne sahip olan iki önemli havzaya örnek gösterilmektedir. Pamuk kalitesinin bu havzaların sahip olduğu çok özel coğrafi ve iklimsel koşullardan kaynaklandığı çeşitli araştırma sonuçlarına dayalı olarak iddia ediliyor. Örneğin denize dik gelen dağların kıvrımlarında yetişen pamukların, imbat rüzgârlarının denizden getirdiği nem ile beslenmesiyle görece daha üstün bir kaliteye sahip olduğu dile getiriliyor. Bu noktada coğrafi sınırların mikro alanlarla sınırlandırılmadığı aksine geniş bir coğrafyayı içine alacak şekilde genişletildiği görülüyor. Bu noktada projenin küçük değil de büyük ölçekli üretimin hedeflendiği bir strateji temelinde örgütlendiği söylenebilir. Hedeflenen bu büyük üretim ölçeği doğrudan nihai üreticiye ulaşılacak bir niş piyasa temelinden çok işleme süreçlerinde yer alan iplikçi ve kumaşçı gibi piyasa aktörlerine erişimi kolaylaştıran bir strateji temelinde anlaşılabilir.

Yerel Karakteristikler ve Üretim Biçimleri:

Korumaya tabi olan ürün karakteristikleri şu şekilde tanımlanmıştır: “bölgenin iklim, toprak özellikleri ve ekolojik koşulları nedeniyle, parlaklığı ve yumuşaklığı fazla, boya alma ve iplik olabilme (bükümü, kopma mukavemeti) özellikleri diğer pamuklara göre daha iyi olan pamuktur” (TPE, resmi web sitesi).

Bu tanımda dikkat çeken nokta Türkiye ve dünyada uzun elyafa sahip olmasıyla

29 Doksanlı yıllara kadar gerek düşük faizli tarımsal girdi kredileri gerekse de tarım satış kooperatifleri aracılığı ile yapılan destekleme alımları, üretimde küçük işletmelerin pazarlamada ise kooperatiflerin egemen olduğu bir tedarik zincirinin oluşumunu geliştirmiştir. Ne var ki 16 Haziran 2000 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren “4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri hakkında Kanun” ile birlikler özleştirilmiştir yani maddi destek kaynakları kesilmiştir. Piyasayı (ve fiyat oluşum süreçlerini) düzenlemede çok önemli tarihsel roller üstlenen bu kurumların finans desteği alamaması, pamuk üretimi, işlenmesi ve pazarlanması alanındaki işlevlerini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Nizam, 2008).

30 İzmir’in tüm ilçeleri, Aydın’ın tüm ilçeleri, Manisa ilinin Merkez, Ahmetli, Akhisar, Alaşehir, Demirci, Gölçü, Kırkağaç, Salihli, Saruhanlı, Soma ve Turgutlu ilçeleri, Muğla ilinin Dalaman, Fethiye, Köyceğiz, Milas, Ortaca ve Yatağan ilçeleri, Denizli ilinin Merkez, Akköy, Buldan, Çal, Honaz ve Sarayköy ilçeleri, Balıkesir ilinin Merkez, Ayvalık, Bandırma, Bigadiç, Burhaniye, Edremit, Gömeç, Havran, Kepsut, Manyas ve Susurluk ilçeleri, Çanakkale ilinin Merkez, Ayvacık, Eceabat, Ezine ve Gelibolu ilçeleri, Bursa’nın Karacabey ilçesinde üretilen ve çıkarılan lif pamuklar “Ege Pamuğu” olarak tescil edilebilmektedir.

tarihsel bir üne kavuşan Ege pamuğunun uzunluk bakımından herhangi bir özelliğine değinilmemesidir. Bunun en önemli nedeni, bahsedildiği gibi, melez tohumlarla birlikte farklı bölgelerin elyaf uzunluklarının birbirine yaklaşmasıdır. Yani Ege pamuğunun uzunluk açısından keskin bir iddiası artık yoktur. Ön plana çıkan “parlaklık, yumuşaklık, boya alma ve kopma mukavemeti” gibi karakteristiklerin ise geleneksel değil daha çok endüstriyel kalite ve standartlara cevap vermeye dönük olduğu görülmektedir. Koruma kapsamına giren karakteristikler yerel tohum ve geleneksel üretim biçimleriyle değil yörenin iklim, toprak ve ekolojik koşulları ile daha çok ilişkilendirilmiş. Coğrafi işaret logosundan faydalanan Sökeli bir çırcının sözleriyle:

Bizim pamuğun boyayı kabul edilebilirliği fazla, boya salmıyor. Urfa bölgesinden farkı ortaya çıkıyor. Ama bulunmaz hint kumaşı değil sonuç olarak, yeni gereksinimlere cevap verecek özelliklerinin ben ön plana çıkması gerektiğini düşünüyorum... Mesela nano-teknolojiye uygun olup olmadığını veya piyasada böylesi taleplere cevap verecek özelliklerini araştırmaya başladım.(Söke, Ekim 2008)

Ege pamuğunun sahip olduğu ün ve itibarını tehlikeye düşüren bölgelerarası pamuk naklinin engellenebilmesi elyafların fiziksel özelliklerinin birbirine giderek yaklaştığı bir dönemde coğrafi işaret korumasına konu olan en önemli hedef olarak karşımıza çıkıyor. Tescilin ardından İzmir Ticaret Borsasının yayınladığı basın bültenlerinde ön plana çıkan mesaj, “coğrafi işaret ile hedeflenen amacın iplik, kumaş, tekstil ve konfeksiyon sektörünün bölgelerarası pamuk karışımından kaynaklanan hammadde sorununa çözüm bulmak” (İTB, resmi web sitesi). Yani coğrafi işaretin sanayiciler için hammadde kalitesinin garantörü olarak işlev görmesi hedefleniyor.

Buna mukabil korumaya tabi olacak karakteristiklerin “boya tutma kalitesi, yumuşaklığı ve kopma mukavemeti” gibi pamuğun işleme süreçlerinde ön plana çıkan kalite standartları ile örtüştürülmeye çalışıldığı görülüyor. Zaten söz konusu bu özellikler iplikçilik sektöründe meydana gelen teknolojik gelişmeler ile sanayiciler tarafından daha çok talep edilmeye başlayan kalite standartlarını temsil ediyor. Bradow ve Davidos (2000) yüksek hız teknolojisi ile çalışan yeni iplik eğirme makinelerinin her bir pamuk lifinin kopma mukavemetinin detaylı ölçümünü zorunlu hale getirdiğine işaret ediyor. Bu özelliği ile tescil edilmiş bir bölgesel hammadde arzı sanayiciler için güvenilir hammadde tedariki açısından önemli görülüyor. Böylece Ege pamuğu coğrafi işareti hem yüksek üretim ölçeği hem de endüstriyel standardizasyona dayandırılmış bir tasarım süreci ile romantik değil de artı değerden daha çok pay almaya dönük bir yerleşme stratejisi olarak karşımıza çıkıyor. İzmir Ticaret Borsasında projenin önemli mimarlarından birisinin sözleri bunu doğruluyor.

“burada hedeflenen şey lokalleşme değil, ...coğrafi işareten yararlanmak için el veya makine ile toplanma, yerel tohum veya melez tohumlar kriter değil yani fark etmiyor.”(İzmir Ticaret Borsası, Ekim 2008)

Özetlemek gerekirse, beşeri, tarihsel, kültürel ve anonim karakteristiklerden ziyade piyasa koşullarında egemen olan ticari standartların ön plana çıktığını görü-

yoruz. Bu anlamda Avrupa’da örnekleri bolca bulunan ve yerelin geleneksel üretim tarzını koruduğu iddia edilen³¹ coğrafi işaretlerden ve kalite pratiklerinden ayrılıyor. Bunun yerine “kitlesel ve homojen” bir hammadde arzının işareti olarak sanayicilerin dikkatini çekebilecek bir logo olarak tasarlanmış görünüyor.

Standardizasyon ve Sertifikalandırma:

İzmir Ticaret Borsası, coğrafi işaret tescilinin ardından, tedarik zinciri içerisinde ürünün izlenebilirliğini sağlamaya dönük ikinci bir proje geliştirmiştir. Bu proje nihai tüketiciye kadar uzanan bir sertifikasyon süreci ile tedarik zinciri içerisinde kontrol ve denetim mekanizması oluşturmayı hedeflemektedir. Yani “Ege pamuğu” coğrafi işareti ikinci bir proje olan “Ege pamuğu sertifikası” ile güçlendirilmeye çalışılmıştır. İlk bölümde bahsedildiği üzere literatürde coğrafi işaretler “ideal olarak” nihai tüketicilere en kısa elden (aracılardan bağımsız) ulaşmak için oluşturulan alternatif piyasa ve kalite şematiklerini kurmaya dönük araçlar olarak değerlendirilmektedir. Fakat bu mekanizmanın geçerli olabilmesi için coğrafi işaret korumasına tabi olan ürünün spesifik karakteristiği ve tedarik zincirinin yapısı önemlidir. Pamuk belirli işleme süreçlerinden geçmeden tüketime hazır bir ürün olmadığı için coğrafi işaretinin de tek başına nihai tüketicilerle doğrudan bağlantı kurmaya dönük bir araç olarak yapılandırılması mümkün görünmemektedir. Bu noktada Ege Pamuğu sertifikasının, tedarik zincirinin belli düğümlerinde yer alan aracılığı ortadan kaldırmak için değil zincir kurma sürecinde işlev görecektir bir denetim mekanizması yani yönetim aygıtı olarak işleyeceği anlaşılmaktadır.

Sertifikasyon projesi ürünün tedarik zincirinde el değiştirme kurallarını şu şekilde belirlemektedir. İlk coğrafi işaretten yararlanmak isteyen çırçır fabrikaları İzmir Ticaret Borsasına başvuru yapmak zorundadır. Başvurular heyet kontrolü ardından uygun bulunursa gerekli anlaşma ve kontratların imzalanması ile kabul edilmektedir. Logo ile üretim yapan fabrikalar bölgede yetişen kütlü pamuğu kendi tesislerinde işlemek ve yetki numaraları ile balyalamak zorundadır. Üretim miktarlarını haftalık olarak İzmir Ticaret Borsasına raporlamakla sorumludur. İzmir Ticaret Borsası da kullanım koşulları ve gerekliliklerine uygunluğu denetlemek açısından fabrikaları yılda en az bir kez, haberli ya da habersiz olarak denetlemekle yükümlüdür. Bu aşamaya kadar bahsedilen prosedürler “coğrafi işaret” uygulamasının denetim mekanizmasında yer almaktadır. Bu aşamadan sonra sertifikasyon sözleşmesi devreye girmektedir. Ticaret Borsası, fabrikalara toplamda raporladıkları pamuk miktarına eş olarak 5 ve 15 tonluk sertifika kuponları teslim etmektedir. Bu kuponların ön yüzü miktarı ve üretim sezonuna ait bilgileri, arka yüzü ise sırasıyla çırçırıcı, iplikçi ve kumaşçı tarafından imzalanacak üç bölüm içermektedir. Piyasa aktörleri arasındaki ürün değişimi ile kuponlar el değiştirmekte ve “güvenilir” bir sertifikasyon zinciri kurmaya çalışmaktadır. Diğer özel sertifikasyon zincirlerine

31 Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. Folkson (2005).

egemen olan izlenebilirlik mekanizması böylelikle modellenmiş olur. Bundan dolayı bu sertifikasyon süreci de sadece nihai tüketiciye ürünün yettiği yöre hakkında bilgi veren değil aynı zamanda tedarik zinciri içerisinde piyasa aktörlerin faaliyetlerini denetleyen ve kontrol altına alan bir yönetim aygıtına dönüşmektedir.

Coğrafi İşaret ve Ege Pamuk Üretiminde Olası Eğilimler:

Tescilinin ardından coğrafi işaretle üretim yapan kuruluş sayısı en son 2007 yılında TARİŞ'in de 10 logo almasıyla beşe ulaşmış durumda. Bu, resmi olmayan bir tahmine göre, bölgede üretilen pamuğun yaklaşık olarak % 45'inin coğrafi logo ile pazarlandığı anlamına geliyor.³² Lakin logolu pamukların piyasada henüz fiyat farkı elde edemediği görülüyor. Bunun nedenleri gerek dünya pamuk piyasasındaki gelişmeler gerekse de coğrafi işaretin tasarım ve uygulamalarından kaynaklı birçok faktöre dayalı olarak değerlendirilebilir (Nizam, 2009). Fakat burada bu faktörlerin hepsini inceleyebilmek mümkün değildir, o nedenle sadece yereldeki üretici ve tüccar ilişkileri bağlamında kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Coğrafi işaretin tasarım sürecine öncelikle bölgelerarası pamuk karışımının önlenmesi amacının egemen olduğu belirtilmişti. "Ege pamuğu" ibaresinin kullanım hakkı üzerine yürütülen bu proje ile ürünün kendiliğinden sahip olduğu ünün korunması ve değer kaybı yaşamaması hedeflenmişti. Bölgelerarası pamuk karışımının engellenememesinin nedenleri ile coğrafi işaretin henüz başarılı bir proje olamamasının nedenleri bu bağlamda bir arada değerlendirilebilir.

Bölgede faaliyet gösteren bazı çırçır fabrikalarının görece daha düşük maliyetli diğer bölge pamuklarıyla elde ettikleri karışımı saf Ege pamuğu olarak pazarladığı ve haksız rekabete yol açtığı biliniyor. Buradan hareketle pamuk karışımından kazanç elde eden çırçır fabrikalarının bahsettiğimiz bu denetim mekanizmasına tabi olmaktan kaçınmaları söz konusu olabilir. Çırçır fabrikaları, eğer ki haklarında bir ihbar yok ise, düzenli bir denetim mekanizmasına tabi değilken coğrafi işaret için yaptıkları başvuru ile İzmir Ticaret Borsası liderliğinde koordine edilen yerel ve düzenli bir denetim mekanizmasının içine gönüllü olarak girmiş bulunuyor.³³ Coğrafi işaretin sahip olduğu tasarım, diğer sertifika mekanizmalarında da "izlenebilirlik" olarak dile getirilen "kendini ihbar etme" sistemine dayanıyor. Fakat bölgelerarası pamuk karışımından kazanç elde etsin ya da etmesin çırçırıcılar için bu denetim mekanizmasına tabi olmanın olası başka sakıncaları üzerine de düşünülmeli. Mesela coğrafi işaret kullanımı için öngörülen koşullar çırçırıcılara ek ve artan maliyetler getirebilir. Fakat bu maddi koşullar şu anda tedarik zincirine dâhil olabilmeyi belir-

32 2008 yılında TARİŞ Genel Müdürlüğünde görev yapan bir ziraat mühendisi tarafından verilen tahmini bir rakamı temsil ediyor. Yine aynı tahmine dayalı olarak TARİŞ'in temsil ettiği rakam %44, diğerlerin ise %1dir.

33 Yukarıda bahsedildiği gibi pamuğun çırçırlanması, preselenmesi ve balyalamasına dair bir takım yasal düzenlemeler (yönetmelik ve tebliğler) çerçevesinde çırçır fabrikaları haberli veya habersiz denetim ve gözetime tabiler, fakat devlet kuruluşları tarafından bu denetimlerin etkili bir biçimde pratiğe dökülemediği biliniyor.

leyen majör bariyerler olarak karşımıza çıkmıyor.³⁴ Logo ile üretimine devam eden bir çırçırıcının verdiği ifadeye dayalı olarak kendilerine telefon görüşmelerinde dahi kolaylıkla pamuk pazarlayabilme ve güçlü bir pazarlık gücü sunan bu sistem için ödenilen miktarın bütçelerine henüz ek bir yük getirmedeği söylenebilir. Fakat bu, gelecekte talep edilebileceği düşünülen olası endüstriyel standartlardan (hijyen ve kontaminasyon gibi) kaynaklı duyulan maddi kaygıları gidermiyor olabilir. Eğer ki yeni üretim normları oluşturulur ve bunlara tam uyum beklenirse, bazı çırçırıcılar bu yeni ve olası koşullara adapte olmakta zorlanabilir ya da bundan endişe edebilir.

Şu ana kadar coğrafi işaretten yararlanan çırçırıcıların anonim şirketler olarak pamuğun farklı yan sanayilerinde de (yem sanayi, yağ sanayi, iplik ve konfeksiyon gibi) faaliyet gösteren ve bölgenin ileri gelen sanayicileri olarak kabul gören aktörlerinden oluştuğu görülüyor.³⁵ Bu piyasa aktörlerinin genellikle yüksek öğrenim mezunu, yabancı dile sahip, uluslararası pamuk istişare toplantılara katılan ve bu alanda lobicilik faaliyetleri yürüten, hatta il ve ilçe ticaret borsalarında yöneticilik yapan azınlıktaki bir üretici-tüccar grubunu temsil ettiği söylenebilir. Yani söz konusu aktörler coğrafi işaretin tasarım sürecine hakim olan etkin ve etkili bir çıkar odağını temsil etmektedir (Nizam, 2008 ve 2009). Daha önce de iddia edildiği gibi, liberalizasyon sonrasında giderek marjinalleşen küçük üreticilerin katılımlarının teşvik edilmediği bu coğrafi işaret tasarım süreci önderlik ve liderlik vurgularına dayalı “dikey” (*vertical*) bir yerel örgütlenme modeli olarak karşımıza çıkıyor. Tabandan katılım sağlanmadığı takdirde bu seyri izlemeye devam edeceği öngörülebilir.

Yerel sanayicilerin daha etkin olduğu ve endüstriyel standartların öncelendiği bir sertifikasyon süreci olarak tasarlanan bu logo, piyasada daha yüksek fiyat ile ödüllendirilse bile çiftçilerin bu ödülün bölümünde etkili bir pazarlık gücüne sahip olamayacakları düşünülebilir. Bununla beraber, tedarik zincirinin bu şekilde yeniden yapılandırılması çiftçilerin kolektif mülkiyetin yönetilmesi ve bölümüne dair söz ve karar alma haklarından yoksun bırakıldığı hakim güç ilişkilerini pekiştirebilir. Yerelde, çırçırıcı ve üreticiler arasında, çırçırıcıların endüstriyel kalite taleplerine dönük ağır koşullarına dayalı bir takım “enformel sözleşmeli üretim” pratiklerini geliştirebilir. Bu baskının sonucu olarak üretimin ve işleme süreçlerinin giderek bir kaç kişinin elinde konsodile olacağı bir yapı ortaya çıkabilir.

Diğer taraftan, coğrafi işaretin bölgede tüm aktörlerin çıkarlarını ortak biçimde koruyan bir yatay örgütlenme formu ile artı değer üretmesi ve bu artı değer

34 Çırçır işletmelerinin bu belgeyi alabilmesi için İzmir Ticaret Borsası tarafından hazırlanan coğrafi işaret kullanım yönetmeliğine uyması gerekiyor. Yönetmeliğe göre, işletmelerden 250 bin YTL teminat, 10 bin YTL giriş ücreti ve temiz sicilin yanına, yüzde 50'den fazla olan hisse satışı işlemlerinde de İzmir Ticaret Borsası'na bildirimde bulunulması isteniyor. İşaret tescilli olduğu halde, Ege pamuğuna diğer bölge pamukları karıştıranlar hakkında ise suç duyurusunda bulunuluyor. Ayrıca ulusal medya organlarına ilan verilerek, kurallara uymayan firma hakkında sektör uyarılıyor. 2007 yılında coğrafi işaretin kullanımının teşvik edilmesi için düzenlenen yeni bir yönetmeliğe göre de ücretlerde indirimle gidiliyor. İşaret belgesinin ilk girişi için ödenmesi gereken 10 bin YTL'lik ücret 2 bin 200 YTL'ye balya başına damgalama ücretinde 30 YKR'den 10 YKR'ye indiriliyor.

35 Logodan yararlanan grubunun Aydın ve İzmir illerinde pamuğun daha yüksek kaliteye sahip olduğu mikro havzalarda bulunan beş çırçır fabrikasından oluştuğunu söyleyebiliriz.

zincir içinde daha adil bir bölüşüm izlemesi kesinlikle imkânsızdır diyebilmek de mümkün değildir. Örneğin, coğrafi işaretin daha yatay bir örgütlenme modeline sahip olarak gelişebilmesi için TARİŞ'in yerel ve küresel tedarik zincirindeki hâkimiyetinin korunması gerektiği savunulabilir (Nizam, 2009).

TARİŞ, İzmir Ticaret Borsasının kendisine yapmış olduğu çağrı ardından projeyi desteklemek adına sürece katılmış görülmüyor. TARİŞ'ten çeşitli temsilcilerle yapılan mülakatlarda coğrafi işaretin kendi pazarlama stratejileri açısından önemli bir adım olmadığı dile getirildi. Bunun nedeni, aslında, TARİŞ'in Ege pamuğundan üretilmiş mamul garantisi sunan başlı başına bir markaya dönüşmüş olmasıdır. TARİŞ sadece Ege Bölgesi sınırları içerisinde üretim yaptığını belgeleyen üyelerinden pamuk alımı gerçekleştirebiliyor. Üyelik koşulları her yıl ekim alanının ve üretim miktarının belgelendirildiği bir takım yasal süreçleri içeriyor. Bu nedenle iç piyasada zaten güçlü ve tanınan bir markaya sahip oldukları için coğrafi logonun pratikte kendileri için işlevsiz olduğunu belirtiyorlar. Coğrafi işaretin Ege pamuğunun küresel pazarda niş bir markaya dönüşmesinde önemli bir role sahip olabileceğini fakat bu imkânın yerel üretim pratiklerinin yerini endüstriyel pratiklere bırakmasıyla zayıfladığını ifade ediyorlar. Bir yetkilinin sözleriyle, “elle toplama ve daha doğal üretim avantajları” bölgede kaybedilmiş durumdadır. Diğer taraftan genetiği değiştirilmiş tohumların bölgeye henüz nüfuz etmemesi, niş bir markaya dönüşebilmek açısından önemli bir avantaj olarak değerlendiriliyor.

Yukarıda değinildiği üzere kendi başına zaten önemli bir Ege pamuğu markası olan TARİŞ, bölgelerarası pamuk karışımının pazarda yol açacağı güvensizlikten ve daralmadan en az etkilenebilecek bir piyasa aktörü konumundadır. Farklı lif kalitelerine göre ayrı ayrı tasnifleyip, işlediği ve pazarladığı ürünleriyle de piyasada güvenilir ve kaliteli bir hammadde arzına sahiptir. Bu noktada TARİŞ'in coğrafi işaret projesinden beklentileri aslında durma noktasına gelen ihracatın dış piyasada etkili olacak bir niş marka değeri ile yeniden canlandırılmasıdır.

Çırcırcıların beklentilerini iç piyasaya dönük ve endüstriyel standartlar etrafında, TARİŞ'in beklentilerini ise dış piyasaya dönük ve yerel üretim karakteristikleri etrafında şekillenen stratejiler oluşturuyor. Bu anlamda, yerel karakteristiklerin ve üretim biçimlerinin öncelendiği bir yerelleşme stratejisi TARİŞ'in etkin ve egemen olduğu bir tedarik zinciri içerisinde “yatay örgütlenme modeli” ile gelişebilme imkânına sahiptir. Bu imkânı oluşturan yapısal nedenleri şöyle sıralayabiliriz: Bölgede üretim yapan büyük küçük pamuk üreticilerinin tümü TARİŞ'in üyesi olabilme hakkına sahiptir. TARİŞ, üye üreticiler tarafından yönetilen ve kar/zarar paylarının tüm üyelere bölüştürüldüğü bir kurumsal yapıdadır. Bu kurumsal yapı, coğrafi işaretten elde edilen bir artı değer tedarik zinciri içerisinde “görece daha adil” bir bölüşüm ile dağılmasını sağlayabilir. Fakat yapılan mülakatlarda çiftçilerin de sıkça dile getirdikleri gibi TARİŞ'in pratikte işleyişi pek çok sorun içeriyor. Örneğin “siyasi partilerin arpalığına dönüşmüş olduğuna”, “yönetim seçimlerinde patronaj ilişkilerinin devreye girmesine”, “öz kaynaklarının çeşitli yolsuzluklarla

erimesine” ve “personel alım ve istihdamında hatır gönül işlerinin devreye sokulmasına” dair pek çok problem dile getiriliyor. Bu anlamda, bahsi geçen katılımcı ve eşit bir artı değer bölüşümü için her şeyden önce yönetimin demokratikleştirilmesi gerekiyor. Fakat demokratik yönetime dayalı bir kooperatif liderliğinde olsa bile “kolektif eylem” örgütleyebilmek için başka birçok kurumsal yapıya ihtiyaç olduğu da açıktır. Hem yerelin geleneksel kaynaklarını endüstriyel tarımın homojenleştirici etkisine karşı koruyan hem de daha adil bir artı değer bölüşümünü garantileyen bir kolektif eylem (kolektif direnç), küreselden yerele, yerelde küresele birçok dayanışma bağları ve örgütlenme formları ile geliştirilebilir.

Sonuç Yerine: Türkiye Küresel Piyasalara Eklemlenirken Kazananlar ve Kaybedenler

Ege Pamuğu coğrafi işareti, pamuğun küresel tedarik zincirinin içinde rekabet edebilmenin kuralların fiyat savaşları ile belirlendiği ve fiyat yönetiminin politik ve ekonomik aygıtlarla düzenlendiği yeni bir küresel piyasaya eklemlenme süreci içerisinde gelişmiştir. Türkiye’de üretim yapan tüm pamuk üreticileri ve sanayicileri koşul ve kuralların adil olmadığı bir piyasa yani rekabet mücadelesine tabii olduklarını düşünmektedir (Nizam, 2008; 2009). Endüstriyel tarımın gerektirdiği bütün teknolojik yatırımlara adapte olmak da artan maliyet ve fiyat kıskacına çözüm getirememiş ve bu kıskacı üretici aleyhine giderek güçlendirmiştir. Diğer taraftan endüstriyel tasarım ve yatırımların (özellikle biyoteknolojinin) doğal hayata, çevreye ve beşeri kaynaklara verdiği zararlar kaygıyla karşılanmaktadır. Tarımsal üretimin çiftçiler tarafından giderek bir kumar gibi algılandığı böylesi bir dönüşüm sürecinde coğrafi işaret etrafında örgütlenebilecek yeni ajandaları “yönetişim” değil “kolektif eylem” üzerinde temellendirmek gerekmektedir.

Pamuk sektöründe yaşanan çözülmeye karşı coğrafi işaret ile bölge üreticilerini formel piyasa mantığı ve endüstriyel gereksinimler etrafında yeniden örgütlemeye çalışan bir yönetim modeli yerelin genel çıkarını değil, yerelin sadece birkaç sanayicisinin çıkarını korumaya dönük bir araç olarak gelişecektir. Bu nedenle coğrafi işaret ile gösterilebilecek bir direncin her şeyden önce küresel ve yerel dayanışma-koordinasyon ağlarının güç kazandırabileceği bir kolektif eyleme bağlı olduğu görülmektedir. Bu kolektif eylemin kendisine belirlediği ajandalardan en önemlisi ürün ve yetiştigi bölge arasında güçlü bir bağın nasıl kurulabileceğidir. Ürünün, yerelin tarihsel ve kültürel dokusuna bağlı olarak korunması serbest piyasalaşma karşısında giderek marjinalleşen ve yoksullaşan küçük işletmeleri ve üreticileri güçlendirecek çeşitli dayanışma ve koordinasyon ağlarını da mümkün kılabilir.

Kaynakça

- Agarwal, S. ve M. Barone (2005) Emerging Issues for Geographical Indication Branding Strategies, Iowa State University, Midwest Agribusiness Trade Research and Information Center.
- Aysu, A. (2007) "Çökertilen Tarım: Siyasi Partilerin Tarıma Bakışı", *Birgün Gazetesi*: 14 Temmuz 2007, http://www.birgun.net/research_index.php?category_code=1183987913, indirilme tarihi: 21 Aralık 2010.
- Babcock, B. ve R. Clemens (2004) Geographical Indications and Property Rights: Protecting Value-added Agricultural Products, Iowa State University, Midwest Agribusiness Trade Research and Information Center.
- Barham, E. (2003) "Translating Terroir: The Global Challenge of French AOC Labeling", *Journal of Rural Studies*, 19:127-138.
- Barlow, J. (1988) "A Note on Biotechnology and The Food Production Chain: Some Social and Spatial Implications of Changing Production Technology", *International Journal of Urban and Regional Research*, 12:229-246.
- Bernstein, H. (2003) "Article Farewells to the Peasantry", *Transformation*, 52:1-19.
- Bernstein, H. (2006) "Is There an Agrarian Question in the 21st Century?", *Canadian Journal of Development Studies*, 27: 449-460.
- Bonanno, A., L. Busch, W.H. Friedland, L. Gouveia ve E. Mingione (der.) (1994) From Columbus to ConAgra: The Globalization of Agriculture and Food, Lawrence: University of Kansas.
- Boratav, K. (2004) "Cancun'daki Tıkanma Üzerine Çeşitlemeler", Mızrak N. Y. (der.), *Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye içinde*, Ankara: Siyasal.
- Bradow, J. ve G. Davidonis (2000) "Quantitation of Fiber Quality and the Cotton Production-Processing Interface: A Physiologist's Perspective", *Journal of Cotton Science*, 4: 34-64.
- Bramley, C. ve J. Kirsten (2007) "Exploring the Economic Rationale for Protecting Geographical Indicators in Agriculture", *Agrekon*, 46: 69-93.
- Buller, H. ve C. Morris (2004) "Growing Goods: The Market, the State, and Sustainable Food Production", *Environment and Planning A*, 36: 1065-1084.
- Cooke, P. ve K. Morgan (1993) "The Network Paradigm: New Departures in Corporate and Regional Development", *Environment and Planning D*, 11: 543-543.
- Coyle, W., W. Hall ve N. Ballenger (2001) "Transportation Technology and The Rising Share of US Perishable Food Trade", *Changing Structure of Global Food Consumption and Trade*, Washington, DC: Economic Research Service (USDA).
- Daviron, B. (2002) "Small Farm Production and the Standardization of Tropical Products", *Journal of Agrarian Change*, 2: 162-184.
- Daviron, B. ve P. Gibbon (2002) "Global Commodity Chains and African Export Agriculture", *Journal of Agrarian Change*, 2: 137-161.
- Echols, M. (2003) "Geographical Indications for Foods, Trips and the Doha Development Agenda", *Journal of African Law*, 47: 199-220.
- EC (European Commission) (2003) "Why do Geographical Indications Matter to us?", <http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral>, indirilme tarihi: 7 Ocak 2008.
- Evans, G. E. ve M. Blakeney (2006) "The Protection of Geographical Indications after Doha: Quo Vadis?", *Journal of International Economic Law*, 9: 1-40.
- Folkson, C. (2005) Geographical Indications and Rural Development in the EU. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Stockholm: Lund University
- Friedland, W., A. Barton ve R. Thomas (1981) *Manufacturing Green Gold*, New York: Cambridge University.

- Friedland, W., L. Busch, F. H. Buttel ve A.P. Rudy (1991) *Towards a New Political Economy of Agriculture*, Boulder: Westview.
- Galtier, F., G. Belletti ve A. Marescotti (2008) *Are Geological Indications a Way to "Decommodify" the Coffee Market?*, XII EAAE Congress Konferansı'na sunulmuş tebliğ, Belgium: Ghent.
- Gereffi, G. (1994) *"The Organization of Buyer-driven Global Commodity Chains: How US Retailers Shape Overseas Production Networks"*, G. G. ve K. M. (der.), *Commodity Chains and Global Capitalism* içinde, Westport: Praeger, 95-122.
- Gillson, I., C. Poulton, K. Balcombe ve S. Page (2004) *Understanding the Impact of Cotton Subsidies on Developing Countries*, London: Overseas Development Institute.
- Goebel, B. (2003) *"Geographical Indications and Trademarks-The Road from Doha"*, *The Trademark Reporter*, 93: 964-965.
- Goodman, D. ve E. DuPuis (2005) *"Should We Go 'Home' to Eat?: Toward a Reflexive Politics of Localism"*, *Journal of Rural Studies*, 21: 359-371.
- Goodman, D. ve M. Redclift (1991) *Refashioning Nature: Food, Ecology and Culture*, London: Routledge.
- Goodman, D., B. Sorj ve J. Wilkinson (1987) *From Farming to Biotechnology*, Oxford: Basil Blackwell.
- Hatanaka, M., C. Bain ve L. Busch (2005) *"Third-party Certification in the Global Agrifood System"*, *Food Policy*, 30: 354-369.
- Hatanaka, M., C. Bain ve L. Busch (2006) *"Differentiated Standardization, Standardized Differentiation: The Complexity of the Global Agrifood System"*. Marsden T. ve J. Murdoch (der.), *Between the Local and the Global: Confronting Complexity in the Contemporary Agri-food Sector* içinde, Amsterdam: Elsevier, 39-67.
- Hatanaka, M. ve L. Busch (2008) *"Third-party Certification in the Global Agrifood System: An Objective or Socially Mediated Governance Mechanism?"*, *Sociologia Ruralis*, 48: 73-91.
- Ilbery, B. ve M. Kneafsey (2000) *"Producer Constructions of Quality in Regional Speciality Food Production: A Case Study from Southwest England"*, *Journal of Rural Studies*, 16, 217-230.
- Keyder, Ç. ve Z. Yenil (2011) *"Agrarian Change under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture"*, *The Journal of Agrarian Change*, 11: 60-86.
- Lawrence, F. (2004) *Not on the Label: What Really Goes into the Food on Your Plate*, London: Penguin
- Lawrence, G. A. (2006) *"Promoting Sustainable Development: The Question of Governance"*, Frederick H. B. ve P. McMichael (der.), *New Directions in the Sociology of Global Development* içinde, Emerald Group, 145-174).
- Little, P. D. ve M. Watts (1994) *Living Under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation in sub-Saharan Africa*, Wisconsin: University of Wisconsin.
- Marsden, T. (1999) *"Rural Futures: The Consumption Countryside and Its Regulation"*, *Sociologia Ruralis*, 39: 501-526.
- Marsden, T., J. Banks ve G. Bristow (2000) *"Food Supply Chain Approaches: Exploring Their Role in Rural Development"*, *Sociologia Ruralis*, 40: 424-438.
- Marsden, T., J. Banks ve G. Bristow (2002) *"The Social Management of Rural Nature: Understanding Agrarian-based Rural Development"*, *Environment and Planning*, 34: 809-826.
- Marsden, T. ve J. Murdoch (2006) *Between the Local and the Global: Confronting Complexity in the Contemporary Agri-food Sector*, Emerald Group.
- Marsden, T., J. Murdoch ve K. Morgan (1999) *"Sustainable Agriculture, Food Supply Chains and Regional Development: Editorial Introduction"*, *International Planning Studies*, 4: 295-301.
- McMichael, P. (1994) *The Global Restructuring of Agro-food Systems* Ithaca: Cornell University.

- Morris, C. ve C. Young (2000) "Seed to Shelf, Teat to Table, Barley to Beer and Womb to Tomb: Discourses of Food Quality and Quality Assurance Schemes in the UK", *Journal of Rural Studies*, 16: 103-115.
- Murdoch, J. (2000) "Networks? A New Paradigm of Rural Development?", *Journal of Rural Studies*, 16: 407-419.
- Nizam, D. (2008) "Pamuk Saha Araştırması Sonuç Raporu", Türkiye'de Tarımda Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri Sonuç Raporu (TÜBİTAK Sosyal Bilimler Araştırma Grubu SOBAG Proje No. SOBAG 106K137, Yürütücü Huricihan İslamoğlu) içinde, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Nizam, D. (2009) Protection of Geographical Indication: A Study of the "Aegean Cotton Mark", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ostrom, E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, New York: Cambridge University.
- Pacciani, A., G. Belletti, A. Marescotti ve S. Scaramuzzi (2001) The Role of Typical Products in Fostering Rural Development and the Effects of Regulation (EEC) 2081/92, The 73rd Seminar of the European Association of Agricultural Economists Konferansına sunulmuş tebliğ, Ancona.
- Rangnekar, D. (2002) "The Pros and Cons of Stronger Geographical Indication Protection", *Bridges between Trade and Sustainable Development*, 6: 3-6.
- Rangnekar, D. (2003) *Geographical Indications: A Review of Proposals at the TRIPS Council: UNCTAD/ICTSD Capacity Building Project on Intellectual Property Rights and Sustainable Development*, No: 4.
- Rangnekar, D. (2004) *The Socio-economics of Geographical Indications: A Review of Empirical Evidence from Europe: UNCTAD/ICTSD Capacity Building Project on Intellectual Property Rights and Sustainable Development*, No: 8.
- Reardon, T., J. Codron, L. Busch ve J. Bingen (2001) "Global Change in Agrifood Grades and Standards: Agribusiness Strategic Responses in Developing Countries", *International Food and Agribusiness Management Review*, 2: 421-435.
- STB (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı) (2010) 2010 Yılı Pamuk Raporu, Ankara: STB.
- Sirman, N. (1990) *Petty Commodity Production in Turkey in the 1980s: The Case of Cotton and Wheat*, The IDRC and Ford Foundation Project on Structural Adjustment in Turkey in the 1980s.
- Sporleder, T. ve P. Goldsmith (2001) "Alternative Firm Strategies for Signaling Quality in the Food System", *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 49: 591-604.
- Subramani, M. R. (2002) "US Opposes EU Move to Protect Basmati Rice", <http://www.thehindubusinessline.com> , indirilme tarihi: 13 Ekim 2008.
- Sylvander, B. (2004) *DOLPHINS (Development of Origin Labelled Products: Humanity, Innovation and Sustainability) WP7 Final Report, Synthesis and Recommendations*.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (2008) Genel Kurul Tutanağı, 23. Dönem 3. Yasama Yılı, 6. Birleşim, 15 Ekim, 2008, <http://www.tbmm.gov.tr> , indirilme tarihi: 13 Mart 2008.
- Terluin, I. (2003) "Differences in Economic Development in Rural Regions of Advanced Countries: An Overview and Critical Analysis of Theories", *Journal of Rural Studies*, 19:327-344.
- Wilkinson, J. (2002) "The Final Foods Industry and the Changing Face of the Global Agro-Food System", *Sociologia Ruralis*, 42: 329-346.
- WIPO (World Intellectual Property Organization) (1971) *Records of the Intellectual Property Conference of Stockholm, June 11 to July 14, 1967*, Geneva: WIPO.
- WIPO (World Intellectual Property Organization) (2001) *WIPO Intellectual Property Handbook : Policy, Law and Use*, Geneva: WIPO.

“Yenilenebilir enerji” vs. yenilenemeyen doğa: karbon ticareti

Selim Yılmaz*- Gaye Yılmaz**

Öz

Gariptir ki, yenilenebilir enerjiyi uluslar arası alanda uygulanabilir hale getiren Kyoto Protokolü bir yandan toplumsal hareketler ve çevre örgütleri tarafından hararetle desteklenirken; bir yandan da bahsettiği birikim olanakları dolayısıyla sermaye sınıfı içinde derin tartışmalara konu olmaktadır. Kyoto Protokolünün satır aralarında gizlenen metalaşma izlerinin toplumsal hareketlerin gözünden kaçtığı apaçık ortadadır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı Protokolün öncelikli bir hedefi olan tüm doğal kaynakların metalaştırılmasının etkilerini yeniden düşünmek, tartışmak ve görünür kılmaktır. Çalışmanın bir diğer amacı ise sermaye sınıfı ile güçlü işbirliği ilişkisi içinde olarak son derece muğlak bir görüntü veren toplumsal hareketlerde sağlıklı bir ayrışmanın yaşanmasına yardımcı olmaktır.

Anahtar kelimeler: Yenilenebilir enerji, karbon ticareti, doğa, metalaşma, toplumsal hareketler

Abstract

Renewable Energy vs. Non-renewable Nature: Carbon Trade

Ironically Kyoto Protocol which fomulated international enforceability of renewable energy has strongly been supported by social and environmental movements on one hand, the great opportunities granted by the Protocol have also become the subject of deep debates among capitalist corporations on the other. It is apparent that the traces of commodification hidden between the article lines of Kyoto Protocol have been overlooked by social movements. Therefore this study aims to re-consider, discuss and make visible the impacts of commodification of all natural resources which is something enshrined as the primer target in the Protocol. The second aim of the study is to help a healthy decomposition inside social movements which have a highly blurred image under given conditions of strong collaboration with capitalist classes.

Keywords: Renewable energy, carbon trade, nature, commodification, social movements

* Supolitik Çalışma Grubu Kurucu, STHP (Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu) Yürütme Kurulu Üyesi
** Ekonomist, Araştırmacı

Giriş

Yenilenebilir enerji ya da alternatif enerji kaynakları son 20-30 yıldan beri toplumsal muhalefetin farklı kesimleri tarafından ısrarla savunulmakta olup; doğayı korumanın üzerinde en fazla ortaklaşılan önermesi olarak öne çıkmış bulunmaktadır. Birbiriyle ilişki halinde olan küresel ısınma, iklim değişikliği ve su kaynaklarındaki kısıtlamayla birlikte doğayı kirletmeyen enerji ve üretim biçimleri başlangıçta yalnızca muhalif hareketler tarafından dillendirilirken, özellikle Kyoto Protokolü'nün imzalanmasından (1997) günümüze kadar geçen sürede artık sermaye sınıfının da öncelikli taleplerinden biri haline gelmiştir. Toplumsal muhalefet hareketleri ile sermaye sınıfının yenilenebilir enerji alanındaki talepleri bugün öylesine aynışmış durumdadır ki pek çok durumda sermaye ve toplumsal muhalefet ayrımının kendisi gereksizleşmiş, ayrım çizgisi muğlaklaşmıştır. Bu bağlamda, yenilenebilir enerjinin uluslararası ölçekte uygulanabilirliğini formüle eden Kyoto Protokolü toplumsal hareketler tarafından güçlü bir şekilde talep edilirken, tekil sermayeler ve kapitalist örgütlenmeler de Kyoto'nun bahsettiği fırsatları tartışmaktadır. Her ne kadar kapitalizmin yarattığı ekolojik yıkıma karşı, doğayı kirletmeyen üretim biçimleri ve enerjilerin savunulması mantıklı ve takınılması gereken bir tavırmış gibi görünse de, yenilenebilir enerji tanımının su kaynakları ve ormanları da içeriyor olmasının bile toplumsal hareketler arasında bir şüphe duygusunu uyandırmıyor olması şaşırtıcıdır. Benzer şekilde, kendini pür bir çevre sözleşmesi gibi ortaya koyan Kyoto Protokolünün satır aralarında gizlenen metalaşma izlerinin gözden kaçırılmış olması da toplumsal muhalefet içersinde diyalektik şüphenin nedenli zayıfladığının kanıtıdır.

Bu çalışma, tespit edilen bu zaafiyetin iklim değişikliği, küresel ısınma, yenilenebilir enerji ve karbon ticareti olguları arasındaki ilişki sistemlerinin yeterince anlaşılamamış olmasından kaynaklandığı öngörüsünden yola çıkmaktadır. Dolaşısıyla çalışmanın amaçlarından biri, sürecin küresel ölçekteki kurumları, aktörleri ve bunların birbirleriyle ilişkileri ve işlevlerinin eleştirel bir bakış açısından tartışılmasıdır. Bu amaca bağlantılı bir diğer hedef ise "yenilenebilir enerji" söylem ve olgusunun teorik arka planına ışık tutmak suretiyle; geleneksel enerjiler doğayı kirletirken yenilenebilir enerjilerin de doğayı geri dönüşsüz biçimde tükettiğini görünür hale getirmektir. Çalışmanın önemi, toplumsal muhalefeti yapısal olana, yani kapitalizmin içsel dinamiklerine yöneltebilecek olması ve enerji ya da üretimin yalnızca tarzına odaklanan bir karşıtlık yerine kapitalist toplumda enerjiye duyulan ihtiyacın kökenini ve kapitalist üretimin bizzat kendisini sorgulatabilecek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda amaç, (geleneksel ve yenilenebilir) her iki enerji üretimine de cephe alarak sol muhalefeti seçeneksiz bırakmak değil, üçüncü fakat doğanın -hem de başta insanın kendisi olmak üzere- bütün bileşenleriyle korunabilmesinin yegâne yolu olan bir seçeneğin, anti-kapitalist mücadele seçeneğinin neden kaçınılmaz olduğunu göstermektir.

Çalışmanın birinci bölümünde iklim değişikliği ve karbon ticareti arasındaki ilişki, kurumlar ve anlaşmalar üzerinden gösterilmeye çalışılmaktadır. Kapitalist çıkarların bizzat Birleşmiş Milletler içersinde nasıl temsil edildiğinin yanı sıra sürecin başat kurumlarının da ele alındığı bu bölümde karbon ticaretinin işleyiş yapısı ana hatlarıyla serimlenmektedir. İkinci bölüm, GKÜ'lerin uluslar arası karbon ticaretine eklenme biçimlerini tartışmakta ve bu biçimlerden biri olarak çevre hareketleri ve STK'lar üzerinden yürütülen projeler aktarılmaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye sermayesinin karbon ticaretine hangi süreçlerde ve hangi biçimler altında eklenildiği gösterilmektedir.

1. İklim Değişikliği ve Karbon Ticareti İlişkisi

En genelleşmiş tanımıyla iklim değişikliği, atmosferdeki sera gazları miktarlarındaki hızlı artışlar yüzünden kara ve okyanusların ısılarındaki yükselmeler olarak tanımlanmakta ve çoğunlukla "insan faaliyetleri" ile açıklanmaktadır (National Academies, 2005; Climate Progress, 2006; UN, 1998). Bu tanımın yer aldığı çalışmalarda dikkat çeken önemli bir tutarsızlık vardır. Öyle ki iklim değişikliği olgusu bir yandan pür "insan faaliyetleri" ile açıklanmaya çalışılırken; diğer yandan da artan sera gazı miktarlarına dair veriler kapitalizm öncesi toplumlardaki düzeylerle karşılaştırılmaktadır. Başka bir deyişle, olgunun tanımında sisteme dair hiçbir vurgu yer almazken, istatistiksel karşılaştırmalar kapitalizm öncesi dönem üzerinden yapılmaktadır. Diğer yandan iklim değişikliğinin sermaye birikimini büyütecek en yeni ve en hızlı yolların başında geldiğinin kolayca teşhis edilebildiği çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak başta Kyoto Protokolü ve bağlı sözleşmeleri olmak üzere bütün anlaşmaların üretim ve üretimde kullanılan enerjilere odaklanmış olması bile tanımdaki bu tutarsızlığın boyutlarını ortaya koymaya yetmektedir.

İklim değişikliği dünyanın gelmiş geçmiş en büyük sistemik çöküntüsü olarak tanımlanmakta ve sistemin diğer başarısızlıkları ile karşılıklı etkileşim halinde olduğunun altı çizilmektedir. Bu tespitlerin yer verildiği Stern Raporu'nda soruna anlamlı ve küresel ölçekte bir yanıtın üretilebilmesi için üç politik yol önerilmektedir: 1) Karbonun vergilendirme, ticaret ve düzenleme üzerinden fiyatlandırılması 2) Düşük karbonlu teknolojilerin icadı ve kullanımının destekleneceği politikalar 3) Enerji etkinliğini sınırlandıran engellerin ortadan kaldırılması ve toplumların iklim değişikliğine nasıl yanıt üretebilecekleri konusunda eğitilmesi (Stern, 2006).

Bir dizi uluslararası anlaşma ve protokolün yanı sıra sürecin yapıcı unsurlarının başında BM-Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) gelmektedir. IPCC başkanı Dr. Rajendra Pachauri karbon ticareti yapan şirketlerle işbirliği yapmak-tan suçlanmakta ve mahkeme süreci halen devam etmektedir. Bugüne kadar Dr.

Pachauri'nin gözlerden kaçan en önemli özelliği ise, IPCC²'nin politik önermelerine bağımlı şirketlerle birlikte sermaye çıkarlarını dünya ölçeğinde kollayan bir portföy oluşturmuş olmasıdır. Bu şirketler arasında, kısa süre içinde yılda trilyon dolarlara ulaşacak kadar hızlı büyümesi öngörülen karbon ticareti ve sürdürülebilir kalkınma yatırımları yapan bankalar, petrol ve enerji devleri ile yatırım fonları bulunmaktadır. Dr. Pachauri 1981'de Hindistan orijinli Tata Enerji Kaynakları Enstitüsü'nün direktörlüğü, 2001'de ise aynı enstitünün genel başkanlığı görevine getirilmiştir. Bu enstitünün şimdilerdeki adı ise TERI (The Energy Research Institute) dir. TERI, 1974 yılında Hindistan'ın en büyük özel şirketi Tata Grup tarafından kurulmuştur. Tata Grup, çelik sektöründen, otomobil endüstrisine, enerjiden kimya sanayine, telekomünikasyondan sigorta ve finans hizmetlerine kadar pek çok sektörde faaliyet gösteren dev bir holdingdir. İngiltere'de Tata Grup, Jaguar, Land Rover, Tetley Tea ve Corus gibi en ünlü İngiliz şirketlerinin sahibi olarak tanınmaktadır (Daily Telegraph, 20.12.2009). UNESCO ve UNICEF gibi toplumsal sorunlara görece daha fazla eğilen bağlı kurumları dolayısıyla dünyada pek çok toplumsal hareket tarafından olumlu bir referans olarak görülen Birleşmiş Milletler'in sermaye sınıfı ile kurduğu ilişkiler 1990'lı yıllardan başlayarak daha çok çevre sorunları üzerinden şekillenmektedir.

Sorunun karbon ticareti ile olan ilgisi ise iklim değişikliğinin nasıl önlenileceğine ilişkin olarak yapılan çalışmaların tamamında ortaklaşılan noktada açığa çıkmaktadır. Bu önermeye göre, iklim değişikliğini önlemenin yolu sera gazı salınımlarının³ azaltılmasından geçmektedir. Buna karşın atmosferdeki mevcut sera gazı düzeylerinin azaltılabilmesi gerçekte bütün üretim düzeylerinin aşağıya çekilmesini şart koşmasına rağmen, çabalar daha çok bunun üretim düzeyi azaltılmadan nasıl yapılabileceğine odaklanmış bulunmaktadır. Bazı yazarlar, örneğin Girling, sera gazlarını azaltma adına yapılan sermaye yatırımları için tahsis edilen karbon kredilerinin gerek EKÜ⁴ gerekse GKÜ sermayeleri için tarihte görülmemiş bir birikim fırsatı sunduğunu belirtmektedir (2010: 6). Uzun yıllardan beri "çevreci yatırımlar" başlığı altında yürütülen temiz teknolojilerin eskiden kapitalist sınıfın geneli tarafından rağbet görmezken ilginin birdenbire bu kadar artmasının ardında ise birikim yasaları vardır. Gerçekten de "temiz üretim" in, bir ihtiyaç olarak belirmediği, henüz bir piyasasının oluşmadığı ve bu nedenle kendi başına bir kullanım değeri taşımadığı önceki koşullarda bu tarz üretimi benimseyen firmaların farklı saiklerle yapmış olduğu "temiz üretim" yatırımları bu tekil sermayeler açısından sadece birer harcamayı temsil etmekte ve birikim düzeylerini geriletmekteydi. Süreç

2 Intergovernmental Panel On Climate Change / Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli

3 Kyoto Protokolü'nde kontrol altına alınması amaçlanan başlıca sera gazları 6 tanedir: Karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), diazot monoksit (N₂O), kükürt heksaflorid (SF₆), perflorokarbonlar (PFCs), hidroflorokarbonlar (HFCs) Bkz. <http://web.ogm.gov.tr/diger/iklim/Sayfalar/kyotoprotokolu.aspx>

4 EKÜ: Erken Kapitalistleşmiş Ülkeler

içerisinde oluşturulan kurumlar, yapılan anlaşmalar ve henüz başlangıç aşamasında da olsa artık bir piyasanın kurulmuş olması EKÜ sermayelerinin GKÜ’lerdeki “emisyon azaltıcı” üretimlere yaptıkları yatırımların bir artı değerle büyümüş olarak geri dönüşünü olanaklı hale getirmiştir.

Karbon ticareti ilk olarak 1968 yılında Kanadalı iktisatçı John H. Dales tarafından önerilmiş, ardından da W. David Montgomery (1972) tarafından formüle edilmiştir (Stavins, 1997: 297). Gerek ilk önermenin yapıldığı gerekse sürecin formüle edildiği tarihler temiz hava üzerinden yapılan ticaret olarak yorumlanabilecek olan karbon ticaretinin kapitalizmin 1970’li yıllardan beri aşmaya çalıştığı kar oranları düşüş eğilimi ile ilintisini gösterebilmek açısından önemlidir. Sermayenin aşırı birikimine ve organik bileşimindeki yükselmeye bağlı olarak yaşanan bu krizi izleyen dönemde su kaynaklarından, temiz havaya, eğitim hizmetlerine, sağlık hizmetlerine kadar kamu hizmeti ve doğa bileşenlerinin meta döngüsüne eklenmesi gündeme gelmiştir. Sermayenin yükselen organik bileşiminin bu yolla seyretilmesinin amaçlandığı, aşırı ölçüde biriken sermayenin geleneksel sektörlere yatırılmak yerine ilk kez meta haline gelen ürünlere yatırılması suretiyle kar oranlarındaki düşmenin sürekli hale gelmesinin önüne geçilmesinin hedeflendiği tespiti yapmak mümkündür.

Süreç içerisinde tasarlanan çeşitli kurum, yapı ve anlaşmalar öncelikle UNFCCC (1992) kapsamında ele alınmış, ardından da Kyoto Protokolüne bağlı olarak bugünkü olgunluk noktasına ulaşmıştır. Karbon ticareti sistemi fiilen uygulanma açısından ise yaklaşık beş yıl kadar önce BM-Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)⁵ altında oluşturulan Temiz Kalkınma Mekanizmalarına (CDM)⁶ kaydolun ilk proje ile birlikte başlamıştır (Girling, 2010: 6). Söz konusu yapı ve kurumların oluşturulması –diğer metaların tersine- atmosferdeki temiz havaya erişimin henüz imkansız hale gelmemiş olması ile ilintilidir. Şöyle ki, bütün metaların değişim değerinin yanı sıra bir kullanım değerini, yani bir yararlılık halini de taşıyor olmaları gerekir. Sermaye açısından bakıldığında ise üretim süreçlerinde temiz havaya erişimde bir sıkıntı olmadığı sürece kapitalist sınıfın temiz havaya bir meta satın alır gibi ödeme yapması beklenemez. Gerçekten de gerek iklim değişikliği gerek ozon tabakası ve sera gazları tartışmaları gerekse yenilenebilir enerjileri kullanmanın neden önemli olduğu yıllardır tartışılan ve bilinen konular olduğu halde şirketler yalnızca bu kaygılardan hareketle enerji, çevre politikalarını değiştirmemiş, geleneksel üretim tarzlarını ısrarla sürdürmüştür. Dolayısıyla temiz havanın bir meta formunu kazanması için özel ve özgün bir takım çabalar gerekli hale gelmiştir. Bu çabaların bir diğer nedeni de temiz havanın diğer doğal kaynaklardan farklı olarak özel mülkiyet altına alma konusunda farklı bir kurguyu gerektiriyor olmasıdır. Bir nehirde ya da gölde mevcut toplam su farklı şirketlere

5 UNFCCC: United Nations Framework Convention on Climate Change, 1992

6 CDM: Clean Development Mechanisms

satılabilirdi; topraklar bölünerek farklı mülk sistemlerini temsil edilebilirdi halde atmosferin tamamında mevcut temiz hava için aynısını yapmak mümkün değildir. Bu nedenle temiz havanın kendisi dolaylı ve farklı bir yolla metalaştırılmış, hesaplamalar mevcut temiz hava üzerinde mülkiyet tesis etmek yerine atmosfere salınan (temiz havayı azaltıcı) gazlar üzerinden yapılmıştır. Böyle bir hesaplamada her kapitalist firmanın kendine düşen payı gönüllülük ve rıza ile ödemesi elbette beklenemez, bu nedenle “ödüllendirme” mekanizmaları, kurumlar ve yaptırımlara bağlanmış anlaşmalar gibi özel çabalar gereklidir. Bu çabaların başında da uluslar arası sözleşmeler, hukuki düzenlemeler ve “karbon kredisi” benzeri ödüllendirme mekanizmaları gelmektedir. Böylece, gerçekte -bugün için- bir yararlılık ihtiva etmeyen, bu nedenle bir kullanım değeri içermeyen bir doğal varlık sermaye açısından bir ihtiyaca, cazip bir yatırım alanına dönüştürülmüştür.

İklim değişikliği ve sera gazlarının azaltılması bağlamında UNFCCC’ye biçilen misyon, ‘tropik yağmur ormanlarının korunması ve atmosferdeki sera gazı (emiyon) oranlarının azaltılması için gerekli finansal çerçevenin kurulması’ olarak belirlenmiştir. İlgili çalışmalarda bu hedefe ulaşmak için bugün itibarıyla gereken yatırım miktarının 17 ila 33 milyar \$ kadar olduğu; ancak halihazırda bu alana tahsis edilmiş fonların toplamının sadece 4.2 milyar \$ olduğu vurgulanmaktadır (GCP, 2009: 21). Olması gereken ile fiilen olan arasındaki bu büyük fark, karbon piyasasının henüz oluşum aşamasında olduğu yönündeki söylemleri doğrulamaktadır. Diğer yandan söz konusu sisteme eklemlenebilmek için mahsup (offsetting) mekanizmaları oluşturulmuş bulunmaktadır. Buna göre şirketler, neden oldukları karbon düzeylerini azaltmak ya da diğer kirleticilerin kullanmadıkları kredilerini (kirletme hakları) satın almak yerine çeşitlendirilmiş emiyon azaltım kredilerini en ucuz fiyata buldukları pazarlardan, çoğunlukla gelişmekte olan ülke piyasalarından satın alabilmektedirler. Bu “esnek mekanizmaların” en büyüğü Sertifikalandırılmış Emiyon İndirim Kredileri (CER) sistemidir (Girling, 2010: 6). Çerçeve Sözleşme UNFCCC ise, devletler tarafından onaylanması için çevre hareketleri ve liberal sol akımların yıllardan beri mücadele ettikleri 1997 tarihli Kyoto Protokolü’nün (KP) öncüllerinden biridir. Devletler ve şirketler üzerinden işleyen bu mekanizmaya göre, erken kapitalistleşen ülkeler ya emiyon azaltım sertifikalarını (CER)’ satın alacak ya da doğrudan CDM süreçlerinde tanımlanmış yeşil projelere yaptıkları yatırımlar üzerinden CER kazanacaklardır (Somasundaram ve Tripathy, 2009). Her ne kadar bugün itibarıyla gelişkin bir karbon piyasasının varlığından söz etmek henüz mümkün değilse de CER sertifikaları tıpkı bir finansal enstrüman gibi menkul kıymet borsalarında işlem görmektedir. CER sertifikası ile ödüllendirilecek projeler ise biyo yakıtla üretim yapılan projelerden, hidro elektrik ve rüzgar santralleri (Somasundaram ve Tripathy, 2009) başta olmak üzere bütün yenilenebilir enerji üretimleri, enerji tasarrufu sağlayan meta üretimleri, kirlilik yaratmayan

üretim biçimleri ve ekonomik vasıf kazandırılmış ormanlara, göllere kadar son derece geniş bir yelpazede tanımlanmaktadır. Diğer yandan borsalarda işlem gören CER sertifikalarının değeri de -tıpkı diğer menkul kıymetlerde olduğu gibi- temsil ettikleri çevreci yatırımların yeniden üretimi için ortalama olarak gerekli toplumsal emek zamanına göre belirlenmektedir. Dolayısıyla CER kredilerinin değerlerindeki artış veya düşüşler öncelikle ve doğrudan emek süreçleriyle ilintili olmakla beraber metalaştırılacak doğal varlıklar azaldıkça daha rafine üretim biçimleri (daha fazla canlı ve donmuş emek ilavesi) gerekeceği için uzun vadede CER değerlerinin yükseldiği bir piyasayı bugünden öngörmek yanlış olmayacaktır.

Kyoto Protokolü uyarınca atmosfere en fazla sera gazı salan ülkelerin -ki bu ülkeler bugün itibarıyla erken kapitalistleşen ülkelerdir- bu sera gazı salımlarını belli bir takvim içersinde ve belirlenmiş oranlar çerçevesinde azaltmaları gerekmektedir. Ancak bu azaltım, üretimin sınırlandırılmasına yol açması dolayısıyla birikim süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle EKÜ sermayesi üretimini kısmak yerine atmosferi kirletmenin bedelini ödüyor gibi bir görüntü yaratılmakta ve gerçekte herhangi bir ödeme bile söz konusu olmamaktadır. Zira EKÜ'lerin yarattıkları kirliliğe karşı satın aldığı CER'ler tıpkı bir varlığa yapılmış yatırım gibi yani sermaye payı (hisse senedi) gibi işlem görmektedir. Başka bir deyişle karbon mahsup (off-set) mekanizmaları tekil sermayelerin birikiminden bir eksilme anlamına gelmediği gibi toplam olarak eko-sistem açısından da geri dönüşü mümkün olmayan bir tükenişi beraberinde getirmektedir. Kyoto Protokolü'nde ticaretin iki tarafı için yapılan tanımlamalara göre, taraflardan biri (GKÜ'ler) emisyon azaltım projeleri ve kalkınma hedefleri için fon bulma fırsatı elde ederken; fon vericisi konumunda olan ülkeler (EKÜ'ler) de neden oldukları yüksek emisyon düzeylerini aktardıkları fonlar karşılığında kendilerine tahsis edilen karbon kredileri aracılığı ile azaltma olanağına kavuşmaktadırlar (UN, 1998: 11; Girling, 2010: 5). Bu aktarımlarda hiç bahsi geçmeyen bir boyut daha vardır ki o da, EKÜ sermayelerinin elde ettikleri CER'leri hem karbon azaltım yükümlülüklerini yerine getirmede hem de sahip oldukları CER'lere dayalı olarak düzenlenen menkul kıymetlerini vadedi piyasalarda para-sermayeye tahvil etmede kullanabiliyor olmalarıdır. Bir diğer deyişle, sistemin mantığı "kirleten öder" şeklinde kurgulandığı ve lanse edildiği halde, kirleten gerçekte hiçbir ödeme yapmamaktadır.

Aslında doğanın tam anlamıyla tükenişi ile kirlenmenin bedeli ödenmiş kabul edilmektedir. Bu süreçte kirlenmede hiçbir sorumluluğu bulunmayan iki unsur, yenilenebilir enerjiyi ve temiz üretimi sağlayan üretim araçlarını üreten ve kullanan emekçiler ile doğrudan eko-sistemin kendisi tüketilmektedir. Bu iki unsurdan birincisi zenginlik yaratıcı gücünü sermaye sınıfına vermek suretiyle tükenirken, ikincisi de doğanın bütün bileşenlerinin metalaştırılması yoluyla hem de geri dönüşsüz bir biçimde tükenmektedir. Zenginlik yaratan gücünü kapitalistlere sunan emeğin nasıl tüketildiğini anlamak görece kolay olmakla birlikte yenilenebilir enerji üzerinden doğanın nasıl tüketildiğini anlamak belli düzeyde soyutlama yapmayı zo-

runlu hale getirmektedir. Öyle ki çevremizde gördüğümüz tek tük ve yalnızca toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla kurulmuş rüzgâr santralleri bize ilk bakışta temiz, zararsız bir enerji üretim biçimi gibi görünebilir. Ne zaman ki rüzgâr enerjisi bıraktığı yüksek kar oranıyla genel olarak sermaye açısından cazip bir yatırım haline gelir, işte o zaman yeryüzündeki toprakların çok geniş bir bölümü rüzgâr gülleri ile dolar ve ekolojik dengede geri dönüşsüz kayıplar başlar. Benzer bir soyutlamayı solar enerji için de yapmak mümkündür. Pek çok kapitalist güneş enerjisi üretimine başladığında yeryüzü güneş panelleriyle dolacak, toprakların üzeri panellerle örtüleceği için tarımsal üretim gerileyecek, canlı yaşam bitme noktasına gelecek ve küresel ısınma tolere edilemez boyutlara ulaşacaktır. Bu soyutlamalar şimdilik çok uzak ve imkânsız gibi görünse de, tehlike gerçekte o kadar uzak değildir. Bunu görebilmek için Asya ülkelerinde ve kendi coğrafyamızda sayıları kısa süre içinde binlerle ifade edilmeye başlanan HES⁸'leri düşünmek yeterli olacaktır. Enerji üretim faaliyetinin kamusal olmaktan çıkarılıp sermayeye devredilmesi ve temiz enerji üretimi için küresel bir piyasanın oluşturulması tekil sermayelerin geleneksel sektörlerden çıkarak temiz enerji sektörlerine yoğunlaşmaya başlaması ile sonuçlanmıştır. Bugün, Karadeniz'den Doğu Anadolu'ya, İç Anadolu ve Ege'ye kadar Türkiye'deki bütün nehirlerin yavaş yavaş birer "HES mezarlığı"na dönüşmesinin ardında doğrudan ve yalnızca enerji üretimini değil; yenilenebilir enerji üzerinden karbon ticaretinden pay almanın dayanılmaz cazibesini aramak gerekmektedir. Yukarıda 'doğanın geri dönüşsüz bir biçimde tüketilmesi' ile kast edilen de budur.

Sistem, öncelikle devletlerarası bir işleyişe sahiptir. Bu bağlamda, BM'in ilgili yapıları tarafından tanımlanmış olan Sera Gazı Kalkınma Hakları (GDR), hem gelişmekte olan ülkelerde insani gelişme düzeylerini yükseltmenin sağlanması hem de küresel ölçekteki emisyon indirimlerinin hızlandırılması iddialarından yola çıkan hesaplamaların ilk adımını oluşturmaktadır. GDR çerçevesi başlangıçta bir "kalkınma eşik değeri" belirlemektedir. Kişi başına düşen yurt içi milli gelirin halkın iklim değişikliği maliyetlerini paylaşabileceği gelirin altında olduğu bir ekonomik kalkınma düzeyi "eşik değer" olarak kabul edilmektedir. GDR, bu eşik değerin altında kalan toplumlar için "kalkınmanın" birinci önceliğe sahip olduğu kabulünden hareketle kişi başı günlük 20 \$, yıllık 7.500 \$ lık gelir düzeylerini eşik değer olarak kullanmaktadır. Bu gelir düzeyi küresel yoksulluk sınırından yüzde 25 daha yukarıda belirlenmiştir (GCP, 2009: 52). Kişi başı yurt içi hasılanın 7500\$ ın altında olmasının söz konusu toplumlarda "kalkınmaya" öncelik verilmesi bağlamında ne anlama geldiği açıktır: bu ülkelerde sermaye birikimini hızlandırmak adına çevre ve doğa tahribatı gibi kaygılar görmezden gelinecek, olası muhalefetler engellenecektir. Ardından bütün ülkeler için, eşik değerin altında kalan gelir hariç tutularak küresel iklim değişikliği yüküne yaptıkları katkılar hesaplanmakta ve bu aşamaya "kapasite ve sorumlulukların hesaplanması" adı verilmektedir (GCP, 2009: 52).

Örneklendirmek gerekirse, bir ülkede kişi başına düşen milli gelir 10.000 \$ ise, bu ülkenin küresel iklim değişikliğine verdiği zarar hesaplanırken dikkate alınan milli gelir (10.000 – 7.500) 2.500 \$ olacaktır. Ters bir durumda, ya da kişi başına düşen milli gelirin 5.000 \$ olması halinde ise bu ülke hem küresel karbon ticaretinde "alacaklı" ülkeler kategorisine alınacak hem de bu ülkede kalkınmaya birinci öncelik verilecektir. Sonuçlar, 1990 yılı temel alınarak yapılan kümülatif bir hesaplamayla bulunmakta ve ülkelerin sorumlulukları toplam gelir, gelirin bölüşümü ve emisyon verileri tek bir yüzdede ortaklaştırılarak hesaplanmaktadır. 2010 yılı verilerine göre, örneğin, ABD yüzde 33.1 lik payıyla küresel iklim değişikliğine en fazla katkı yapan ekonomi durumundadır. Yüzde 25.7 ile AB ikinci sırada, yüzde 5.5 ile Çin ise üçüncü sıradadır (GCP, 2009: 52). UNFCCC tarafından her ülke için 1990 yılı karbon salınım düzeyleri endeks alınmak suretiyle belirlenen karbon kotaları ile tek tek ülkelerdeki aktüel yıllık karbon salınım düzeyleri arasındaki farklar sisteme borçlu ve sistemden alacaklı ülkelerin belirlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, borçlu ülkeler alacaklı olanlardan sertifikalı emisyon indirimleri satın almak suretiyle borçlarını mahsup yoluyla kapatma/azaltma olanağına kavuşmaktadır. Diğer yandan emisyon salımları gelir ile ilişkilendirilmeksizin çıplak olarak alındığında ülkelerin küresel emisyon artışına yaptıkları katkıların oldukça farklı olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin yukarıda milli gelir ve bölüşüm hesaplamalarıyla giydirilmiş rakamlar üzerinden bakıldığında ABD yüzde 33.1 lik payıyla küresel iklim değişikliğine en fazla katkı yapan ülke iken; emisyon salımı tek başına alındığında 2006 sonu rakamlarıyla (5.9Milyar Metrik Ton) yüzde 19.25 ile, Çin'in (6.2 Milyar Metrik Ton) yüzde %19.63 arkasından ikinci sıradadır. AB'nin emisyon salımı ise (4.4Milyar Metrik Ton) yüzde 14.3 dür (The Guardian, 02.09.2009).

Mevcut tartışmalara bakıldığında gelişkin, sürekliliği olan ve iyi işleyen bir karbon piyasasının oluşumunda sürecin yapıcı unsurlarını en fazla zorlayan konunun devletlerin ve tekil sermayelerin sürece angaje edilmesi olduğu dikkat çekmektedir. Bunun için uluslar arası düzeyde yaptırımlara bağlanmış yasal mevzuatın yanı sıra devletleri motive edecek teşviklerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda örneğin borç swap programları kapsamında EKÜ'lerin GKÜ borçlarının bir bölümünün, söz konusu ülkelerde kalkınma projesi kapsamına girecek yatırımlarda kullanılmak koşuluyla affedilebileceğini kabul etme noktasına gelmiş bulunmaktadır (GCP, 2009: 78). Özellikle bu borçlarını normal koşullarda geri ödeme olanağı bulunmayan GKÜ'lerde silinen borç miktarının karbon salımını azaltacak yatırımlarda kullanılması şartıyla yapılacak bir borç silme işleminin çok tercih edilebilecek ve ülkeyi karbon ticaretine dolaylı olarak angaje edecek bir girişim olarak görüldüğü açıktır.

Bu sistemin nasıl işlediğini görmek için halihazırda küresel ölçekte mevcut kredilerin yüzde 28.3 ünü elinde bulunduran bir ülkedeki, Hindistan'daki süreci incelemekte yarar vardır. Ülkedeki toplam CDM projesinin sayısı 478 adettir. Her bir proje yılda yüz milyonlarca dolarlık bir zenginlik artışı potansiyeline tekabül

etmektedir. Buna karşın kredi tahsisatına hak kazanan projelerin mutlaka emisyon azalmasını sağlayacakları anlamına da gelmemektedir. Çünkü bilhassa karbon piyasasının henüz gerekli olgunluğa ulaşmamış olması dolayısıyla gerek projeleri onaylayan danışmanlar gerekse ulusal merciler hiç hak etmeyen projeler için de olumlu değerlendirmelerde bulunmaktan kaçınmamaktadır. Tekil sermayeler açısından bir sanayinin CDM statüsü kazanabilmesi de belli kurallara bağlanmış durumdadır. Örneğin başvuru yapan şirketler öncelikle projelerinin ilave bir fon katkısı gerektirdiğini UNFCCC 'ye kanıtlamak zorundadır. Başvuru sahibi şirketlerin bu kanıtlama sürecinde yapacakları yatırımın EKÜ'lerden ilave bir finansman sağlanmadan yapılmasının imkânsız olduğu konusunda UNFCCC'yi ikna etmeleri projenin asli koşullarından biridir. Bu aynı zamanda CDM projelerinin yalnızca EKÜ sermayeleri tarafından finanse edilebileceği anlamına gelmektedir. Böylece sera gazı salımının bu ilave finansal katkıyla birlikte azalacağı varsayılmaktadır. Projede aranan bir diğer koşul ise, yapılacak yatırımın sürdürülebilir kalkınmayı geliştirecek bir proje olması olarak belirlenmiştir. Buna karşın pratikteki uygulamalara bakıldığında, karbon ticaretine yatırım yapan firmaların batıdan destek aramaya ihtiyacı olmayan ya da başka bir deyişle "ilave bir katkıya" gerek duymayan büyük yerli şirketler olduğu görülmektedir. Çevre aktivistleri bu pratiği bir "dolandırıcılık" (fraud) olarak adlandırmaktadırlar. Çünkü kredi dağıtımıyla görevlendiren BM kuruluşu CDM, ne eline gelen projelerin belirlenmiş kriterlere uygunluğunu değerlendirmekte ne de bağımsız bir araştırmacı kurum gibi davranmayı başarabilmektedir. Bu küresel zincirin ilk halkasında, taraf devletlerden münhasıran bu konuyla görevlendirilmiş ulusal bir makam (DNA⁹) kurmaları istenmektedir. Örneğin Hindistan'da bu görev Çevre ve Orman Bakanlığı'na verilmiş bulunmaktadır. Bütün ülkelerde DNA'lar, kendilerine ulaşan projelerin CDM kriterlerine uyup uymadığı ya da sürdürülebilir olup olmadığı ile hiçbir şekilde ilgilenmemekte çünkü devletler karbon ticaretini ülkeye gelir kazandıracak bir faaliyet olarak görmektedir (Dogra ve Dasgupta, 2010). Yukarıdaki alıntıda altı tekrar tekrar çizilen yolsuzluk benzeri pratikler kapitalist toplumda piyasanın yeterince olgunlaşmadığı koşullarda görülen sapmalardır. Bu sapmaların en alt düzeye çekilmesi, dünya ölçeğindeki karbon piyasalarına katılımın hızla arttırılmasını gerektirecektir.

Bazı çalışmalarda küresel karbon ticaretinin belirleyici unsurlarından biri haline gelmekle bir ülkenin hem yoksulluğu azaltma çabalarında hem de kalkınma hedefine ulaşmada arzu ettiği düzeye hızla yükseleceğinin altı çizilmektedir (Bidwai, 2009). Çevre hareketleri ulusal ölçekteki DNA'lara şimdiye kadar kaç projeyi reddettiklerini sorduklarında aldıkları yanıt ya böyle bir kayıt tutulmadığı ya da şimdiye kadar hiçbir projenin reddedilmediği şeklinde olmaktadır. Öyle ki Hindistan'da faaliyet gösteren haddehane ya da dökümhane gibi en kirli üretimle-

rin bile kendilerine tahsis edilen CDM'ler üzerinden her yıl binlerce dolar kazandığı tespit edilmiştir (Dogra ve Dasgupta, 2010).

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere karbon ticareti sürecinde genel olarak devletlerin özel olarak ise Çevre ve Orman Bakanlıkları'nın görevleri tanımlanmazsa bile uygulamada ciddi biçimde değişmiş bir görüntü vermektedir. Bu Bakanlıklar artık orman ve su kaynaklarını korumaktan değil, tam da tersine bu kaynakların ekonomik açıdan en verimli nasıl kullanılabileceğinden sorumlu aktörler gibi davranmaktadır. Ekolojistler ısrarla ormanların hem karbon tutma hem de su havzalarının en temel kaynağı olma özelliğini öne çıkarmaya çalışsalar da bu çabalar hiçbir sonuç vermemekte ve kamu otoritelerinin ormanlarla ilgili yasaları hızla "kalkınma" hedeflerine uygun olarak değiştirmesinin önüne geçememektedir. Bu süreçte yönetmelikler ormanların kamu-özel işbirliği çerçevesinde ve tamamen ticari amaçla faaliyet gösteren birer işletmeye dönüşümünü kolaylaştıracak bir biçimde değiştirilmektedir (Awasthi, 2008). Bütün bunlar ülkelerin "yeşillendirilmesi" adına yapıldığı için çevreci hareketlerin büyük ölçüde sisteme içerilmesi sonucunu doğurmaktadır.

2. GKÜ'lerin karbon ticaretine eklemlenme biçimleri

Karbon ticaretinin özellikle GKÜ'lerde hangi mekanizmalar üzerinden çalıştırıldığına bakıldığında, Bakanlıklar gibi resmi kurumların yanı sıra Vakıf Fonları benzeri yapıların da devrede olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Bangladeş'te Çok Donörlü Vakıf Fonu Modeli (MDTFM)¹⁰ adı verilen bir mekanizma oluşturulmuştur. MDTFM'ye yapılan proje başvuruları biri bütçe içi, diğeri ise bütçe dışı olarak adlandırılan iki farklı kaynaktan gelmektedir. Bütçe içi başvurular kamu sektörüne ve mutlak şekilde kamu-özel işbirliği kapsamında hazırlanan projelerden oluşurken; bütçe dışı başvurular da UNFCCC stratejisine de uygun olarak yalnızca, yerel halkı temsil eden "sivil toplum" projelerine ayrılmıştır. STK'lar tarafından hazırlanan araştırma, inceleme, yönetime katılma veya denetim amaçlı projeler öncelikle devlet tarafından akredite edilmiş STK'lar listesinden bir STK'ya sunulmakta ve ardından bu resmi STK üzerinden Fon'a iletilmektedir (Müller ve Gomez-Echeverri, 2009, s.27). Söz konusu mekanizma UNFCCC ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNDP arasındaki sıkı işbirliği üzerinden uygulanmakta olup; UNDP'in tematik programında da ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (UNDP, 2010). 2012 yılına kadar gönüllülük temelinde devam ettirilmesi planlanan bu alışverişlerin izlerini gündelik yaşam içinde sıkça karşılaşılan sermaye orijinli pratiklerde de takip etmek mümkündür. Örneğin bazı TV kanallarının düzenli olarak yer verdiği su kaynakları ya da doğa konulu programlar, ya da Coca Cola şirketinin kurduğu, yine TV reklamlarında boy gösteren "Hayata Artı

10 Multi Donor Trust Fund Model

Vakfı¹¹ benzeri pratikler, kısa bir süre sonra bu şirketlere karbon kredisi kazandıracak girişimlerdir. Benzer şekilde TEMA Vakfı tarafından sürdürülen ağaçlandırma kampanyaları da bir ekonomik vasıf kazandırıldığı taktirde karbon kredisine hak kazanmaya adaydır. Kaldı ki bu STK ve Vakıfların ormanlandırma kampanyasını bir banka ile birlikte yapıyor olması da sürece ekonomik vasıf kazandırmakta, çünkü fonlamayı yapan banka ağaçlandırılan alanları iktisadi bir işletme gibi yönetmeye başlamaktadır. Bu bağlamda örneğin Coca Cola tarafından yürütülen 'Hayata Artı' adlı kampanyanın bir UNDP projesi olması da hiç şaşırtıcı değildir. Şirketin söz konusu kampanya üzerinden yürüttüğü faaliyetler, ekolojik tarımdan, ekolojik turizme, orman köylülerinin ekonomik hayata angaje edilmesi, tarımda su kullanımının azaltılması, orman alanlarının genişletilmesi ve turizme açılması, katı atık islah projeleri ve yapay göller yaratmak olmak üzere çok geniş bir yelpazeye yayılmış bulunmaktadır (Coca Cola, 2010). Orman arazilerinin ve doğal kaynakların sermaye emrine tahsis edildiği bu uygulamalar ilk bakışta çevre-dostu pratiklermiş gibi görünüyorsa da, doğal kaynakların üzerinde bulunduğu son derece büyük toprakların tüm kullanım hakkı şirketlere devredildiği için bu alanlarda kamusal bir denetimin söz konusu olamayacağı gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ayrıca zaman içinde bütün doğal alanların şirketlere teslim edileceği düşünülecek olursa vahametinin boyutları daha net görülebilecektir. Dünyanın pek çok ülkesinde yol açtığı emek ve doğa sömürüleri ile anılan Coca Cola¹² gibi bir şirketin Birleşmiş Milletler'in UNDP birimi ile kurduğu bu proje ilişkisi bir yandan BM içerisindeki kapitalist odaklara ışık tutarken; diğer yandan da yenilenebilir enerji ve karbon ticareti ilişkisinin sermaye birikimiyle ilintili bilinmeyen boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNDP'nin, Küresel Çevre Yardımı (GEF)¹³ adlı alt birimi ve bu birimin küçük çaplı bağış programlarıyla kurduğu işbirliği üzerinden yerel halkları karbon ticaretine uyumlu hale getirme amaçlı (CBA)¹⁴ bir dizi girişimi bulunmaktadır. Projelere sağlanan fonların öncelikli amacının yerel halka doğrudan erişim, yereldeki toplulukların kalkınma konusuna aktif dâhil edilmeleri ve yine yerelliklerin iklim değişikliği konusunda yeterince hazır hale getirilmesi için ihtiyaç duydukları donanımın sağlanması olduğu belirtilmektedir. Örgütün raporlarında bu projelerin uygulaması daha 2008 yılında başladığı halde proje sayılarının hızla arttığı; 2012 yılına kadar toplam 80 ila 200 proje için yaklaşık 4 milyon \$ tutarında fonun dağıtılmış olacağının altı çizilmektedir.

11 Bkz. http://www.hayataarti.org/desteklenen_projeler.html

12 Bkz. <http://www.countercurrents.org/irc220310.htm>: Coca Cola, Hindistan'ın Kerala Eyaletindeki Plachimada nehri üzerinde faaliyet gösteren içme suyu tesisleri dolayısıyla hem temiz su kaynaklarını aşırı ölçüde tüketmek ve hem de üretim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan atıkları nehre bırakmak yoluyla neden olduğu ekolojik tahribat dolayısıyla yüksek mahkeme tarafından 48 Milyon \$ tazminat ödemeye mahkum edilmiştir.

13 GEF: Global Environment Facility

14 CBA: Community Based Adaptation

CBA ile toplumsal cinsiyet, su hizmetleri ve agro-pastoral ekosistemler arasındaki ilişkilerin kurulduğu diğer tematik çalışmalar ise 2011 yılından başlayarak yayınlanmaya başlayacaktır. Bunun yanı sıra CBA, başta yerelliklerde bilincin nasıl artırıldığını adım adım gösteren video kayıtları olmak üzere STK'lar tarafından 'yerel mücadeleler' adı altında yürütülen çalışmaları da fonlamaktadır (UNDP, 2010). Benzer vurgulara COP16¹⁵ metinlerinde de rastlanmakta, özellikle de çoğunluğu Orta Asya'dan olan katılımcı ülkeler açısından başta kadın örgütleri, gençlik hareketleri olmak üzere toplumun farklı kesimlerinin uluslar arası fonlar aracılığıyla bu çalışmalara aktif olarak dâhil edilmesinin neden önemli olduğu anlatılmaktadır (CAEFOCC-II, 2010: 2).

Avrupa Birliği kurumları da karbon ticareti konusunda bilinç arttırma amacıyla bir dizi fon mekanizmasını kullanmaktadır. AB, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yerel bankalar, kamu otoriteleri, KOBİ'ler, danışmanlık firmaları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının da henüz oluşum aşamasındaki karbon ticaretine katılımlarını arttırmak için kapasite inşa çalışmalarından yararlanabileceğini düşünmektedir. AB bu aktörlerin, CDM sistemine aktif katılımlarını sağlayacak bilgi ve pratiklerden yoksun olduğu görüşündedir (UNFCCC, 2010: 15).

UNFCCC altında on altıncısı yapılan Taraflar Konferansı COP16 sırasında da iklim değişikliğinin etkilerini ulusal ölçekte azaltma ve daha düşük karbon salımını sağlayacak stratejilerin yanı sıra bütün tarafların kazanacağı (win-win processes), yerel nüfusun yaşam kalitesini arttıracak ekonomik yararların geliştirileceği süreçler de tartışılmıştır. Aynı toplantıda binalarda enerjinin en etkin biçimde kullanılabileceği standartlar, yenilenebilir enerji kaynakları için uygun fiyatlandırma sistemleri ve ön ödemeli sayaç sistemleri de dâhil olmak üzere su hizmetlerinin ekonomik açıdan yönetimi ile bütünleşik su yönetimi konuları da görüşülmüştür (CAEFOCC-II, 2010: 2). Bu aktarmalardan da anlaşılabilceği gibi temiz havanın metalaşması ile su hizmetleri ve su kaynaklarının metalaşması yalnızca aynı tarihsel süreçte yaşanan iki olgu olması dolayısıyla değil; yanı sıra birinin metalaşması kaçınılmaz olarak diğerinin metalaşmasını gerektiriyor olması dolayısıyla da ilintilidir.

Karbon ticareti ile ilgili olarak Kyoto Protokolü'nün ormanlarla ilintili hükümlerinde, karbon kredisine hak kazanan iki uygulama dikkat çekmektedir: ağaçlandırma (*afforestation*) ve yeniden ağaçlandırma (*reforestation*). Bu iki kavram arasındaki fark ise, birinci ile zaten ormanlık olan alanlarda yapılan ağaçlandırma kast edilirken; ikincide eskiden orman ya da koru vasfını taşımayan toprakların ağaçlandırılmasının amaçlanıyor olmasıdır. İlk bakışta her ikisi de gerek toplumsal gerekse ekolojik bakımdan tercih edilebilir uygulamalarmış gibi görünse de, Kyoto Protokolü gereğince bu ağaçlandırma ve yeniden ağaçlandırma çalışmalarının ekonomik ve ticari amaçlarla yani özel sektör eliyle yapılması gerekmektedir.

¹⁵ COP16: BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine taraf olan ülkelerin Meksika/Cancun'da düzenlediği 16. Konferans, 29 Kasım-10 Aralık 2010 <http://cc2010.mx/en/about/what-is-cop16cmp6/index.html>

Her iki uygulamanın da orman köylülerinin yerlerinden edilmesi, ormandaki su havzalarının tükenme noktasına gelmesi, hidrolojik ve ekolojik koşulların olumsuz etkilenmesi gibi bir dizi ağır sonuca yol açtığı görülmektedir (Graichen, 2005: 15). Bir ormanın nasıl ve hangi koşullarda ekonomik vasıf kazanabileceğini örneklendirmek gerekirse, örneğin İstanbul'daki Belgrat Ormanlarının işletilmek üzere 'Park-Orman' şirketlerine terk edilmesi durumunda Türkiye CER, yani karbon kredisi almaya hak kazanacak ve bu krediler Park-Orman İşletmesine tahsis edilecektir. Ormanı devralan şirket, "sürdürülebilir kalkınma kriterlerine uygun olmak" koşulu ile orman arazisini dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Bu bağlamda örneğin turistik orman işletmesinin yanı sıra ormandaki temiz su kaynakları üzerine içme suyu tesislerinin kurulması, gençleştirme adı altında kereste üretimi ve ticareti vb. söz konusu olabilecektir. Devletlerin böyle bir pratiği meşrulaştırmasında en fazla başvurulanan tez ise, orman yangınlarıdır. Kurguya göre devletler orman yangınlarını önleyememektedir. Buna karşın ormanların sermayeye devri sonucunda koruma düzeylerinin çok daha gelişeceği öngörülmektedir. Çünkü şirketlerin kendi mülkiyetleri altındaki varlıkları kaybetmemek için gerekli önlemleri alma güdüsüne ve gücüne sahip oldukları düşünülmektedir.

Diğer yandan birer karbon depolayıcı olarak ormanlar (*forestry carbon sinks*) uluslar arası iklim müzakerelerinde en başından beri ciddi gerilim ve tartışmalara konu olmaktadır ve bu nedenle ormanlar halihazırda yalnızca kısmi olarak BM'in Temiz Kalkınma Mekanizmaları'na (CDM) konu edilebilmektedir. Başlangıçtaki taahhütlerde sadece ağaçlandırma projelerinin kapsam içine alınması üzerinde mutabakat sağlanmış ve orman koruma projeleri dışarıda bırakılmıştır. CDM karbon depolama projelerinin 2003 yılı sonunda tanımlanmasına karar verilmiştir (GTZ broşür, 2010: 7).

İklim değişikliği konusu politikacılar tarafından bir siyasi, iktisadi ya da endüstriyel bir sorun olmak yerine genelde bir çevre meselesi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle politika formülasyonuna dahil olan STK'lar kendilerini "ortak gelecek" söylemi ile sınırlandırılmış bir durumda bulmaktadır. Bu diskur içerisinde doğaya sahip çıkma çabaları yalnızca devam eden sermaye birikimi ile uyumlu olmakla kalmamakta yanı sıra bütün tarafların kazançlı çıktığı bir süreç gibi tanımlanmaktadır (Weale 1992; Buttel 2000; Berger vd., 2001 içinde; Girling, 2010: 7).

3. Türkiye Sermayesinin Karbon Ticaretine Eklemlenme Biçimleri

Türkiye, Kyoto Protokolü'nün ilk yükümlülük döneminde (2008-2012) esneklik mekanizmalarından yararlanamamakta, ancak, bu mekanizmalardan bağımsız olarak yürüyen Gönüllü Karbon Piyasasında projeler geliştirme hakkına sahip bulunmaktadır. 2008 yılı verilerine göre ülkenin toplam sera gazı emisyonlarının sektörlere dağılımında ise yüzde 76 ile enerji üretiminin birinci, yüzde 9 ile atıkların ikinci, yüzde 8 ile tarımın üçüncü ve yüzde 7 ile sanayinin ise dördüncü sırada olduğu belirtilmektedir. Piyasanın gelişimine kronolojik olarak bakıldığında öne çıkan olaylar ve kurumlar ise şöyledir:

- BMİDÇS¹⁶'ye Türkiye'nin taraf olması (24 Mayıs 2004)
- İlk projenin geliştirilmesi (2005)
- Dünyada ilk Altın Standard (Gold Standard) tescilli gönüllü karbon projesi-nin Türkiye'de gerçekleştirilmesi (2008).
- Çevre ve Orman Bakanlığı bünyesinde "Kyoto Protokolü Esneklik Meka-nizmaları ve Diğer Uluslararası Emisyon Ticareti Sistemleri" başlıklı Geçici Özel İhtisas Komisyonu'nun oluşturulması (2008).
- "İklim Değişikliği ile Mücadelede Kapasitelerin Artırımı" Projesi (2009, ÇOB, DPT, TÜSİAD ve UNDP)
- Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne taraf olması (26 Ağustos 2009).
- Çevre ve Orman Bakanlığı (ÇOB) bünyesinde İklim Değişikliği Dairesi Başkanlığı'nın kurulması (2010).
- ÇOB-Kayıt Sistemi'nin oluşturulması (2010) (Ecer, 2010a: 18, 20,21)

Türkiye'de 2010 yılı sonu itibarıyla kayıt aşamasını tamamlayan gönüllü kar-bon piyasası proje sayısı iptaller dahil toplam 109; tahmini piyasa büyüklüğü ise 83.2 milyon ABD \$ olarak verilmektedir. Toplam 109 projeden 50'si HES, 49'u rüzgar santrali, 6'sı atıktan enerji üretme tesisi, 3'ü jeotermal enerji üretimi, 1'i biyogaz üretimi ile ilgilidir (Ecer, 2010a: 22).

Türkiye; Protokol'ün ilk yükümlülük döneminde (2008–2012) sayısallaştırıl-mış sera gazı salım azaltım yükümlülüğü almadığı için bu mekanizmadan yarar-lanamamaktadır. Kyoto Protokolü altında yürüyen bu mekanizmalardan bağımsız olarak yürüyen, Gönüllü Karbon Pazarı ülkede 2012 yılına kadar uygulanabilecek tek seçenektir. 2012 sonrasına yönelik uluslar arası iklim değişikliği müzakere-leri ise halen devam etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin 2012 sonrası dönemde emisyon ticareti mekanizmalarından ne şekilde yararlanacağı; alacağı konuma göre belli olacaktır (Ecer, 2010b: 3). Buna karşın atmosfere yaydığı karbonun parasını ödemek isteyen firmalarla, karbon salınımını azaltan "yeşil yatırımcılar" arasındaki büyük ticarete Türk firmaları da katılmış bulunmaktadır. 2007 yılı itibarıyla 64, 2008 yılında ise 120 milyar dolara ulaşmış olan karbon pazarında (Sabah Gazete-si, 10 Ağustos 2009) Türkiye, ülke olarak Kyoto Protokolü'nü geç imzaladığı için henüz bir oyuncu olarak yer alamazken, bu pazarı keşfeden Türk şirketleri ilginç anlaşmalara imza atarak deyim yerindeyse "havadan para kazanmaya" başlamışlar-dır. Bu şirketlerden Zorlu, Pakistan'ın karbon kredilerini Kyoto Protokolü kapsa-mında ihraç etmeye hazırlanırken, Demirer gönüllü piyasada dünyanın ilk "altın standardında karbon kredi"sini satmaktadır. Osmaniye'deki rüzgar santrali için gönüllü karbon piyasasında anlaşma imzalayan Zorlu Enerji, Pakistan'da inşa ettiği rüzgâr santrali için de benzer bir adım atacağını duyurmuştur. Zorlu Enerji Elekt-rik Üretim Genel Müdürü Salim Arslanalp Milliyet Gazetesi'ne yaptığı açıklamada Pakistan'da yapımı devam etmekte olan 50 megavatlık rüzgâr santrali için de emis-

16 BMİDÇS: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

yon ticareti anlaşması yapmayı planladıklarını belirtmiştir. Ancak Pakistan, Kyoto Protokolü'ne daha erken taraf olduğu için burada gerçekleştirilen karbondioksit azaltımı gönüllü pazarda değil, bu protokol çerçevesinde oluşturulmuş 'zorunlu pazar'da satılacak, dolayısıyla da Zorlu Şirketine görece çok daha büyük bir kazanç sağlayacaktır (Milliyet, 19 Şubat 2008).

Türkiye'de yapılan yenilenebilir enerji ve metan geri kazanımı projelerinin sera gazı emisyonlarını engelleyeceği varsayılmakta ve söz konusu projeler engelleyecekleri varsayılan sera gazı miktarı kadar karbon sertifikası kazanmaktadırlar. Buna karşın karbon finansı ancak olağan senaryo dışında gerçekleştirilen azaltımlar için verilmektedir. Sera gazı azaltımına sebep olan bir projenin sahibi, belirli standartlara göre hazırladıkları proje tasarım belgeleri ile uluslararası kuruluşlara başvurmakta ve projeleri uygun bulunması durumunda her yıl sağladıkları sera gazı azaltımı kadar karbon finansı elde etmektedirler. Türkiye'de, gönüllü karbon pazarında bugün itibarıyla 65 proje geliştirilmiştir. Projelerin çoğu yenilenebilir enerji alanında ve özellikle rüzgâr ve hidro-elektrik santraller yapılması ile ilgilidir. Ayrıca Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynaklarının teşviki amacıyla, bazı bankalar tarafından yatırımcılara uygun koşullu krediler sağlanmaktadır. Yanı sıra; Dünya Bankası tarafından Türkiye'ye sağlanan Temiz Teknoloji Fonu özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ve enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik projelerde kullanılmaktadır. Söz konusu Fon, Hazine Müsteşarlığı'nın yetkisinde, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası tarafından kullanılmaktadır (Ecer, 2010b: 2 ve 3).

Sermaye örgütleri tarafından yaptırılan bazı çalışmalarda önümüzdeki birkaç yıllık dönemde, pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de, konuya ilginin giderek artacağı, bunun doğal bir sonucu olarak da konunun kamuoyu gündeminde daha fazla yer almaya başlayacağı ve karbon emisyonlarının sınırlandırılması konusunda önlemlerin gittikçe artan oranda hayata geçirildiği bir dönemin yaklaşmakta olduğu belirtilmektedir. Tüm bunların yanı sıra, karbon ticaretinin de yakın gelecekte ülke gündeminde bugünkünden çok daha yoğun biçimde yer almaya başlaması öngörülmektedir. Yüksek Planlama Kurulu'nun 2 Ekim 2009 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı'nda yer verilen:

- 2012–2015 yıllarını kapsayan dönemde, İstanbul'da karbon borsasının oluşturulması,
- Karbon ve sera gazı emisyon ticaretine başlanması
- Ve bu araçlara dayalı türev ürünler geliştirilmesi (Korkusuz, 2010: 5)
- konunun ciddiyetini daha görünür hale getirmektedir.

Bu alanda yapılan düzenlemeler kapsamında, 2005 yılında Yenilenebilir Enerji Kanunu kabul edilmiş, 2007 yılından itibaren, 200 milyar kwh'lik elektrik tüketiminin 35,8 milyar kwh'lik bölümü hidrolik santrallerden karşılanmaya başlanmıştır. Yine bu çalışmalar kapsamında, 2007 yılında Enerji Verimliliği Kanunu çıkarılmış, bu Kanun hükümlerinin uygulanması ile, 2020 yılına kadar yaklaşık 75 milyon ton karbondioksit emisyonlarının önlenmesi planlanmıştır. 1990 ila 2004

yılları arasında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı 23,23 milyar kwh'dan 46,23 kwh'ya yükselmiş, çimento ve demir çelik tesisleri başta olmak üzere enerji verimliliğinin artırılması, daha kaliteli yakıtların ve alternatif yakıtların (LPG ve etanol) kullanımı yönünde çalışmalar başlatılmış, 2009 yılı itibarıyla, 3225 belediyenin 611'ini kapsayan düzenli depolama tesisleri kurulmuştur. 2008-2012 yılları arasında toplam 2,3 milyon hektar alanın ağaçlandırılması ve böylece yutak alan kapasitesinin artırılması hedeflenmiştir. Son olarak, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın 5 Aralık 2008 tarihinde yayımladığı "Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliği" yürürlüğe girmiştir. Yönetmelikle, yeni yapılacak binaların yönetmeliğe uygun projelendirilmesi, ısı yalıtımlarının denetlenmesi ve sınırlı yıllık enerji tüketimi miktarına göre enerji kimlik belgesine sahip olmaları öngörülmüştür (Korkusuz, 2010: 6). Bu aktarımdan da anlaşılacağı gibi 'iklim değişikliği ile mücadele' adı altında başlatılan bu yeni süreç pek çok yeni meta üretimini gerektirdiği ölçüde sermaye birikimini hızlandıracak bir gelişmedir. Özellikle binaların yeni enerji etkinliği yönetmeliğine uygun bir biçimde inşa edilmesi inşaat sanayinin sektörel büyüklüğünü arttıracak, ileri ve geri bağlantılarıyla birlikte bu alandaki birikimin hızlanmasını sağlayacak bir gelişmedir. Benzer şekilde sanayide enerji verimliliğini arttırmayı amaçlayan düzenlemeler de yeni ihtiyaçlara tekabül ettiği ölçüde yeni meta üretimlerini gerektirecektir. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından hazırlanan strateji kitapçığı da benzer hedeflerden söz etmektedir. Kitapçıkta "Uzun Vade" başlığı altında yer verilen;

- Su şebekelerinin yenilenmesi,
- Tarımda kuraklığa dirençli üretimlerin teşviki,
- Yerel iklimlere uygun mimari ve yapı malzemesi üretiminin artırılması,
- Yerleşim ve binalarda yağmur suyunun biriktirilmesi ve geri dönüşümünün sağlanması,
- Kentsel atık su ve yağmur suyu depolama alanlarının inşası (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010: 4)

gibi sayısız meta üretim alanını ilgilendiren stratejiler sermaye birikimi ile yenilenebilir enerji ve karbon ticareti arasındaki nesnel ilişkiyi de gözler önüne sermektedir. Görünen odur ki sistem, 2008 krizinden bu yana oldukça tıkanmış olan birikim kanallarını bu kez de soluduğumuz havanın metalaşması üzerinden aşmayı ummaktadır. Tıpkı IMF uzmanları Benjamin Jones ve Michael Keen tarafından hazırlanan raporda belirtildiği gibi:

"Daha kuvvetli bir emisyon fiyatlaması, krizin zarar verdiği mali pozisyonların onarımında temel ve verimli bir katkı yapabilir. Bu gibi fiyatlamaları başarmak, üreticilerin özellikle de bedelsiz emisyon izinleriyle ödüllendirilmesi gibi aşırı tazminlerine yönelik siyasi baskılara dayanmayı gerektirir. Karbon fiyatlaması önemliyen 'yeşil' teşvik önlemleri de sürdürülebilir toplam talep ve kısa vadeli istihdam artışında olumlu role sahiptir." (Evrensel, 7 Aralık 2009).

Türkiye’de hummalı bir şekilde devam eden ilintili çalışmalardan bir diğeri ise üretim alanlarında bacalardan çıkmadan önce ayrıştırılacak karbonun uygun yerlerde toprak altına gömülmesidir. Kurgulanan sistemin akıl dışılığını ve göstermelik çevreciliğini ele veren bu pratikte toprağın altında kalan kısım “doğanın dışında” imiş gibi varsayılmaktadır. Profesör Doktor Ender Okandan¹⁷, bu gömme işleminde mesafelerin birbirinden çok uzak olmaması gerektiğine dikkat çekmekte ve bilhassa petrol ve doğal gaz aramaları esnasında karşılaşılan derin tuzlu su yataklarının bu iş için ideal olduğunu belirtmektedir.

Karbon ticareti ya da soluduğumuz havanın metalaşması hizmetler alanında da oldukça önemli yeni üretimleri gündeme getirmiştir. Bunlar arasında ilk etapta Türkiye’nin mevcut Kyoto Protokolü’ndeki konumundan ötürü gönüllü emisyon azaltımı kapsamına giren projelere yönelik hizmetler gelmektedir. Çeşitli danışmanlık firmaları daha şimdiden yaptıkları duyuru ve reklamlarla müşterileri tarafından gerçekleştirilen gönüllü karbon emisyonu azaltımlarının paraya çevrilmesine yardımcı olmaktadır. Bu şirketler sera gazı salınımını düşürecek projelerin uluslararası geçerliliği olan standartlardan birine uygun olarak emisyon azaltımının dokümantasyonu ve kaydını yaparak mali varlıklar olan karbon kredilerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Reklam duyurularında bu sürecin başından sonuna kadar tüm sorumluluğu üstlenerek müşterileri üzerine düşen yükü minimize ettikleri ve böylece müşterilerin kendi asli işine odaklanmasına imkân tanıdıklarını belirtmektedirler.

Kyoto Protokolü’nün bir sonucu olarak ortaya çıkan Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi (EU ETS) ve dinamikleri ile ilgili olarak müşterilerini 2008 yılı itibarıyla hacmi 67 milyar euro ya ulaşan bu sisteme dahil etmek için gerekli tüm bilgilendirme, başvuru, yazışma, raporlama, izleme ve doğrulama işlemlerini müşterileri adına gerçekleştiren firmalar karbon kredisi alıcıları ile satıcılarını buluşturan brokerlik hizmetlerini de üstlenmiş durumdadırlar (MITTO, 2010).

Benzer şekilde bankalar da kolları sıvamış ve birbirleriyle “çevreci bonus kart” ihraç etme yarışına girmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda örneğin Garanti Bankası Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF) ile kurduğu işbirliği üzerinden PVC’nin görece daha az kullanıldığı ürünlere yönelik bir kampanya yürütmekte olup; WWF tarafından iki kez “altın panda” ödülü ile onurlandırılmıştır. İş Bankası ise TEMA Vakfı ile ortak çalışmalara imza atmakta ve halen “81 ilde 81 orman” projesine devam etmektedir. Şekerbank, binalarda tüketilen elektriği azaltmayı sağlayacak yatırımlara ucuz kredi sağlamakta, tarım alanındaki kredisini ise modern sulama ekipmanları kredisi olarak sunmaktadır. Bu kredi ile daha az suyla daha kaliteli ve bol mahsulün alınması amaçlandığı (Çevreonline, 2010) belirtilmektedir.

17 “Karbon dioksitin petrol üretimini artırma amacıyla yer altına enjekte edilmesi konusu Türkiye’de halen uygulanan bir yöntem. Batı Raman Sahasına karbon dioksit enjekte ediliyor ve böylece daha fazla petrol üretimi gerçekleşiyor. Yalnız mevcut bu teknoloji karbon dioksidi depolama amaçlı olarak kullanılmıyor. Önce petrol üretiliyor, petrolden karbon dioksit ayrılıyor ve karbon dioksit tekrar sahaya basılıyor. Bir başka deyişle yeniden petrol üretiminde kullanılıyor. Ya da bu karbon dioksit atmosfere salınıyor”

Bankalar tarafından başlatılan bu kampanyalar ilk bakışta çevreci ve doğayı korumayı amaçlayan girişimler gibi görünse de derinlemesine bir analiz bu çabaların tamamen birikim temelli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda örneğin İş Bankası'nın "81 ilde 81 orman" kampanyası ile hedeflenen, bu ormanlarda piyasa amaçlı ağaç üretimi, işlenmesi, orman kaynaklarının ekonomik amaçlar için kullanılmasıdır. Kyoto Sözleşmesi uyarınca böyle bir hedef serbest kereste ticaretinden, orman alanlarının yalnızca bedelini ödeyenlere açık hale geleceği turistik amaçlı kullanıma, orman alanları içindeki toprak (madencilik ve yer altı su kaynakları) ve su kaynaklarından mülkiyeti elinde bulunduran şirketlerin istediği gibi yararlanmasına kadar pek çok özel kullanımı içermektedir.

Karbon ticaretinin toplumu birebir ilgilendiren boyutları ise Türkiye'de 2012 yılı sonrasında itibaren gözle görünür hale gelecektir¹⁸. Konutlarda kullanılan ısıtma yöntemlerinden, ev araç ve gereçlerine, otomobillerdeki yakıt etkinliğinden, binaların enerji etkinliğine ve tek tek konutlara düşen paylara kadar tüketicilere yansıtılacak olan temiz havayı kirletme bedelleri toplumun karbon ticaretine angaje edilme sürecini başlatacaktır.

Sonuç Yerine

Bu çalışma yenilenebilir enerji ve iklim değişikliği arasındaki ilişkiyi "karbon ticareti" üzerinden göstermeye odaklanmış ve çevreci tezlerde güçlü bir şekilde savunulan yenilenebilir enerjinin gerçekte doğayı korumayı hedeflemediği, hatta tam da tersine doğal varlıkların geri dönüşsüz bir biçimde tüketilmesine yol açtığı tezi savunulmuştur. Bu tezi doğrulayan gelişmelerin başında Türkiye'de son iki yıldır sayıları hızla artan HES'lerin neden olduğu ekolojik ve toplumsal yıkım süreçleri gelmektedir. HES karşıtı yerel mücadelelerin -kimi zaman bilmemekten kaynaklı kimi zaman ise sermaye STK'ları ile kurdukları yakın ilişkilerden dolayı- bu boyuta karşı ilgisiz kalması, hem muhalefetin savunma araçlarını zayıflatmak hem de kalkınma-enerji ihtiyacı üzerinden kurgulanan saldırıları cevaplayamamak gibi mücadeleyi geriletken iki tehlikeyi barındırmaktadır. Benzer şekilde orman alanlarının da sermaye sınıfına devredilerek meta üretimine açık hale getirilmesine yol açan karbon ticareti, çevre hareketlerinin yıllardır savunduğu Kyoto Protokolü'nün çıktılarından bir tanesidir.

Diğer yandan sürecin özelde toplumsal hareketler genelde ise sınıf mücadeleleri açısından en öznel karakteristiği ise sermaye STK'ları ile gerçek mücadelelerin ayrışması için gerekli zemini hazırlamış olmasıdır. Karbon ticaretine katılan şirket-

18 Bakınız Prof. Dr. Doğan Aydal 'Kyoto Protokolü Keşke İmzalanmasaydı!' <http://www.destekdusuncekulubu.com/?p=531>

¹⁹ Bu antlaşma 2012 yılından sonra sade vatandaşın her gün aldığı ekmeğin fiyatını isteseler de arttıracaktır, istemeseler de arttıracaktır. Emek yoğun sektörlerden olan inşaat şirketleri başta olmak üzere Kyoto kapsamına giren 5 önemli sektörde fiyatlar yükselecek ve işçiler çıkartılacaktır. Orta Direk olarak tanımladığımız kesim açısından Kyoto'nun 2012 yılında başlayacak ikinci periyodunda, bindiğiniz arabanın harcadığı yakıtı, evinizi ısıttığınız zaman açığa çıkan karbondioksit kadar ceza olarak vereceğiniz miktarlar açıklandığında sade vatandaş da Kyoto'nun kendine dokunan kısmının farkına varacaktır."

lerle işbirliği halindeki bir dizi STK ve toplumsal hareket, son dönemde bir yandan HES inşa eden şirketlere karşı mücadele ederken diğer yandan aynı şirketlerle el ele verme ironisinin sorgulanmaya başlamasına yardım etmektedir. Çevreci şirketlerin, bu “çevreci” pratikleri üzerinden yarattıkları doğa katliamları karbon ticareti konusundaki bilinç oluşturma çabalarına paralel olarak giderek daha fazla görünür hale gelecek, bu da gerçek bir doğa mücadelesi için anti-kapitalist bir duruşun neden vaz geçilmez olduğunun anlaşılmasını sağlayacaktır.

Enerjinin hangi toplumsal biçim altında olursa olsun insanlığın yaşamsal ihtiyaçlarından biri olduğu reddedilemez bir gerçektir. Doğayı kirleten enerji üretimleri karşısında temiz ve yenilenebilir enerji üretimleri elbette tercih edilmek zorundadır. Buna karşın böyle bir tercih, ancak, üretimin sadece toplumun ihtiyaçlarını karşılamakla güdüsüyle yapıldığı; sınıfların, paranın, piyasanın ve kar dürtüsünün tamamen ortadan kalktığı; insanın doğadan kopuk, doğaya karşı bir varoluş içinde değil, doğanın bir parçası gibi yaşamaya başladığı bir toplum biçiminde anlamlı olabilir. Doğanın ve tüm ekosistemin korunması ise ancak bu koşullar altında olanaklı olabilir.

Kaynakça

- Awasthi Kirtiman, (2008) 'Putting a price tag to forests hasn't helped conservation' içinde: Down to Earth, 20 October 2008 http://www.downtoearth.org.in/full6.asp?foldername=20081031&filename=news&sec_id=4&sid=12 İndirilme tarihi: Aralık 2010.
- Bidwai Praful, (2009) 'The climate impasse' FrontLine Aug 28, 2009 <http://www.flonnet.com/stories/2009082826171090.0.htm> İndirilme tarihi: Aralık 2010.
- CAEFOCC-II, (2010) 'Summary of the Second Central Asian European Forum on Climate Change, 11. – 12. October, 2010 Almaty, Kazakhstan.
- Climate Progress, (2006) 'Resolving to Kiss Carbon Emissions Goodbye' <http://climateprogress.org/2006/12/> İndirilme tarihi: Aralık 2010.
- Coca Cola, (2010) 'Hayata Artı Vakfı' <http://www.hayataarti.org/> İndirilme tarihi: Ocak 2011
- Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010 'T.C. Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi 2010-2020' Mayıs 2010 Ankara
- Çevreonline, 2010 'Çevreci Banka ve Çevreci Kredi' <http://www.cevreonline.com/cevreci/cevrecibankalar.htm> indirilme tarihi: Ocak 2011
- Daily Telegraph, (20 Dec.2009) Booker ve North tarafından 20 Aralık 2009'da Daily Telegraph gazetesinde BM-İklim Değişikliği Paneli Başkanı Dr Rajendra Pachauri hakkında kaleme alınan yazı İndirilme tarihi: Aralık 2010.
- Dogra Chander Suta ve D. Debarshi (2010) 'Ashes To Ashes "Carbon credit" projects are doing more bad than good in India', <http://rajpatel.org/2010/01/11/ashes-to-ashes/> indirilme tarihi: Aralık 2010.
- Ecer Mehrali, (2010a) 'Karbon Piyasaları' "İklim Değişikliği ile Mücadele İçin Kapasitelerin Arttırılması Projesi Kapanış Konferansı "Türkiye'nin Küresel Karbon Piyasasındaki Rolü" 20 Aralık 2010, Ankara.
- Ecer Mehrali, (2010b) 'Karbon Piyasaları Bilgi Notu' <http://www.iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/bilginotu/karbon%20piyasalari.pdf> Çevre ve Orman Bakanlığı, 19 Ağustos 2010, Ankara
- Evrensel, 7 Aralık 2009 'Dünyayı Yok Etmenin Bedeli' <http://www.ekolojistler.org/dunyayi-yok-etmenin-bedeli.html> İndirilme tarihi: Ocak 2011
- GCP (2009) 'The Little Climate Finance Book: A guide to financing options for forests and climate change' by

- GCP-Global Canopy Programme, John Krebs Field Station, Oxford OX2 8QJ, UK.
- Girling Arthur, (2010) 'NGOs and the Clean Development Mechanism: constraints and opportunities in the discourse of EU consultations' içinde: The Governance of Clean Development Working Paper Series of Economic&Social Research Council
- Graichen Patrick, (2005) 'Can Forestry Gain from Emissions Trading? Rules Governing Sinks Projects Under the UNFCCC and the EU Emissions Trading System' RECIEL 14 (1) 2005. ISSN 0962 8797
- GTZ Broşür, (2010) 'CDM Clean Development Mechanism: What is it? How does it work?' <http://www.gtz.de/de/dokumente/en-climate-cdm-info.pdf>, İndirilme tarihi: Aralık 2010
- The Guardian, 02.09.2009 <http://www.guardian.co.uk/environment/datablog/2009/sep/02/carbon-emissions-per-person-capita>
- Korkusuz Mehmet, (2010) 'Türk Vergi Kanunları ve Diğer İlgili Mevzuat Hükümleri Kapsamında Karbon Ticaretinin Vergilendirilmesi' DPT, TÜSİAD, Çevre ve Orman Bakanlığı ve UNDP tarafından, Türkiye'de İklim Değişikliği ile Mücadele için Kapasitelerin Artırılması başlıklı Proje kapsamında hazırlanan Rapor
- Milliyet, 19 Şubat 2008 '60 milyar dolarlık karbon pazarında 3 Türk şirketi' <http://www.milliyet.com.tr/2008/02/19/ekonomi/aeko.html> İndirilme tarihi: Ocak 2011
- MITTO, 2010 'MITTO Çevre, Orman ve Madencilik' http://www.mittocevre.com.tr/_11/yenilenebilir-enerji-kaynakli-projelerinize-basla.aspx İndirilme tarihi: Ocak 2011
- Müller Benito ve Gomez- Echeverri Luiz, (2009)'The Reformed Financial Mechanism of the UNFCCC' içinde: Oxford Institute for Energy Studies EV 45 April 2009, ISBN: 1-901795-88-2
- National Academies, (2005) 'Joint science academies' statement: Global response to climate change' <http://www.nationalacademies.org/onpi/06072005.pdf> İndirilme tarihi: Aralık 2010
- Okandan Ender, 2009 'Küresel ısınma nedeni karbondioksit, yer altına gömülecek ...' Zaman Gazetesi, 27 Temmuz 2009 <http://www.zaman.com.tr/wap/> İndirilme tarihi: Ocak 2011
- Sabah Gazetesi, 10 Ağustos 2009 'Karbon Kredisi ve Fonları Geliyor' http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/okur/2009/08/11/karbon_kredisi_ve_fonlari_geliyor İndirilme tarihi: Ocak 2011
- Stavins N. Robert, (1997) 'Policy Instruments for Climate Change: How Can National Governments Address a Global Problem?' içinde: Resources for the Future, Econpapers
- Stern, (2006) 'Stern report: the key points' Guardian, 30 October 2006
- Somasundaram Narayanan ve Devidutta Tripathy, (2009) 'NHPC's \$1.25 bln IPO oversubscribed' MUMBAI/ NEW DELHI (Reuters) Fri Aug 7, 2009 6:19pm <http://in.reuters.com/article/idINIndia-41600620090807> İndirilme Tarihi: Aralık 2010
- UN, (1998) 'Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change' <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf#page=12> İndirilme tarihi: Aralık 2010
- UNDP, (2010) 'UNDP-CBA Community Based Adaptation' http://www.undp-adaptation.org/projects/web-sites/index.php?option=com_content&task=view&id=203 İndirilme tarihi: Aralık 2010
- UNFCCC, (2010) 'Activities to implement the framework for capacity-building in developing countries under decision 2/CP.7' Subsidiary Body for Implementation Thirty-third session Cancun, 30 November to 4 December 2010

Kimlik Politikaları ve sol hareketle ilişkisi

Evren Kocacıçak

Öz

Makalenin amacı kimlik politikalarının sol hareket üzerindeki etkinliğini analiz etmek ve sol hareketin kimlik politikaları ile ilgili son dönemde yoğunlaşan eleştirileri üzerinde durmaktır. Bu amaçla öncelikle kimlik politikalarının ya da kültürel çalışmaların Marksist kimlik algısına ve sol direniş gruplarına eleştirisinden bahsedilmektedir. Devamında sol literatürün kimlik politikalarına yönelik eleştirileri ekonomik körlük, kimliğin maddeleştirilmesi ve sol ile ittifak sorunu başlıklarında derlenmiştir. Sonuç bölümünde kimlik politikalarının ekonomik alandaki yetersizliği ve sol harekete bazı olumsuz etkilerine rağmen ırkçılık, cinsel ayrımcılık, sömürgeleştirme ve kültürel emperyalizmin etkilerine ilişkin önemli görüşler barındırdığı ve sol hareketin kitleselleşmesi için kimlik politikalarının bu görüşlerinden faydalanması gerekliliği ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: kimlik politikaları, kültürel çalışmalar, sol hareket

Abstract

Identity Politics and Its Relation with Leftist Movement

The article aims to define and investigate the effects of identity politics on the left movement and the critiques generated by the left movement about 'identity politics.' Firstly, criticism about the Marxist notion of identity and the criticism of the left groups have been discussed. Following to this issue, critiques about identity politics have been grouped under the titles of economical blindness, reification of identities and the difficulties of the alliance with the left groups. Although the inefficiency of identity politics at the field of economy and its negative effects to the left movement, it is argued that identity politics have an important view about racism, sexual discrimination, colonization and cultural imperialism. As the result, deriving benefit from this view has been indicated as a tool for the left movement to reach the masses.

Keywords: identity politics, cultural studies, left movement

1. Giriş

1970’li yıllarda yükselen postmodernizm dalgasıyla birlikte kimlik politikaları, politik söylemlerin oldukça önemli bir kısmını etkisi altına aldı. Kimlik politikalarının neden ve nasıl güncel politikada bu kadar etkili olduğu, etkilerinin neler olduğu hala anlaşılmaya çalışılan bir konu. Yakın geçmişimizde diğer politik söylemler gibi sol söylemler de ‘kimlik politikalarının’ rüzgârında kaldı. Buna ilişkin olumlu ya da olumsuz pek çok eleştiri geliştirirken aynı zamanda bu akımdan etkilendi. Bu makalenin amacı ‘kimlik politikalarının’ sol hareket üzerindeki bu etkinliğinin araçlarını ve sonuçlarını analiz etmek ve sol hareketin kimlik politikaları ile ilgili son dönemde yoğunlaşan eleştirileri üzerinde durmaktır. Zira sol hareketin geldiği yerin ve yeterliliğinin sıkça tartışıldığı günlerde, konuda oldukça etkin sayılabilecek kimlik politikaları söylemlerinin derinlemesine analizi önemli ve gereklidir.

Makaleyi üç bölüm altında gruplandırmak mümkündür. Birinci bölümde yeni kimlik politikalarının ya da kültürel çalışmaların Marksist kimlik algısına ve sol direniş gruplarına eleştirisinden bahsedilmektedir. Bu amaçla öncelikle kimlik politikalarının tanımı netleştirilmeye ve konumuz için önem arz eden farklılaşma ve bölme stratejilerinin sol literatürde ne anlama geldiği açıklanmaya çalışılmıştır. Devamında kimliğin Marksist bakışa göre nasıl yorumlandığı Aydınlanma döneminin tarihsel süreçteki etkileriyle beraber incelenmiştir. Bölümün sonu olarak yeni kimlik politikalarını savunan yazarların Marksist kimlik politikalarına eleştirel bakışı demokrasi ve direnişe olan katkıları çerçevesinde özetlenmiştir.

İkinci bölüm sol literatürün kimlik politikalarına yönelik eleştirilerinin derlemesinden oluşmaktadır. Başlıca üç başlıktan oluşan bu bölümün ilk ve en önemli vurgusu ekonomik körlük üzerinedir. Bu bakışa göre kültürel çalışmalar ya ekonomik eşitsizliği toplumsal ve yapısal temellerinden ayrı inceleyerek yeniden dağıtım ve üretim ilişkilerini yersizleştirmektedir ya da ekonomik eşitsizliği kültürel hiyerarşinin basit bir ifadesi olarak görmektedir. İkinci olarak kimlik politikalarının maddeleştirme sorununa değinilmiştir. Bazı yazarlara göre kimlik politikaları grup kimliklerini basitleştirip maddeleştirmeye teşvik etmekte, tek ve büyük ölçüde basite indirgenmiş bir grup kimliğini dayatmaktadır. Son eleştirel bakış sol ile ittifak sorunu üzerinedir. Bu bakış kimlik politikasının öznel taleplerinin evrensel değerleri olan sol mücadeleye bir katkısının olamayacağını savunur.

Makalenin sonuç kısmı olan üçüncü bölümde kimlik politikalarının ekonomik alandaki yetersizliği ve sol harekete olumsuz etkilerine rağmen ırkçılık, cinsel ayrımcılık, sömürgeleştirme ve kültürel emperyalizmin psikolojik etkilerine ilişkin önemli içgörüler barındırdığı ve sol hareketin kitleselleşmesi ve etkinliğini kazanması için kimlik politikalarının bu görüş ve eleştirilerinden faydalanması gerekliliği ileri sürülmüştür.

2. Kimlik Politikasının Tanımı

Eric Hobsbawn'a göre (1996), etkin kültürel devrimler, geleneksel sosyal normların, doku ve değerlerin çözülmesi toplumların pek çok üyesini öksüz bıraktı. Hiçbir şeyin kesin olmadığı, her şeyin değişebilir ve dönüşebilir olduğu bu dünyada kadın ve erkekler ait olabilecekleri gruplar aramaya başladılar ve belli bir kimlik grubuna ait olmayı tercih ettiler. Ancak bu tercih hür iradeye değil, bireyin belli bir gruba ait olmak dışında bir seçeneğinin olmadığı görüşüne dayanıyordu. Modern dünyanın bu üzücü tasvirinin politik hayattaki yansımaları etkin oldu. Hobsbawn'dan farklı olarak, Edward Soja ve Barbara Hooper'a göre (1993), kimlik politikalarındaki bu popülerleşmenin 'farklılaştırma ve bölme' tartışmaları ile yakından alakası vardı. Bu terimlerin kimlik politikaları tanımının netleşmesi için ilk basamağımız olmalarının nedeni, kavramın tanımını yapmak kadar söylemin sol politik mücadele alanındaki anlamını da tespit etmek amacıyla olmamızdır.

'Farklılaştırma ve bölme' stratejilerinden politik mücadele alanında ne anlama geldiğini hegemonya-karşıt hegemonya tartışmalarından faydalanarak anlatmaya çalıştım. Bu stratejileri hegemonyanın bir aracı olarak değerlendirdiğimizde kimlik politikalarının etkinliğinin nedenleri de daha gözle görülür olabiliyor. Gramsci'ye göre, hegemonya içinde şekillendiği sınıfa göre kendi düzeneklerini kurar. Buna göre eğitim kurumları, kültür kurumları, bilgi üretiminde etkin kurumlar veya kentleşme hegemonyacı aygıtlardır (Carnoy, 2001: 257). Ancak baskı, direnişi beraberinde getireceği için, egemen güçler de bağımlı sınıflar için özgürleştirici olabilecek söylemlerin, hegemonyanın sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla kamusal alanda ortaya çıkmalarına kısmen izin verecektir. Hegemonya uzlaşma adına ezilen sınıfların direnişlerine sınırlı olsa da izin verecek; bu yolla egemen düzen toplumsal dönüşüm için gerekli şartları sağlayabilecektir (Sargin, 2002: 25). Burada önemli olan nokta, hegemonik süreçler kadar bu süreçlerin araçlarının da derinlemesine analizinin gerekliliğidir. Hegemonyacı güçler sadece bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki farklılıkları manipüle etmekle kalmaz, aynı zamanda yetkinliğinin devamlılığını sağlayabilmek için bir araç olarak 'sosyal bölünme' olgusunu üretirler. Buna göre toplumu bölmek yönetilmesini kolaylaştıracaktır. Bu sebepten ötürü karşıt-hegemonik süreçler 'farklılaşma' ve 'bölünme' stratejilerine karşı bir direniş geliştirmeye ve mücadelelerini bu yönde şekillendirmeye ihtiyaç duyarlar.

Bu bağlamda 'kimlik politikası' kendi başına politik bir söylem olarak kimlik ve politika ilişkisinden daha fazlasını ifade eder. Rosalind Brunt'ın da değindiği gibi, 'kimlik politikası' kendimizi -ve öteki karşısındaki kendimizi- anlama ve yeniden meydana getirme yani kimlik edinme sürecimizde politikanın ne ölçüde etkin olduğuyla ilgilenen bir söylem olarak tanımlanabileceği (Bondi, 1993: 84) gibi aynı zamanda politika yapma sürecindeki yöntemler ile ilgili bir bakış açısı içermektedir. Bizim için öncelikli olan politika yapma sürecindeki bu yöntemlerdir. Kimlik algılarının tarihine kısaca bakmak, bu yöntemler konusunda kimlik politikalarının sol söylemlere eleştirilerinin temelini anlamamız açısından faydalı olacaktır.

Aydınlanma, kimlik, farklılık ve hiyerarşik toplumsal düzenlere ilişkin geleneksel tezleri ile kimlik politikalarının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Aydınlanma ile birlikte toprak sahiplerinin üstünlüğüyle ilgili düşünceler insanların eşit olduğu fikriyle yer değiştirmiş, böylelikle eşit siyasal hakların önü açılmıştır. Kalabalık insan kitleleri ayrıcalıklı azınlıklara karşı haklarını kazanmışlar, tüm insanlığın eşit evrensel haklara sahip olması gerektiği gerçeğini ortaya koymuşlardır. Ancak vatandaşlık tanımı yapılırken farklılıklar özel alana hapsedilmiştir. Yani “farklı” addedilen özelliklerin (eşcinsel olmak gibi) kişinin hakları ile bir ilgisinin olmadığı kabul edilmiştir (Carter vd., 1992: ix). Üstelik Liz Bondi’nin tespitinde olduğu gibi, bilgiyi tanımlama yetkisine sahip olanlar bu farklılıkları da tanımlama yetkisine sahip olmuşlardır. Bu sürecin sonunda, beyaz, Batılı, burjuva erkek “normal” addedilmiş, bu tanıma içine giremeyenler dışlanmış ve kenara itilmişlerdir (1993: 86).

Liberal hümanist yaklaşımın bu tanımına en eleştirel cevap Karl Marx’tan gelmiştir. Bondi’nin belirttiği gibi, Marx “liberal hümanizmin (eşitlikçi amaçlar yerine) normatif taleplerine” direnmek için olanaklar yaratmıştır. O, kimliğin kalıtsal ya da doğuştan olmadığını, toplumsal süreçler tarafından üretildiğini savunmuştur. İnsan kimliğinin evrensel ya da değişmez vasıfları olmadığını ifade etmiştir.

Ezilen sınıflar, burjuvazinin hâkimiyetinin ve otoritesinin sahteliğini görünür kılmak, kendilerinin ‘ötekiler’ ya da ‘azınlıklar’ olarak tanımlanmalarına karşı koymak ve bir direnişin parçası olarak alternatif kimlikler geliştirmek için Marksist görüşlerden yararlanabilirler (1993: 86).

Buna göre egemen sınıflar tarafından sömürülenler içinde bulundukları durumun kendi kaderleri olduğunu inkâr edebileceklerdir. Burjuva ideolojisi içinde muhalif kimlik geliştirebilme (ki bu işçi sınıfının kendi kimliğini geliştirebilmesidir) Marksist bakış açısının merkezini oluşturmaktadır. İnsanlar arasındaki farklılıkların doğuştan geldiği ve karşı konulamaz olduğu reddedilmiştir. Marx’ın düşüncelerinden türeyen bu yeni algı ile kimlik, sömürü ilişkilerine karşı Aydınlanmacı bir telafiden ziyade devrimci bir meydan okuma aracı haline gelmiştir. İşçi sınıfı kimliğinin oluşumu ile birlikte ‘kimlik politikası’ muhalif sol hareketler için bu şekilde bir söylem halini almıştır. Marx’ın kimlik algısı burjuvazinin hegemonyasına karşı tanımları net, sabit işçi sınıfı kimliği şeklinde şekillenmiştir. Böylelikle kamusal alanda Aydınlanma’nın tek tipleştirici etkisine ve sömürü ilişkilerine karşı, sınıf anlayışıyla tanımlanan yeni bir kimlik algısı oluşmuştur.

Bu noktada Soja, Hooper, Kevin Hetherington, Kian Tajbakhsh gibi pek çok yazar işçi sınıfı tanımının sabit ve değişmez bir kimlik algısı yarattığını iddia etmişlerdir. Bu akım tarafından Marx’ın sınıf tanımı, homojenleşmeye karşı bir homojenleşme teorisi olarak tanımlanmıştır. Aydınlanmacı ve Marksist görüşler arasında bazı tartışmalarda kesin bir karşıtlık bulunmakla birlikte her iki görüş evrenselci yaklaşımları, akılcı söylemleri ve sabit kimliklere olan inançları bağlamında bir bütünsellik teşkil etmektedir.

“Yeni Kimlik Politikaları” ve Modernist Kimlik Politikası ile Farkı

Kimliğin tanımının değiştiği bir dönemin ardından¹, ‘kimlik politikası’ da değişime uğramıştır. Kendilerini aynı anda hem modernist hem postmodernist olarak tanımlayan² Soja ve Hooper, kendilerinden önceki birçok eleştirmen gibi³, ‘modernist kimlik politikası’nın daha ileri aşaması olarak yeni bir kimlik politikası⁴ tanımlamışlardır. ‘Modernist kimlik politikası’ ile ‘kimlik politikasının yeni biçimi’ arasındaki artsüremlilik farklılıkların ortaya çıkarılması, kimlik politikalarının aktif

1 Freud’un bilinçdışı keşfetmesi, kimlik algılamasında radikal bir değişime yol açmıştır. Onun bilinçdışı üzerine yaptığı çözümleme, benliğin kalıtsal bir şekilde ayrılmış ve bu yüzden özdeş olmayan doğasını kanıtlamıştır. Bunun bir devamı olarak, “De Saussure’nin znenin ‘ifadelerin müellifi’ olmaktan ziyade önceden var olan bir dizi dilsel kuralın içinde konumlandığı dilbilim üzerine yaptığı çalışma” ve “Foucault’un insanı, uysal bireyler meydana getiren ‘disipliner güç’ ürünü olarak analiz etmesi” kimlik algılamasında heterojen ve değişken bir biçime doğru radikal bir değişime neden olmuştur. Daha detaylı bilgi için bakınız: Mc Dowell, L. (1999). Saussure’cü dilbilim ve onun yapısalcı görüşü benliği ‘sembolik kodlar ve sistemlerin müellifi olmaktan ziyade ürün’ olarak konumlandırmıştır. Ayrıca, Michael Foucault’un daha önce analiz ettiği gibi, gözetleme stratejileri, pek çok kolektif kurumun gücü ve de kültürel araçlar ile teknolojiler tarafından yönetilen bireylerin öznelleştirilmesi sınıf, ırk ya da cinsiyet üzerine kurulan özdeş gruplar yerine gittikçe bireyselleşen bir birey meydana getirmektedir. Kimlik algılamasındaki bütün bu değişikliklerden sonra feminist eleştirinin etkisi, öncü bir özneliğin bir zamanlar yapısalcı ve son zamanlarda postyapısalcı eleştirmenleri ile, kendinden önceki Mc Dowell gibi Kevin Hetherington için de “kırılmış, birleştirilmiş ve çoklu kimlikler” kimlik konusundaki teorilerde son nokta halini almıştır (1998: 21).

2 Diyalektik usulamaların kaynağı olarak tanımlanabilecek olan modernist ve akılcı yaklaşımın ikili mantığı Soja tarafından eleştirilmektedir. O, mekan ve uzamsallık ile ilgili içgörülü yeni düşünme biçimlerini radikal postmodernist görüş olarak açıklamaktadır. Diğer taraftan, “kendini postmodernist ilan edenleri” eleştirmektedir. Ona göre, modernizmin tüm kalıntıların ya da ilerici toplumsal değişimin aydınlanma projesinin tamamının yıkılması anti-modernizmdir. Soja, modernist yaklaşımı yok etmek değil fakat onun söylemini geliştirmek adına modernist epistemolojilerin dekonstrüksiyonunu ve stratejik olarak yeniden inşasını tavsiye etmektedir. Buna ek olarak, Soja anti-postmodernizmi de eleştirmektedir. O, postmodernizmin modernizmin zıt kutbu olmadığını belirtmektedir. Ona göre, postmodernizm ilerici amaçların karşısında değildir. Thirdspace (Üçüncü-alan) üzerine modernizm ve postmodernizm çevresindeki bu tartışmanın anlamı, sosyal teorisinin bu iki karşıt arasında kombinasyonlar ya da karışımlar yaratma potansiyeline sahip olan alternatif olanaklar keşfetme çabası olarak ifade edilebilir (Soja, 1996: 3).

3 Edward Soja, Edward Said, Homi Bhabha, ve Gayatri Spivak’ın postkolonyalizmle ilgili araştırmaları söylemin oluşumunun kısa tarihi ile ilgili oldukça bilgi verici olacaktır. Soja, bu terimin karmaşık resmi biçimini vurgulamak amacı ile ‘postkolonyal’ terimini ‘anti-kolonyal’ teriminden ayırmıştır. Ona göre, kolonizasyon yalnızca baskıcı olmakla kalmayıp aynı zamanda Foucault’un güç nosyonu gibi yetki vericidir. Direniş yaratma potansiyeline vurgu yaparsak postkolonyal söylem modernist anti-kolonyalizmin ötesine taşınmıştır (Soja, 1996: 125). Postkolonyal söylemi tanıtmaya Edward Said ile başlayabiliriz. Said dönemselleştirme ve uzamsallaştırma arasındaki bağları vurgulamıştır. Oryantalist coğrafyaları analiz ederek kolonyalizmin uzamsal uygulamalarının eleştirisi ile başlamıştır. Said, mekan, bilgi ve güç bakımından merkez ile çevre temsili eleştirmektedir. Bunu yapmak suretiyle Said tarihçiliği eleştirel bir ‘geohistory’ inşası olasılığına doğru ilerletmiştir. Homi Bhabha kültürel farklılığın doğasını keşfetmiştir. Bhabha kültürel çeşitliliği bir kontrol biçimi olarak tanımlamaktadır. Ona göre, kültürler arasındaki farklılıklar, Marksist tarihçilik ve liberal demokrasinin evrenselliliği ile derli toplu bir şekilde kategorize edilememekte ve çerceve içine alınmamaktadır. Bu kültürel farklılık çevrelemesine karşı Bhabha ‘üçüncü-alan’ olarak tanımlanabilecek olan melezlik nosyonunun diğer duruşların ortaya çıkmasını sağladığını ileri sürmektedir. Gayatri Spivak, Üçüncü-alan anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Spivak Marx’ın metinlerini Avrupa merkezli olmayan okumalara açmıştır. Bu tutum heterojenliğin kabul edilmesidir (Soja, 1996: 134-142). Bu eleştirmenlerin kapsamlı analizlerinden sonra, Soja sınır bölgelerinin postmodern kültürünü açıklamak için ‘merkezsizleştirilen özneler, ‘muhafız uygulamalar’, ‘eleştirel alış-veriş’, ‘direniş mücadelesi’ ve ‘yeni ve radikal olaylar’ gibi bir takım postkolonyal söylem terimlerini ödünc olarak ‘yeni kimlik politikalarını’ açıklamada kullanmıştır (Soja, 1996: 130).

4 Bu yeni kavramlaştırma ile ‘modernist kimlik politikası’ eskimiş, süresini doldurmuş bir biçim olarak tanımlanmamıştır. Aksine, modernist kimlik politikasını tamamlanmış bir süreç ve bir çıkmaz olarak tanımlamaktan kaçınılmıştır. Bu aynı zamanda Soja ve Hooper’in, ‘modernist kimlik politikası’nın, yeni kimlik politikası içinde geliştiği savunabileceği için ‘postmodernist kimlik politikası’ sözünü kullanmaktan kaçınmalarının nedenidir (Soja ve Hooper, 1993: 188). Modernizm ile postmodernizm arasındaki ilişki konusundaki tartışma bu makalenin sınırlarını aştığı için bu konuyu derinleştirmeden bırakmak ve gizli anlamları olmayan bir terim seçmek mecburiyetindeyiz. Bu yüzden çağdaş literatürde ‘kimlik politikası’nın yapısını tanımlamak ve araştırmak için ‘kimlik politikasının yeni biçimi’ ya da ‘yeni kimlik politikaları’ terimleri kullanılmak üzere seçilmiştir.

politikaya zaman içinde değişen etkisini anlamak açısından önemlidir. Bu akımın temsilcilerinin değindikleri farklılıkları iki başlık altında analiz etmek mümkündür. Bu başlıklardan ilki demokrasi sorusu ile ilişkili olup, ikincisi ‘kimlik politikasının’ hegemonya karşıtı direnişe olan katkıları ile ilgilidir.

‘Modernist kimlik politikası’ üzerine yapılan tartışmalar demokrasinin algılanışını yeniden gündeme getirmiştir. Tajbakhsh, farklı kimlik algılayışlarından kaynaklanan demokratik gereksinimin, güncel heterojenlik deneyimlerini daha önceki tarihsel dönemlerden daha fazla ihtiyaç haline getirdiğini iddia etmektedir. Her ne kadar bu dönemler süresince farklılıklar var olsa da, özel alana hapsolmayıp kamusal alanda görünme ve kendini ifade edebilme sorunu ‘modernist kimlik politikası’ eleştirilerinin güncel bir konusu halini almıştır (2001: 6). ‘Modernist kimlik politikası’ ile farklılıklar kamusal alanın dışına, özel alanın gölgesine itilmişlerdir. Fakat bu Erica Carter, James Donald ve Judith Squires’in ifade ettiği gibi farklılıkların inkâr edildiği anlamına gelmez. Farklı olanlar kamusal alanın herkesin erişimine açık olduğu aldatmacası ile ancak özel alanda yer bulabilmişlerdir (1992, ix). Tajbakhsh’a göre düşünceli, olumsal bir benlik hissiyatına sahip ve farklılıklara karşı hoşgörülü olan yeni vatandaş biçimi kamusal alanın algılanışını değiştirmiştir (2001: 176). Bu söyleme göre, yeni kimlik politikası tarafından üretilen bu melez benlik hissiyatı, kamusal alanda başkalarının da varlığını tasavvur edebilmekte, anlatabilmekte ve destekleyebilmektedir.

“Kimlik politikası” ile direniş arasındaki ilişki, direnişin kimlik politikaları çerçevesinde nasıl bir bağlama oturduğu ile yakından alakalıdır. Hegemonyacı güçler karşısında baskıyı, tabi olmayı ve sömürüyü engelleme yolunda karşı hegemonyanın direnmesi, homojenleşme ve normalleşme etkisine karşı direncin ortaya çıktığı temel mücadele olarak tanımlanmaktadır. Hegemonyacı güçlerin bir aracı olarak homojenleşme ve normalleşme etkisi, karşı hegemonyacı mücadelelere izin verilmesini önlemektedir. Her türlü hegemonik aygıtı karşı direnişin üzerindeki bu homojenleşme ve normalleşme etkisi ‘kimlik politikası’ tarafından gündeme getirilmiştir. Buna göre, ‘modernist kimlik politikasının’ homojenleştirici etkisine karşı direnme, her türlü baskı, tabi olma ve sömürü biçimine karşıdaki direnişin yetkilendirilmesi mücadelesidir.

Soja ve Hooper, yeni bir ‘kimlik politikasının’ gerekliliğini savunurken, ‘modernist kimlik politikasını’ (ki modernist kimlik politikası hem Aydınlanmacı hem de Marksist bakışı kapsamaktadır) baskıya karşı direniş ile olan ilişkisi çerçevesinde eleştirmektedir (1993: 189). Onlar, farklılaşma ve bölme stratejileri konusunda değindiğimiz üzere, homojenleşme ve normalleşmeye karşı direnmenin her türlü baskı biçimine direnmenin önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre, ‘modernist kimlik politikası’ ve bunu takip eden sol direniş grupları bölücülüğü desteklemek ve farklılıkları dışlamak yoluyla politik ittifakları önlemektedir.

3. Yeni Kimlik Politikalarının Eleştirisi

Kimlik politikalarına bu yeni yaklaşım 1970'lerin başından bu yana ana akım içinde kendine yer bulmuş ve Marksizm eleştirilerinin başlıca kaynağı olmuştur. Buna istinaden yeni sol akımlar üzerinde de oldukça etkili olmuştur. Sol hareketin sınıf temelli mücadeleleri, cinsiyet, etnik köken, gençlik ve engelli mücadelesi gibi konuları kapsayacak şekilde alanını genişletmiş, Ortodoks Marksizm⁵ olarak adlandırılabilen çizgiden kısmen uzaklaşmıştır. Ancak yeni kimlik politikalarının sol hareket içinde uzun vadede etkileri hissedilmeye başladıkça ciddi bir eleştirel akımın önü açılmıştır.

Ekonomik Körlük

Bu eleştirilerin ilki kimlik politikalarının ekonomik adaletsizle ilgili söyleyecek hiçbir sözünün olmayışı ya da ekonomik sorun tahlillerinde indirgeyici bir pozisyon alması ile ilgilidir. Ekonomik küreselleşmenin hızlanmasına rağmen -ya da bu hızlanma sayesinde-saldırganca büyüyen bir kapitalizm ekonomik eşitsizliği temelden başlayarak daha kötü bir duruma sokmaktadır. Buna rağmen, kimlik politikaları yeniden dağıtımcı çabalara destek vermekten ve onları zenginleştirmekten ziyade bu çabaları marjinal hale getirmeye, gölgede bırakmaya ve yersizleştirmeye hizmet etmektedir. Üretim ilişkileri ise tamamen gündemleri dışındadır. Nancy Fraser'a göre (2000) ekonomik eşitsizlik konusunda büyük ölçüde sessiz kalmakta olan kimlik modeli, bu adaletsizliği bir çeşit kültürel art niyet olarak yorumlamaktadır. Bu modelin savunucularından pek çoğu dağıtımla ilgili adaletsizliği başlı başına göz ardı etmekte ve yalnızca kültürü değiştirme çabalarına odaklanmaktadır. Bir kısmı ise yanlış dağıtımın ciddiyetini anlamakta ve gerçekten bunu değiştirmek arzusu içindedirler.

İlk akım yanlış tanımayı bir kültürel yıpranma sorunu olarak ele almaktadır. Fraser'a göre (2000), adaletsizliğin kökleri, farklı temsilleri küçümsemeye dayanmakta, fakat bunlar toplumsal zeminle ilişkisi içinde algılanmamaktadır. Bu akıma göre sorunun temeli kurumsallaştırılmış anlamlar ve normlar değil, boşta salınan söylemlerdir. Kültürün varlığını kabul eden her iki akım da kimlikler arasındaki hiyerarşiyi, kurumsal temelinden soyutlamakta ve yeniden dağıtımdaki adaletsizlikle olan bağlarını gölgelemektedir. Örneğin, "feminen" olarak kodlanmış olan faaliyetlerin değerini azaltan erkek egemen normlar ile kadın çalışanların düşük ücretleri arasındaki (emek piyasasında kurumsallaşmış) bağlantıları gözden kaçırma ihtimalleri bulunmaktadır. Benzer şekilde, bu akımlar sosyal adalet sistemleri içinde kurumsallaşmış olan ve homoseksüelliğin meşruiyetini ortadan kaldıran heteroseksist normlar ile eşcinsel ve lezbiyenlere kaynak ve fayda sağlamanın reddedilmesi arasındaki bağlantıları gözden kaçırmaktadır. Bu akımlar bu tür ilişkileri

5 Makale boyunca Ortodoks Marksizm tarihsel materyalizmi pozitivist şekilde yorumlayarak ekonomik altyapının tekta-
raflı olarak üstyapıyı belirlediğini savunan, ideoloji tanımını yanlış bilince dayandıran görüşü ifade etmektedir. Terimin
kullanılmasındaki amaç Marksizmin bu basitleştirici yorumunun ekonomik indirgemecilik tarafına vurgu yapmaktır.

gizleyerek kimlikler arası adaletsizlikleri, toplumsal ve yapısal temellerinden mahrum ederek onu bozulmuş kimlik algısı ile denk bir konuma getirmektedir. Bu tarz ekonomik eşitsizliklerin bu yolla kimlik politikasına indirgenmesi ile yeniden dağıtım politikaları yersizleştirilmektedir ki daha önce değindiğim gibi kimlik politikaları literatüründe bu tip ekonomik adaletsizlikleri açıklama noktasında üretim ilişkileri gündem dışına itilmişlerdir.

Kimlik siyasetine ilişkin ikinci akım dağıtım politikalarını tamamen göz ardı etmese de, kültürel adaletsizliğin ekonomik adaletsizlikle bağlantısının karakterini yanlış değerlendirmektedir (Fraser, 2000). Bu bakış açısını savunanlar, çağdaş bir “kültürel” toplum teorisine etkin olarak katılım göstermekte ve yanlış dağıtımın sadece yanlış tanımanın ikincil bir etkisi olduğu iddiasında bulunmaktadır. Onlara göre, ekonomik eşitsizlikler kültürel hiyerarşilerin basit ifadeleridir. Buradan hareketle sınıf baskısı proleter kimliğin kültürel açıdan değerinin düşürülmesinin üstyapısal bir etkisidir. Bu görüşten anlaşıldığı üzere, ekonomik yeniden dağıtım sürecindeki adaletsizlik kimlik politikalarındaki adaletsizliğin giderilmesiyle telafi edilebilir. Bu akıma göre değersizleştirilen kimliklere yeniden değer kazandırmak aynı zamanda ekonomik eşitsizliğin derin kaynaklarına saldırıda bulunmaktadır; hiç bir belli yeniden dağıtım siyasetine gerek yoktur.

Bu şekilde, kimlik politikalarının savunucuları basit bir şekilde daha önceki Marksist ekonomizm biçimi konusundaki mücadeleleri tersine çevirmektedir. Bir zamanlar Marksizm nasıl kimlik politikalarını göz ardı ettiyse, kimlik politikaları da yeniden dağıtım siyasetini göz ardı etmektedir. Bu bağlamda, kimlik politikalarının ve kültürel çalışmaların çağdaş toplumu anlamak için ekonomizmden daha yeterli olduğu söylenemez (Fraser, 2000).

Kimlik politikalarının, kişinin kültürel değer kalıplarının yalnızca tanınma ilişkilerini değil aynı zamanda dağıtım ilişkilerini de düzenlediği ve serbest piyasanın olmadığı bir toplumda yaşadığı zaman anlam ifade edebileceğini varsayalım. Böylesi bir toplumda ekonomik eşitsizlik ve kültürel hiyerarşi sorunsuz bir şekilde kaynaşacaktır; kimlik yıpranması hemen ve mükemmel bir şekilde ekonomik adaletsizliğe dönüşecektir ve de yanlış tanıma doğrudan doğruya yanlış dağıtıma neden olacaktır. Sonuç olarak, her iki tür adaletsizlik de tek bir dokunuşla çözüme kavuşturulabilecek ve başarılı bir şekilde ıslah edilen yanlış tanıma da yanlış dağıtımın karşısına geçecektir.

Fakat ekonomik ilişkilerden uzak tamamen “kültürel” bir toplum fikri (nesiller boyu antropologlar için büyüleyici bir fikir olmuştur) ekonomik dağıtım mekanizmalarını kültürel değer ve modellerden ayırıştırarak piyasalaştırmanın bütün topluluklara hâkim olduğu günümüz gerçekliğinden oldukça uzak bir yerdedir (Fraser, 2000).

Piyasalar ne tamamen kültür tarafından kısıtlanmış ne de ona tabi olan bir mantığı takip etmektedir. Bunun bir sonucu olarak da kimlik hiyerarşilerinin sade ifadeleri olarak tanımlayamayacağımız ekonomik eşitsizlikler ortaya çıkarmaktadır. Bu koşullar altında, kimlik politikası yoluyla tüm yanlış dağıtımın çözüme

ulaştırılabileceği fikri bir hayli aldatıcıdır. Bunun açık sonucu yalnızca ekonomik adalet mücadelelerinin yersizleştirilmesi olabilir.

Maddeleştirme Sorunu

Eleştirel akımın ikinci noktası maddeleştirme sorunudur. Kimlik tartışmaları, kültürlerarası etkileşim ve iletişimin büyük bir hızla artmakta olduğu, göç ve küresel medya akımlarının kültürel formları melezleştirip çoğullaştırdığı çağımızda yoğunlaşmaktadır. Fakat Fraser'a göre (2000), bu tartışmaların seçtiği yollar çok kültürlü ortamlar içerisindeki karşılıklı etkileşime katkıda bulunmaktan ziyade, grup kimliklerini basitleştirip maddeleştirmeye teşvik etme görevini yerine getirmektedir. Bu yaklaşım ayrılıkçılığı, hoşgörüsüzlük ve şovenizmi, ataerkilliği ve otoriterizmi destekleme eğilimi göstermektedir.

Her ne kadar Soja ve Hooper, modernist kimlik politikalarını daha önce değinmiş olduğumuz homojenleştirici etkisi nedeniyle eleştirse de, Fraser'a göre (2000), 'yeni kimlik politikaları,' kimliği maddeleştirme eğilimi göstermektedir. Özgün, kendi kendine üretilmiş, kimliğini sergileme ihtiyacına vurgu yapan bu model birey bazında üyelere belirli bir grup kültürüne uyum göstermeleri konusunda ahlaki baskı uygulamaktadır. Kültürel uyumsuzluk belirtisi gösterenler arka plana atılmakta veya hor görülmektedir. Bugünlerde yaygın bir tartışma konusu olan mahalle baskısı bu argümanı örneklendirmektedir. Aynı durum ana akım dışında kalan sol gruplar, feministler, eşcinsel hareketler için de geçerlidir. Maalesef grubun kimliğinden farklı olanlar ya ciddiye alınmazlar ya da arka plana atılırlar. Bütüncül etki, insanların yaşamlarının karmaşıklığını, onların kimlikleri konusundaki çeşitliliği ve farklı ilişkilerindeki etkilerin varlığını reddeden tek ve büyük ölçüde basite indirgenmiş bir grup kimliği empoze etmektir. Ne gariptir ki bu durumda kimlik politikaları, yanlış tanıma için bir araç vazifesi görmektedir. Grup kimliğini maddeleştirirken sonunda kültürel kimliklendirme politikalarını, grup içinde grubu temsil etme otoritesini –ve gücünü– elde etmek için verilen mücadeleleri gölgeleme noktasına varmaktadır. Bu tür mücadeleleri perdelemek suretiyle bu yaklaşım baskın fraksiyonların gücünü maskelemekte ve grup içi tahakkümü teşvik etmektedir. Kimlik modeli bu yolla, konformizmi, hoşgörüsüzlüğü ve ataerkilliği desteklemek suretiyle büyük bir rahatlıkla baskıcı formlara dönüşmektedir.

Buna ek olarak, kimlik modeli kendi sahip olduğu temel dayanakları paradoksal bir biçimde reddetme eğilimi göstermektedir. Bir yandan kimliğin diğer öznelerle etkileşime girme yoluyla oluştuğunu varsayan bu model, diğer yandan toplumsal olarak dışlanmış ve marjinalleştirilmiş insanların kendi kimliklerini kendi başlarına oluşturabilecekleri ve oluşturmaları gerektiğini iddia eder. Buna ilaveten, bu görüş bir grubun kendi şartları içinde anlaşılma hakkına sahip olduğunu, hiç kimsenin başka bir özneyi dıştan bir bakış açısıyla gözlemlemesinin doğru olmadığını varsaymaktadır. "Özgün" temsilleri kamusal alanda meydana gelmesi muhtemel olan tüm sorgulamalardan muaf tutmaya çalışan bu tür bir kimlik politikası farklılıklar kar-

şısında toplumsal etkileşimi nadiren teşvik etmektedir: tam tersine, ayrılıkçılığa ve grup bölgelerine davetiye çıkarmaktadır (Fraser, 2000). Fraser'ın bu fikirlerine paralel olarak Hobsbawn'a göre de kimlik politikaları, insanları sadece bir kimlik edinmeye zorlayarak birbirlerinden ayırır ve bu sebepten azınlıkları izole eder (1996).

Sol ile Ittifak Sorunu

Kimlik politikalarına gelen üçüncü temel eleştiri kimlik politikalarının sol-sosyalist bir harekete herhangi bir katkısının olamayacağı ile ilgilidir. Hobsbawn kimlik politikalarının solun merkezinde olamayacağının çok açık olduğunu savlamaktadır (1996). Ekonomik körlük ve ezilen kimlik gruplarının hem gruplar arası hem de kendi aralarındaki izolasyonlarına ilaveten, kimlik politikalarının öznel taleplerinin sol mücadeleye bir katkısının olamayacağı açıktır. Temel olarak sol, Amerikan ve Fransız devrimleri ve sosyalizmden esinlenen kitlesel ve politik hareketler, koalisyonlar ya da farklı grupların birlikteliklerinden oluşmaktadır ve herhangi bir grubun öznel taleplerine değil, demokrasi, sosyalist cumhuriyet, komünizm gibi tüm grupların kendi öznel taleplerinin gerçekleşmesine aracı olacağını düşündüğü evrensel değerlere inanır. Solun politik projesi evrenseldir ve tüm insanlar içindir (Hobsbawn, 1996).

Sadece Siyahların özgürlüğü için mücadele etmez, herkesin özgürlüğü için mücadele eder. Sadece özürülülerin haklarını savunmaz herkesin haklarını savunur. Sadece eşcinseller için bir çıkış yolu değil, herkes için bir alternatiftir. Ve çok açıktır ki kimlik politikaları özsel olarak tüm insanlık için değil, sadece belirli bir grup içindir. Etnik ve ulusalcı hareketler bunun çok iyi bir örneğidir. Yahudi milliyetçiliği, sempati duysak da duymasak da, sadece Yahudiler içindir ve diğerlerini ya ihmal eder ya da bombalar. Tüm ulusalcı hareketler böyledir (Hobsbawn, 1996).

Bu sebepten dolayı sol temellerini kimlik politikalarına dayandıramaz. Çok daha geniş bir programa sahiptir. Bu eleştirel akıma göre, kimlik grupları kendileri hakkındadır ve sadece kendileri içindir. Bu gruplar arasındaki koalisyon ve birliktelikler, ortak bir düşmana karşı iki devletin geçici olarak koalisyon kurması gibidirler. Sorun ortadan kalktığında birliktelikleri dağılır. Sadece ihtiyaç duyduklarında destek almak dışında, sol-sosyalist bir mücadeleye destek vereceklerine dair hiç bir vaatleri yoktur ve hedef kitle bile olsa azınlıklardan fazlasını çok zor harekete geçirebilir.

4. Sonuç

Çoğunlukla 'modernist kimlik politikalarını' takip etmeye eğilimli olan sol akımın 'yeni kimlik politikalarını' ekonomik eşitsizliği teşvik etmesi sebebiyle eleştirmesi anlaşılır sebeplere dayanmaktadır. Tüm bu tartışmalar boyunca anlaşılabilen nokta, 'yeni kimlik politikalarının' ana sol muhalefete başlıca eleştirisinin gruplar arası siyasi ittifakları engellemesi üzerinden olmasına karşın, aynı eleştiriyi kimlikleri maddeleştirdiği ve izole ettiği gerekçesiyle karşı taraftan almalarıdır.

Bir tarafa göre kimlik politikaları grup kimliklerini maddeleştirmek suretiyle hem

bireyler hem de gruplar arasındaki izolasyonu arttırmakta, diğer tarafa göre modernist sol gruplar tümleyici ve özcü yaklaşımları nedeniyle gruplar arası hiyerarşiyi artırarak politik ittifakları engellemektedirler. Birinci gruba göre kimlik politikaları, çalışan sınıfı kendi içinde gereksiz olarak böler, sonuç olarak birbiriyle rekabet halindeki kimlikler yönetici sınıf için ideal bir durum oluşturur. İkinci gruba göre ise, ikililer arasındaki bu bölünmeler yalnızca marjinallikleri göz ardı etmekle kalmayıp aynı zamanda farklılıklar arasında gereksiz rekabete yol açar. İkili karşıtlık ve ikiye bölünme üzerine kurulu bu mantığın sonucu “her biri kendi ayrı ikili farklılıklar dünyasını değiştirmeye hazır ve bunun için tasarlanmış paralel, benzeşen fakat nadiren kesişen radikal siyasi bilinç kanalının” üretilmesi olmuştur (Hobsbawn, 1996). İki yaklaşımdan görüldüğü üzere, her iki eleştirel grubun birbirinde eksik olarak gördüğü konu gruplar arası politik ittifakları desteklemekteki eksiklikleridir.

Buna ilaveten bir tarafa göre politik gündemin, grupların öznel taleplerini değil bu taleplerin gerçekleşmesine olanak sağlayacak evrensel talepleri içermesi gerekir. Diğer tarafa göre bu argüman her türlü “azınlıkçı” talebin düşünülmeden reddedilmesi ve evrenselcilik adına çoğunluk normları doğrultusunda asimilasyon anlamına gelebilmektedir. Hobsbawn’ın savladığı gibi öznel değerler sol harekete hiçbir katkıda bulunamazken, Soja ve Hooper’a göre sol hareketlerin radikal toplumsal dönüşüm süreci sırasında bir grup temsilciye diğerleri karşısında ayrıcalık ve üstünlük sağlanması konusundaki tavırları onların bu radikal ve toplumsal dönüşüm için büyük bir birlik olma potansiyelini azaltmaktadır (1993, 186). Bu defa iki tarafın uzlaşmadığı nokta azınlıkçı taleplerin gerçekleştirilmesi ile ilgilidir. Ancak sorun görüldüğü gibi bu taleplerin ihmal edilip edilmeyeceği değil – ki bu taleplerin ihmal edilebilir olduğunu iddia eden kimse yoktur, taleplerin gerçekleştirilmesinde uygulanacak olan yöntemle ilgilidir.

Şu durumda birbirini eleştiren her iki akım arasında ekonomik eşitsizlik haricinde, temel niyetler ortak olmakla birlikte yöntem önerilerinde farklılıklar bulunmaktadır. Kimlik politikaları yeniden dağıtım politikalarını yersizleştirdiği kadar, ekonomik eşitsizliği teşvik edebilmektedir. Bu durumda pek çoklarının kolay bir şekilde “kimlik politikalarının” sorumluluğunu kabul etmemesi, ya da tümüyle kültürel çalışmaların yükünden kurtulmayı önermesi olağandır. Ancak hiç şüphe yok ki kimlik politikaları ırkçılığın, cinsel ayrımcılığın, sömürgeleştirme ve kültürel emperyalizmin psikolojik etkilerine ilişkin, sol hareketin ihmal ettiği birtakım içgörüler barındırmaktadır. Sol hareketin bu içgörülerden faydalanması, cinsiyet körlüğünü, eşcinsel düşmanlığını (yakın zamanda Lambda’nın 1 Mayıs 2010 kutlamalarında Taksim Meydanı’nda kortejde olmasına rağmen isimlerinin okunmaması, Güler Zere’yle dayanışma grubuna kabul edilmemeleri gibi örnekler mevcuttur) etnik gruplarla dostlar alışverişte görsün ilişkisi modelini tekrar gözden geçirmesi kanaatimce kimlik politikalarının derinden salladığı temellerini onarmasına hem yardımcı olacak, hem de kendisine yanaşmaya çalışıp bir türlü o halkanın içine giremeyenleri kapsayarak çok daha kitlesel bir hareket haline gelmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Bondj, L. (1993) "Locating Identity Politics", Keith, M. ve S. Pile (der.), Place and the Politics of Identity içinde, USA and Canada: Routledge, 84-102.
- Carnoy, M. (2001) "Gramsci ve Devlet", Praksis Dergisi, 3: 252-278.
- Carter, E., J. Donald, J. Squires (1992) "Introduction", Carter, E., J. Donald, J. Squires (der.), Space and Place: Theories of Identity and Location içinde, London: Lawrance & Wishart, vii-xv.
- Fraser N. (2000), "Rethinking Recognition", New Left Review, 3, <http://www.newleftreview.org/?page=article&view=2248> , ziyaret tarihi 15.02.2011.
- Hetherington, K. (1998) Expressions of Identities: Space, Performance and Politic ,London: Sage Publications.
- Hobsbawn, E. (1996) "Identity Politics and the Left", New Left Review, 217.
- Mc Dowell, L. "Spatializing Feminism", Duncan N. (der.), Body Space: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality içinde, London and New York: Routledge, 28-44.
- Sargın, G. A. (2002) "Kamu, Kent ve Polytika", Sargın, G.A. (der.), Başkent Üzerine Mekan-Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri içinde, İstanbul: İletişim, 9-41.
- Soja, E. (1996) Thirdspace, Cambridge: Blackwell.
- Soja, E. ve B. Hooper (1993) "The Spaces that Difference Makes: Some Notes on the Geographical Margins of the New Cultural Politics", Keith, M. ve S. Pile (der.) , Place and the Politics of Identity içinde, ABD ve Kanada: Routledge, 188-189.
- Tajbakhsh, K. (2001) "Introduction", Tajbakhsh, K. (der.), The Promise of the City: Space, Identity, and Politics in Contemporary Social Thought içinde, Berkeley, London, Los Angeles: University of California, 1-35.

Kapitalist devlet ve toplumsal polisliğin tarihi seyri: Devlet-güvenlik ilişkisinde bir dönemlendirme denemesi*

Evren Haspolat**

Öz

Devlet, askeri gücün merkezi olmaya başladığı andan itibaren güvenliğin de merkezi olmaya başlamıştır. Ancak geleneksel formunda, sahip olduğu despotik iktidar nedeniyle katı bir tahakküm uygulamakla yetinmiş ve topluma gerçek anlamda nüfuz edememiştir. Oysa modern devlet, kapitalizm sayesinde inşa ettiği idari aygıt ile sivil topluma fiilen nüfuz etme ve siyasal kararları geniş kesimlerde lojistik olarak yürürlüğe koyabilme kapasitesi (altyapısal iktidar) kazanmıştır. Böylece devlet kapitalist aşamasında toplumu daha çok izlemeye/gözetlemeye bu anlamda da zapt etmeye başlamıştır. Ancak eşzamanlı olarak ve paradoksal bir biçimde toplum da devlet tarafından daha çok korunduğu ve güvenliğinin sağlandığı bir yaşama kavuşmuştur. Dolayısıyla kapitalizm aşamasında gerçek bir güvenlik/zapt etme aygıtına dönüşen devlet, kapitalizmin farklı birikim stratejileri boyunca yeniden yapılanarak ve biçim değiştirerek ilerledikçe de burjuva toplumsal düzenini ve toplumsal güvenliği tesis etmek üzere farklı bileşenlerden oluşan bir toplumsal polislik inşa etmiştir. Serbest piyasacılık dönemine denk düşen liberal devlet aşamasında polisi, müdahaleciliğe denk düşen müdahaleci devlet aşamasında sosyal güvenliği, neoliberal birikim stratejisine denk düşen otoriter devletçilik aşamasında ise özel güvenliği o döneme özgü yeni güvenlik/zapt etme aygıtı olarak geliştirmiştir. Sonuç olarak, kapitalist devlet bugün geline aşamada (otoriter devletçilik aşamasında) yükseltile polis+geriletile sosyal güvenlik+yükseltile özel güvenlikten oluşan bir toplumsal polislik yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalist devlet, güvenlik / zapt etme diyalektiği - güvenlik / zapt etme aygıtı, polis, toplumsal polislik, sosyal güvenlik, özel güvenlik.

* Bu makale 23.06.2010 tarihinde savunulan Türkiye’de Neoliberal Devlet Anlayışı Bağlamında Devlet-Güvenlik İlişkisinin Değişen İçeriği ve Özel Güvenlik Olgusu başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr

Abstract

Capitalist State and the Historical Stream of Social Policing: An Attempt of Periodisation of State-Security Relations

The state has been become the center of security since it became the center of power. But in its traditional form it was satisfied with dominating severely because of its despotic power and it could not really penetrate the society. However the modern state got a capacity, that it could actually penetrate civil society and implement the political decisions logistically throughout the realm, with the administrative apparatus which it built thanks to capitalism. Thereby in its capitalist phase the state starts watching the society rather than before and thus it starts distrust the society. However, simultaneously and paradoxically the society gain a life in which it was protected and secured by the state. Accordingly the state, which turns into a real security/distrust apparatus in capitalist phase, built a social policing which composed of different components in order to establish bourgeois social order and social security during promoting itself by restructuring and transfiguring along different accumulation strategies of capitalism. In liberal state phase, which free market economy was executed, the capitalist state developed police and in interventionist state phase, which interventionism was executed, it developed social security, and in authoritarian statism phase, which neoliberal accumulation strategy was executed, it developed private security as a specific security/distrust apparatus. Consequently, in today's phase (in authoritarian statism phase) capitalist state built a social policing which components are police that was being risen+social security that was being lost ground private security that was being risen.

Keywords: *Capitalist state, security/capture dialectics-security/capture apparatus, police, social policing, social security, private security.*

Giriş

Devletin askeri gücü örgütlenme kapasitesinin belirlediği ilk andan itibaren hem zorun hem de güvenliğin merkezi olma yolundaki ilerleyişi de başlamıştır. Çünkü devlet elde ettiği askeri güç aracılığı ile sağladığı koruma karşılığında, halktan kendi kurallarına itaat etmelerini talep etmiş, halk ise “devlet güvensizliğe karşı koruduğu ve güvence verdiği için devlete onay ver[mış], her şeyi, vergileri, hiyerarşiyi, itaati kabul et[miştir]” (Foucault, 2005a: 167). İtaat etmek, devletin zor gücü ile desteklenen koruması karşılığında devlet iktidarının buyruklarına uymak, devletin düzenine tabi/bağlı olmak anlamına gelmektedir. Bu anlamda söz konusu koruma-itaat ilişkisi, devlete kendi kurallarını ve düzenini toplum yaşantısının her alanına hâkim kılma olanağını vererek devlet erkini geniş bir alanda uygulanır kılmaktadır. Zapt etme ise “devlet erkinin toplumsal hayata girdiği her alana işaret eder” (Neocleous, 2006: 14). Ve bu nedenle, güvenlikten söz ettiğimizde hiçbir zaman yalnızca ‘güvenlik’ten söz etmiş olmayız. ‘Güvenliği sağlayan’a ve ‘güvenliği sağlanan’a bağlı olarak ortaya çıkan koruma-itaat ilişkisi, devletin güvenlik dolaşımıyla topluma nüfuz etmesi bağlamında daima bir yönüyle güvenliğe diğer yönüyle ise zapt etmeye işaret eder. Güvenlik, toplumun koruma karşılığında devlet tarafından zapt edilmesidir. Dolayısıyla, güvenlik ile zapt etme arasında diyalektik bir bağ vardır. Biri olmadan diğeri olamaz ya da biri varsa diğeri de olmak zorundadır. Bu bağlamda güvenlik devlet kuramı çerçevesinden ve güvenlik/zapt etme diyalektiği bağlamında ele alındığı zaman, güvenliğin suçu engellemek ve suçluyu yakalamak (halkın güvenliğini sağlamak-hegemonya) işlevine ilaveten, “bir iktidar tekniği” (Foucault, 2005b: 285; Dillon, 2006: 16) olarak “içsel düzenin güvenlik altına alınması”nda (halkın zapt edilmesinde-tahakkümde) gördüğü işlevi de açığa çıkacaktır (Neocleous, 2006: 106). İçsel düzenin güvenlik altına alınması işlevi ise, devletin sivil toplumun her alanına nüfuz ederek, yaşamın her alanını biçimlendirerek, devlet düzenini inşa etmesi ve söz konusu düzeni sürdürmesidir. Bu anlamda güvenlik bu yönüyle, “sivil toplumun devlet tarafından zapt edilmesi” marifetiyle “düzenin inşasını” içerir (Neocleous, 2006: xvii-xviii). Sonuç olarak güvenlik/zapt etme diyalektiği çerçevesinden geliştirilecek olan güvenlik/zapt etme kavram çifti, güvenliğin doğasında bulunan çift yönlü karakteri açığa vurmak ve her iki yönünü de tespit etmek açısından daha elverişli bir kavramsal çerçeve sunacaktır¹.

Devlet askeri gücü örgütleyerek zorun ve güvenliğin merkezine yerleşmiş olmakla birlikte, geleneksel formunda bu gücü başarı ile kendi tekeline alamamıştır. Çünkü devletin geleneksel formunda despotik iktidarı yüksek, buna karşın altya-

1 Güvenlik/zapt etme kavram çifti güvenliğin doğasındaki çift yönlü karaktere açıklık getirmek üzere tarafımdan geliştirilmiş olan bir kavram çiftidir ve Gramsci’nin hegemonya (hegemony) ile tahakküm/egemenlik (domination) arasında kurduğu diyalektik ilişkiye denk bir anlamda kullanılmaktadır. Makalede genel olarak kapitalist devletin birikim rejimleri boyunca geliştirdiği güvenlik aygıtlarının sistem açısından gördüğü işlevler anlatılmaya çalışılacağı için, güvenlik/zapt etme kavram çiftine de değinilme ihtiyacı belirmiştir. Ancak yine makalenin kısıtlılıkları çerçevesinde kısa bir açıklama ile yetinilmiştir. Güvenlik/zapt etme diyalektiği çerçevesinden geliştirilen güvenlik/zapt etme kavram çifti hakkında daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. Haspolat (2010).

pısal iktidarı zayıftır (Mann, 1984). Bu devletler ulaşım ve iletişim olanaklarının sınırlı ve ilkel olduğu koşullarda hüküm sürmüşler ve bu nedenle ne yeterince vergi toplayabilmiş, ne maddi kısıtlar nedeniyle güçlü ve her yerde hazır ve nazır bir bürokrasi yaratabilmiş, ne ordunun örgütlenme tarzı ve taşımacılık ile haberleşmenin nispi yavaşlığı nedeniyle şiddet araçları üzerinde tekel iddia edebilmiş ve ne de topluma kendi kurallarını tam olarak kabul ettirebilmişlerdir (Hall ve Ikenberry, 2005; Giddens, 2005). Bu anlamda geleneksel devletler “kontrol edemedikleri ve değiştirmek için çok az çaba harcadıkları toplumsal ilişkiler üzerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir” (Hall ve Ikenberry, 2005: 33). Dolayısıyla despotik iktidar, devletin sahip olduğu askeri güç sayesinde kaba bir tahakküm kurabildiği, fakat topluma gerçek anlamda nüfuz edecek devlet aygıtlarından yoksun olduğu ve bu anlamda da toplumu gerçek anlamda yönetemediği bir iktidar biçimidir. Kaba tahakküm ise pazarlığı/uzlaşmayı içermediği için, halkın devlet tarafından güvenliğinin sağlanmasında da içermez. Bu nedenle de bu tür devletlerin güvenlik/zapt etme kapasiteleri son derece düşüktür.

Diğer taraftan devlet, kapitalizmin gelişimine koşut olarak ve yine Michael Mann’ın tespiti ile “sivil topluma fiilen nüfuz etme ve siyasal kararları geniş kesimlerde lojistik olarak yürürlüğe koyabilme kapasitesi” olarak tanımlanan ve altyapısal iktidar olarak kavramsallaştırılan bir iktidar kazanmıştır/geliştirmiştir (1984: 113). Bu bağlamda altyapısal iktidar, modern devletin idare aygıtını ve bu aygıt aracılığı ile onun toplumu izleme ve zapt etme kapasitesini tanımlar. Ki bu kapasite devletin topluma nüfuz etme kanallarını genişlettikçe, ters yönlü bir etki olarak devlet-toplum arasındaki pazarlığın/uzlaşının boyutlarını da genişleterek devletin halkına sağladığı olanakları/hakları genişletmiştir. Böylece altyapısal iktidar sayesinde devlet tarafından daha çok izlenen/gözetlenen ve dolayısıyla devlet tarafından gerçek anlamda zapt edilen halk, paradoksal olarak bu gelişmeye paralel bir biçimde devlet tarafından daha çok korunduğu ve güvenliğinin sağlandığı bir yaşam elde etmiştir².

Bu anlamda devlet gerçek anlamda kapitalizmin sağladığı altyapısal iktidar sayesinde ve kapitalist devlet aşamasında gerçek bir güvenlik/zapt etme aygıtına dönüşmüştür. Ve bir yönüyle bir güvenlik/zapt etme aygıtı olarak kapitalist devlet³

2 Burada devlet tarafından sağlanan güvenli yaşam ile kapitalist devletin gelişimi ile halkların gündelik hayatlarını biçimlendirmeye başlayan polisye güvenlik, sosyal güvenlik, adil yargılanma, ulusal ordularca dış saldırılara karşı korunma gibi olanakları içeren bir güvenli yaşam alanı kast edilmektedir. Anthony Giddens’in belirttiği gibi, “Oldukça çeşitlilik arz etse de, gündelik yaşam, modern olmayan devletlerde, bugün Batı ülkelerindeki nüfusun büyük bir kısmı için olduğundan, genellikle çok daha belirsiz ve potansiyel olarak çok daha şiddetli bir meseleydi. Geleneksel devletlerde köylü tebaa, ürettiği ‘artık’a vergi toplama memurlarınca el konulsun ya da konulmasın, ezici sefalet şartları içerisinde yaşamaktaydı; bu insanlar açlık, kronik hastalıklar ve vebadan oldukça çekmekteydiler. Ayrıca eşkıyaların ve silahlı yağmacıların saldırılarına açıktılar; gündelik yaşamlarındaki tesadüfî şiddetin seviyesi ise oldukça yüksekti... kronik çete şiddeti ve kan davaları mevcuttu. Devlet yetkilileri, bu türden eylemleri engellemeye çalışmaya özel bir ilgi göstermezlerdi. Bu olaylar vergilerin toplanmasını ve genel düzenin korunmasını engellemedikçe, devlet müdahale etmemeyi yeğlerdi” (Giddens, 2005: 86-87).

3 Zamanımızın her şeyi müktedir kapitalist/modern devleti “egemen bir sınıfın bireylerinin onun aracılığıyla kendi ortak çıkarlarını üstün kıldıkları bir biçim” (Marx-Engels, 1999: 116) (egemen sınıfın baskı aygıtı) olduğu kadar, aynı zamanda “karmaşık bir toplumsal bütünün düzeylerini birleştirici ve sistem olarak bütünsel dengesini düzenleyici öge

de kapitalizmin farklı birikim stratejileri boyunca yeniden yapılanarak ve biçim değiştirerek ilerlerken burjuva toplumsal düzenini (burjuvazinin hâkimiyetini) yani toplumsal güvenliği tesis etmek üzere farklı bileşenlerden oluşan bir “toplumsal polislik” inşa etmiştir (Neocleous, 2006). Toplumsal güvenlik ya da güvenlik, “sadece suçun tespiti ve önlenmesi ile sınırlı kalmamakta, daha da önemli olarak belli bir toplumsal zapt etme formunun empoze edilmesini içermektedir”. Bu anlamda “bir güvenlik projesi olarak polis projesinin merkezinde yoksulluk sorunu (yoksul sınıfın durumu) bulunduğu” ya da başka bir deyişle “polislin tarihi, özel mülkiyetin kendisinin en radikal ‘ötekisinden’ (komünizm) duyduğu korkunun tarihi” olduğu için de “zapt etme, kısmen üniformalı kamu polisince üstlenilmiş”, fakat bu yöndeki uygulamalar zaman içerisinde “devletin her tarafına dağılmış güvenlik aktörleri aracılığıyla koordine edilmiştir”. Dolayısıyla toplumsal polislikten anlaşılması gereken, yoksulluğu yönetmeye/zapt etmeye, yani burjuva hâkimiyetini tesis etmeye yarayan “geniş kurumlar dizgesi”dir (Neocleous, 2006: 108, 109, xii). Ki liberal devlet aşamasında polisi, müdahaleci devlet aşamasında sosyal güvenliği ve otoriter devletçilik aşamasında ise özel güvenliği o döneme özgü yeni güvenlik/zapt etme aygıtı olarak geliştiren kapitalist devlet, anılan güvenlik/zapt etme aygıtlarından oluşan bileşimi (toplumsal polisliği) her döneminde “sadece aynı grup [işçi sınıfı ve yoksullar]⁴ karşısında konumlandırmakla kalmayıp, devletin piyasayı şekillendirmek ve gerçek bir burjuva düzeninin inşasını konsolide etmek üzere ortaya koyduğu eşgüdümlü girişimin bir parçası olarak, tam da bu grubu biçimlendirmek amacıyla” geliştirmiştir (Neocleous, 2006: 114). Bundan ötürü her üçü de işçi sınıfını/yoksulları yönetmeye yönelik olan söz konusu güvenlik aygıtları setini bir bütün olarak, gördükleri işlev nedeniyle genişletilmiş polis anlamına gelecek şekilde Mark Neocleous’un kullandığı anlamıyla “toplumsal polis” olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Bu çerçevede bu çalışmada önce kapitalizmin birikim stratejileri çerçevesinde kapitalist devletin aldığı farklı biçimler ve bu yeni biçimler bağlamında geliştirdiği toplumsal polislik bileşenlerinin dönemlendirmesine ilişkin bir genel çerçeve çizilecek, ardından ise anılan her bir yeni güvenlik/zapt etme aygıtı denk düştüğü devlet biçiminde gördüğü işlev bağlamında değerlendirilecektir. Çalışma genel bir değerlendirme ile sonlandırılacaktır.

ve aynı zamanda düzeylerin değişik çelişkilerinin içinde yoğunlaştığı bir birikim yeridir” (Poulantzas, 1992: 35-36). Bu anlamda devlet “ne sınıftan yalıtılmış tarafsız bir toplumsal organ ne de kapitalist üretimin ihtiyaçlarının yalnızca işlevsel bir aracıdır” (Giddens, 2000: 241). Poulantzas’ın devletin görece özerkliği olarak ifade ettiği bu durum, devletin altyapısal iktidarının güçlenmesi ile paralel bir seyir izlemiştir. Çünkü devlet altyapısal iktidarı sayesinde “gerçekten de kendine özgü maddi bir çatı” edinmiştir (Poulantzas, 2006: 14). Devletin kendine özgü bir çatı edinerek ekonomiden ‘görünürde’ ayrışması sonucunda da iktidar kamusal bir öz kazanmış, söz konusu gelişme ise devlete egemen sınıfın baskı aygıtı (bu anlamda güvenlik/zapt etme aygıtı) olmanın yanı sıra eğitim, sağlık, adalet, ulaşım vb. gibi alanlarda daha pek çok işlev ve görev kazandırmıştır.

4 Neocleous burada söz konusu grubu, parantez içinde ve işçi sınıfının yeni oluştuğu döneme atıfla “yeni oluşan işçi sınıfı” olarak ifade etmektedir. Ancak ben burada Neocleous’un kullanımını özel güvenliği de içerecek ve içinde bulunan neoliberal dönemi ifade edecek biçimde kullandığım için “yeni oluşan” ifadesine yer vermeden doğrudan işçi sınıfı olarak kullanıyorum ve söz konusu güvenlik aygıtlarının bir bütün olarak yoksulların karşısında konumlanması nedeniyle buraya ‘yoksullar’ ifadesini de ekliyorum.

I. Kapitalizm, Birikim Stratejileri ve Toplumsal Polislik

Çeşitli biçimleriyle sermayenin (para, kredi, mal) temel üretim aracını ve sınırsız sermaye birikiminin ise temel ekonomik yasasını oluşturduğu bir üretim biçimi olarak kapitalizm, tarihi gerçekliği boyunca tek düze bir gelişim izlememiştir. Kapitalist ekonominin gelişimi yukarı ve aşağı doğru salınımları içeren pek çok uzun dalgayı içeren farklı birikim stratejileri boyunca gerçekleşmiştir. Birikim stratejisi ise, “çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte bir bütün olan belirli bir ekonomik ‘büyüme modelini’ tanımlar ve bunun gerçekleştirilmesi için gerekli olan genel stratejinin sınırlarını çizer. Başarılı olabilmesi için bu tür bir modelin sermaye çevriminin farklı uğraklarını (para ve banka sermayesi, endüstriyel sermaye, ticari sermaye gibi), belli bir fraksiyonun hegemonyası altında (ki bunun bileşimi, başka şeylerin yanı sıra kapitalist gelişmenin aşamalarına bağlı olarak değişecektir) birleştirmesi gerekmektedir” (Jessop, 2005a: 157). Bu bağlamda kapitalizmin rekabetçi aşamasını içeren 1775-1875 dönemi, sanayi burjuvazisinin hegemonyası altında ‘gizli elin’ piyasayı düzenlediği bir büyüme modelini; tekelci aşamasının müdahaleci dönemini içeren 1875-1975 dönemi, finans-kapitalin hegemonyası altında devlet müdahaleciliğinin farklı düzeylerinin ve biçimlerinin uygulandığı bir müdahaleci büyüme modelini; tekelci aşamasının 1975 sonrası dönemini kapsayan günümüz kapitalizmi ise finans burjuvazisinin hegemonyasında yürütülen devletin düzenleyici bir rol ile yapılandırıldığı neoliberal bir büyüme modelini tanımlar⁵.

Bu anlamda her bir birikim stratejisi, kapitalist ekonominin “yeni bir sermaye birikimine yönelik olarak baştan aşağı yeniden yapılanması”na işaret eder (Gülalp,

5 Kapitalizmin rekabetçi aşaması olarak ifade ettiğim serbest piyasacı dönem olarak 1775-1875 aralığı, İngiltere’nin ekonomik olarak gücü elinde tuttuğu serbest rekabetçi kapitalizmin yani ‘laissez faire’in, liberalizmin dönemidir. 1875 yılı ise hem İngiltere’nin ekonomik olarak inişe geçtiği ve gücünü yavaş yavaş ABD’ye kapırdığı hem de serbest rekabetçiliğin büyük bir depresyona girdiği ve serbest piyasada yaşanan ‘doğal ayıklanma’ süreci ile birlikte tekelleşmenin yükselişe geçmesi sonrasında ülkelerin de ulusal bir korumacılığa, dolayısıyla devletlerin piyasaya daha sistematik olarak müdahale etmeye ve bu anlamda onu daha belirgin olarak biçimlendirmeye yöneledikleri bir dönüm noktasıdır. Bu nedenle kapitalizmin tekelci aşamasının ve devlet müdahaleciliğinin başlangıcı olarak dikkate alınmıştır. 1875-1975 aralığı bu anlamda dünya genelinde devlet müdahaleciliğinin piyasayı açık bir biçimde biçimlendirdiği, kapitalizmin ABD’nin hegemonyası altında tekelleştiği dönemdir (Burada yapılan dönemlendirmede kullanılan yüz yıllık aralıklar kesin tarihler olarak değil, yaklaşık yuvarlamalar olarak dikkate alınmalıdır). Söz konusu tekelci aşama da 70’ler krizi ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Bu yeni dönemde kapitalizmin tekelci aşaması devam etmekle birlikte, kapitalizm tekellilik içinde devletin yeni bir rol ve beraberinde yeni bir biçim edindiği yeni bir birikim stratejisine yönelmiş, finansallaşma evresine girmiştir. Bu nedenle söz konusu dönemin başlangıcı olarak da 1975 yılı saptanmıştır. Bu dönemlendirmeler içinde 1775-1875 arası kapsayan dönem, sermayenin üretken olduğu dönem ifade eder. Bu nedenle hegemonik olan sermaye fraksiyonu sanayi sermayesidir. 1875-1975 dönemi ise sanayi sermayesi ile banka sermayesinin kaynaşması ile oluşan ve temel özelliği tekellilik olan finans-kapitalin (mali sermaye) hegemonik olduğu emperyalizm dönemine denk gelir (Lenin, 1978). 1975 sonrası dönem ise “iktisadi etkinliğin ağırlık merkezinin üretimden (ve hatta büyüyen hizmetler sektöründen) finansa doğru kaydığı” (Foster, 2007: 70). Finansallaşma evresidir ve bu dönem hegemonik sermaye fraksiyonu da Samir Amin’in ifadesi ile “oligopol-finans sermayesi” ya da John Bellamy Foster’in ifadesi ile “tekelci-mali sermaye”dir. Bunun nedeni de yine Amin’in ifadesi ile “kapitalistlerin sistemin finansal sektöründe (bankalar ve diğerleri) bulunmaları değil; ekonominin farklı sektörlerindeki (endüstriyel üretim, ticarileştirme, finansal hizmetler, ar-ge) etkinliklerinin gelişimi için gereken sermayeye ayrıcalıklı bir erişim hakkına sahip olmalarıdır. Bu ayrıcalıklı erişim hakkı onlara kendi menfaatlerine göre şekillendirdikleri piyasalara müdahale etmek konusunda özel ve etkili bir otorite sağlar” (2008: 66). Finansallaşmanın boyutlarını görmek açısından da 2002 yılına ait şu veriler aydınlatıcı olacaktır. 2002 yılı dünya gayrisafi hasılası (mal ve hizmet işlemleri) 32,3 trilyon dolar iken dünya döviz işlemleri 384,4 ve ikincil finansal araç işlemleri ise 699,0 trilyon dolar (Amin, 2008: 70). Finans sermayesinin hegemonik konumu ve ekonomik gücü ile ilgili veriler ve bilgiler için bkz. Foster (2007); Foster (2008); Amin (2008); Harvey (2007); Tabb (2006).

1993: 40). Dolayısıyla yeni bir üretim biçimine, sermaye sınıfının farklı bir eklem-
lenme düzeyine, farklı bir hegemonik fraksiyona, bağımlı sınıflarla geliştirilen fark-
lı ittifaklara ya da güç ilişkilerine, bu anlamda farklı hegemonik projelere, zorun
ya da hegemonyanın farklı düzeylerde eklemelenmesine ve farklı denetim aygıtları
setine denk düşer. Aynı zamanda bir birikim stratejisindeki değişim, söz konusu
dönüşümlere ek olarak, dahası bu dönüşümler dolayımı ile üretim ilişkilerinde
ve toplumsal işbölümünde esaslı dönüşümlere de yol açar. Tüm bu dönüşümlerin
doğal sonucu olarak ise kapitalist devlet yeni baştan yapılır. Bu anlamda “katı
çekirdekleri devam etse ve devleti kapitalist kılan şey bu olsa bile, yine de kapita-
lizmin yeniden-üreyiş süreci boyunca [devlet] önemli dönüşümlere maruz kalır”
(Poulantzas, 2006: 137). Dolayısıyla kapitalist devlet, tarihi gerçekliği içinde kapi-
talizmin farklı birikim stratejilerine bağlı olarak farklı biçimler alır.

Kapitalist devlet, kapitalizmin farklı aşamalarına denk düşen farklı birikim
stratejileri çerçevesinde bugüne kadar üç temel biçim almıştır. Bunlardan ilki, ma-
nifaktür üretim biçimine ve birikim stratejisi olarak serbest piyasacılığa denk düşen
liberal devlet; ikincisi, Fordist üretim biçimine ve birikim stratejisi olarak müda-
haleciliğe denk düşen müdahaleci devlet (1940-75 arası Keynesyen refah devleti);
üçüncüsü ise, esnek (post-Fordist) üretim biçimine ve neoliberal birikim stratejisine
denk düşen neoliberal devlettir/otoriter devletçiliktir⁶. Devletin, kapitalist özünü
korumakla birlikte mevcut birikim stratejisine uygun düşen bir yapılanmaya git-
mesi ve anılan biçimleri alması, temelde halkı ile “güvenlik anlaşması” (Foucault,
2005a: 166) çerçevesinde kurduğu ilişkinin içeriğini ve aygıtlarını da değiştirir. Bu
bağlamda, kapitalist devlet farklı biçimlerinde yoksulluk sınıfı olarak işçi sınıfından
sisteme yönelecek tehditleri bertaraf etmek üzere farklı güvenlik/zapt etme aygıt-
ları geliştirmiş ve devlet gücünü içeride pekiştirmek üzere bunları farklı bileşimler
çerçevesinde kullanmıştır. Liberal devlet, gerektiğinde iç denetimi sağlamak için de
kullanılan ulusal orduya ek olarak “iç düzeni, bireylerin ‘huzuru’nu gerçekleştirerek
güvenliğe alan” (Foucault, 1993a: 104) bir kurum olarak polisi kullanırken; mü-
dahaleci devlet, polise ek olarak bir önceki dönemde çoğu polisin görev alanına gi-
ren yetkilerin/görevlerin farklı kamu kurumlarına dağıtılması ile biçimlenen sosyal
güvenlik mekanizmalarını (geniş anlamda sosyal politikayı) oluşturarak güvenlik
aygıtlarından biri hâline getirmiş⁷; otoriter devletçilik döneminde ise polis kurumu
düzenin tesisi açısından merkezi konumunu korurken, neoliberalizmin saldırıları

6 Otoriter devletçilik (authoritarian statism), Nicos Poulantzas’ın tespiti ile kapitalizmin neoliberal aşamasında demok-
rasinin çöküşe geçtiği bir siyasal-yönetişsel yapı içerisinde burjuva cumhuriyetin yeni’ dnmunu temsil etmektedir (2006:
234). Bu nedenle bu aşamadan itibaren kapitalist devletin neoliberal birikim stratejisine denk düşen biçimi için, ağırlıklı
olarak Poulantzas’ın “otoriter devletçilik” kavramı kullanılacaktır.

7 Elbette kapitalist devlet söz konusu güvenlik aygıtlarını halkı zapt etmek üzere tek yönlü olarak tasarlamış ve gelişt-
tirmiş değildir. Örneğin polis halkı zapt etmek üzere geliştirilmiş olmakla birlikte, zaman içerisinde toplumdan gelen
talepler ve baskılar üzerine güvenliği de sağlar hâle getirilmişken; sosyal güvenlik de doğrudan işçi sınıfı mücadelesi-
nin en güçlü olduğu dönemde ve bizzat bu mücadelenin sonucunda elde edilen haklarla biçimlendirilmiştir (her ne
kadar zaman içerisinde devlet tarafından emek gücünün hukuki ve polisiye denetimini sağlayan mekanizmalar olarak
işletilseler de).

ile büyük oranda işlevsizleştirilen/geriletilen sosyal güvenliğe ek olarak, bu döneme özgü olarak gelişen özel güvenlik devletin güvenlik aygıtları seti içerisindeki yerini almıştır.

Sonuç olarak farklı birikim stratejileri çerçevesinde kapitalist devlet farklı biçimler almış ve bu farklı biçimler altında burjuva toplumsal düzenini ve toplumsal güvenliği tesis etmek üzere de farklı bileşenlerden oluşan bir “toplumsal polislik” inşa etmiştir (Neocleous, 2006). Tıpkı polis gibi, müdahaleci devlete özgü olan sosyal güvenlik ile otoriter devletçiliğe özgü olan özel güvenlik de yoksulluk sınıfı olarak işçi sınıfının karşısında konumlanmış ve onu yönetmek/biçimlendirmek üzere gelişmiştir⁸. Bu anlamda polisin tarih sahnesine çıktığı dönemdeki geniş işlevleri zaman içerisinde devletin farklı birimlerinin görevleri olarak dağılmış ve böylece polislik işlevi polis dışında belediye zabıtasından sağlık görevlilerine, sosyal hizmet uzmanlarından özel güvenliğe kadar geniş bir güvenlik görevlileri yelpazesi (toplumsal polis) tarafından gerçekleştirilir olmuştur.

Antonio Gramsci de polisin sadece ‘üniformalı kamu polisi’nden ibaret olmadığını ve işçi sınıfının zapt edilmesi sürecinin 1848 Devrimleri’nden itibaren çok daha geniş bir yelpazeye yayılan güvenlik güçlerince gerçekleştirilmeye başladığını tespit eder. Gramsci’ye göre “çağdaş politika tekniği, 1848’den sonra parlamentarizmin yaygınlaşmasından, sendika ve parti kuruluşları rejiminden, devlet hizmetlerinde ya da özel kuruluşlardaki büyük bürokrasilerde (sendikalardaki ve partilerdeki özel bürokrasi) ve geniş anlamıyla poliste meydana gelen değişikliklerden sonra, tamamıyla değişti. “Burada söz konusu olan polis artık yalnızca suçlulara karşı kullanılan polis değildir. Bundan yönetici sınıfların siyasal ve ekonomik egemenliklerini korumak üzere, devlet ve özel kuruluşlar tarafından örgütlenen bütün kuvvetler anlaşılmalıdır. Bunun için bazı siyasi partiler, bazı ekonomik ya da başka türden kuruluşlar tamamıyla siyasal polis örgütleri olarak kabul edilmelidir”⁹ (1997: 285).

Dolayısıyla kapitalist devletin zapt etmeyi sağlayan polislik işlevi, yalnız üniformalı polis güçleri ile eşitlenemeyeceği gibi yalnızca dar anlamdaki devlet kurumları ile de sınırlanamaz. Çünkü yoksulların zapt edilmesi ve böylece yoksullar üzerine

8 Özel güvenlik, sınırsız sermaye birikimi üzerinde yükselen kapitalizmin krize girdiği koşullarda (bir finansallaşma evresi olan neoliberal dönemde) dünya genelinde yarattığı ve hızla genişleyen yeni iş olanakları ile “sermaye birikiminin sağlandığı en yeni alanlardan birisi” olmuştur (Neocleous, 2007). Öyle ki özel güvenlik piyasasının dünya çapındaki piyasa büyüklüğü 1990’lı yıllarda 56-57 milyar dolar iken (Newburn, 2007: 29), 2000 yılında 100 milyar dolara ulaşmıştır (Neocleous, 2008: 149). 2010 yılında ise piyasa büyüklüğünün 200 milyar dolar civarında olacağı düşünülmektedir (Neocleous, 2008: 149). “Güvenliğin devlet ve sermaye lehine fetişleştirildiği” ve “güvenliğin yeni egemen ideoloji” hâline getirildiği bir dönemde sermaye birikiminin en kârlı ve en yeni alanlardan birisi olarak özel güvenlik, sermaye birikimine yaptığı katkının yanı sıra, devlet ve sermaye sınıfı lehine yerine getirmeye başladığı zapt etme işlevi ile de sivil topluma nüfuz etmek adına devlete önemli bir olanak sunar hale gelmiş ve buna bağlı olarak da neoliberal döneme özgü güvenlik/zapt etme aygıtı olarak kısa sürede toplumsal polislik içerisindeki ayrıcalıklı yerine yerleşmiştir (Neocleous, 2007: 349; Neocleous, 2008: 3).

9 Konuya Antonio Gramsci’nin geniş perspektifi ile yaklaşıldığında, güvenlik/zapt etme aygıtları dışında da pek çok özel-kamusal kurumun toplumsal polislik bütünü içerisinde birer zapt etme aygıtı olarak işleyebileceği/işlediği görülmektedir. Ancak bu çalışmada toplumsal polislik güvenlik/zapt etme aygıtları üzerinden incelendiği için burada yalnızca güvenlik/zapt etme aygıtları dikkate alınmıştır.

bina edilen burjuva toplumsal düzeninin sürdürülmesinde, polis gibi üniformalı ve sosyal güvenlik gibi üniformasız devlet kurumları ile aynı işlevi yüklenen özel güvenlik de, polislik işlevini yerine getirmektedir. Bu bağlamda, liberal devletin toplumsal polisliği yalnız üniformalı polis güçlerinden oluşurken, müdahaleci devletinki polise ek olarak bu döneme özgü güvenlik/zapt etme aygıtı olarak gelişen ‘üniformasız’ sosyal güvenlik, otoriter devletçiliğin toplumsal polisliği ise polis+geriletilen sosyal güvenliğe ilaveten bu döneme özgü olarak gelişen/yükseltile- len özel güvenlikten oluşur.

II. Liberal Devlet ve Polis: Efendisizleri Yönetmek, Düzeni Empoze Etmek

Geleneksel devletlerde, hükümrânın mülkünü korumakla mükellef geleneksel orduların halka dolaylı olarak sağladığı güvenliğin yanı sıra, halk daha çok kolektif sorumluluk çerçevesinde, belirli bir süreklilikten ve düzenden yoksun bir biçimde, kendi güvenliğini sağlama yoluna gitmiştir. Bu durum 19. yüzyıla kadar söz konusu içeriğini genel olarak korumuş ve ancak 19. yüzyılda liberal devlet¹⁰ aşamasında ulusal ordular ile polisin ayrışması sonrasında merkezi, sürekli ve uzmanlaşmış bir iç güvenlik birimi eliyle halkın güvenliği sağlanmaya başlamıştır. Böylece polis, ülke içinde şiddet tekeli kullanma ve güvenliği sağlama konusunda birinci derecede sorumlu devlet aygıtı/kurumu olarak belirmiştir.

Ordudan ayrı iç güvenlik birimi olarak polis, 19. yüzyılda kurumsallaşmış ve yaygınlaşmış olmakla birlikte “kökeni itibarıyla, daha önce toplumsal vücuda şekil veren zümre temelli düzenin çöküşüne dayanır” (Neocleous, 2006: 4). Yeni ekonomik faaliyet alanlarının belirmesi, şehirlerin büyümesi, yeni ‘hayat tarzlarının’ peyda olması, tüketimin artması ve sayıları hızla artan yoksullar ile birlikte geleneksel otorite kalıpları zemin kaybetmeye başlamış ve bütün bu gelişmelerin sonucunda feodalizm çökerken tarihsel olarak tabi oldukları lordun doğrudan otoritesinden özgürleşen ‘bireyler’, “kanunlara ve ellerini kollarını bağlayan zorlayıcı bir otoriteye tabi olmayan efendisiz adamlar” olarak anlaşılmaya ve düzensizlikle eş tutulmaya başlamışlardır (Newburn, 2007: 24; Neocleous, 2006: 2-3)¹¹. Bu anlamda “polis projesi”, “feodalizmin çöküşü ile ortaya çıkan efendisiz şahsın yeni bir efendi olarak sermaye ile karşı karşıya gelmesine” (Neocleous, 2006: 69) ve malikâneler arasında ayrım belirsizleştikçe ve malikâneler artık düzene sokma işlevlerini yerine getire-

10 Burada liberal devlet ve onun piyasa ve toplum arasında üstlendiği temel işlevlerin anlatımına girilmeden, liberal devletin temel özelliği bu dönemde geliştirilen güvenlik/zapt etme aygıtı olarak polisin penceresinden ortaya konulacaktır. Serbest piyasacılık ve liberal devletin temel işlevleri ve özellikleri için bkz. Polanyi (1986); Marx (1975); Hobsbawm (1998); Beaud (2003); Mandel (1991); Attali (2007); Göze (1995).

11 Karl Marx’ın ifadesi ile “Feodal bağimlıların bağlarının çözülmesiyle ve halkın topraktan zorla uzaklaştırılmasıyla yaratılmış olan proletarya, doğmakta olan manifaktürler tarafından aynı hızla emilemiyordu. Öte yandan, alışılageldikleri yaşama biçiminden birdenbire kopartılan bu insanlar, yeni durumlarının gerektirdiği disipline aynı hızla kendilerini uyuramazlardı. Bunlar, bazen eğilimlerine uyarak, ama çoğu zaman da koşulların baskısıyla, yığın halinde dilenci, hırsız, serseri haline geldiler. Böylece, 15. yüzyılın sonuyla 16. yüzyıl boyunca bütün Batı Avrupa’da serseriliğe karşı kanlı yasalar çıkartıldı” (1975: 773).

medikçe, devletin yasama sorumluluğunda yaşanan gelişmeye işaret eder (Knemeyer, 1980: 174-176). Dolayısıyla devletin söz konusu gelişimi ile birlikte “zümresel otoriteler hükümdar otoritesine tabi kılınırken” (Habermas, 2003: 79), polis de “malikânelerin kendilerinin artık başaramadığı malikâne düzenini yeniden üretme sürecinde geniş bir yer elde etmiştir” (Tomlins, 1993: 41). Tüm bu gelişmeler ise temelde “modern anlamdaki kamusalılığı” belirmesinin sonucudur. ‘Kamusal’ burada, meşru güç kullanımı tekeliyle donatılmış bir aygıtın kurallarla düzenlenmiş yetkilerine karşılık gelir ve bu anlamda Jürgen Habermas’a göre modern kamusallıkla birlikte “asli egemenlik, ‘polis’e geçer ve onun tarafından nizam altına alınan özel şahıslar, kamu erkinin muhatapları olarak halkı oluştururlar” (2003: 80). Bu anlamda polis, feodal beyin egemenliğine dayanan eski düzenin yıkıldığı ve yerine burjuvazinin egemenliğine dayanan yeni düzenin (burjuva kamusalılığının) kurulmaya başladığı dönemde, temelde yönetme/düzeni tesis etme sorununa verilen bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla polis, beliren sosyo-ekonomik değişim/dönüşüm bağlamında, ortaya çıkan yeni sınıfın (işçi sınıfı) zaptiyesinin (yoksulluğun idaresinin) aracı olarak belirmiştir¹².

Yeni sınıfın zaptiyesinin aracı olan polisin gelişimini Neocleous burjuva yönetiminin doğuşu ve pekişmesi (erken modern, mutlakiyetçi, temsili) ile paralellik sergileyen üç evreye ayırır. İlk evre geç 15. yüzyılda başlayıp 1648’e kadar olan dönemi kapsarken, ikinci evre 1648’den geç 18. yüzyıla kadar sürmüş, üçüncü evrenin özellikleri ise geç 18. yüzyılda belirerek 19. yüzyılda pekişmiştir. İlk evrede, güvenlik meselesi geçici bir tepkisellik ile anlık tedbirler çerçevesinde ele alınırken, polis projesinin amacı, mevcut zümre sisteminin çöküşü ve reform hareketince kısıtılan kriz nedeniyle tehdit altına giren örf ve davranış kalıplarının korunması olarak ortaya konmuş, böylece polis iyi düzen ile olan ilişkisi bağlamında oldukça geniş ve heterojen bir aralıktaki birçok meseleyi gözetimi ve yönetimi altına almıştır¹³. Ancak polis bu evresinde zümrelerin erkini gasp etmemiş, zümrelerle işbirliği hâlinde otorite ilişkilerini ve daha önce serfi toprağa, emekçiye ustasına bağlayan geleneksel bağların sağladığı hizmeti yeniden şekillendirmek için çalışmıştır.

İkinci evrede ise zaptiye anlayışı, iyi düzen prensibini temel alan toplumsal düzenlemelere ve Almanca’da nüfusun genel refahı (*gemeine Nutz*) veya ortak iyiliği (*gemeine Beste*) olarak ifade edilen arayışlara yönelik aktif ve bilinçli müdahale formlarına doğru evrilmiştir. Genel refahın ve iyi düzenin koşullarının sağlanması ise temelde zenginliğin üretilmesi ve ticaretin geliştirilmesini içeriyordu. Doğal olarak bu yapı içerisinde “zenginliğin birikiminin daimi ve olmazsa olmaz hizmet-

12 Immanuel Wallerstein’in ifadesi ile “polis güçleri büyük ölçüde iç düzenin (başka bir deyişle, işçilerin, kendilerine ayrılan rolleri ve karşılıkları kabullenmesinin) ayakta tutulmasına göre hesaplanır” (2006: 47). Clive Emsley’e göre de Fransa özelinde jandarma “19. yüzyıl yakınlarındaki Avrupa imparatorluklarının polis güçleri gibi, ulus devletin kırsal bölgelerini kolonileştirmek için, Avrupa’nın son alanlarını gözetim ve kontrole tabi kılmak için vardı” (1997: 158).

13 Yiyecek-içecek kontrolü, mal ve hizmet sunumunun düzenlenmesi, vafit, evlilik ve cenaze törenleri, yolların, köprülerin, kent binalarının bakımları, tefecilik ve tekellerin önlenmesi, sansür, küçük çocuklara, evsizlere ve bakıma muhtaç bireylere yardımcı olunması gibi (Neocleous, 2006: 4-5).

lisi" (Calquhoun, 1806a: 155) olarak tanımlanan polisten beklenen de "yoksulluğu, muhtaçlığa düşme tehlikesinin belirttiği kritik durumlarda sağduyulu düzenlemelerle desteklemektir... Önlemenin yolu doğrudan suçu önlemek değil, yoksulluk sınıfının muhtaçlığa düşmesinin önüne geçmektir" (Calquhoun, 1806b: 8-9). Bu bağlamda uygulama da refahın yaratılabilmesi için yoksulların Yoksulluk Yasası benzeri 'hayırsever' uygulamalar ile gözetilmesi, "tehlikeli sınıf" olarak adlandırılan işçi sınıfının (yoksulların) ise polisiye baskı aracılığı ile ya çalışmaya zorlanması (iş disiplininin öğretilmesi) ya da hapsedilmesi olmuştur (Adams, 1990: 7-8, 123). Dolayısıyla ikinci evresinde polisiye denetimin amacı, "muktedir bedenlere sahip başboşları ve dilencileri, emeklerini piyasaya sunar hâle getirerek, kapatma kurumunun dışında iş görecek olan emek gücüne şekil vermek" (Neocleous, 2006: 35), yani çalışmayı empoze etmek olmuştur¹⁴.

Polisin üçüncü evresi de kurumsal düzeyde "düzeni korumak ve suçu ortaya çıkarmak amacıyla devletin istihdam ettiği bürokratik ve hiyerarşik organ" (Emsley, 1991: 1) ya da "hükümetin ücretlendirip yönlendirdiği bir örgüt" (Bayley, 1990: 23) olarak ordudan ayrıştığı ve 'yeni polis' olarak anılmaya başladığı dönemdir. Yine bu dönem "ücret formunun sağlamaştırılması aracılığı ile emeğin metalaştırıldığı" yani "ücretli emeğin inşa edildiği" evredir (Neocleous, 2006: 8-11, 31, 121). Dolayısıyla bu dönemde öncelikli olarak piyasa ekonomisinin aleyhine işlediği için feodal dönem süresince gelişen ve yoksulların hayatta kalmasını sağlayan geleneksel haklar (ödemenin tüm para-dışı biçimleri) mülke karşı işlenen suçlar olarak yasa dışılık ile itham edilerek¹⁵, yoksulların elinden alınmış (Thompson, 2004) ve böylece ücret yoksulların tek geçim kaynağı hâline getirilmiştir. Bu nedenle, ücret sistemi çalışanların geleneksel hak taleplerini kesin olarak engellediği için 18. yüzyılın gerçek ve esas baskı aracı olarak belirirken (Linebaugh, 1992: 440), yasadışı ilân edilen geleneksel hakları tespit eden ve dolayısıyla suçu ortaya çıkarmaya yönelik polis de yerine getirdiği işlev açısından ücretli emeğin inşasında birincil aktör olarak belirmiştir. Dolayısıyla ücret formunun inşa edildiği bu dönemde, kamusal bir varlık olarak tanımlanan mülke¹⁶ karşı işlenen suçların cezası hapsedmeye dönüşürken, hapishane egemen cezalandırma biçimi olarak yerini almış (Foucault, 1993b: 57, 63), polis ise en dar anlamıyla 'kanun ve düzen' ile eşitlenerek suçun tespiti ve önlenmesi ile tanımlanan yeni polise dönüşmüştür¹⁷ ve kamusalılık kazanmıştır (Ne-

14 Abbe Malvaux'un ifadesi ile "bu zamana kadar aranan felsefe taşı bulunmuştu -bu, çalışma idi" (Adams, 1990: 240). Michel Foucault ise çalışmayı "polisin ilk prensibi" olarak ifade eder ve bu bağlamda polisi "çalışmayı, onsuz hayatta kalamayanlar için mümkün ve zorunlu kılan tedbirlerin bütünü" olarak tanımlar (2001: 43).

15 Bu konuda bkz. Giddens, 2005: 251; Neocleous, 2006: 123-129; Foucault, 2006a: 128-130, 140-143.

16 "Mülkiyet ve şahsiyet, sivil toplumda geçerli olarak tanınmış ve kabul edilmiş şeyler olduğundan, suç burada artık sadece sonsuz subjektiviteye yapılmış bir tecavüz olmakla kalmaz; aynı zamanda, kendiliğinde güçlü ve sağlam bir mevcudiyete sahip kamusal (evrensel) varlığa karşı da bir tecavüz olur" (Hegel, 1991: 180).

17 Liberalizmin üçüncü evresinde polise giydirdiği yeni üniforma, polisin yetkilerini sınırlayarak, toplum açısından yaratabileceği zararları azaltmış değildir. Tam tersine 'kanun koruyuculuğu' örtüsü sayesinde, polisin "devletlerin yaşamındaki ele gelmez, her an her yerde bulunan hayaletvari varlığı gibi, gücü de biçimden yoksun" hâle gelmiştir (Benjamin, 2005: 111).

ocleous, 2006: 69). Bu bağlamda 19. yüzyılda nihai şeklini alan yeni polis, suçun mülkiyet-formuna, cezanın hapis-formuna ve emeğin ise ücret-formuna tekabül eder hâle gelmiştir¹⁸.

Sonuç olarak polis, feodalizmin zümre temelli düzeninin yıkılması sonucunda ortaya çıkan yoksulların ve işçi sınıfının yarattığı ‘düzensizlik’ sorununa getirilen bir yönetsel çözüm olarak belirmiştir. Bu anlamda polis “en başından itibaren büyük oranda, suç eylemlerinden ziyade, topluluğa dair iyi düzeni bozma potansiyeline sahip eylemlerle ilgilenmiş” (Neocleous, 2006: 7) ve dolayısıyla “insan hayatının toplumsal olarak örgütlendi her yerde, hür insan ya da öznel kendilerini ne zaman düzenli, kendi hâlinde, nazik ve saygıdeğer biçimde yönettilerse orada var olmuştur” (Knemeyer, 1980: 174). Kısacası ne ilk evresinde ne de diğer evrelerinde suçun önlenmesi hiçbir zaman polisin varlık nedeni olmamış, polis yasaları da “özünde suça ilişkin olmayan bazı davranışları düzenlemek için gerekmiştir” (Adams, 1990: 150). Bu bağlamda, düzen burjuva üretim tarzını temel aldıkça, yani “iktidar zenginleri yoksullara ya da mülkiyeti olanları olmayanlara karşı korumak için tesis edildikçe”, polis de varlıkları ile sivil toplumu emniyetsiz hâle getiren “yoksulluk sınıfının yönetilmesi ve böylece ücretli emek düzeninin inşa edilebilmesi” (Smith, 2007: 553) için “sivil toplumun devlet tarafından zapt edilmesinin -güvenli hâle getirmek için-” aracı olmuştur (Neocleous, 2006: xv, 79). Dolayısıyla ‘eski polis’ ile ‘yeni polis’ arasında söz konusu olan, kopuş değil sürekliliktir.

Son olarak değinilmesi gereken nokta, polisin çift-yönlü karakteridir. Polis, burjuva toplumsal düzeninin inşasında ve sürdürülmesinde efendisizlere hükmederek, onlara düzen ve ücretli çalışmayı empoze ederek, yoksulların yönetilmesi sürecinde devletin en önemli aygıtı olarak belirmiş ve bu anlamda önemli bir işlev yerine getirmiştir. Ancak aynı polisin denetim altına alma çabaları “genel nüfusa karşı, kolay kolay es geçilemeyecek yükümlülükler altına girilmesine yol açmıştır” (Tilly, Tarihsiz: 69). Bu anlamda polis söz konusu olduğunda “fiili olarak çifte girişli bir sistem söz konusudur: adli aygıtı atlayarak, kralın doğrudan isteklerine cevap vermek zorundadır; ama aynı zamanda alttan gelen taleplere de cevap verme durumundadır” (Foucault, 2006: 315). Kaldı ki bu bağlamda polisin üstlendiği yiyecek-içecek kontrolü, mal ve hizmet sunumunun düzenlenmesi, tefecilik ve tekellerin önlenmesi, küçük çocuklara, evsizlere ve bakıma muhtaç bireylere yardımcı olunması gibi görevler toplumun geneline ve söz konusu alanlarda korunmaya daha açık olan alt ve orta sınıflara önemli faydalar sağlamıştır. Çünkü tarihsel süreç göstermektedir ki yoksul sınıflar zenginlere kıyasla daha sıklıkla yukarıda belirtilen sorunlara -ve daha fazlasına- maruz kalmakta ya da bu sorunların kurbanı olmaktadır. Ve yine söz konusu toplumsal kesimler suçun polis tarafından önlenmesi için polisin tarihinin tüm evrelerinde hem devletten talepte bulunmuş hem de polis ile işbirliği yap-

18 Burada kullanmakta olduğum ifadeyi Foucault’nun “cezanın hapis-formu, emeğin ücret-formuna tekabül eder” sap-tamasının kılavuzluğunda ve onu da içerecek biçimde geliştiriyorum (1993b: 69).

mışlardır (Emsley, 1991; Ergut, 2004: 58). Bu anlamda polis, temelde hâkim ideolojiyi güçlendirmek için kullanılan bir zapt etme aracı olmasına rağmen, bu yönünü hem bu zorlama yetkisini baskı yerine daha çok rızayla sağlama yönünde bir tavır geliştirerek hem de genel olarak topluma, özel olarak ise işçi sınıfına önemli oranda fayda sağlayarak dengelemeyi başarmıştır (Emsley, 1991; Reiner, 1992). Böylece, kamu yararına hizmet ederek halk nezdinde meşruiyet kazanmış ve yarattığı meşruiyet oranında da bir güvenlik aygıtı vasfı kazanmıştır. Dolayısıyla Von Justi'nin tespiti ile polis, "hem yurttaşların yaşamlarını iyileştirmek hem de devletin gücünü arttırmak zorunda" (Foucault, 2005c: 53-54) olduğu için bir yönüyle güvenlik, diğer yönüyle ise zapt etme aygıtı olarak işleyen çift yönlü bir karakter geliştirmiştir.

III. Müdahaleci Devlet ve Sosyal Güvenlik: Üretim Yönetimi Biçimindeki Zapt Etme

Keynesyen refah devleti ile birlikte yaygın olarak uygulama alanı bulan ve bu nedenle daha çok II. Paylaşım Savaşı sonrasında dünyası ile özdeşleşen sosyal politika, tıpkı polis gibi, serbest piyasa uygulamasının ürünü olan ve giderek toplumsal bir sorun olarak algılanmaya başlanan yoksulluk sorununa bir çözüm olarak doğmuş ve müdahaleci devlet biçimi aşamasında gelişmiştir¹⁹. Modern öncesi toplumlarda yoksulluk, "örneğin kötü hasat gibi yalnızca 'başa gelen' bir şeydi -doğadaki bir olay"dı (Giddens, 2002: 138). Bu nedenle de "zenginlerin sadaka vererek ruhlarının selametini sağlamalarına vesile olan" özelliği ile düzenin dengesi açısından hayati bir işlev görmekteydi (Geremek 1994'ten aktaran Buğra, 2008: 25). Ancak yoksulluğun 16. yüzyıldan itibaren artık toplumun küçük bir bölümünü ilgilendiren kişisel bir sorun olmaktan çıkıp, yarattığı ya da yaratma potansiyeli taşıdığı sorunlar nedeniyle düzene tehdit oluşturan toplumsal bir sorun hâline gelmesi ile birlikte yoksulluk algısında da 'doğallıktan' 'toplumsallığa' doğru bir yer değiştirme yaşanmış ve artık yoksulluk 'çözülmesi gereken bir sorun' haline gelmiştir. Çünkü sözü edilen dönemde (16.-17. yüzyıllar), Fransa ve İngiltere başta olmak üzere, Avrupa toplumları içerisindeki yoksul sayısı nüfusun üçte biri ile yarısı arasında bir düzeye ulaşmıştı²⁰. Öyle ki Daniel Defoe, 1730 yılının Londra'sını şöyle resmetmekteydi:

19 Burada müdahaleci devlet ve onun piyasa ve toplum arasında geliştirdiği temel yapılar ve bu çerçevede üstlendiği temel işlevlerin bulunduğu kabulünden hareketle müdahaleci devletin işlevleri ayrıca işlenmeyecek, müdahaleci devlet daha çok geliştirdiği güvenlik/zapt etme aygıtının penceresinden ortaya konulacaktır. Müdahaleci birikim stratejisi ve müdahaleci devletin temel işlevleri ve özellikleri için bkz. Lenin (1978); Baran-Sweezy (1970); Sweezy-Baran-Magdoff (1975); Magdoff (1997); Hobsbawm (2003); Hopkins-Wallerstein (2000); Gül (2004); Rosanvallon (2004); Mandel (1991); Göze (1995); Attali (2007); Beaud (2003).

20 Örneğin, 16. yüzyılın ortasında, Lyon şehir nüfusunun yüzde 10'u yardımla yaşıyordu ve yoksulları barındıran darülaceze tipi kurumun nüfusu kısa sürede üç kat artmıştı. Yine 16. yüzyılda Nuremberg şehrinde yaşayanların üçte biri farklı kaynaklardan yardım alarak yaşamaktaydı. 17. yüzyılda İngiltere nüfusunun yüzde 24'ü seriler ve dilencilerden oluşuyordu ve çalışanların çoğu kazandıklarıyla geçemiyordu; nüfusun toplam yüzde 46'sının yoksulluk sınırının altında veya o sınıra yakın olduğu söyleniyordu. 17. yüzyıl Fransa'sında dilencilerin sayısı nüfusun yüzde 10'u kadardı ve nüfusun üçte birinin dilencilik sınırında olduğu tahmin ediliyordu" (Geremek 1994'ten aktaran Buğra, 2008: 36).

Tüm şehir alanda ve endişe verici, Ahlaksızlık böylesi bir başa sahip ve Hırslılar ve gecenin Terbiyesizleri de böyle, Vatandaşlar duvarlarının içinde artık emniyette değiller ya da sokaklarından gelip geçerken güvende değiller, kendi kapılarında bile soyuluyorlar, aşağılanıyorlar ve küfrediliyorlar... Vatandaşlar... Yağma ve Şiddetin baskısı altındalar, Cehennem insan birliklerinin kaybetmesine izin veriyor görünüyor -böylesi zararlar daha önce (en azından bu derecede değil) burada asla tecrübe edilmediği şekilde sizin hükümetinizin sınırları içinde gerçekleşti (Defoe 1730'dan aktaran Silver, 2004: 7).

Defoe'nun, yarattığı toplumsal ortamı resmettiği ve bu çerçevede tedbir alınması için Londra belediye başkanına çağrı yaptığı yoksulluk sorunu, Anthony Giddens'in de belirttiği gibi "devletin müdahale etmeye başladığı 'sivil toplum'da yaşayan bireylerin bir koşulu değildir yalnızca, bu tür müdahalelerle biçimlenmeye başlamıştır -ve aslında bu durum 'sivil toplum'un kurulmasına yardım etmiştir" (2002: 135). O hâlde, yoksulluğun da, çözüm yöntemi olarak sunulan sosyal yardımların ve sosyal güvenliğin de yaratıcısı/nedeni olan devlet müdahalesi, aynı zamanda yarattığı yoksulluk sınıfı dolayımı ile sivil toplumu da inşa eden kurucu güçtür. Dolayısı ile devlet müdahaleleri ile biçimlenen, sivil toplumun inşasına yardım eden ve Bernard de Mandeville gibi liberal düşünürlerin "ulusun zenginliğinin gerekli koşulu"²¹ (Buğra, 2008: 56) olarak tespit ettikleri yoksulluk, burjuva toplumsal düzeninin de kurucu unsurlarındandır. Çünkü burjuva toplumsal düzeninin maddi zeminini oluşturan kapitalist sistem, "tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri"ni, yani "işçilerin, emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından tamamen ayrılmış ve kopmuş olmaları önkoşulunu" (Marx, 1975: 753-754) gerektirir. Kısacası kapitalist sistem, ilkel birikimin ürünü olan yoksulluk sınıfı üzerinde yükselir. Bu süreç ve yapı da "kısmen devletin kurucu erki tarafından" (Neocleous, 2006: v) biçimlendirilir ve uygulamada devlet müdahalesi olarak belirir.

Kapitalizmin ve dolayısıyla sivil toplumun yarattığı ve üzerinde yükseldiği yoksulluk, Karl Polanyi'nin tespiti ile artık "toplumda yaşayan doğaydı" (1986: 101). Dolayısıyla topluma içselleşen bu hâli ile yoksulluk, aynı zamanda burjuva toplumsal düzeninin 'mezar kazıcısı'dır. Çünkü "yoksulluk sınıfının ekonomik eylemsizliği sistemin emniyetsizliğinin merkezinde yatmaktaydı, aynı sınıfın özel mülkiyetin toplumsal hâkimiyetine karşı göstereceği direniş bir sonraki adımı oluşturunuyordu, politik mobilizasyonu ise en yüksek formu oluşturacaktı" (Neocleous, 2006: 107-108). Bu nedenlerle burjuva toplumsal düzeninin içinde bulunduğu söz konusu handikap, yoksulluk sınıfını ortadan kaldırmakla değil, ama yaratacağı düzen sorunlarını aşmak için yeni birtakım tedbirler almakla aşılabildi. İşte, polis nasıl yoksulluk sınıfının ekonomik eylemsizliği sorununu aşma ve yoksulları çalışmaya

21 Yoksulluk Yasası Komisyonu'nun sekreterliğini yapan Edwin Chadwick de "Yoksulluk zenginliğin kaynağıdır... Yoksulluğu yasakladığınızda zenginliği de yasaklarsınız" demektedir (Chadwick'ten aktaran Neocleous, 2006: 122).

zorlama, böylece ücretli emeği inşa etme yolunda burjuva toplumsal düzeni açısından hayati bir rol oynamış ise, yoksulluk sınıfının yaratacağı başka bazı sorunlar açısından da sosyal politika böylesi bir rol üstlenmiştir. Bu anlamda sosyal politika ve özel olarak sosyal güvenlik kavramının yükselişi, “toplumsal adaletsizliğe yeni bakış tarzlarının ortaya çıkmasından çok, toplumsal ve ekonomik yaşamın insanlar tarafından kontrol edilebileceği düşüncesinin yükselişini yansıtır” (Giddens, 2002: 138). Toplumsal ve ekonomik yaşamın -bir bütün olarak burjuva toplumsal düzeninin- kontrol edilebileceğinin ve özgür emek piyasasının ekonomik yararlarının, “yol açtığı sosyal yıkımı karşılayamaması” üzerine çıkan ayaklanma ve isyanların²², “serserilere ve dilencilere karşı polisiye tedbirler alarak çözülemeyeceğinin” (Polanyi, 1986: 95; Buğra, 2008: 37) fark edilmesi ve ‘sadaka reformu’nun uygulamaya konulması... İşte sosyal politika, bu farkındalık üzerinde yükselen bir toplumsal kontrol mekanizmasıdır. Ve bu nedenle sosyal güvenliği ve sosyal yardımı içeren sosyal politikanın tarihi Keynesyen refah devleti ile değil, kapitalizm ile başlar²³.

Sosyal yardımın ilk örnekleri 16. yüzyıldan itibaren monarklar tarafından, sorunları gidermek ve kendi ‘iyi düzen’lerini hâkim kılmak üzere uygulanmıştır. Örneğin İngiltere’de Elizabeth ve Stuart Hanedanı’nın ilk iki egemeni döneminde taht, krallık tekellerinin köylüler ve kentlerdeki yoksul sınıflar üzerinde doğurduğu olumsuz sonuçları biraz olsun hafifletebilmek için bazı çabalara girişmiştir. Barrington Moore’un “gelip geçici hayırseverlik” olarak adlandırılabilirliğini belirttiği söz konusu çabalar, temelde “kentlerdeki düzensizlik sonucunda akıntıya kapılmış olan çok sayıdaki köylünün ‘iyi düzeni’ tehdit eder konuma gelmeleri” ile bağlantılıdır (2003: 40). Bu çerçevede çıkarılan bir dizi yoksulluk yasası ile sosyal yardım konusu düzenlenmiş ve bu alandaki sorumluluk yerel yönetimlere bırakılmıştır (Gül, 2004: 145). Kraliçe Elizabeth’in yönetimi altında hayata geçirilen 1601 tarihli Eski Yoksulluk Yasası (*Old Poor Law*) sosyal yardımın temel çerçevesini çizmiştir. 1662 tarihli İkamet Yasası (*Act of Settlement*) kilisenin yoksulları başından savmasını yasaklayıp yoksulları da ikâmet değiştirmemeye zorlayarak, Yoksulluk Yasası’nın çizdiği sistemi toprak açısından düzenlemeyi amaçlamıştır. Sosyal politikayı biçimlendiren söz konusu yasaları benzer yasalar takip etmiştir: 1782 tarihli Gilbert Act, 1795 tarihli kırsal kesimdeki geleneksel düzeni korumak amacıyla tahılın fiyatına bağlı olan bir asgari ücret belirleyen Speenhamland Yasası ve 1834 tarihli Yoksulluk Yasası Islah Kanunu (*Poor Law Amendment Act*) gibi (Rosanvallon, 2004: 120-121; Hobsbawm, 1998: 96-97). Böylece, yoksulların varlık nedeni zenginlerin ruhsal selameti olmaktan çıkmış ve “çalışmakla tanımlanmaya başlamıştır” (Buğra, 2008: 25). Yoksulluğun çalışma ile tanımlandığı ortamda ise, sosyal güvenliğe dair alınan ilk önlemlerde, “yoksulluğu önlemek ve çalışan kesim-

22 Lyon 1529’da yoksul kitlelerin ambarları yağmaladığı bir ayaklanmaya, 1530’da da silahlı bir işçi eylemine sahne olmuş, 1531’de aç köylüler şehri neredeyse istila etmişlerdir (Geremek 1994’ten aktaran Buğra, 2008: 35).

23 Clause Offe’nin belirttiği gibi refah devletinin kökenleri edilgen proleterleşmede, yani tarımsal nüfusun mülksüzleştirilmesinde yatar (1984).

lerden -ve özellikle işçilerden- gelebilecek isyancı hareketlerin önünü kesebilmek ve kontrol edebilmek” amaçlanmıştır. “Bu çerçevede, işverenlerin işyeri çalışma güvenliğini sağlaması gerektiği anlayışı yaygınlık kazanmış ve iş kazası sigortası ile bazı sosyal yardımların sağlanması yasalarla belirlenmiştir” (Gül, 2004: 144-145). Söz konusu yasalar Almanya’daki 1871 tarihli iş kazalarındaki işveren sorumluluklarını düzenleyen yasa, 1881 tarihli sigorta sistemini kuran yasa, 1883 tarihli Hastalık Sigortası Yasası, 1884 tarihli İş Kazaları Yasası, 1889 tarihli Yaşlılık ve Malullük Sigorta Yasası ve 1911 tarihli Sosyal Sigortalar Kanunu gibi yasalar. Fransa’da ise 1898’de İş Kazaları Hakkında Yasa, 1910’da İşçi ve Köylü Emekliliği Hakkında Yasa, 1958’de İşsizlik Sigortası Yasası vb. yasalar (Rosanvallon, 2004: 125-129; Gül, 2004: 145-146). Bu anlamda Avrupa ülkelerinde sosyal yardım boyutu ile başlayan sosyal politikanın, zaman içerisinde yönünü ağırlıklı olarak çalışma hayatının düzenlenmesi üzerinden sosyal güvenliğe doğru kaydırması söz konusu olmuştur.

Diğer taraftan 19. yüzyılda sosyal politika alanında yapılan çalışmalar, yalnız çalışma hayatının düzenlenmesi ile sınırlı değildir. Önceleri Çartist Hareket’in genel oy hakkına ilişkin talepleri ve sonrasında sosyalistlerin eğitim, sağlık ve konut alanlarındaki sosyal hak talepleri ve mücadeleleri zaman içerisinde karşılığını bulmuş ve uygulamaya geçmiştir. Bu çerçevede 1870 ve 1891’de İngiltere’de çıkarılan iki yasa ile ilköğretim parasız hâle getirilirken, 1906 yılında çıkarılan Okulda Yemek Yasası ile de okullardaki çocuklara yemek verilmesi yönündeki mücadele başarı ile sonuçlanmıştır (Buğra, 2008: 61-62). Serbest piyasa ekonomisinin tek başına ekonomik gelişmeyi sağlamada yeterli olmadığı ve bu nedenle devlet müdahalesinin gerekli olduğu görüşü üzerinde yükselen söz konusu düzenlemeler, dünya genelinde 1875’ten sonra yaygınlaşmaya başlamış, I. Paylaşım Savaşı’nda artarak devam etmiş ve II. Paylaşım Savaşı’nın topyekün yıkım ortamında ise iyice yaygınlık kazanarak, yerleşip kalıcılaştırmıştır (Gül, 2004: 147; Giddens, 2002: 137). Böylece devlet, polis, yargı, maliye, ordu gibi araçlarla sürdürmekte olduğu geleneksel düzen işlevlerine ek olarak biçimlendirici birtakım işlevler de edinmiştir. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, altyapı yatırımları, sübvansiyonlar, destekler, teşvikler ve toplumdaki zayıf gruplar için uygulanan sosyal yardımlar aracılığı ile devlet ekonomik alana dışarıdan bir düzenleyici olarak biçim verdiği gibi, doğrudan üretici olarak da ekonomik sistemi içeriden biçimlendirmiştir. Böylelikle serbest piyasanın yarattığı riskler dolayısıyla güvencesizleştirilen burjuva toplumsal düzeni, yoksulların yaratacağı tehlikelere karşı devlet müdahaleleri ile güvence altına alınmış ve düzenin sürekliliği büyük oranda sosyal güvenlik aracılığı ile garantilenmiştir. Bu anlamda sosyal güvenliği, yoksulların burjuva toplumsal düzeni açısından yaratacağı tehlikelere karşı modern/kapitalist devletin bir gözetim/zapt etme biçimi ve aracı olarak, dolayısıyla Giddens’in saptaması ile “üretim ‘yönetimi’ şeklindeki gözetim” olarak

değerlendirmek (2005: 270)²⁴ yerinde olacaktır. Çünkü “sosyal yardım kanalları, işsizlik yardımı devreleri ve iş bulma büroları, ‘sosyal’ diye nitelenen konutlara ait uzamların maddi düzeni, özgül eğitim haddeleri, bakım evleri ve hastaneler aynı zamanda da emek gücünün hukuki ve polisiye denetimini sağlayan siyasi yerlerdir” (Poulantzas, 2006: 208).

Nicos Poulantzas’ın sosyal güvenlik mekanizmalarının ‘polisiye denetim’ işlevlerine ilişkin olarak yaptığı vurgunun bir benzerine, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 1984 tarihli *In to the Twenty-Fist Centruy: The Development of Social Security* başlıklı raporunda rastlanmaktadır. Raporda sosyal güvenlik “en geniş anlamıyla güvenlik arayışına bir cevap olarak” tanımlanır. Bu anlamda sosyal güvenlik “yoksulluğun önlenmesinden veya yoksulluk yardımlarından daha öte amaçları barındırır”. Sosyal güvenlik “çoğunluk için bir anlam ifade eden güvenlik garantisidir” (1984: 19)²⁵. Dolayısıyla “sosyal güvenliğin amacı, ihtiyaç zamanında yardım edecek bir güvenlik ağıyla garanti altına alınmış vatandaş bireyin güvenliği ile olmaktan çok, sosyal bir polis projesi aracılığı ile sağlanacak olan sosyal sistemin güvenliği ile alakalıydı... Sosyal güvenlik kavramı, özel mülkiyet temelli sistemde köklenen ekonomik güvensizlik ile baş etmek üzere ortaya çıkmış ve varlığını bu bağlamda sürdürmüştür. Bu nedenle ‘sosyal güvenlik’, güvensizlik üzerine bina olan bir sistemdeki ekonomik güven vizyonudur” (Neocleous, 2006: 112). Bu anlamda da “refah sisteminin [Polizeistaat] ve sosyal politikanın aynı temel kavramı, yani polisi -güvenlik kavramı- kullanmaları tesadüf değildir”. “Sosyal güvenliğin kökenlerinin, genelde ‘Britanya hükümetindeki devrime’, özelde de yeni yoksulluk yasasına kadar sürülüyor olması, bizlere sosyal güvenliğin doğası hakkında önemli bir şey söylemektedir. Bu, özellikle polisle olan rabitasıdır ki bu noktada göze çarpan, yeni polisin yeni yoksulluk yasasına paralel olarak ortaya çıkmasıdır. Tartışmaya içkin olan varsayım, polis fikrinin dönüşümüyle olan bağlantısı içinde, güvenlik kavramının erken kullanımı ile yirminci yüzyıldaki sosyal güvenlik nosyonu arasında kavramsal bir devamlılık olduğudur” (Neocleous, 2006: 112).

Sonuç olarak sosyal güvenlik, yoksulların burjuva toplumsal düzeni açısından yarattığı riske ilişkin olarak geliştirilen bir dizi devlet müdahalesi olarak “artık serbest pazar tarafından güvencelenemeyen sistem dengesinin sağlanmasına yaramıştır” (Giddens, 2002: 137-138; Habermas, 2003: 256, 261). Ancak hâl böyle olmakla birlikte söz konusu mekanizma yalnızca burjuva sınıfının bir kurgusu olarak var edil-

24 Giddens’a göre, “yurttaşlık haklarının üç kategorisini yurttaşlığın genel gelişim aşamaları olarak görmektense bunları gözetimin hem üst grupların gücü için gerekli hem de kontrol diyalektiğinin işlemesi için bir eksen olduğu yerde, her birini ayrı bir gözetim türüne bağlı üç çekişme ya da çatışma alanı olarak yorumlamak daha makuldür. Medeni haklar devletin polislik faaliyetleriyle uğraşan gözetim biçimleriyle kendisine has bir şekilde bağlantılıdır. Bu bağlamda gözetim, ‘sapkın’ davranışın kontrol edilmesi açısından adli ya da cezai örgütlerin aygıtından ibarettir” (2005: 270). Aynı şekilde politik haklar da “devletin idari gücünün tepkisel izlemesi şeklindeki [bir] gözetim”dir (2005: 271).

25 Aynı yöndeki vurgu için bkz. Giddens: “Refah şemaları toplumsal güvenliğin bir biçimini oluşturur. Güvenlik, açık bir geleceğe başa çıkmaya yönelmiş herhangi bir risk yönetimi şeması anlamına gelir, yani (tahmin edilebilir) tehlikelerle uğraşmanın bir aracı. Toplumsal güvenlik, zenginlik yaratan, geleceğe yönelmiş bir toplumdaki risklerin tanzimiyle ilgilidir -tabii özellikle, ücret-emek ilişkisinde kapsanmayan risklerin” (2002: 137-138).

mediği gibi, tek taraflı olarak sadece onun iktidarına da hizmet etmemiştir. Sosyal güvenlik yolunda atılan her adımın arkasında, tarihi kanla yazılan bir ayaklanma/ isyan geçmişi ve beraberinde bir işçi sınıfı mücadelesi vardır. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal alanda elde edilen haklar, aynı zamanda mücadeleler sonrasında sistemden koparılan haklar ve düzenlemelerdir. Poulantzas'ın ifadeleri ile “yasa, ezilen sınıfların gerçek haklarını da örgütler ve yaptırımlandırır ve bunlarda kayıtlı olarak halkçı mücadeleler aracılığıyla egemen sınıflara dayatılan maddi uzlaşmaları içerir” (2006: 93). Ayrıca söz konusu haklar ve bunlar dolayımı ile oluşan yaşam standartları, işçi sınıfının güçlenmesine de önemli bir katkı yapmıştır. Bu anlamda tıpkı polis gibi sosyal güvenlik de ikili bir işlev görmüştür. Bir taraftan denetim/zapt etme aygıtı olarak işçi sınıfını uzlaşma zeminine çekerken, diğer taraftan da sınıfın yaşam standartlarını yükselterek ona hizmet etmiş, gerçek bir güvenlik aygıtı olarak işlemiştir.

IV. Otoriter Devletçilik ve Özel Güvenlik: Denetim/Zapt Etme Her Yerde

Neoliberalizm, “hükümetlerin 1970’lerin ikinci yarısında yaşanan iktisadi felaketlere verdiği tepkinin bir sonucu olarak oraya çıkan” (Lapavitsas, 2007: 65) ve bu anlamda “çağdaş küreselleşmeye hükmeden” (Shaikh, 2007: 77), serbest piyasa ve doğal işsizlik oranı gibi iki temel kabul üzerinde yükselen, kapitalizmin hâlihazırdaki birikim stratejisidir. Dolayısıyla neoliberalizm, “merkezi, çevreyi ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi etkileyen, kapitalizmin işleyişiyle ilgili yeni kuralları ifade eder. Bu yeni kuralların başlıca nitelikleri şöyle sıralanabilir: Borç verenler ile hissedarların lehine olacak şekilde yeni bir emek ve yönetim disiplini; devletin kalkınma ve refah alanlarındaki müdahalelerinin azaltılması; finansal kurumların çarpıcı büyümesi; finansal ve reel sektörler arasında birincilerin faydasına olacak yeni ilişkilerin uygulamaya geçirilmesi; birleşme ve satın almalar lehine olacak bir hukuki tutum; merkez bankalarının güçlendirilerek faaliyetlerinin fiyat istikrarına yönlendirilmesi ve çevrenin kaynaklarının merkeze akıtılması konusunda yeni bir kararlılık” (Dumenil-Levy, 2007: 27). Kapitalizmin günümüzdeki işleyişini düzenleyen tüm bu kuralların küresel düzeyde uygulama alanı bulabilmesi ise, Anwar Shaikh’in ifadesi ile neoliberalizmin iki temel aksiyomu çerçevesinde söz konusu olabilmektedir. Bunların ilki piyasaların küreselleşmesi iken, ikincisi başarılı bir küreselleşme için dünya genelinde piyasa dostu yapıların yaratılmasıdır. Piyasa dostu kavramı ile burada kastedilenler: “İşverenlerin istediklerini işe alıp, istemediklerini işten atabilmelerini sağlamak üzere sendikaların gücünün azaltılması; devlet işletmelerinin özelleştirilmesi yoluyla burada çalışan işçilerin yerli sermayenin hükmü altına girmesinin sağlanması; iç piyasaların yabancı sermayeye ve yabancı mallara açılması”dır (2007: 77). Bu bağlamda neoliberal birikim stratejisi, “bir gerileme döneminin ardından yönetici sınıfların üst kesimlerinin (en zenginlerin) güç ve gelirlerinin yeniden tesis edildiği, baştan sona yeni bir toplumsal düzeni” tanımlar (Dumenil-Levy, 2007: 26).

Neoliberalizmin inşa ettiği söz konusu bu yeni toplumsal düzen ise, “kapitalizmin kriz eğilimlerine finansal çözüm arayışlarının bir sonucu olarak biçimlenen, üretimde, işgücü piyasalarında ve tüketimde gerçekleşen esneklik üzerinde yükselir” (Harvey, 1999: 222). Üretimdeki esneklik, temel olarak emek esnekliği üzerinde yükselir. Ve emek “ancak yatırımcıların hesaba katmayabilecekleri türden bir ekonomik değişken hâline geldiği müddetçe ‘esnek’tir” (Bauman, 1999: 118). Bu anlamda emeğin esnekliği ile kastedilen şey, emeğin yatırımcının istediği kalıba girmesi ve böylece onun manevraları için gerekli olan en uygun formu almasıdır. Bu ise ideolojinin vaaz ettiğinin aksine esneklik değil, katılıktır. Dolayısı ile neoliberal birikim stratejisinin başarılı olabilmesi için emek “mümkün olduğu kadar katı ve esnemesiz olmak durumundadır: Bırakın oyuna kendi kurallarını dayatma özgürlüğünü; seçme, kabul ya da ret özgürlükleri kökünden kazanmıştır” (Bauman, 1999: 119-120).

Bu anlamda emeğin neoliberal birikim stratejisi çerçevesinde ‘esnetilmesi’ süreci, cezanın katılaştırılması ve denetimin yaygınlaştırılması ile paralel yürür. Çünkü söz konusu bu iki süreç emeğin ‘esnetilmesi’nin olmazsa olmazlarıdır. Emek ancak daha yoğun gözetlendiği/denetlendiği ve daha katı bir biçimde cezalandırıldığı ya da her an cezalandırılma tehdidi altında tutulduğu müddetçe, istenilen forma sokulabilecektir. Bu nedenle en yüksek kâr için kürenin farklı noktalarını üretim süreçlerinin birer halkası konumuna getiren sanayi sermayesi ya da günün 24 saatinde küresel ağ boyunca akan finans sermayesi açısından, emeğin istenilen ‘esnekliğe’ kavuşturulması ancak güvenlik tedbirlerinin tam olarak alındığı ‘güvenli’ bir ortamda mümkün olabilir. Dolayısıyla bu aşamada sermayenin devletten beklediği şey Zygmunt Bauman’ın tespiti ile “güvenli çevre”dir. Bauman’a göre:

Yerel olarak ‘güvenli çevre’ ‘piyasa güçleri’nin ulus devlet yönetimlerinden (başka bir şey yapmasını etkili bir biçimde önleyerek) beklediği şeydir. Küresel finans dünyasında, devlet yönetimlerine büyücek bir polis karakolu olmaktan başka bir rol biçilmemiştir... Göçebe sermayeyi vatandaşlarının refahına yatırım yapmaya ikna etmek için, devlet yönetiminin yapabileceği en iyi (belki de tek) şey karakol polislerinin işini daha iyi yapmasını sağlamaktır; ve dolayısıyla ülkenin ekonomik zenginliğine ve umulur ki seçmenlerin kendilerini ‘iyi hissetmelerine’ giden en kısa yol polislik becerisinin ve devletin yetkinliğinin kamuoyuna sergilenmesinden geçer (1999: 135-136).

Kısacası neoliberalizmin devletlerden beklediği “polislik becerisini” göstermesi ve ülkeyi “büyük bir polis karakolu”na dönüştürmesidir. Dolayısıyla neoliberalizm, minimal devlet savı ile devleti tüm inceltilmiş güvenlik/denetim aygıtlarından (sosyal güvenlik) arındırırken, tüm katı baskıcı yönleri/aygıtları ile yeniden tarih sahnesine çağırmaktadır. Yeni dönemde devletten beklenen “denetim toplumunun kuruluşu ve hayatın tüm boyutlarıyla kuşatılmasıdır” (Özkazanç, 2007: 41). Bu durum tam olarak David Garland’ın “yeni kontrol kültürü” olarak saptadığı durumdur (2001). Neoliberalizmde kontrol ve denetim, artık her yerdedir. Çünkü neoliberalizmin yarattığı yaygın ve derin

yoksullaşma her yerdedir²⁶. Bu anlamda 19. yüzyılda inşa edilen ve denetimi mümkün kılan panoptikonculuğun²⁷ çapı zaman içerisinde hapishaneden fabrikalara doğru genişlemiş, şimdi ise fabrikaları da aşarak özel, kamusal ve yarı-kamusal bütün alanları içerecek biçimde toplumun tümüne yaygınlaştırılmıştır. Ancak sanılanın aksine söz konusu denetim toplumunun yaratılması ve bu süreçte hegemonyanın tesisinde devletin baskı aygıtının devletin ideolojik aygıtlarına kıyasla daha öncelikli bir hâl alması, devletin daha çok katılaşması ile değil, daha çok esnemesi ile mümkün olabilmektedir. Devlet, neoliberalizm ile birlikte bir taraftan baskıcı yönünü derinleştirir ve yaygınlaştırırken, bir taraftan da bu yönü ile taban tabana zıt gibi görünen ancak aslında tam da bu yönünü mümkün ve olanaklı kılan bir elastikiyet kazanmıştır. Michel Foucault'nun tespiti ile "devletlerin giderek daha fazla katlaşılarak değil; tersine esneklikleriyle, ilerleme ve geri çekilme imkânlarıyla, elastikiyetleriyle gelişmeye yöneldikleri kesindir. Belirli noktalarda, devlet aygıtının geri çekilmesi olarak bile görülebilecek şeye imkân tanıyan devlet yapılarındaki bir elastikiyet: Üretim birimlerinin parçalanması, daha büyük bir bölgesel özerklik, kesinlikle devletin gelişiminin zıddı gibi gözüken her şey" (2005a: 170). İşte devletin zıddı gibi görünen tüm bu 'şeyler', devletin neoliberalizm ile birlikte daha esnek ve etkili bir yönetme stratejisi çerçevesinde kendisini de yeniden yapılandığı'nın işaretleri olan şeylerdir. Kapitalist devlet, neoliberal birikim rejimi döneminde yeni bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşüm çerçevesinde kapitalizmin neoliberal evresine denk düşen yeni bir devlet biçimi olarak neoliberal devlet kendini dayatmıştır²⁸. Ki bu Poulantzas'ın otoriter devletçilik olarak tespit ettiği devlet biçimidir. Kapitalizmin aşama ve evreler hâlindeki dönemselleşmesinden kaynaklanan ve bu bağlamda neoliberal

26 Neoliberalizmde yeni olan şey, kapitalizmin daha önceki dönemlerinde işçi sınıfı ve köylüler ile sınırlı kalan yoksulluğun, bu dönemde küçük burjuvaziyi, beyaz yakalıları ve mühendisleri de içerecek şekilde toplumun tümüne reva görülmüştür. Ve bu durum tüm ülkeler için geçerlidir. Örneğin dünyanın en zengin % 20'lik dilimi 1960 yılında küresel gelirin % 70,2'sini alırken, bu oran 1997'de % 90'a ulaşmış, buna karşın en yoksul % 20'lik kesimin toplam gelirden aldığı pay 1960'da % 2.3'ten 1997'de % 1'e gerilemiştir. Bu çerçevede en zengin % 20'lik kesim ile en yoksul % 20'lik kesim arasındaki gelir oranı, 1960'da 30:1'den 1997'de 74:1'e yükselmiştir. Küresel boyutta yaşanan bu gelir uçurumu tek tek ülkelerin içinde de yaşanmaktadır. Britanya'da nüfusun en üst yüzde birlik dilimini oluşturan kesimin ülke milli hasılasından aldığı pay 1982'de yüzde 6.5 iken 90'lar boyunca artarak yüzde 13'e ulaşmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ise en üst yüzde birlik nüfusun milli gelirden aldığı pay 1970'lerde yüzde 1 iken 90'ların sonunda yüzde 15'e, en üst 0.1'lik nüfusun geliri ise 1978'de yüzde 2'den 1999'da yüzde 6'ya ulaşmıştır. Latin Amerika'da 1980'ler boyunca ücretlilerin en üst yüzde 10'unun toplam gelir içindeki payı yüzde 10 artarken, en yoksul yüzde 10'un geliri yüzde 15 oranında azalmıştır (Ellwood, 2002: 90, 93; Harvey, 2007: 16-17).

27 Foucault: "19. yüzyıl, Panoptikonculuk çağını kurmuştur" (1993b: 65).

28 Poulantzas 1978 yılında yazdığı *Devlet, İktidar ve Sosyalizm* adlı yapıtında şu tespitte bulunur: "Batılı kapitalist toplumlarda devletin çok büyük ölçüde değişime uğradığına tanık olunmaktadır. Yeni bir devlet biçimi kendini dayatma yolundadır" (2006: 227). Poulantzas'ın ilk belirtilerinden hareketle büyük bir öngörü ile saptadığı ve adını koyduğu devlet biçimi, bugün yalnız Batılı kapitalist toplumlarda değil, kapitalist ekonomik sisteme dâhil olan hemen her ülkede neredeyse bütün özellikleri ile görünür bir hâl almıştır. Bu yeni devlet biçimi, ABD, Avrupa Birliği (AB), Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumlar eliyle yürütülmekte olan 'devletin yeniden yapılandırılması' uygulamaları çerçevesinde ve özellikle günümüz küreselleşmesinin baş aktörü olan ABD'nin 11 Eylül'ün ardından uygulamaya koyduğu siyasi-diplomatik-askeri siyasa kapsamında her ülkeye dayatılma yolundadır. Bu anlamda kapitalist devletin neoliberal versiyonu olan ABD güdümündeki otoriter devletçilik modeli, neoliberal küreselleşmenin ve dolayısıyla 'Amerikan İmparatorluğu'nun motorudur. Jean-Claude Paye de, süreci otoriter devletçilik bağlamında incelememekle birlikte, yaratılan yeni ulusal/uluslararası düşman olarak "terörle mücadele'nin hukuk devletini yok etmekte olduğuna ve buna bağlı olarak da tüm dünyada ABD güdümünde bir diktatörlüğün kurulması yönünde yol alınmakta olduğuna değinir (2009). Bu anlamda Paye'nin sözünü ettiği bu yeni yapılanma ("imparatorluk") da, "Amerikan İmparatorluğu'nun motoru olarak işleyen otoriter devletçilik biçimine denk düşmektedir.

birikim stratejisinin devlet biçimi olarak beliren otoriter devletçilik, toplumsal sınıfların, siyasi mücadelelerin ve güç dengelerinin hem ulusal düzlemde hem de dünyasal düzlemde bu evreye damgasını basan dönüşümlerine işaret eder (Poulantzas, 2006: 228). Söz konusu dönüşümlerin genel olarak “yürütme aygıtına egemen olan devlet-partisine ve yeni anti-demokratik ideolojiye geniş roller tanıdığı” (Jessop, 2005b: 100) bu yeni devlet biçimi yönündeki genel eğilim, “siyasi demokrasi kurumlarının köklü bir biçimde zayıflaması ve şimdilerde vazgeçilmek üzere oldukları keşfedilen ‘formel’ özgürlükler olarak adlandırılan şeylerin çok-yönlü bir biçimde ve acımasızca sınırlandırılması ile birlikte, devlet kontrolünün sosyo-ekonomik hayatın her alanı üzerinde yoğunlaştırılmasıdır” (Poulantzas, 1980: 203-204).

Hayatın tüm alanlarında devletin artan otoriterleşmesine ve devlet kontrolünün yoğunlaştırılmasına işaret eden otoriter devletçiliğin bu “yüze çıkışı ne yeni bir faşizmle ne de bir faşizan süreçle özdeşleştirilebilir. [Otoriter devletçilik] burjuva cumhuriyetin mevcut evredeki yeni ‘demokratik’ formunu temsil etmektedir” (Poulantzas, 2006: 234). Bu nedenle söz konusu devlet yeni bir duruma işaret eder. Söz konusu olan bu yeni devlet biçimi, faşizan bir yapı geliştirmeden ve gözle görülür açık ve katı bir faşizan baskı uygulamadan, ama baskı aygıtını güçlendirerek ve çeşitlendirerek (kamusal ve özel formlarda) toplumu güvenlik aygıtları dolayımı ile yöneten bir devlettir.

Toplumu güvenlik aygıtları dolayımı ile yöneten otoriter devlette, devletin iç güvenlik aygıtı olarak polis, toplumun yönetimi ve zapt edilmesi açısından merkezi rolünü arttırarak korurken, “devletin temel aygıtlarına paralel olarak kitlesel mücadeleleri ve burjuva hegemonyasına yönelik diğer tehditleri denetlemeye yarayan yedek, devlet benzeri bir baskı aygıtı da büyür” (Jessop, 2005b: 101). Poulantzas’ın “görevleri devlet aygıtının çekirdeklerini birleştirmek, bir arada tutmak ve denetlemek olan kamusal, yarı-kamusal ya da kamu dışı kuruluşların (Fransa’da SAC, koşut polis teşkilatı, vs.) yoğun bir biçimde gelişmesi” (2006: 269) olarak tespit ettiği ve verdiği örneklerden hareketle temelde gladyo, özel harp dairesi tipi paramiliter yapılara denk düşen söz konusu gelişme otoriter devletçiliğe özgü yapılanmalar değildir. Soğuk Savaş dönemine özgü olan ve dönemin sona ermesinin ardından özellikle 1990’larda ABD’nin yeni dünya egemenliği bağlamında yeni roller edinen söz konusu yapılar, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi bugün de yine ABD hegemonyasının tesisi yönünde dünyanın farklı ülkelerinde faaliyet yürütmektedir. Ancak Poulantzas’ın gelişimini gözlemleme şansı bulamamakla birlikte ilk belirtilerinden hareketle gelişini sezerek formüleştirdiği devlet benzeri yedek baskı aygıtı, gladyo tipi bir oluşumdan çok; özel alandan yükselen, bugün dünyanın hemen her ülkesinde polis sayıları ile yarışan ve burjuva devletin hegemonyasına toplumdan yönelebilecek tehditleri açıktan bir güvenlik/zapt etme aygıtı olarak denetleyen/zapt eden, özel askeri şirketler bağlamında dış güvenlik/zapt etme alanında bir yedek ordu-bir milis güç olarak işleyen ve burjuva devletin hegemonyasına toplumdan

yönelebilecek daha ciddi tehditlerde (düzen karşıtı kitlesel hareketler) halka karşı kullanılabilecek olası bir milis güç olarak beliren özel güvenlidir.

Özel güvenlik, neoliberalizmin toplumun geniş kesimlerine dayattığı yoksulluk nedeniyle toplumda oluşan derin gelir uçurumlarının bir sonucu olan mekânsal dışlamanın -"mekâna dayalı yönetimselliğin" (Merry, 2001: 16)- yansıması olarak beliren kişiye özel, paralı bir güvenlik hizmetidir. Ve kapitalist devletin iç güvenlik/zapt etme aygıtı olan polisin görev/sorumluluk sahası içerisindeki özel alanlarda para karşılığında, yani bu işi bir kamu hizmeti olarak değil de kâr amacı güdeyerek yapan ve suç önleme faaliyetleri yürütmek üzere kurulan ticari şirketlerden ve bu şirketlerde çalışan görevlilerden oluşan bir bütün olarak, 1980'lerle birlikte ve ağırlıklı olarak 1990'larda dünya genelinde yaygınlık kazanan bir olgudur. Özel güvenliğin dünya genelinde yaygınlık kazanması ise neoliberal birikim stratejisinin biçimlendirdiği bu döneme özgü olan bir dizi ulusal ve uluslararası dönüşüm ile bağlantılıdır²⁹.

Söz konusu dönüşümlerin bir sonucu olarak dünya genelinde yükselişe geçerek iç güvenlik kurumları olan polisi sayıca aşarak ya da ona yaklaşılarak otoriter devletin ikincil güvenlik/zapt etme aygıtı olarak beliren özel güvenlik³⁰, üstlendiği/

29 Söz konusu dönüşümleri şöyle sıralamak mümkündür: "büyük ve ağır ekonomik yeniden yapılanma ve artan mali baskı (özellikle kamu hizmetleri ile ilgili), yüksek suç düzeylerinin 'normal bir sosyal gerçeklik' olarak deneyimlenmesi (gelişmiş ülkelerde), suç kontrolünün 'politikleştirilmesi' ve neoliberalizmin hâkimiyeti, yerel güvenliksizliklerin deneyimlenmesi (ontolojik olarak), mülkiyet ilişkilerinin değişimi ve 'özel hükümetlerin' ortaya çıkışı, yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, ikinci sosyal kontrol mesleklerinin reddi" (Newburn, 2001: 844), "savaş sonrası dönemde alışveriş merkezleri, havaalanları, eğlence parkları ve üniversite kampüsleri gibi kitlesel özel mülkiyetin çoğalması" (Shearing-Stenning, 1981: 228), 1980 sonrasında ekonomik ve siyasal gündemine hâkim olan "neoliberal ve yeni muhafazakâr politikaların piyasa disiplini ile ahlaki disiplini birleştiren etkisinin, artan oranda kontrolün yoksulların üzerine empoze edildiği, geri kalanların üzerinde ise piyasa özgürlüklerinin etkilerinin gözlemlendiği bir durum yaratması... Diğer taraftan refah devletine paralel olarak ticarileştirilmiş hizmetler piyasası[nın] gelişmesi" (Garland, 2001: 197), neoliberalizm ile birlikte kentsel alanın dönüşüme uğraması (Merry, 2001; Beckett-Herbert, 2008; Murray, 2004; Robins, 2002), geleneksel adalet sisteminin yanıtlarının giderek artan oranda etkisiz bulunmaya başlaması (Newburn, 2007: 333, 566-567, Crawford 2003'ten aktaran Newburn, 2007: 630; Garland, 2001: 169-170), "Soğuk Savaş'ın bitişi, savaşın doğasında görülen geniş çaplı dönüşümler ve önceden devletin etki alanında olan pazarlara girişe mantık, meşruiyet ve model sağlayan 'özelleştirme devrimi'nin" yaşanmasıdır (Singer, 2009: 89-90). Bu konunun ayrıntılı incelemesi için bkz. Haspolat (2010).

30 Avrupa Güvenlik Hizmetleri Konfederasyonu'nun (Confederation of European Security Services-COESS) verilerine göre ise İngiltere'de 2004 yılında 150.000 özel güvenlik görevlisine karşılık 141.398 polis istihdam edilirken, 2008 yılında 250.000 özel güvenlik görevlisine karşılık, 141.398 polis bulunmaktadır (2004; 2008). Cunningham ve Taylor tarafından 1985'te hazırlanan Hallcrest Raporu'na göre ABD'de özel güvenlik görevlilerinin sayısı, 580.000 olan kamusal polis sayısını geçmişti. Oran ise özel/kamusal biçiminde 2: 1 idi. 1990'da hazırlan İkinci Hallcrest Raporu'nda ise 965.300 personelin özel Macaristan'da 80.000 özel güvenlik görevlisine karşılık 40.000 polis bulunurken (özel/kamusal oran 2: 1), Polonya'da 200.000 özel güvenlik görevlisine karşılık 103.309 polis bulunmakta (oran 1.94: 1), İrlanda'da 20.000 özel güvenlik görevlisine karşılık 12.000 polis bulunmakta (oran 1.67: 1), Lüksemburg'da 2.200 özel güvenlik görevlisine karşılık 1.573 polis bulunmakta (oran 1.40: 1), Estonya'da 4.900 özel güvenlik görevlisine karşılık 3.600 polis bulunmakta (oran 1.36: 1) ve Birleşik Krallık'ta 150.000 özel güvenlik görevlisine karşılık 141.398 polis bulunmaktadır (özel/kamusal oran 2: 1) (Button, 2007: 110-111; Steden-Sarre, 2007: 225). Norveç'te 12.000 özel güvenlik görevlisine karşılık 8.185 polis, yine Finlandiya'da 10.000 özel güvenlik görevlisine karşılık 7.500 polis bulunmaktadır (COESS, 2008). Almanya'da 2008 yılı itibarıyla 250.000 polise karşılık 173.000 özel güvenlik görevlisi bulunurken, Hollanda'da 49.000 polise karşılık 33.158 özel güvenlik görevlisi, İsveç'te 18.000 polise karşılık 13.500 özel güvenlik görevlisi, Sırbistan'da 34.000 polise karşılık 28.000 özel güvenlik görevlisi ve Türkiye'de 218.660 polise karşılık 158.839 özel güvenlik görevlisi bulunmaktadır (COESS, 2008). 1991 yılında Kanada'da 61.500 polise karşılık 104.800 özel güvenlik görevlisi bulunuyordu. 1999 yılına

yerine getirdiği görevler bağlamında burjuvazi açısından yedi önemli işlevi aynı anda yerine getirmektedir³¹:

- Devletin görelî özerkliğini pekiştirme,
- Burjuva devletin mevcut evredeki demokratik formunu ve görelî özerk konumunu bozmadan ve eş zamanlı olarak da istisnai devlet biçimlerinden birine kaymasını önleyerek, hegemonyasına toplumdan yönelebilecek tehditleri açıktan bir güvenlik/zapt etme aygıtı olarak denetleme ve zapt etme (toplumsal kontrol),
- Burjuva devletin hegemonyasına toplumdan yönelebilecek daha ciddi tehditlerde (düzen karşıtı kitlesel hareketler) halka karşı kullanılabilecek olası bir milis güç olarak yedeklenme,
- Yaratılan güvenlik bunalımına verdiği yanıt (yoksulluk sınıfının baskılanması)³² bağlamında orta ve üst sınıflar nezdinde ve yarattığı yeni istihdam olanakları ile de alt sınıflar nezdinde devletin içine girdiği hegemonya krizini aşma, rızayı tesis etme (ideolojik/siyasal işlev),
- Üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını sağlama,
- Yeni bir sermaye birikim alanı açarak sermaye birikiminin devamını sağlama ve bu katkı oranında burjuva düzeni yeniden üretme,
- Özel askeri şirketler bağlamında dış güvenlik/zapt etme alanında bir yedek ordu-bir milis güç olarak işleme.

Yerine getirdiği söz konusu işlevler dikkate alındığında özel güvenliğin de tıpkı diğer güvenlik/zapt etme aygıtları olan polis ve sosyal güvenlik gibi çift yönlü bir karaktere sahip olduğu görülecektir. Çünkü özel güvenlik de ağırlıklı olarak devletin düzeninin tahkimi ve güvenliği açısından gerekli olan işlevleri üstlenmiş olmakla birlikte, üst ve orta sınıflara kamu güvenliğine ek olarak sağladığı güvenlik olanakları ile alt sınıflara ise giderek artan işsizlik koşullarında sağladığı yeni iş ve geçim olanakları ile halk nezdinde rızayı tesis etmekte, onlardan onay almaktadır. Bu anlamda özel güvenlik de diğer güvenlik/zapt etme aygıtları gibi belli oranda güvenliğe (halkın güvenliği) belli oranda ise zapt etmeye (halkın zapt edilmesi-devletin güvenliği) denk düşmektedir. Ancak yerine getirdiği işlevler dikkate alındığında görülmektedir ki özel güvenlik, hem devletin otoriterleşmesi sürecinde hem

gelindiğinde ise polis sayısı 54.311'e gerilerken, özel güvenlik görevlilerinin sayısı 200.000'e yükselmiştir (Rigakos, 1999: 382). Yine 2008 yılı itibarıyla özel güvenlik görevlilerinin güvenlik bütünü içerisinde görece 'marjinal' kaldığı ülkelerden İtalya'da 425.000 polise karşılık 49.166 özel güvenlik görevlisi bulunmakta, İspanya'da ise 223.000 polise karşılık 83.000 özel güvenlik görevlisi bulunmaktadır (COESS, 2008).

31 Özel güvenliğin kapitalist devlet açısından yüklendiği/yerine getirdiği bu yedi işlev tarafımdan tespit edilmiş ve madelenmiştir. Ancak her birinin tek tek incelenmesi ayrı bir makalenin konusunu oluşturacak genişlikte olduğu için burada yalnızca işlevlere değinilecek ve genel bir açıklama yapılmakla yetinilecektir. Belirtilen işlevlerin ayrıntılı incelenmesi için bkz. Haspolat (2010).

32 1980 sonrasında, tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi, yoksullar ve yoksulluk yine suçlu sandalyesine oturtulmuştur. Toplumun yoksulları suçlu olarak algıladığı ortamda söz konusu olan güvenliksizlik hissini kaynağı da doğal olarak yoksullardır. Söz konusu ortamda güvenliğin tesisi için yapılacak olan şey, yani güvenlik bunalımına verilecek yanıt ise açıktır: yoksulların denetlenmesi ve baskılanması.

de burjuva düzeninin sürdürülmesinde işlevsel olarak devletin resmi iç güvenlik aygıtı olan polis ile birlikte yürümektedir. Çünkü özel güvenlik hem özel görünüp devletten ayrılan hem de yerine getirdiği işlevler ile devletin polisini bütünleyerek devletin güvenlik/zapt etme alanındaki elastikiyetini artırmasına olanak tanıyan yeni bir yapılanmayı olanaklı kılmıştır. Dolayısıyla karşımızda duran otoriter devletçi iktidar Foucault'nun deyişi ile "totaliter iktidarlardan daha yetenekli, daha kurnaz bir iktidardır" (2005a: 168). Çünkü söz konusu iktidar, devlet-halk arasındaki ilişkiyi önceki dönemlerde inşa edilenin aksine önce güvencesizleştirmiş (sadece bireylerin yaşamlarını değil, o zamana kadar onları koruyan bütün kurumlarla ilişkilerini de güvencesizleştirerek [Foucault, 2005a: 167]), ardından ise yarattığı bu güvencesizlik üzerinden temel baskı aygıtına paralel bir yedek baskı aygıtı yaratarak hem toplumun zapt edilmesi sürecindeki manevra alanını genişletmeyi başarmış hem de kapitalist devletin zapt etme kapasitesini tarihinde görülmedik oranda artırmıştır. Bu bağlamda bir önceki dönemin sosyal yönü ağır basan ikincil güvenlik/zapt etme aygıtı olan sosyal güvenlik geriletilirken, baskı yönü ağır basan özel güvenlik neoliberal yönetsellik içinde ikincil güvenlik/zapt etme aygıtı olarak sosyal güvenliğin yerini almış, neoliberal döneme özgü bir yönetim tekniği olarak belirmiş ve bu dönemin toplumsal polislik bütününe eklenmiştir.

Son olarak belirtilmesi gereken şey; özel güvenliğin, yerine getirdiği işlevler bağlamında burjuva toplumsal düzeninin sürdürülmesinde üstlendiği son derece hayati görevler ile temelde kapitalist devletin bir güvenlik/zapt etme aygıtı olarak işleminin yanı sıra, eş zamanlı olarak da burjuva devletin yapısında önemli bir kırılmaya, yani devlette niteliksel bir dönüşüme işaret ettiğidir. Gramsci'nin politik toplum ile sivil toplumun birleşiminden oluşan integral devlet tanımlamasında, zor ve rızanın her ikisi de hem sivil toplum hem de politik toplum tarafından kullanılmakla birlikte, temelde politik toplumun belirleyici unsuru zor ve sivil toplumun belirleyici unsuru ise rızadır (Gramsci, 1971). Oysa otoriter devletçilik döneminde sivil toplum alanından (özel alandan) yükselen ve devletin polisi ile işlevsel olarak birlikte yürüyen özel güvenlik gerçeği, burjuvazinin bu alanda da rızanın yanı sıra giderek artan oranda zora/baskıya yaslanarak egemenliğini sürdürmeye yöneldiğini göstermektedir. Ki bu durum bir taraftan burjuva devletin kuruluşundan beri yalnız kamu alanında (politik toplumda) var ettiği baskı aygıtını giderek sivil toplum alanına da yaydığını kanıtlayarak kapitalist devlet açısından yeni ve önemli bir yapısal değişime denk düşerken, diğer taraftan da burjuvazinin artık geniş çaplı bir sınıf ittifakına dayanan -Jessop'un Gramsci'ye atıfı genişleyen hegemonya olarak adlandırdığı (Jessop, 2005b: 176)- kapsayıcı hegemonya projeleri geliştirme olanağının tükendiğine işaret eder. Dolayısıyla zorun kendi alanı olarak politik toplumdan taşarak giderek rızanın alanı olan sivil topluma yayılması ile birlikte kapitalist güvenlik alanında yapısal anlamda ciddi bir dönüşüm geçirirken, sermaye sınıfının geniş çaplı sınıf ittifaklarını reddettiği oranda da özel güvenliğin yükselişi

ile birlikte ibrenin devlet-sermaye, sermaye-bağımlı sınıflar arasındaki hegemonya/egemenlik denkleminde yönünü ağırlıklı olarak egemenliğe/tahakküme/zapt etmeye çevirdiğini tespit etmek doğru olacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Devlet, askeri gücün merkezi olmaya başladığı andan itibaren güvenliğin de merkezi olmaya başlamıştır. Ancak geleneksel formunda devlet, sahip olduğu despotik iktidar nedeniyle katı bir tahakküm uygulamakla birlikte, ulaşım ve iletişim olanaklarının sınırlı ve ilkel olduğu koşullarda etkin bir devlet aygıtı yaratamadığı için topluma gerçek anlamda nüfuz edememiştir. Oysa modern devlet kapitalizm sayesinde inşa ettiği idari aygıt ile sivil topluma fiilen nüfuz etme ve siyasal kararları geniş kesimlerde lojistik olarak yürürlüğe koyabilme kapasitesi (altyapısal iktidar) kazanmıştır.

Devlet, kapitalist aşamasında (modern devlet) geliştirmiş olduğu altyapısal iktidar sayesinde topluma nüfuz etmenin kanallarını genişlettikçe toplumu daha çok izlemeye/gözetlemeye bu anlamda da zapt etmeye başlamış, ancak eşzamanlı olarak ve paradoksal bir biçimde toplum da devlet tarafından daha çok korunduğu ve güvenliğinin sağlandığı bir yaşam elde etmiştir. Dolayısıyla gerçek anlamda kapitalizm aşamasında gerçek bir güvenlik/zapt etme aygıtına dönüşen devlet, kapitalizmin farklı birikim stratejileri boyunca yeniden yapılanarak ve biçim değiştirerek ilerledikçe de burjuva toplumsal düzenini ve toplumsal güvenliği tesis etmek üzere farklı bileşenlerden oluşan bir toplumsal polislik inşa etmiştir. Manifaktür üretim biçimine ve birikim stratejisi olarak serbest piyasacılığa denk düşen liberal devlet aşamasında polisi, Fordist üretim biçimine ve birikim stratejisi olarak müdahaleciliğe denk düşen müdahaleci devlet aşamasında sosyal güvenliği, esnek (post-Fordist) üretim biçimine ve neoliberal birikim stratejisine denk düşen otoriter devletçilik aşamasında ise özel güvenliği işçi sınıfına/yoksullara karşı kullanmak ve düzenin güvenliğini tesis etmek üzere döneme özgü yeni güvenlik/zapt etme aygıtı (toplumsal polisliği) olarak kullanan kapitalist devlet, farklı dönemlerde farklı bileşenlerden oluşan bir toplumsal polislik bütününe sahip olmuştur. Bu anlamda kapitalizm, yaşadığı krizleri aşmak ve yeniden yapılmak üzere geliştirdiği her yeni birikim stratejisi döneminde o dönemin gereklilikleri doğrultusunda kapitalist devlete yeni bir biçim verdiği gibi ona yeni döneme özgü olarak da yeni bir güvenlik/zapt etme aygıtı ve bu bağlamda da yeni bir toplumsal polislik bileşimi kazandırmıştır.

Sonuç olarak, kapitalist devlet işçi sınıfını biçimlendirmek üzere her yeni birikim stratejisi döneminde yeni bir güvenlik/zapt etme aygıtı yaratarak toplumsal polislik bütününe eklelenmiş ve bugün geline aşamada (otoriter devletçilik aşamasında) yükseltile polis+geriletile sosyal güvenlik+yükseltile özel güvenlikten oluşan bir toplumsal polislik bütünü yaratmıştır. Bu dönemde toplumsal polisliğe eklemlenen özel güvenlik ise özel alandan yükselmekle birlikte, yerine getirdiği

işlevler bağlamında ele alındığı zaman görülmektedir ki bizatihi devletin güvenlik/zapt etme aygıtı olarak işlemektedir ve yine bu dönemde hem zor hem de rıza aygıtlarını eşzamanlı olarak besleyen nadide bir alan olarak belirmiştir. Çünkü özel güvenlik ağırlıklı olarak devletin düzeninin tahkimi ve güvenliği açısından gerekli olan işlevleri (baskı) üstlenmiş olmakla birlikte, üst ve orta sınıflara kamu güvenliğine ek olarak sağladığı güvenlik olanakları ile alt sınıflara ise giderek artan işsizlik koşullarında sağladığı yeni iş ve geçim olanakları ile halk nezdinde rızayı tesis etmektedir. Sergilediği tüm bu özellikler bağlamında da özel güvenlik, hem özel görünüp devletten ayrıışan hem de yerine getirdiği işlevler ile devletin polisini bütünleyerek devletin güvenlik/zapt etme alanındaki elastikiyetini artırmasına olanak tanıyan yeni bir yapılanmaya işaret eder. Ki bu yeni yapılanmanın (sivil toplum giderek zorun alanı haline gelmesi) oraya koyduğu gerçeklik, özel güvenliğin bu dönemin ikincil güvenlik/zapt etme aygıtı olarak toplumsal polislik içerisindeki yerini alması ve yerine getirdiği işlevler bağlamında da kapitalist devletin zapt etme kapasitesini tarihinde görülmedik oranda artırmasıdır.

Kaynakça

- Adams, T. M. (1990) *Bureaucrats and Beggars: French Social Policy in the Age of Enlightenment*, Oxford: Oxford University.
- Amin, S. (2008) "Piyasa Ekonomisi' mi Oligopol-Finans Kapitalizmi mi?", *Montly Review*, 18: 65-76.
- Attali, J. (2007) *Geleceğin Kısa Tarihi*, çev. Turhan Ilgaz, Ankara: Imge.
- Baran, P. A. ve P. M. Sweezy (1970) *Tekelci Kapitalizm*, çev. Filiz Onaran, Ankara: Doğan.
- Bauman, Z. (1999) *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.
- Bayley, D. (1990) *Patterns of Policing: A Comparative International Analysis*, Bedfordshire: Rutgers University.
- Beaud, M. (2003) *Kapitalizmin Tarihi*, çev. Fikret Başkaya, Ankara: Dost.
- Beckett, K. ve S. Herbert (2008) "Dealing With Disorder: Social Control in The Post-Industrial City", *Theoretical Criminology*, 12(1): 5-30.
- Benjamin, W. (2005) "Şiddetin Eleştirisi", çev. Besim F. Dellaloğlu, Besim F. Dellaloğlu (der.), Benjamin içinde, İstanbul: Say, 101-124.
- Buğra, A. (2008) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim.
- Button, M. (2007) "Assessing the Regulation of Private Security across Europe", *European Journal of Criminology*, 4 (1): 109-128.
- Calquhoun, P. (1806a) *A Treatise on the Police of the Metropolis*, London: Bye and Law.
- Calquhoun, P. (1806b) *A Treatise on Indigence: Exhibiting A General View of the National Recources for Productive Lobour, with Propositions for Amelioratign the Comdition of the Poor*, London: Matchard.
- COESS (Confederation of European Security Services) (2004) *Panoramic Overview 2004*, Panoramic Overview of the Private Security Industry in the 25 Member States of the European Union-Part 2, <http://www.coess.org/stats.htm>, indirilme tarihi: 30.06.2007.
- COESS (Confederation of European Security Services) (2008) *Private Security in Europe -CoESS Facts & Figures 2008-*, http://www.coess.org/pdf/CoESS_Facts_Figures_2008.pdf, indirilme tarihi: 20.04.09.
- Dillon, M. (1996) *Politics of Security-Towards a Political Phiosophy of Continental Thought*, London: Rout-

ledge.

- Dumenil, G. ve D. Levy (2007) "Neoliberal (Karşı) Devrim", çev. Şeyda Başlı-Tuncel Öncel, Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston (der.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde* İstanbul: Yordam, 25-41.
- Ergut, F. (2004) *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul: İletişim.
- Ellwood, W. (2002) *Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu*, çev. Betül Dilan Genç, İstanbul: Metis.
- Emsley, C. (1991) *The English Police: A Political and Social History*, New York: St. Martin's.
- Emsley, C. (1997) "The Nation State, the Law and the Peasant in Nineteenth-Century Europe", Xavier Rousseaux ve Rene Levy (Ed.), *Le Penal dans tous ses etats. Justice, etats et societes en Europe (XIIc-XXc siecles) içinde*, Brussels: Facultes Universitaires Saint-Louis, 153- 178.
- Foster, J. B. (2007) "Kapitalizmin Malileşmesi", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=12727 , indirilme tarihi:03.01.2011.
- Foster, J. B. (2008) "Sermayenin Malileşmesi ve Kriz", *Montly Review*, 18: 29-48.
- Foucault, M. (1993a) "Güvenlik, Toprak ve Nüfus", çev. Selahattin Hilav, *Ders Özetleri 1970-1982 içinde*, İstanbul: YKY, 101-105.
- Foucault, M. (1993b) "Cezalandırıcı Toplum", çev. Selahattin Hilav, *Ders Özetleri 1970-1982 içinde*, İstanbul: YKY, 57-72.
- Foucault, M. (2001) *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, çev. Richard Howard, Oxon: Routledge.
- Foucault, M. (2005a) "Güvenlik ve Devlet", çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin (der.), *Entelektüelin Siyasi İşlevi içinde*, İstanbul: Ayrıntı, 164-170.
- Foucault, M. (2005b) "Yönetimsellik", çev. Osman Akinhay, Ferda Keskin (der.), *Özne ve İktidar içinde*, İstanbul: Ayrıntı, 264-287.
- Foucault, M. (2005c) "Omnes et Singulatim: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru", çev. Osman Akinhay, Ferda Keskin (der.), *Özne ve İktidar içinde*, İstanbul: Ayrıntı, 25-56.
- Foucault, M. (2006) *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge.
- Garland, D. (2001) *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University.
- Giddens, A. (2000) *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma.
- Giddens, A. (2002) *Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği*, çev. Müge Sözen ve Samir Yücesoy, İstanbul: Metis.
- Giddens, A. (2005) *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, İstanbul: Devin.
- Göze, A. (1995) *Liberal, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet*, İstanbul: Beta.
- Gramsci, A. (1971) *Gramsci: Prison Notebooks*, New York: International.
- Gramsci, A. (1997) *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Belge.
- Gül, S. S. (2004) *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısacasında Refah Devleti*, İstanbul: Atik.
- Gülalp, H. (1993) *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*, çev. Osman Akinhay ve Abdullah Yılmaz, İstanbul: Belge.
- Habermas, J. (2003) *Kamusalığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İstanbul: İletişim.
- Hall, J. A. ve G. J. Ikenberry (2005) *Devlet*, çev. İsmail Çekem, İstanbul: Bilgi.
- Harvey, D. (1999) *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis.

- Harvey, D. (2007) *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford Univesity.
- Haspolat, E. (2010) *Türkiye’de Neoliberal Devlet Anlayışı Bağlamında Devlet-Güvenlik İlişisinin Değişen İçeriği ve Özel Güvenlik Olgusu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hegel, G.W.H. (1991) *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal.
- Hobsbawm, E. (1998) *Sanayi İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost.
- ILO (International Labour Office) (1984) *In to the Twenty-Fist Centruy: The Development of Social Security*, Geneva: ILO.
- Hobsbawm, E. (2003) *İmparatorluk Çağı (1875-1914)*, çev. Vedat Aslan, Ankara: Dost.
- Hopkins, T. K. ve I. Wallerstein (2000) *Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi, 1945-2025*, çev. Nuri Ersoy vd., İstanbul: Avesta.
- Jessop, B. (2005a) “Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonik Projeler”, çev. Yiğit Karahanoğulları, Betül Yazar ve Alev Özkanaz (der.), *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet içinde*, İstanbul: İletişim, 153-188.
- Jessop, B. (2005b) “Poulantzas’ın Özgünlüğü, Mirası ve Güncelliği”, çev. Betül Yazar, Betül Yazar ve Alev Özkanaz (der.), *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet içinde*, İstanbul: İletişim, 73-112.
- Jonston, L. (2007) “The Trajectory of Private Policing”, Alistair Henry ve David J. Smith (ed.), *Transformations of Policing*, Hampshire: Ashgate.
- Knemeyer, F. L. (1980) “Polizei”, *Economy and Society*, 9 (2): 172-196.
- Lapavitsas, C. (2007) “Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı”, çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston (der.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde*, İstanbul: Yordam, 59-75.
- Lenin, V. İ. (1978) *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol.
- Linebaugh, P. (1992) *London Hanged*, Cambridge: Cambridge University.
- Magdoff, H. (1997) *Emperyalizm Çağı: ABD’nin Dış Politikasının Ekonomik Tekelleri*, çev. Doğan Şafak, Ankara: Sosyalist.
- Mandel, E. (1991) *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, çev. Doğan Işık, İstanbul: Yazın.
- Mann, M. (1984) “The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results”, <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/mann/Doc1.pdf>, indirilme tarihi: 14.12.2008
- Marx, K. (1975) *Kapital 1. Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol.
- Marx, K. ve F. Engels (1999) *Alman İdeoloji -Feuerbach-*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol.
- Merry, S. E. (2001) “Spatial Governmentality and The Bew Urban Social Order: Controlling Gender Violence Through Law”, *American Anthropologist*, 103 (1): 16-29.
- Moore, B. Jr. (2003) *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, çev. Şirin Tekeli ve Alâeddin Şenel, Ankara: Imge.
- Murray, M. J. (2004) “The Spatial Dynamics of Postmodern Urbanism: Social Polarisation and Fragmentation in São Paulo and Johannesburg”, *Journal of Contemporary African Studies*, 22 (2): 139-164.
- Neocleous, M. (2006) *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, çev. Ahmet Bekmen, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Neocleous, M. (2007) “Security, Commodity, Fetishism”, *Critique*, <http://www.informaworld.com/smpp/title~db=all~content=t741801732~tab=issueslist~branches=35-v3535> (3): 339-355.
- Neocleous, M. (2008) *Critique of Security*, Edinburgh: Edinburgh University.

- Newburn, T. (2001) "The Commodification of Policing: Security Networks in the Late Modern City", *Urban Studies*, 38 (5-6): 829-848.
- Newburn, T. (2007) *Criminology*, Oregon: Willan.
- Offe, C. (1984) *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutchinson.
- Özkazanç, A. (2007) "Biyopolitik Çağda Suç ve Cezalandırma", *Toplum ve Bilim*, 108: 15-51.
- Paye, J. C. (2009) *Hukuk Devletin Sonu*, çev. G. Demet Lüküslü, Ankara: İmge.
- Polanyi, K. (1986) *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: Alan.
- Poulantzas, N. (1980) *State, Power, Socialism*, trans. Patrick Camiller, London: Verso.
- Poulantzas, N. (1992) *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Şen Süre ve L. Fevzi Topaçoğlu, İstanbul: Belge.
- Poulantzas, N. (2006) *Devlet, İktidar ve Sosyalizm*, çev. Turhan Ilgaz, Ankara: Epos.
- Reiner, R. (1992) *The Politics of the Police*, New York: Harverter-Wheatshaeaf.
- Rigakos, G. S. (1999) "Hyperpanoptics as Commodity: The Case of the Parapolice", *Canadian Journal of Sociology*, 24 (3): 381-409.
- Robins, S. (2002) "At The Limits of Spatial Governmentality: A Message from The Tip of Africa", *Third World Quarterly*, 23 (4): 665-689.
- Rosanvallon, P. (2004) *Refah Devletin Krizi*, çev. Burcu Şahinli, Ankara: Dost.
- Shaikh, A. (2007) "Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi", çev. Şeyda Başlı-Tuncel Öncel, Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston (der.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde*, İstanbul: Yordam, 76-90.
- Shearing, C. ve P. C. Stenning (1981), "Modern Private Security: Its Growth and Implications", M. Tonry ve N. Morris (der.), *Crime and Justice: An Annual Review of Research içinde*, Chicago: University of Chicago, 3: 193-245.
- Silver, A. (2004) "The Demand for Order in Civil Society: A Review of some Themes in the History of Urban Crime, Police, and Riot", Tim Newburn (ed.), *Policing: Key Readings içinde*, Devon: Willan, 7-24.
- Singer, W. P. (2009) *Kıralık Ordular: Özel Askeri Şirketler*, çev. Gözde Aral ve İsmail Yaman, İstanbul: Timaş.
- Smith, A. (2007) *Wealth of Nations*, http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf , indirilme tarihi: 17.05.2008.
- Steden, R. ve R. Sarre (2007) "The Growth of Private Security: Trends in the European Union", *Security Journal*, 20: 222-235.
- Sweezy, P., P. Baran ve H. Magdoff (1975) *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, Ankara: Bilgi.
- Tabb, W. K. (2006) "Finance and The Contemporary Social Structure of Accumulation", Terence McDonough vd. (ed.), *Growth and Crisis, Social Structure of Accumulation Theory and Analysis*, http://www.nuigalway.ie/ssrc/documents/SSA_Conference_E-Book.pdf , indirilme tarihi: 12.05.2009.
- Tilly, C. (Tarihsiz) *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Yeni Binyıl.
- Tomlins, C. L. (1993) *Law, Labor, and Ideology in the Early American Republic*, Cambridge: Cambridge University.
- Thompson, E. P. (2004) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim.
- Wallerstein, I. (2006) *Tarihsel Kapitalizm*, çev. Nemciye Alpay, İstanbul: Metis.

Geçmiş Sayılar*

24. Sayı (2011-1)

Güncel Toplumsal Mücadele Deneyimleri

TEKEL Direnişi **Sevim Yoleri** - Ulaş 50/D'ye Karşı Araştırma Görevlileri **Levent Dölek** Halkın Hakları Forumu **Umar Karatepe** Dev-Sağlık-İş Mücadelesi: "Sağlıkta Taşeron Olmaz, İnsan İhaleyle Çalıştırılmaz!" **Özay Göztepe** "Çevre sorunu sınıf sorunudur, sermayeye bırakılmaz" **Gaye Yılmaz** "Bütün renkler kirleniyordu..." Praksis'ten Kaçış Sürecinde Su Hakkı Mücadeleleri **Gaye Yılmaz** Sendikal Hareket ve Feminizm: Dayanışmanın Ötesi **Elif Gazioğlu** Kentsel Politikada Yeni Biçim Arayışları: 2009 Yerel Seçimleri ve Ankara'da "Belediye Yönetimlerinde Saltanata Son" Kampanyası **Bülent Batuman, Tezcan Karkuş Candan** Pozitivist-Marksist Sınıf Kavrayışı ve Sınıf Deneyimlerindeki Açmazları **Vefa Saygın Ögüt**le Otoriterizm-Özgürlükçülük Gerilimi Bağlamında Mekân, Hegemonya ve Strateji **F. Serkan Öngel, Kurtul Gülenç** "En Eski" ve "En Yeni" İletişim Medyası: "İnsan" **Serdar Öztürk** Türkiye-AB İlişkileri Ekseninde Sermayenin Tercihleri ve Kıbrıs **Emine Tahsin** Demokrasi ve Diktatörlük: Devletin Amaç ve Araçları **Werner Bonefeld** Maddeci Bir Tarih Anlayışına Doğru **Erdem Sönmez** Sınıfa, Mücadeleye ve Bilince Dair Bir Kitap: Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği **Eren Buğlalılar**

23. Sayı (2010-2)

Liberalizm: Tarihte, Kuramda, Türkiye'de

Gölgelenmiş Özgürlük: On Dokuzuncu Yüzyıl Liberalizmlerine Bir Bakış **Ateş Uslu** Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi **Erdem Sönmez** İktisadi Devlet Kuramları veya 'İktisadın Emperyalizmi': Bir Örnek Olarak Rant-Kollama Analizi **Galip L. Yalman** AKP'li Hegemonya Projesi ve Neoliberalizmin Yeniden Dirilişi **Ali Ekber Doğan** Özel Güvenlik ve Kapitalist Devletin Dönüşümü: Türkiye Üzerine Eleştirel Notlar **Çağlar Dölek** Türkiye'deki İçer Dönük Sermaye Birikim Sürecinde Dünya Bankası'nın Rolü **Güllistan Yarkin** Kırgızistan'da Demokrasi Sorunu **Altynbek Joldoshov** Örgütlenmelerin Kökenleri ve Sorunları **Çetin Veysal** Demokrasi Eleştirisine Doğru: Demokrasi Ne Älemde? **Derviş Aydın Akkoç**

22. Sayı (2010-1)

Günümüz Krizinin Tarihsel ve Toplumsal Özgünlükleri

Serdar Bahçe-Ahmet Haşim Köse Krizin Teğet Geçtiği Ülkeden Krize Bakış: Teorinin Naifliği, Gerçekliğin Kabalılığı **Pınar Bedirhanoglu** Küresel Kapitalist Krizin Yeniden Düşündürdükleri: Finansallaşma ve Devlet Efe Peker Krizi Arrighi ile Okumak **Ali Rıza Gürgen** Finansallaşma: Sorunlu Bir Kavram ve Verimli Bir Araştırma Gündemi **Gaye Yılmaz** Para-Meta-Para-Finans Bulmacasında 2008 Krizini Anlamak **Nuray Ergüneş** Finansallaşma Döneminde Geç Kapitalistleşen Ülkelerin Stratejileri: Türkiye Örneği **Özgür Müftüoğlu-Yasemin Özgün** Sınıflar Arası Mücadelede Yeni Bir Dönemeç: Türkiye'de 2008 Krizi **İrfan Kaygısız** Krizin Birinci Yılında Türkiye'de İşçi Eylemleri: İşgal, Grev ve Direnişlere Dair Gözlemler

21. Sayı (2009)

Gündeme Bakmak: Neoliberalizmin Ötesinde

Uluslararası Krizin Düşündürdükleri **Korkut Boratav** İzmirli Orta Sınıfta Kürt Algısı: Mekân, Sınıf ve Kentsel Yaşam **Cenk Saraçoğlu** Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar **Gökhan Atılğan** Ergenekon Davaları ve Solun Tutumu Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler **Mustafa Bayram** Mısır 29 Mart 2009 Seçimleri ve AKP: Türkiye'nin Siyasal Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme **Ali Ekber Doğan** Yeni Bölgeselcilik ve Denizli Yerel endüstriyel Gelişimi ve Dönüşümü Yeniden Düşünmek **Mehmet Penbecioğlu**

20. Sayı (2009)

Maddeci Feminizm

Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Cinsiyetin Toplumsal İlişkileri Danièle Kergoat Türkiye'de Sosyalist Feminizme Kaktüs'ten Bakmak **Hülya Osmanağaoğlu** Fransa'da Sosyalist Kadın Hareketinin Temelleri ve Flora Tristan **Ateş Uslu** Toplumsal Yeniden Üretim ve Cinsiyetlendirilmiş Bir Politik Ekonominin İnşası **Isabella Bakker** Kadın Emeği Nasıl Değersizleşir? **Reyhan Atasü Topcuoğlu** Ataerkillik ve Enformel Emek: Konfeksiyon Atölyelerinde Ücretsiz Aile İşçileri **Saniye Dedeoğlu** Tarihsel Süreçte Üretimde Kullanılan Teknoloji ile Ücretli Kadın Emeği İlişkisi **Ece Kocacıbağcı** İş Hukukunun Ekonomi Politikası İçin Teorik Bir Geri Plan Denemesi **Ali Murat Özdemir** Eşitlikçi Toplumlara Üzerine **Özgür Mutlu Ulus**

19. Sayı (2009)

**Türkiye'de Sermaye: 1990'lardan Bugüne
Temel Eğilimler ve Stratejiler**

Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler **Fuat Ercan** 1979 Krizinden 2001 Krize Türkiye'de Sermaye Birikim Süreci ve Yaşanan Dönüşümler **Melda Yaman-Öztürk / Fuat Ercan** Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Türkiye Banka Reformu ve Finans Kapital-içi Yeniden Yapılanma **Derya Gültekin-Karakaş** Banka Sermayesi Üzerinden Sınıf-İçi Çatışmaları Anlamak **Nuray Ergüneş** İnşaat Sanayiinde Uluslararasılaşma ve Sermayeler Arası İlişkiler **Elvan Gülöksüz** Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye'de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu **M. Gürsan Şenalp / Örsan Şenalp** Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Sermaye: Gaziantep, Denizli ve Eskişehir'den İzlenimler **Pınar Bedirhanoğlu / Galip L. Yalman** Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme **İbrahim Gündoğdu** Birikim Sürecinde TOBB'un Tarihsel Gelişim Uğrakları **Ş. Gürçağ Tuna** Türkiye'de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding **Özgür Öztürk** 1980 Sonrasında Türkiye'de Düşünce Fabrikalarının Yapısal Değişimi: TEPAV Örneği **Özlem Tezcek** 'Yoksulluk' Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek **A. Haşim Köse / Serdal Bahçe**

18. Sayı (Güz 2008) Tarih Yazımı 2

Ellen Meiksins Wood ile Söyleşi **Şebnem Oğuz**, Aylin Topal Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarihyazımında "Kayıp" Zamanın İzinde **Sinan Yıldırım** Macaristan, 1918-1919: Burjuva Devriminden Proletarya Diktatörlüğüne Geçiş ve Kont Mihály Károlyi **Ateş Uslu** Totalitaryen Paradigma'dan Post-Revizyonizme: Sovyet Rusya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler **Yiğit Akın** Marksist Tarih Kuramında Ne Yaşar Ne Yaşamaz? **Vivek Chibber** Marksizmde Siyasal Strateji Sorunu: Marx'tan Komintern'e **Mustafa Şener** Immanuel Wallerstein ve Marksizm **Güllistan Yarkın** Önce Söz (mü?) Vardı: Yapısalcılık, Postyapısalcılık ve Tarih **Mustafa Kemal Coşkun** Modernliğin Gerilim ve İmkânları: Gerçekçilik ve Avangardizm Tartışması İçinde Benjamin ve Lukács **Kubilay Hoşgör** Devletçilik, Yeni Kurumsalcılık ve Marksizm **Paul Cammack** Kapitalizmin Psikanalitik Tedavisi Mümkün mü? **Ebru Alp** Karl Marx: Tamamlanmamış Çalışmanın Bütünsel Tilsimi **Marcello Musto**

17. Sayı (Kış 2007) Tarih Yazımı 1

Kır, Kent ve Kapitalizme Geçiş: Bursa Örneği **Sevilay Kaygalak** Maddecî Tarih Yazımında Temel Tartışmalar **Şebnem Oğuz** Türk Dış Politikasının Tarih Yazımında Soğuk Savaş ve Türkiye-SSCB İlişkileri **Cenk Saraçoğlu** Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri **Vefa Saygın Öğütle** İki Tartışmanın Işığında Macaristan'da Tarihyazımı (1945-1956) **Ateş Uslu** Tarihin Bir Ögesi Olarak Tarihyazımı: Ev-Eksenli Çalışma Örneğinde Bazı Değışmeler **Dilek Hattatoğlu** Tarihsel Bilginin Özgüllükleri: Zaman ve Patikaya Bağımlılık **Ferdan Ergut** Benjamin, Tarih (Felsefesi) Üzerine Tezler ve Tarih Yazımı **B. Erdağı - M. Evren Dinçer** Marx ve Özgürlük **Terry Eagleton** Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Evrim (Michael Palaret) **E. Atilla Aytekin** Bir Süreklilik ve Kopuş Tartışması: Emperyal Tahakküm Biçimleri ve Modernleşme İdeolojisi **İlker Cörüt**

16. Sayı (Güz 2007)

Gündelik Hayat ve Emek Süreçleri

Hrant Dink'in Ardından, Tolga Tören Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Bir Ağırlığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi, **Sungur Savran**, E. **Ahmet Tonak** Lukács'ın Ontoloji'sinde Emek ve Gündelik Yaşam, **Ateş Uslu** Arzuları Sömürgeleştirmek: Arzu Endüstrilerindeki Satılık Bedenler, Sömürü ve Güvencesizlik, **Anna M. Agathangelou** Mekan Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişisine Kayseri'den Bakmak, **Ali Ekber Doğan** İşportacılıkta Enformel İlişki Ağları ve Emek Sürecinin Eşitsiz Gelişmesi: "Bursa Örneği", **Işın Ulaş Ertuğrul** Emek Süreçlerinde Taşeronluk ve Tuzla Tersaneler Bölgesi Örneği, **Nevra Akdemir** Türkiye'de 1988-2004 İstihdam Eğilimlerine Genel Bakış, **Hakan Koçak** Ekmeğin Yokluğunu Bilirim, Kıtlığı Gördüm: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kentsel Alanlarda Emekçiler, **Can Nacar** Donald Quataert ile Söyleşi-Osmanlı-Türkiye Emek Tarihi Çalışmaları Üzerine, **Can Nacar-Gülhan Balsoy** Sermaye ve Yöntem, **Christopher J. Arthur** Niçin Bir Marksistim?, **Karl Korsch** Marksizmi Aşarken Ne Neye Hizmet Eder?, E. **Ahmet Tonak** Dönüştüreceğini Bilmek: Tarihsel Materyalizm Konferansı Üzerine Kısa Değerlendirmeler, **Fuat Ercan** Sınıfla Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktası: Ücretli Ev Emegi, **Melda Y. Öztürk-Nuray Ergüneş** Merhaba Fabrika, **Sinan Alçin**

15. Sayı (Yaz 2006)

Marksizm ve Ölçek Sorunu

Jamie Gough ile Söyleşi Ölçek Yaklaşımının Kentler ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine **Mustafa Kemal Bayırbağ**, Realist Mekânsal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler **John Michael Roberts**, Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki **Jamie Gough**, Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar **Neil Smith**, Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası **Fuat Ercan-Şebnem Oğuz**, Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru: Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek **Koray R. Yılmaz**, Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: "Tek Ülkede Sosyalizm" mi, Dünya Devrimi mi? **Sungur Savran**, Trotskiy, Sürekli Devrim ve Doğu Avrupa **Ateş Uslu**, Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması **Özgür Öztürk**, Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler **Neil Brenner**, Devlet, Ölçek ve Hane: Ölçek Üzerine Düşünmenin Sınırları? Brenner'a Bir Yanıt **Sallie A. Marston** ve **Neil Smith**, Çalışma Adaları ve Marston/Brenner Tartışması: Daha Bireşimli Bir Eleştirel Beşeri Coğrafyaya Doğru **Mark Purcell**, Kapitalizm, İletişim ve Kalkınma **Ali Murat Özdemir-Gamze Yücesan-Özdemir-Mete Yıldız**, Franco Moretti'nin "Büyübozumu" **Nurçin İleri**

14. Sayı (Kış-Bahar 2006)

Latin Amerika Marksizmi

Çiğdem Çıdamlı Ezilenler ve Siyaset: Yeni Bir Tarihin Başlangıcında, **Steve Ellner** Solun Hedefleri ve Latin Amerika'da Neoliberalizme Karşı Strateji Tartışması, **Greg Albo** Beklenmedik Devrim: Venezüella Neoliberalizme Karşı Çıkıyor, **Fuat Ercan** Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezüella'ya Dair Düşünceler, **Jonah Gindin** Venezüella Mali: Venezüella İşçisini Yeniden Keşfetme Çabası, **Sungur Savran** Brezilya'da Lula Faciası, **Aylin Topal** Meksika'nın Neoliberalleşme ve

Demokratikleşme Süreçlerinin Kesişim Kümesi: Yerelleşme Reformları, **Gastón J. Beltrán** Küresel Süreç, Yerel Anlamlar: Yapısal Reformlara Arjantin Yerel Destekçileri, **Emilia Castorina** Demos'un Politikaları ve Politikacıların Politikaları: Arjantin'den Alınan Dersler, **Michael Löwy** Brezilya'nın Topraksız Kırsal İşçi Hareketinin Sosyo-Dinsel Kökenleri, **José Carlos Mariátegui** Enternasyonalizm ve Milliyetçilik, **Cenk Saraçoğlu** Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi, **Kemal İnal** Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi, **Yasemin Özgün-Çakar** IV. Uluslararası Kültür ve Kalkınma Kongresi: Ortak Bir Direniş Hattı Olarak Kültür, **Demet Özmen-Koray Yılmaz** Merdiven mi Duvar mı? H. J. Chang ve I. Grabel'i n Yaklaşımlarının Bir Eleştirisi, **Stephanie J. Smith** Latin Amerika Tarihinde Cinsellik ve Cinsiyet Politikası, **David Leaman** Latin Amerika'da Popülizmin Değişen Yüzleri: Maskeler, Makyajlar ve Süregelen Özellikler

13. Sayı (Kış 2005) **Çağdaş Marksist Akımlar**

Alex Callinicos Anglo Sakson Marksizm Marksizmin Ana Hatları, **Bülent Batuman** Batı Marksizminin Sınırları ve Ötesi: Debord ve İdeoloji Sorunsalı, **Galip Yalman-Metin Çulhaoğlu-Sungur Savran** Batı Marksizmi Üzerine, **Michael Lebovitz** Sosyalizm Nedir?, **Michael Löwy** Alternatif Küreselleşme Hareketinin Reddiyesi ve Ütopyası, **Joel Kovel** Ekolojik Bir Marksizm Hakkında Düşünceler Aijaz Ahmed ile Röportaj, **Doğan Göçmen** Wolfgang Fritz Haug'un 'Çoğulcu Marksizm' Önermesi veys Kuramın ve Siyasetin Mistikleştirilmesi, **Ateş Uslu** Macaristan'da Marksizm ve Yeni Sol, **E.Atilla Aytekin - Emre Arslan** Derdini Söylemeyen Teori Bulamaz: Dört Marksist Eserin Öğrettikleri Vefa Saygın Öğütü Pozitivist Marksizm Felsefi-Politik İçerimleri Paul Sweezy ile Görüşme, **Daniel Bensaid** Direniş Tezleri, **Stephan Tumino** Ortodoks Marksizm Nedir ve Bugün Niçin Daha Önce Hiç Olmadığı Kadar Önemlidir, **Ali Rıza Güngen** Özdeşliğe Saldırı Olarak Eleştiri, **Harry D. Harootunian** Kaplanının İninde: Mao Sonrası Çin'de Sosyalist Gündeliklik Kısa Bir İnternet Kaynakçası, **Güçlü Ateşoğlu** Selahattin Hilav'ın Güzel Anısına: Kendi Yolunda Yalnız İlerlemek Filozof Olmanın Özüdür

12. Sayı (Güz 2004) **Türkiye'de Siyasi Partiler**

Nazım Güveloğlu Demokrasinin Neo-liberal Çağda Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri, **Mert Angılı** Genç Partilideolojisi, Yükselişi ve Çöküşü, Duygu Türk Adaletin ve Kalkınmanın Üçüncü Yolu, **Burak Gürel** 1970'ler Türkiye'sinde İslamcı ve Faşist Siyaset, **Ali Ekber Doğan** Sosyal Demokrat Vaatlerden Neo-Liberal Rövanşçılığa: 1990'lar Ankara'sında Belediyecilik, **Jenny B. White** Sivil Toplum Kimin Hizmetinde?, **Bülent Batuman** Türkiye'de Kentsel Politika Olgusunun Ortaya Çıkışında Toplumsal Aktörler: Meslek Odaları, Sol Partiler ve Ötesi, **Doğan Göçmen** Marx'ın Emek Kuramı ve Çalışma Koşullarının Esnekleştirilmesi, **Faruk Ataay** Yarek Devletin Krizi ve Yerelleşme Projesi Üzerine Bir Tartışma: Tarık Şengül'ün Yazısının Düşündürdükleri, **Tarık Şengül** Ne Devlet Başa Ne Kuzgun Leşe: Ataay'a Bir Yanıt, **Emre Arslan** Merdan Yanardağ: MHP Değişti mi? Ülkücü Hareketin Analitik Bir Tarihi

11. Sayı (Kış-Bahar-Yaz 2004)

Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Mücadelesi

Haluk Gerger Amerikan Emperyalizminin Ayırdedici Özellikleri, **David Harvey** 'Yeni' Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim, **Doğan Göçmen** Rosa Luxemburg'un Eleştirel Gerçekçiliği ve Uluslararası Siyaset Kuramının Temelleri, **Jens Wissel** Canavarı Adlandırmak: Nicos Poulantzas ve İmparatorluk, **Emre Arslan** Almanya'da İmparatorluk Tartışmaları: Bayat Bir Teori Kokteylinden Tadinca, **Graham Taylor- Andy Mathers** Avrupa Bütünleşmesi Üzerinden Politika: İnşa Halinde Bir Avrupa Emek Hareketi?, **Ateş Uslu** Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri, **Hakan Güneş** Ortadoğu'da Demografya Savaşı: Mülteciler Sorunu ve İsrail'in Nüfus İkilemi, **Y. Emre Gürbüz** Kazakistan'da Bir Ulus-Devlet Kurmak, **İşaya Üşür** Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı?, **Yuvarlak Masa** **Riccarda Bellofiore-Alan Freeman-Hugo Radice** Küreselleşme ve Güç İlişkileri

10. Sayı (Yaz-Güz 2003)

Kapitalizm ve Demokrasi

Metin Özuğurlu Eşitlik Körü Demokratikleşme Programlarının Eleştirisi, **Mehmet Yetiş** Marx ve Sivil Toplum, **Alex Demirovic** Hegemonya ve Sivil Toplum: Kamusal Kavramı Üzerine Eleştiri Ötesi Düşünceler, **Metin Çulhaoğlu** Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme, **Mustafa Bayram** Mısır 'Gerçek Demokrasi' Olanağı: Paris Komünü, **Richard Wolf** Marksizm ve Demokrasi, **Faruk Ataay** Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi, **Gölnur Acar-Savran** Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'tan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması, **İşaya Üşür** Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları, **E.M. Wood** Sermaye İmparatorluğu, **Doğan Göçmen** Karl Marx'ın Ahlak Felsefesi ve Adalet Teorisiyle Olan İlişkisi Üzerine, **John. N. Hazard** Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu, **Simon Clarke** Devlet Tartışmaları, **A. Ekber Doğan** Kısmi Bir Kongre Değerlendirmesi: İkinci Salonda Dört Uzun Gün, **Berksoy Bilgin** Devlet ve Küreselleşme Almanya ve Türkiyeden Perspektifler, **Demet Dinler** Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle Gerçekleşen Mülksüzleşme mi?, **Zafer Yılmaz** Ellen Meiksins Wood'un Siyasal Marksizm Çağrısını Niçin Dikkate Almalıyız, **Ateş Uslu** Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına

Gelecek Sayılar

26.Sayı

Siyasal İslam, İktidar ve Hegemonya

İslamiyet, özellikle Sovyet sonrası dönemde dünya düzenine itirazın adeta küresel adresi olarak görülmeye başlamıştır. Oysa İslami referanslarla hareket eden grupların kapitalist sistemdeki verili güç ilişkilerinin sürekliliğini garanti altına almaya dönük birer araç işlevi görmenin ötesine geçtikleri pek görülmemiştir. Ortadoğu'da bir çok İslamcı örgütün, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma sürecinde, ABD öncülüğünde yürütülen anti-komünist projenin önemli bileşenleri arasında yer alması bu durumun önemli bir örneğidir. Öte yandan "köktenci İslam-ılımlı İslam ayrımı" ile ortaya çıkan yarılmanın da gösterdiği gibi, İslam, kapitalizmin yeniden yapılanma süreçlerine paralel olarak farklı tarihsel-toplumsal biçimler almıştır.

Türkiye özelinde bakıldığında, son zamanlarda, kapitalizmin uluslararası ölçekteki dönüşümlerini sınıfsal açıklamaları ikame eden bir kimlikler siyaseti ile açıklayan, ya da Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecini sınıfsal kavramlar yerine merkez-çevre analizlerine dayanarak anlamaya çalışan çevrelerin, kapitalizmle en fazla uzlaşmış kesimlerini dahi kapsam dışı bırakmadan, İslami hareketleri sola yoldaş olarak tanımlamaya meyilli yorumları, İslamın tarihsel materyalist bir perspektifle anlaşılması önünde engel oluşturmaktadır. Bu noktada sorulması gereken sorulardan bazıları şunlardır: Genel olarak din ve özel olarak İslam tarihsel materyalist bir perspektiften hareketle nasıl değerlendirilebilir? Latin Amerika'da ya da Afrika'da verilen sömürgecilik karşıtı mücadelede Hristiyan kurtuluş teolojisinin oynadığı rolü Türkiye'de ya da Ortadoğu'da

İslam oynayabilir mi? İslam Arabistan'da hangi tarihsel ve toplumsal ilişkiler sonucunda ortaya çıkmış, mevcut toplumsal ilişkilerin dönüşümünde nasıl bir rol oynamıştır? Geleneksel ve çağdaş Marksist yazında din sorunu nasıl ele alınmıştır? Düünden bugüne Türkiye'de İslamiyet ve sol ilişkisi hangi yaklaşımlarla ele alınmaktadır? Dergimiz bu sayısında bu ve benzeri soruları tarihsel materyalist bir perspektifle yanıtlamayı amaçlamaktadır.

27.Sayı

Yeniden Gramsci

Marksistler arasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından hüküm süren yenilgi halet-i ruhiyesi, akademide kendisini praksis felsefesiyle bağını koparmış kuramsal soyutlamalara ve hatta toplumsal/siyasal süreçlere müdahale etmenin yollarını arayan, günceli teori içinde anlamlandırırken, teoriyi de güncelleştirebilen bir kuşağın ardsıra gelen bir siyasal dejenerasyon çağına kapı aralamıştı. Durum değişiyor. Yeni bir dönemin içinden geçiyoruz. Bir yandan kapitalizmle ilintili olarak belirginleşen "felaket kapitalizmi", "son zamanlarda yaşamak" tespitleri uluslararası çapta hızlanan bir çözülmeye işaret ederken, böyle dönemler aynı zamanda "yeniden"ler dönemi olarak da ortaya çıkabiliyor. "Yeniden"ler döneminin içindeyiz.

Kuşkusuz ki diyalektik dışı bir tekrarın uzantısı olarak değil, somut durumun bugünkü somut tahlili üzerinden bir "yeniden" dönemi. Dejenerasyondan rejenerasyona doğru geçişin teorik köprüsünde ise böyle dönemlerde şu tabela eksik olmuyor: "Ne Yapmalı?" Burada "yeniden", siyasal göreve çağırma ile ilgili. Bize göre, çözülmenin yaklaştığını hisseden yeni bir politik aydınlanma duyarlılığı yeni koşullar üzerinden yaygınlaşırken, akla gelen "Ne Yapmalı?" sorusuna verilen yanıtlardan bağımsız değil "Yeniden Lenin" ya da "Komünist Hipotez" adıyla gündemi yeniden işgal etmeye başlayan kitap başlıkları. Böyle dönemler, kendiliğinden çöküş teorilerine karşı "ne yapmalı?" sorusunun olduğu kadar, "neden yapılamadı?" sorusunun da köprü üzerinde hazırda tutulan bir tabela olduğu dönemler.

Yeniden Lenin'lerin, Mao'ların tartışma sürecine dahil olduğu günümüzde, Gramsci'ye güncel politik ve teorik müdahale adına, yani özetle ve en çok da "praksis felsefesi" adına bir çağrı yapmakta fayda olduğu saptaması, bu sayının fikir olarak ortaya çıkış nedeni. Meramımız ortada. Teorik soyutlamaların değil ama, somut ve yeni olan "durum"a politik, teorik ve son tahlilde pratik müdahale derdi olanların Gramsci fikriyatı üzerinden bir "yeniden" çağrısı önermeleri için bir sayı hazırlıyoruz. Strateji tartışmalarının kaybolduğu bir dönemde, günceli devrimciyleştirmenin ve devrimi güncelleştirmenin aracı olabilecek tüm tartışmalarda Gramsci'nin açabileceği kapıları "yeniden" tartışmayı öneriyoruz. Bir yanılla "yeniden" diyerek, somut koşullar içinde yeni duruma özgü hegemonya sorunsalını tartışmaya açmayı, diğer yanılla emekçi sınıfların bağımlılıktan eylemliliğe geçiş süreçlerinde izlenen egemen sınıf stratejilerini Gramsci'nin geride kalan yüzyıldan hatırlatmalarıyla birlikte ele alarak yeni içinde "eski"nin izlerini sürmeyi hedefliyoruz. Çünkü Gramsci'yi hegemonya kuramı çerçevesinde "Ne Yapmalı?" sorunsalı etrafında anlamlandırdığımız kadar, "pasif devrim" belirlemeleri ekseninde de "Neden Yapılamadı?" sorununun teorisini olarak görüyoruz.

Yeni politik durum içinde "rejenerasyon" nüvelerinin "yeniden" dejenerasyon'a evrilmemesi için, emekçi sınıfların politik eylemlilik süreçlerinin ve potansiyel kitle eylemliliklerinin bugünkü Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki kitle hareketlerinin evriminde giderek gözlemlendiği üzere, egemen sınıflarca "boynunun vurulmaması" için, "neden yapılamadı?" sorunu, "ne yapmalı?" sorusu ile, strateji tartışmaları ile ilişkili değerlendiriyor ve her iki soruyu bugünün hizmetine çağırıyoruz. Bu bakımdan çağrımız, hegemonya, pasif devrim, siyasal parti, aydınlar sorunsallarının mevcut politik/pratik gerçeklik içinden tartışıldığı makalelere dönük. Bir durum tespiti yapmayı ve emekçi sınıfların hegemonyasına dönük arayışlar içinde sorunları ve çözüm yollarını, Gramsci'yi "yeniden" çağırarak, bu yeni gerçekliğin içinde, bize teori ile pratik arasındaki ilişkiyi hatırlatan pratisyen kuşağın izlerini sürerek ve açık biçimde teoriyi "şimdi" ile ilişkilendirerek bulmayı öneriyoruz. Şiarımız açık, Marx'ın köprü üzerinde gördüğümüz ilk tabelasına göre yol alıyor: "Bir sorunun formülasyonu, onun çözümüdür." diyoruz. Gramsci'yi yeniden ele alırken, bu sorunları tartışan, yeni dönemin gerçekliği içinde çözümsüzlüğün değil, çözümün bilgisine praksis temelinde ulaşmayı amaçlayan tüm makalelere açık olduğumuzu belirtiyoruz.

28. Sayı

Coğrafya ve Sınıf Ekseninde Kürt Sorunu/Dinamiği

Praksis Dergisi 28. Sayısını Kürt ulusal sorununa ve bu sorun etrafında ortaya çıkan sosyal muhalefet ve değişim dinamiğine ayırıyor. Türkiye'nin tarihsel gelişiminin bütün safhalarında farklı biçimlerle de olsa varlığını sürdüren Kürt sorunu konusunda özellikle son yıllarda ciddi bir düşünsel birikim ortaya çıktı. Bu birikim temel olarak Türkiye'deki ulus-devletin yapısı ve gelişimi ile Kürtlerin kültürel ve siyasal hakları arasındaki ilişkilere ve buradan doğan çatışma ve mücadelelere odaklanan akademik ve siyasi çalışmalara dayanıyordu.

Son yirmi yıldaki pek çok akademik çalışma Kürt sorununu Türkiye'deki modernleşme sürecinin, otoriter devlet yapılanmasının veya milliyetçi siyasi geleneğin uzantısı olan bir problem olarak ele aldı ve Türkiye'deki Kürtleri ilgilendiren pek çok meseleyi bu kavrayış üzerinden değerlendirdi. Türkiye'deki Kürt meselesinin kökenlerinde ve bugünkü biçimini almasında ulus-devlet kuruluş sürecinin mantığının, Türk milliyetçi ideolojisinin ve siyasi otoritenin asimilasyon/inkar stratejisinin başat rol oynadığı şüphe götürmez.

Öte yandan Kürt meselesi özellikle son yirmi yılda sadece hukuki ve siyasi yapıya içkin arızaların doğurduğu bir "sorun" olmanın ötesine geçerek Türkiye'deki siyasi, ideolojik ve iktisadi alana tesir eden başlı başına bir "dinamik" haline geldi. Devletin bir savaş taktiği olarak istihdam ettiği yerinden etme stratejileri aynı zamanda Türkiye kentlerini sınıfsal ve demografik anlamda dönüştüren bağımsız bir göç dinamiği haline geldi. Keza 1980'li yılların başında etkinliğini yoğunlaştıran Kürt hareketi sadece asimilasyona yönelik bir reaksiyon olmanın ötesine geçerek Türkiye siyasetindeki dengeleri değiştirebilecek siyasi bir dinamik olma gücüne erişti. Kısacası bugün geldiğimiz noktada "Kürt meselesi" sadece Türkiye kapitalizminin geçmişten bugüne bıraktığı bir sorun değil aynı zamanda onun mevcut yapılanmasının bir ögesi ve aynı zamanda gelişim yönünü etkileyecek parametrelerden biridir.

Kürt meselesini bu çerçeve içinde ele almak isteyen Praksis Dergisi Kürt sorununun Türkiye kapitalizminin tarihsel gelişimi içerisinde yaşadığı dönüşüm, Kürt hareketinin gelişim süreci ve güncel yönelimleri (özel olarak "demokratik özerklik" projesinin ekonomi-politiği), 1990'lardan bu yana Kürt kentlerinin sosyal siyasal gelişimi ve buralardaki sınıfsal ilişkiler, Batı metropollerinde Kürt emekçilerinin durumu, sınıf siyaseti, sosyalist siyaset ve Kürt hareketi arasındaki ilişkiler, siyasal İslam ve cemaatlerin Kürt illerindeki faaliyetleri gibi konulara yer verecek. Bu çerçeveye uyumlu yazılarınızla bu sayıya katkıda bulunacağınızı umuyoruz.

Yazarlara

Praksis'te yayımlanacak yazılar derginin amaçlarına uygun bir biçimde, yani açık ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olmalıdır. Yazarlar okuyucunun belirli kavram, tartışma ve kaynaklara aşına olduğunu varsaymamalıdır. Cinsiyetçi ve şovenist ifadelerden kaçınılmalıdır.

Yazı Prosedürü: *Praksis* hakemli bir dergidir. *Praksis*'e gönderilen yazılar yazarın ismi kapatılarak en az bir yayın kurulu üyesi ve en az iki hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir. Yazarlardan değişiklik yapmaları istenebilir. Sonuç yazara yazıyı gönderdikleri tarihten en geç iki ay sonra yazılı olarak iletilir. Yazıların hakeme gönderilip gönderilmeyeceğine yayın kurulu karar verir.

Yazı Teslim Kuralları: *Praksis*'e gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eşzamanlı olarak başka bir yere gönderilmemiş olması gereklidir. Yazılar bir buçuk satır aralığı ile yazılmalı ve praksis@praksis.org adresine gönderilmelidir. Yazılara 100-150 kelimelik bir Türkçe öz ve İngilizce abstract ile beşer tane anahtar kelime eklenmelidir. Yazarlar ayrıca adlarını, adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve kendilerini tanıtan en fazla üç satırlık bir notu içeren bir kapak sayfasını da yazılarına eklemelidirler.

Yazı İçinde Dikkat Edilmesi Gerekenler:

Praksis dergisine gönderilen yazılar, referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stili temel alınarak hazırlanmalıdır. Yazım kuralları için kaynak kitabımız Ömer Asım Aksoy'un kitabıdır (Ana Yazım Kılavuzu, İstanbul: Epsilon, 2006).

1. Yazı içinde bir yazarın ismi ilk defa geçtiğinde mutlaka ön ismi de yazılmalıdır. Sonrakilerde soyadı yeterlidir.

2. Yazı içindeki referanslarda:

Atıf yapılacak yazarın adı metin içinde ilk defa anıldığında adı ve soyadı, daha sonraysa yalnızca soyadı kullanılır.

Metin içinde kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalı, yazının konusuyla doğrudan ilgili olmayan ve/veya yazının akışını bozacak noktalar için dipnot kullanılmmalıdır.

Nokta mutlaka parantezden sonra gelmelidir. Virgül ve iki nokta işaretlerinden sonra boşluk bırakılır. Tarihten sonra iki nokta olmasına dikkat edilir.

Örn. (Wood, 1995: 132).

• Yazarın adı metinde geçmiyorsa (Marx, 1964),

• yazarın adı metinde geçmiyor ve belirli bir sayfaya gönderme yapılıyorsa (Marx, 1964: 34),

- yazarın adı metinde geçiyorsa (1964),
 - iki yazar varsa (Marx ve Engels, 1970),
 - üç ve daha çok yazar varsa (Wright vd., 1992)
- biçiminde kaynak gösterilir.

Aynı yazarın aynı yıl içinde basılmış eserlerine atıfta bulunmak için basım yılına harfler eklenir: (Thompson, 1978a).

Aynı konuyla ilgili değişik kaynaklara atıf yapmak için yazar, yıl ve gerekiyorsa sayfa numaraları birbirinden noktalı virgülle ayrılır ve yazarlar alfabetik olarak sıralanır: (Marx, 1964: 34; Thompson, 1978a: 47).

Aynı yazarın iki kitabına aynı parantez içinde referans verildiğinde yazarın ismi tekrar yazılmaz. Örn. (Wood, 1995: 132; 1991: 133).

3. Yazı içinde bir yazarın kitabının ismi geçtiğinde kitap ismi italik yazılmalı ve tırnak işareti konulmamalıdır.

Örn. Wood'un *Democracy against Capitalism* başlıklı çalışmasında (...).

Makale başlığı ise tırnak işaretleri içine konmalıdır.

Örn. Mc Nally'nin "Language, History and Class Struggle" isimli makalesinde (...).

4. Dipnotlarda:

bkz. Wood (1995) şeklinde referans verilir.

5. Kırk kelimeyi geçen alıntılarda: Tırnak işareti konmaz ve içeriden başlanır.

6. Yazı içinde tek tırnak işareti sadece bir alıntının içinde başka bir alıntı veya vurgu varsa kullanılabilir. Bunun dışında tüm alıntı ve vurgularda çift tırnak işareti kullanılmalıdır.

7. Başlık ve ara başlıklarda her sözcüğün baş harfı büyük olmalı ve kalın yazılmalıdır.

Örn: **Karl Mannheim ve Görece Sınıfsız Aydınlar**

8. "Birisine göre" kalıplarında referans bu iki kelimenin ortasına değil, ikisinin sonuna ya da cümle sonuna yazılmalıdır.

Örn: Marx'a göre (1967: 23) (...)

KAYNAKÇADA DİKKAT EDİLMESİ GEREKENLER

Kaynakçada yalnızca metin içinde adı geçen eserlere yer verilmelidir. Kaynakça yazımıyla ilgili örnekler aşağıdadır.

Kitap İsmi:

Sayer, D. (1987) *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basil Blackwell.

Çeviri Kitap:

Marx, K. (1979) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.

Dergiden Makale

Abou-el-Haj, R. A. (1982) "The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14 (2): 185-201.

Derleme Kitaptan Makale:

Mc Nally, D. (1997) "Language, History and Class Struggle", Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.), *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* içinde, New York: Monthly Review, 26-42.

Derleme Kitabın Kendisi:

Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.) (1997) *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda*, New York: Monthly Review.

Kurum Tarafından Hazırlanmış Bir Rapor:

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1994) *Temel Kadın Göstergeleri, 1978-1993*, Ankara: DİE. World Bank (1993) *Turkey: Women in Development*, Washington, D.C: World Bank.

Bir Kurum İçin Hazırlanmış Rapor

Acar, F., A. Ayata, ve D. Varoğlu (1999) *Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye'de Eğitim Sektörü Örneği*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM).

Konferansa Sunulmuş Bildiri:

Esim, S. (2000) "Why Earn Less? Gender Based Factors Affecting the Earning of Self Employed Women in Turkey" International Association for Feminist Economics 2000 Konferansı'na sunulmuş tebliğ, ...Üniversitesi Kahire, 15-17 Ağustos.

Working Paper:

Tansel, A. (2001) *Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross-Province Estimates*, Ankara: ODTÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Working Papers in Economics No: 01/05.

Yüksek Lisans ya da Doktora Tezi:

Ozan, E.D. (2000) *Towards a Non-Dualistic Understanding of State-Civil Society: Deriving Insights from Gramscian and Realist-Relational Perspective*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, Ö. (1997) *Kadın Emekçinin Piyasaya Yeniden Çıkması: Dünyada ve Türkiye'de Kadın Girişimciliği ve Politik Sonuçları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Adresinden Bir Makale:

Ehrbar, H. G. (1998) "Marxism and Critical Realism", <http://www.econ.utah.edu/ehrbar/marx-pdf>, indirilme tarihi: 19 Aralık 2001.

Röportaj:

Atılcan, G. (2000) *Ertuğrul Kürkçü ile görüşme*, İstanbul: 27 Eylül.

Ekolojik Krize Yanıtlar

Klaus Engert, Ecehan Balta, Ali Ekber Doğan

Bir Politik Hareket Olarak Ekososyalizmin Ayırd Ediciliği ve Birleştiriciliği

Ecehan Balta - Mustafa Bayram Mısır

Modernizm ve Kapitalizm Sarmalında Ekoloji: Devlet, Sermaye, Sivil Toplum

Gözde Orhan

Endüstriyel Tarımın Krizi ve Küba Tarımı

Özgür Kanbir

Karpuzlar ve İnsanlar Hakkında: Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçiliğinin ve

Tarımdaki Neoliberal Dönüşümün Politik Ekolojisi Yolunda

Ethemcan Turhan

Coğrafi İşaretler ve Küresel Piyasalarda Yerelleşen Tarım Ürünleri:

Ege Pamuğu Logosu Üzerine Bir Saha Çalışması

Derya Nizam

"Yenilenebilir Enerji" vs. Yenilenemeyen Doğa: Karbon Ticareti

Selim Yılmaz - Gaye Yılmaz

Kimlik Politikaları ve Sol Hareketle İlişkisi

Evren Kocabıçak

Kapitalist Devlet ve Toplumsal Polisliğin Tarihi Seyri:

Devlet-Güvenlik İlişkisinde Bir Dönemlendirme Denemesi

Evren Haspolat

FIYATI: 15 TL